ئەنۋەر سەمەد قورغان

ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 978-7-228-13414-4
9 787228 134144 >
定价：20.00元

ئەنۋەر سەمەد قورغان

ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

بىرىنچى بۆلۈم نەسەبشۇناسلىق ھەققىدە 1

1. نەسەبشۇناسلىق، ئائىلە ۋە جەمەت 1
2. نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخى ۋە تەرەققىياتى 22
3. نەسەبشۇناسلىقتىكى تەتقىقات مەزمۇنلىرى 34
4. نەسەبشۇناسلىق ۋە يىلتىز ئىزدەش 38

ئىككىنچى بۆلۈم ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامىچىلىك 46

1. ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسى 46
2. ئۇيغۇرلاردا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن نەسەبنامە تۈزۈشنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى 56

ئۈچىنچى بۆلۈم نەسەبنامە ھەققىدە 59

1. نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، تەرەققىياتى ۋە ھەر قايسى مىللەتلەر نەسەبنامىلىرىدىن ئۇچۇرلار 59
2. نەسەبنامىلەرنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتى 73
3. نەسەبنامىلەرنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى 77
4. ئىلگىرىكى نەسەبنامىلەرنىڭ چەكلىمىلىكى 84
5. نەسەبنامە، نەسىلشۇناسلىق ۋە ئىرسىيەتشۇناسلىق ... 87

تۆتىنچى بۆلۈم نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ يوللىرى 98

1. نەسەبنامىنىڭ تۈرلىرى 98

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔家谱论：维吾尔文 / 安尼瓦尔·赛买提著．--
乌鲁木齐：新疆人民出版社，2010.6
ISBN 978-7-228-13414-4

Ⅰ．①维… Ⅱ．①安… Ⅲ．①维吾尔族-家谱-研究-中国-维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ．①K820.9

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第 097182 号

责任编辑	阿合买提·买明·塔里米
责任校对	阿依古丽·沙比提，热娜古丽·阿布里米提
封面设计	艾来提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话	(0991)2827472
邮政编码	830001
印　　刷	昌吉州升华印刷有限责任公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	8.25
版　　次	2010 年 6 月第 1 版
印　　次	2010 年 6 月第 1 次印刷
印　　数	1—3000
定　　价	20.00 元

2. نەسەبنامە تۈزۈشتە دائىم كۆرۈلىدىغان ئون خىل خاتالىق 102
3. نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى 108
4. نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش سىستېمىسى 120
5. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى 131
6. جەمەت نىشانلىرى 140
7. نەسەبنامىنى تۈزۈشنىڭ قەدەم ـ باسقۇچلىرى 158
8. نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش، ساقلاش ۋە پايدىلىنىش 224

بەشىنچى بۆلۈم ئائىلە ـ جەمەت شەجەرىسى 231
1. شەجەرە ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى 231
2. شەجەرە ئىسخېمىسىدىن ئۆرنەكلەر 240

پايدىلانغان ماتېرىياللار 255

خاتىمە 257

بىرىنچى بۆلۈم نەسەبشۇناسلىق ھەققىدە

1. نەسەبشۇناسلىق، ئائىلە ۋە جەمەت

نەسەبشۇناسلىق ئائىلە ـ جەمەت زەنجىرىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىدىغان ئىلىمنىڭ نامى بولۇپ، ئۇ مەلۇم ئائىلىنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە ئەۋلادلىرىنى ئالاقىدار تارىخىي ئۇچۇرلار ياردىمىدە ئېنىقلاش ئارقىلىق، تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان مەلۇم كىشىلەر توپىنىڭ بىيولوگىيەلىك، ئىرسىي ۋە ئائىلىۋى مۇناسىۋەت خەرىتىسى ياكى ئىسخېمىسىنى تۈزۈپ چىقىشتىن ئىبارەت مۇرەككەپ بىر مەشغۇلاتتۇر.

ياۋروپا تىللىرىدا «نەسەبشۇناسلىق» مەنىسىنى بېرىدىغان سۆز «گېنېئالوگىيە» (Genealogy) دۇر. بۇ سۆز «gen» ۋە «logy» دىن ئىبارەت ئىككى سۆزدىن تەشكىل تاپقان بولۇپ، بۇنىڭدا «gen» دېگىنى يىلتىز، مەنبە دېگەنلىكتۇر؛ «logy» بولسا «تەلىمات، ئىلىم» دېگەنلىكتۇر. بۇ ئىككى سۆز قوشۇلۇپ «Genealogy» بولغاندا، ئۇ بىرەر ئىش ياكى نەرسىنىڭ مەنبە ـ يىلتىزىنى سۈرۈشتە قىلىدىغان ئىلىم دېگەن مەنىدە كېلىدۇ. بۇ ئىلمىي ئىبارىنى ئۇيغۇر تىلى بويىچە «مەنبەشۇناسلىق» ياكى «يىلتىزشۇناسلىق» دەپ چۈشىنىشكە بولىدۇ. دەرۋەقە، «گېنېئالوگىيە» ئىبارىسى كۆپ مەنىلىك سۆز بولۇپ، مۇناسىپ ھالدا ئۇ كەڭ مەنىدە ھەر قانداق بىر شەيئى ياكى ھادىسىنىڭ مەنبەسىنى سۈرۈشتۈرۈش ۋە ئىزدەش ئىلمىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، سېلىشتۇرما ئەدەبىياتتا بىر مىللەت ئەدەبىياتىدىكى چەت ئەل مەنبەلىك تەركىبلەر (جۈملىدىن باشقا مىللەت ئەدەبىياتىدىن كىر-

گەن ئوبرازلار، ھېكايە ۋەقەلىكى، ئىپادىلەش ئۇسۇلى، ژانىر ـ
تۈرلەر ...) نىڭ مەنبەسىنى ئېنىقلاش تەتقىقاتى گېنېئالوگىيەلىك
ياكى مەنبەشۇناسلىق بويىچە تەتقىقات بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ
ئىبارە تار مەنىدە قوللىنىلغاندا، ئۇ يەنە ئىككى خىل مەنىنى
بىلدۈرىدۇ: بىرى، بىر جەمەت (ياكى ئائىلە) نىڭ كېلىپ چىقى ـ
شىنى شۇ جەمەتتىن چىققان شەخسلەرنىڭ ھەم باشقا ئەجدادلار ـ
نىڭ ئىش ئىزلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ
تەتقىق قىلىش ياكى ھەر بىر شەخس ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى ئۇنىڭ
ئەجدادلىرىدىن قانداق داۋام قىلىپ كەلگەن دېگەننى تەتقىق قى ـ
لىشنى كۆرسىتىدۇ؛ يەنە بىرى، كىشىلەرنىڭ يىلتىزـ ئەجداد ـ
لىرىنى قانداشلىق زەنجىرى يۆنىلىشى بويىچە ئىزدەش، شەخس
ياكى جەمەتنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنى ئېنىقلاشنى كۆرسىتى ـ
دۇ. چەت ئەل ئىلىم ساھەسىدە «Genealogy» ئىبارىسى بەزىدە
مەنبەشۇناسلىق مەنىسىدە قوللىنىلسا، يەنە بەزىدە كونكرېت نە ـ
سەبنامىلەرنى كۆرسىتىدىغان ئەھۋالمۇ بار. مەيلى نېمىلا بول ـ
سۇن، «گېنېئالوگىيە» سۆزىنىڭ ئەڭ مۇۋاپىق تەبىرى ئۇنى ئائى ـ
لە تارىخى ئۈستىدىكى تەتقىقات ياكى ھەر بىر كىشىنىڭ ئۆز يىل ـ
تىزىنى ئىزدىشى دەپ ئىزاھلاشتۇر.
نەسەبشۇناسلىق ئىبارىسى مەنە ئېتىبارى بىلەن ئەجدادتىن
ئەۋلادقا قەدەر قانداشلىق زەنجىرىنى ئىزدىمەك ياكى نەسەب زەن ـ
جىرى ھەم ئائىلە شەجەرىسىنى تەتقىق قىلماق دېگەن ئىككى خىل
مەنىدە كېلىدۇ. كەڭرەك مەنىدە ئۇ نۇقتىلىق بىر جەمەت ياكى ئا ـ
ئىلىنىڭ يىلتىزىنى ئىمكانقەدەر يىراق تارىخ ئىچىدىن ئىزدەشنى
كۆرسىتىدۇ. بۇنداق تەتقىقات كۆپىنچە جەمەت ياكى ئائىلە تارى ـ
خىنى ھەم جەمەت ئەنئەنىسىنى بىلىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك، نەسەبشۇناسلىقتا تەتقىق قى ـ
لىنىدىغان تۈپ مەسىلە ــ نەسەب مەسىلىسىدۇر. ئۇنداقتا، نەسەب
دېگەن نېمە؟ «نەسەب» ئىبارىسى ئەرەب تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا
ئۆزلەشكەن سۆز بولۇپ، ئۇ ئىسىم بولۇپ كەلگەندە «ئۇرۇق ـ تۇغ ـ

قان»، «نىكاھ مۇناسىۋىتى» ۋە «قانداشلىق مۇناسىۋەت» دېگەن مە ـ
نىلەرنى بىلدۈرسە، پېئىل بولۇپ كەلگەندە «بىرەر كىشىنىڭ
ئەجداد يىلتىزىنى سۈرۈشتە قىلماق» مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ
سۆز يەنە «نىسبەت بەرمەك»، «تەۋە دەپ بىلمەك» دېگەن مەنىلەردە
تۈرلىنىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا «كېلىپ چىقىش»، «ئۇرۇق»، «جەمەت»
ۋە «ئەجداد» دېگەن مەنىلەردە ئىشلىتىلىدۇ. بۇ ئىبارە بىلەن مۇ ـ
ناسىۋەتلىك ھالدا يەنە ئۇيغۇر تىلىدا «نەسەبچىلىك» (نەسەب سۈ ـ
رۈشتۈرۈش)، «نەسەبسىز» (نەسەبى تونۇلمىغان)، «نەسەبلىك»
(نەسەبى ئابرۇيلۇق، ئەجدادلىرى مەشھۇر) قاتارلىق سۆزلەر تۈر ـ
لىنىپ ئىشلىتىلىدۇ.
ناھايىتى ئېنىقكى، نەسەبشۇناسلىقتا تەتقىق قىلىنىدىغان ئا ـ
ساسلىق مەسىلە ــ ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان
بىر ئائىلە ياكى جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ۋە ئەۋلادلىق مۇ ـ
ناسىۋىتىنى ئېنىقلاپ چىقىشتىن ئىبارەت. بىر ئائىلە ياكى جەمەت ـ
نىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق تارىخي مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاپ چىقىش
ئارقىلىق يېزىلىدىغان ئائىلە ـ جەمەت تارىخى ــ نەسەبنامىدۇر.
مۇناسىپ ھالدا ياۋروپا تىللىرىدا «Genealogy» ئىبارىسى يەنە
«نەسەبنامە» دېگەن مەنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ. نەسەبنامە ئوخشىمىغان
مىللەتلەردە ئوخشىمىغان ناملار بىلەن ئاتىلىدۇ، ھەتتا بىر
مىللەت تىلىدا نەسەبنامىنىڭ ئوخشىمىغان ئاتىلىش شەكىللىرىمۇ
بار. مەسىلەن، خەنزۇلاردا نەسەبنامە «家谱、族谱、世谱、宗谱
家乘、会通谱、支谱、房谱» قاتارلىق ناملار بىلەن ئاتالسا،
ئىنگلىز تىللىق مىللەتلەردە نەسەبنامە «Genealogy» ياكى
«Family Tree» (ئائىلە ياكى جەمەت دەرىخى مەنىسىدە) دەپ ئا ـ
تىلىدۇ. ئۇيغۇر تىلىدا بۇ سۆزنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن «تۆز
بىتىك» دەپ ئاتالغانلىقى مەلۇمدۇر. بۇ يەردە «تۆز» ئىبارىسى «ئا ـ
ئىلە» ياكى «جەمەت» دېگەن مەنىنى بىلدۈرسە، «بىتىك» ئىبارىسى
ھەممىگە مەلۇم بولغىنىدەك «پۈتۈك»، «كىتاب»، «يازما» مەنىلى ـ
رىدە كېلىدىغان سۆزدۇر. ئۇنىڭدىن سىرت، نەسەبنامە مەنىسىنى

بىر ىدىغان يەنە سۆز «جورۇڭقاي» هازىر قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى ئارد-
سىدا قوللىنىلماقتا. «جورۇڭقاي» ئىبارىسىنىڭ قەدىمكى ئالتاي
تىللىرىغا ئورتاق بىر سۆز ئىكەنلىكى مەلۇم. چۈنكى، موڭغۇل
تىلىدا «جورۇخەي» دېگەن بىر سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ تۈپ مەنىسى
«كالېندار»، «يىل ھېسابى» دېگەنلىكتۇر. بۇ سۆزنىڭ ئۇيغۇر تى-
لىدىكى ئىشلىتىلىشىدىن بىز «بىر جەمەتنىڭ تارىخىنىڭ يىل
ھېسابى» دېگەن مەنىنى چۈشەنگىنىمىزدە، ئۇنداقتا قەدىمدە ئۇي-
غۇرلاردىمۇ نەسەبنامىلەرنىڭ «جورۇڭقاي» دەپ ئاتالغانلىقىغا
جەزم قىلالايمىز.

نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە تەتقىق قىلىنىدىغان تۈپ مەسىلە
قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەرنىڭ ئائىلىۋى مۇناسىۋد-
تى، يەنى ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، نە-
سەبنامىدە ئائىلە ياكى جەمەتتىن ھالقىغان كىشىلەرنىڭ ھەر خىل
ئىجتىمائىي مۇناسىۋىتى مۇلاھىزە قىلىنمايدۇ. شۇ سەۋەبتىن،
ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە ئالدى بىلەن چۈشد-
نىشكە تېگىشلىك بىر ئۇقۇم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئائىلە جەمئىيەتنىڭ ھۈجەيرىسى، ئىنسان ئاپىرىدە بولغاندىن
تارتىپ ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن ئەڭ قەدد-
مىي، شۇنداقلا ئەڭ ئومۇمىيۈزلۈك مۇناسىۋەت دەل ئائىلىۋى مۇ-
ناسىۋەتتۇر. ئائىلە نىكاھ مۇناسىۋىتى ۋە قانداشلىق مۇناسىۋەت
ئاساسىدا شەكىللىنىدىغان ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ بىر خىل
تەشكىلىي شەكلى بولۇپ، ئۇ مەنە ئېتىبارى بىلەن قارىغاندا ئور-
تاق تۇرالغۇ، ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە ئەۋلاد قالدۇرۇشنى ئۆزد-
نىڭ ئالاھىدىلىكى قىلغان بىر خىل ئىجتىمائىي گۇرۇھتۇر.
ئوخشىمىغان جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتتە ئوخشىمىغان ئائىلە ئەند-
دىزىسى شەكىللىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن ئوخشىمىغان ئائىلە
ئۆرپ ـ ئادىتى، ئائىلە ئەنئەنىسى ۋە ئائىلە مەدەنىيىتى كېلىپ
چىقىدۇ. ئىنسان تارىخىدىكى كۆپىنچە ۋاقىتلاردا بىر ـ بىرى بىد-
لەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىچىك ئائىلىلەر

مەلۇم بىر جۇغراپىيەلىك رايوندا ئولتۇراقلىشىپ مەھەللىلەرنى
شەكىللەندۈرگەن. يەنە بىر خىل ئەھۋالدا، بەزى ئائىلىدىكى
ئەزالار ئۆز مەھەللىلىرىدىن ئايرىلىپ باشقا يۇرتلارغا كۆچۈپ
كېلىپ، ئۆزلىرى بىلەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتى بولمد-
غان كىشىلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقاندا، ئۇلارنىڭ جە-
مەت ھەققىدىكى قاراشلىرى سىرتقى تەسىرگە مۇقەررەر ئۇچراپ
تۇرغان ھەم ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بارغانچە سۇسلىشىپ كەت-
كەن. بۇنداق يۈزلىنىش ھازىرقى زاماندىكى چوڭ شەھەرلەردە تې-
خىمۇ گەۋدىلىك بولماقتا.

نەسەبشۇناسلار بىر جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ
ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتلىرىگە دىققەت قىلغان ۋاقىتتا، ئائىلىسىنى
بىيولوگىيەلىك مۇناسىۋەت ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن تۈزۈلگەن
بىر تور سۈپىتىدە تونۇيدۇ. دەرۋەقە، ھەربىر نەسەبشۇناس ئائىلە
(جەمەت) نىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدە ئوخشىمىغان نۇقتىلاردىن سو-
ئاللارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئۇلارغا جاۋاب بېرىشكە تىرىشىدۇ.
ئۇنداقتا، ئائىلە ياكى جەمەتنى قانداق نۇقتىلاردىن چۈشىنىش
مۇمكىن؟

1) ئائىلە ـــ يەككە شەخسلەردىن بىرلەشكەن گەۋدە.

ئائىلە ـــ جەمئىيەتنىڭ ئەڭ ئاددىي شەكلى، شۇنداقلا ھەر
بىر يەككە شەخسنىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتلىرىنىڭ كۆپىنچىسى
روي بېرىدىغان سورۇندۇر. ئەمما، بۇنداق سەرگۈزەشتلەر شۇ
شەخسكە ئائىت پاكىتلارلا بولۇپ بولماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى
شۇ شەخسنىڭ ئۆزى ياشىغان دەۋر بىلەن بولغان تۈرلۈك مۇناسد-
ۋەتلىرىنىڭ جەريانىدۇر. بىر ئائىلىدە ھەرخىل مۇناسىۋەتتىكى
بىرقانچە كىشى بىللە ياشايدۇ، ئۇلار بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن
قانداق مۇناسىۋەتتە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئالدى بىلەن ئۇلار
يەككە ئادەمدۇر. بۇ يەككە ئادەملەرنىڭ ئۆز ئالدىغا تارىخىي سەر-
گۈزەشتلىرى بار بولىدۇ. ئۇلارنىڭ تارىخى ئۇلارنىڭ ئائىلىسىنىڭ
تارىخىنى تەشكىل قىلىدىغان تەركىب بولالايدۇكى، ئەمما ئائىلد-

سىنىڭ تارىخى ئۇلارغا ۋەكىللىك قىلالمايدۇ. شۇڭا، ئائىلىدىكى
ھەربىر كىشىنى يەككە گەۋدە دەپ تونۇپ، ئۇلارنىڭ ھاياتى سەر-
گۈزەشتىلىرىنى يورۇتۇش — نەسەبشۇناسلىقتا ھەممىدىن مۇھىم
ئورۇندا تۇرىدىغان ئىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2) ئائىلە — تۇرالغۇنى مەركەز قىلغان تۇرمۇش ئەندىزىسى.

بىر ئائىلىگە مەنسۇپ كىشىلەر مۇئەييەن بىر تۇرالغۇ دائى-
رىسىدە بىر - بىرىگە تايىنىپ ياشايدۇ. ئائىلىمۇ خۇددى ئادەمگە
ئوخشاش بىر ھاياتىي جەريانغا ئىگە بولىدۇ، بۇ جەرياندا ئۇنىڭ
كۆلىمى كېڭىيىدۇ ياكى تارىيىدۇ، شۇنداقلا قۇرۇلمىسىمۇ ئۆز-
گىرىدۇ. قەدىمكى دەۋرلەردە ئائىلىلەردە بىرقانچە بوغۇن① كىشى،
ھەتتا ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بىر تۈركۈم ئا-
دەم بىللە ياشايتتى. يېقىنقى دەۋرلەردە ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە ئائى-
لىلەرنىڭ ئەندىزىسى ئاساسەن ئاتا - ئانا، پەرزەنت ۋە بوۋا - مو-
مىدىن ئىبارەت ئۈچ بوغۇن بىللە ياشاشتىن ئىبارەت بولۇپ كەل-
دى. ئەمما، ھازىرقى دەۋردە مۇتلەق كۆپ ئائىلىلەر كىچىك ئائىلە
ئەندىزىسىگە قاراپ يۈزلەنمەكتە.

3) ئائىلە — بىر خىل مەنىۋى، ئىجتىمائىي سىستېما.

ئائىلە شۇ مۇناسىۋەتكە ئىگە كىشىلەر ياشايدىغان تۇرالغۇ بو-
لۇپلا قالماستىن، مۇھىمى ئۇ شۇ كىشىلەرنى ھېسسىي جەھەتتە
بىر - بىرىگە باغلاپ تۇرىدىغان، بىر - بىرىگە قارىتا تۇرلۇك
مەسئۇلىيەتلەرنى يۈكلەپ تۇرىدىغان سىستېمىدۇر. پىسخولوگىيە،
ئىنسانشۇناسلىق ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق پەنلىرى ساھەسىدە يې-
قىنقى مەزگىللەردە ئىشلەنگەن تەتقىقاتلاردىن مەلۇم بولىدۇكى،
ئائىلىنىڭ ئىچىدە مەۋجۇت بولغان ھەرىكەت - قىلىق ئەندىزىلى-

① بوغۇن ئىبارىسى بۇ كىتابتا «ئەۋلاد» ئىبارىسىنىڭ ئورنىغا ئىشلىتىلدى. چۈنكى، «ئەۋلاد» ئىبارىسى ئەرەبچىدە «پەرزەنتلەر» مەنىسىدىكى سۆز بولۇپ، ئۇ مەنە جەھەتتىن ئاتا ۋە ئانىنى بىر-رىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن)، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى ئىككىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن)، نەۋرىلەرنى ئۈچىنچى قاتلام (ياكى بوغۇن) ... دەپ بۆلگەندە تىلغا ئېلىنىدىغان قاتلام ياكى بوغۇننى كۆرسەت-مەستىن، مەلۇم بىر شەخسنىڭ پەرزەنتلىرى ۋە نەۋرە - چەۋرىلىرىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلى-دۇ. بوغۇن بولسا يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان مەنىنى بىلدۈرىدۇ — ئاپتوردىن.

-رى ۋە ھېسسىي تۇيغۇلار ئۇزاق داۋاملاشقاندىن سىرت، كېيىنكى
ئەۋلادلارغا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىمۇ تەكرار
زاھىر بولىدۇ. ھەر بىر ئائىلە شۇنداق بىر سەينادۇركى، ئۇنىڭدا
شەخسلەر ئۆزى ھەققىدىكى ۋە باشقىلار ھەققىدىكى ھېس - تۇيغۇلى-
رىنى يېتىلدۈرىدۇ ۋە پىشۇرىدۇ. بۇنداق ھېس - تۇيغۇلار ئۆز نۆ-
ۋىتىدە شۇ كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە قانداق رولنى ئوينايدىغانلى-
قىنى، قانداق سالاھىيەتنى تاللايدىغانلىقىنى، ھاياتىدىكى ئىشلار-
نى بېجىرىشتە قانداق مۇددىئا - مەقسەتلەرنى بېكىتىدىغانلىقىنى
بەلگىلەيدۇ. شۇڭا، ئائىلە — جەمئىيەتنىڭ ماددىي ھۈجەيرىسىلا
ئەمەس، بەلكى يەنە مەنىۋى ھۈجەيرىسىدۇر.

ئائىلىنى مەنىۋى سىستېما دەپ قارىغاندا، مۇنداق تەرەپلەرنى
ئويلىشىپ بېقىشقا ئەرزىيدۇ:

ئائىلىدىكى قارار چىقىرىش جەريانلىرى؛

ئائىلە جەمئىيەتكە قىلىپ بەرگەن خەير - ساخاۋەت ئىشلىرى
ۋە ئەمەلىي ياردەملەر؛

ئائىلىدىكى زىددىيەتلەرنىڭ تۈرى ۋە خاراكتېرى؛

ئائىلە دائىرىسىدە مەلۇم ھەرىكەت - قىلىق ئەندىزىلىرىنىڭ
بىرقانچە بوغۇن كىشىلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولۇشى؛

ئائىلىنىڭ شۆھرىتى ۋە شان - شەرىپىنىڭ مەنبەسى سۈپى-
تىدە قارىلىدىغان نەرسە؛

ئائىلە ئەنئەنىسى، ئائىلە ئەخلاقى ۋە ئائىلە پەرھىزلىرى؛

ئائىلىدىكى ئەر ۋە ئاياللار ھەم ئوخشىمىغان ياش قۇرامدىكى
كىشىلەرنىڭ روللىرى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى.

ئەلۋەتتە، بۇ يەردە نەسەبشۇناسلىقتا تىلغا ئېلىنىۋاتقان ئائىلە
بىر تۇرالغۇدا بىللە ياشايدىغان، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتكە
ئىگە كىشىلەرنىلا كۆرسىتىپ قالماستىن، بەلكى مۇھىمى ئايرىم -
ئايرىم تۇرالغۇلاردا ئولتۇراقلاشقان بولسىمۇ، بىر جەمەتكە تەۋە
بولغان بارلىق تارماق ئائىلىلەرنىمۇ كۆرسىتىدۇ.

4) ئائىلە — ئىقتىسادىي بىرلىك.

ئائىلىلەر يەنە جەمئىيەتتىكى تاۋارلارنىڭ ۋە مۇلازىمەتلەرنىڭ ئىشلەپ چىقىرىلىشىغا ھەم ئىستېمال قىلىنىشىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئىقتىسادىي بىرلىكتۇر. دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرى ئاساسەن ئائىلىلەردە ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ، بىر قىسىم تاۋار (سودا ـ سېتىق ماللىرى) مۇ ئائىلىلەر دائىرىسىدە ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ. ئۆتكەن دەۋرلەردىكى قول سانائەتمۇ ئاساسەن ئائىلىلەرگە مەركەزلەشكەن، ھەتتاكى ئىلگىرىكى دەۋرلەردە نۇرغۇن ئائىلىلەر ئۆز ـ ئۆزىنى قامدايدىغان ئىقتىسادىي بىرلىكلەر ئىدى. سانائەت دەۋرى ۋە ھازىرقىدەك ئۇچۇر ـ تېخنىكا دەۋرىدىمۇ ئائىلىلەر ھېلىھەم مۇھىم ئىقتىسادىي ئورگان بولۇپ تۇرماقتا.

ئائىلىدە چىقىرىلغان تۇرلۇك قارارلار ئائىلە ئەزالىرىنىڭ جەمئىيەتتە قانداق كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىشىغا چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئائىلە ئەزالىرى شۇغۇللانغان كەسىپلەر يەنە كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭمۇ شۇ كەسىپلەر بىلەن شۇغۇللىنىشى نەتىجىسىدە ئىزچىللىقتا ئىگە بولىدۇ. ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ بىر جايدىن يەنە بىر جايغا يۆتكىلىشىدە ئائىلە ھەل قىلغۇچ ئامىل سۈپىتىدە رول ئوينىغاندىن باشقا، ئائىلە قۇرۇلمىسىمۇ مۇشۇنىڭغا مۇناسىپ رەۋىشتە ئۆزگىرىدۇ.

5) ئائىلە ـــ مەدەنىيەتنىڭ بۆشۈكى.

ئائىلە ـــ كىشىلەرنىڭ قىممەت قاراشلىرى، پوزىتسىيە ۋە مەۋقەلىرى، ئارزۇ ـ ئۈمىدلىرى پەيدا بولۇپ يېتىلىدىغان ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈلىدىغان بىر جايدۇر. ئائىلىدە كىشىلەرنىڭ دۇنيا قاراشلىرىنىڭ يېتىلىشى خېلى ئۇزاق بىر جەريان بولۇپ، ئائىلە بۇ جەھەتتە مەكتەپ، ئىش ئورنى ۋە ھەرخىل ئىجتىمائىي سورۇنلاردىنمۇ چوڭراق رول ئوينايدۇ. ئائىلىلەر مەدەنىيەتنىڭ داۋاملىشىشىدا زۆرۈر بولغان نېگىزلىك قاراشلارنى ئۆزىدىكى كىشىلەرگە سىڭدۈرگەندىن سىرت، ھەربىر كىشىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنىغا قانداق قارىشىنىڭ يوللىرىنىمۇ ئۆگىتىدۇ.

نەسەبشۇناسلىقتا ئائىلىۋى مەدەنىيەت ۋە قىممەت قاراشلىرىنىڭ بىر-بىرىدىن قانداق پەرقلىنىدىغانلىقىغا ۋە ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىغا دىققەت قىلىنىدۇ.

نەسەبشۇناسلار (جەمەت تارىخچىلىرى) ئۆز تەتقىقاتلىرىنى ئائىلىنىڭ يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن بەش خىل تەرىپىدىن خالىغان بىر تەرەپكە مەركەزلەشتۈرۈشى مۇمكىن.

ئائىلىنى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان قانچە بوغۇن كىشىنىڭ ئورتاق ياشايدىغانلىقى نۇقتىسىدىن مۇنداق ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

بىرى، يادرو ئائىلە. بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىنلا تەشكىل تاپىدىغان ئائىلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى يەنە مىكرو ئائىلە دەپ ئېيتىشقىمۇ بولىدۇ. يەنە بىرى، كېڭەيگەن ئائىلە. بۇ بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ توي قىلغان پەرزەنتلىرى (جۈملىدىن پەرزەنتلىرى ۋە ئىككىنچى، ئۈچىنچى، ... ئەۋلادلىرى) دىن تەشكىللەنگەن ئائىلىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق ئائىلە ئەندىزىسىدە بىر قانچە يادرو ئائىلىلەر قانداشلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن بىر ئۆمۈر بىللە ياشايدۇ. ئەگەر تارماق يادرو ئائىلىلەر كېڭەيگەن ئائىلىدىن ئايرىلىپ كەتسە، ئۇنداقتا بۇ كېڭەيگەن ئائىلە بولماي قالىدۇ. مۇشۇنداق كېڭەيگەن ئائىلىلەرنى كىچىك جەمەت دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

«جەمەت» ئەرەبچە ئاتالغۇ بولۇپ، «توپ»، «بىر يەرگە توپلانغان كىشىلەر» دېگەندەك مەنىلەرگە ئىگە. جەمەت تار مەنىدە قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن بارلىققا كەلگەن بىر توپنى كۆرسىتىدۇ. قەدىمكى تۈرك تىلىدا «جەمەت» ئىبارىسى بىلەن تەڭداش «باغ» ۋە «ئوغۇش» دېگەن ئاتالغۇ بار بولۇپ، بۇ ئىبارىلەر ئۇيۇق ـ تارلاق مەڭگۈ تېشى ۋە باشقا مەڭگۈ تاشلاردا ئۇچرايدۇ. ئىسلامىيەتتىن كېيىن بۇ سۆزلەر ئورنىغا «جەمەت» سۆزى ئالمىشىپ كەڭ ئىشلىتىلىشكە سازاۋەر بولدى.

ئائىلە قۇرۇلمىسى ئۇزلۇكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئائىلە

ئەزالىرىنىڭ ئۆزلۈكسىز تۇغۇلۇشى ۋە چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، ئائىلىنىڭ قۇرۇلمىسىدا كېڭىيىش ۋە چوڭىيىش يۈزلىنىشى بارلىققا كېلىدۇ. ئادەتتە نۇرغۇن ئائىلىلەرنىڭ قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن تەشكىل تاپىدىغان چوڭ ئىجتىمائىي توپنى جەمەت دەپ ئاتايمىز. جەمەت ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە ئاساسەن ئاتا تەرەپ قان سىستېمىسىغا تەۋە ئائىلىلەردىن تەشكىللەنگەن ئائىلىلەر توپىنى كۆرسەتكەن. ھازىر ئانا تەرەپ قان سىستېمىسىغا تەۋە ئائىلىلەرنىمۇ جەمەت دائىرىسىدە ھېسابلايدىغان يۈزلىنىش بارلىققا كەلمەكتە. جەمەتنىڭ شەكىللىنىشى ئۈچۈن بىر قانچە ئامىل زۆرۈر بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بىرى، قانداشلىق ئامىلى، يەنى جەمەتكە تەۋە ھەر بىر تارماق ئائىلىدىكى ئەر جىنسلىق كىشىلەر ئورتاق ئەجدادقا ئىگە بولۇش؛ يەنە بىرى، يەر ئامىلى، يەنى قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە ئائىلىلەر بىر يەر (يەنى بىر مەھەللە) دە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولۇش؛ ئۈچىنچى بىرى، ئورتاق بىر رەھبەر، مۇناسىپ تەشكىلىي ئاپپارات، ئورتاق پائالىيەت سورۇنى، ئورتاق مال - مۈلۈك، قائىدە - تۈزۈم ھازىرلانغان بولۇش. مانا مۇشۇنداق ئامىللار ھازىرلانغاندىلا ئاندىن جەمەتتىن ئىبارەت بۇ ئىجتىمائىي گەۋدە نورمال مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ. جەمەتنىڭمۇ ئوخشىمىغان ئەندىزىسى بار بولىدۇ. جەمەت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادىتى، مەدەنىيىتى ۋە ئەنئەنىسى ئارقىلىق جەمەتنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆرپ - ئادىتى، ئەنئەنىسى ۋە مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، جەمەت ئىچىدە قانداشلىق، ئۇرۇقداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ بىر - بىرىنى ئاتاشتا قوللىنىدىغان مۇرەككەپ ئاتاق سۆزلىرى بار بولىدۇ.

ئائىلە بىلەن جەمەت زىچ مۇناسىۋەتكە ئىگە. جەمەت بىلەن ئائىلىنىڭ مۇناسىۋىتىدە، ئائىلە كونكرېت ئەمەلىي گەۋدە بولۇپ، ئۇ يەنە نۇرغۇن تەرەپلەردە جەمەتنىڭ باشقۇرۇشىنى قوبۇل قىلىدۇ. ھازىر نۇرغۇن مىللەتلەردە جەمەتنىڭ قۇرۇلما شەكلى خېلىلا

سۇسلىشىپ كەتكەن، ئۇ پائالىيەتتىن خېلى بۇرۇنلا توختىغان. ۋاھالەنكى، ئائىلە ھېلىھەم ناھايىتى ئېنىق ۋە كونكرېت مەۋجۇتتۇر. بۇنىڭدىن شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى، ئائىلە بولسا جەمئىيەتنىڭ ھۈجەيرىسى ۋە تەشكىلىي قىسمى، جەمەت بولسا پەقەت بىر خىل مۇھىم ئىجتىمائىي ھادىسىدۇر. نەسەبشۇناسلىقتا ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بىر قانچە بوغۇن كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتى مۇلاھىزە قىلىنغاندا، ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ئائىلىۋى مۇناسىۋىتىدە جەمەتنىڭ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئالاھىدىلىكلىرى بار ياكى يوق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە بولغان ئائىلىلەرنىڭ توپى جەمەت سۈپىتىدە قارىلىدۇ. قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە بولغان تارماق ئائىلىلەر جۇغراپىيەلىك ئورۇن جەھەتتە بىر جايدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشمىغان ھەمدە ئۇلارنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكىدەك ئورتاق ئىقتىسادىي قۇرۇلمىسى بولمىغان ئەھۋالدىمۇ، ئۇلار يەنە ئوخشاشلا بىر جەمەت سۈپىتىدە تەتقىق قىلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە، نەسەبشۇناسلىقتا بىر جەمەتنىڭ تارىخىدىكى كونكرېت تارىخىي پاكىتلاردىن كۆرە، جەمەتنىڭ ئوخشىمىغان ۋاقىت ۋە ئورۇندا قانداق ئۆزگەرگەنلىكىگە كۆپرەك دىققەت قىلىنىدۇ.

ھەرقانداق بىر يادرو ئائىلە ئاتا - ئانا ۋە پەرزەنتلەردىن تەشكىل تاپىدۇ. بۇ بارلىق جەمەتلەردىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ئاساسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يادرو ئائىلە ئىككى خىل ئوخشاش بولمىغان مۇناسىۋەتتىن شەكىللىنىدۇ، يەنى ئاتا - ئانا بولغۇچى ئەر - خوتۇنلار ئوتتۇرىسىدىكى نىكاھ مۇناسىۋىتى ۋە ئاتا - ئانا بىلەن پەرزەنت ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەت. نىكاھ مۇناسىۋىتى نىكاھ (توي) ئارقىلىق شەكىللىنىدىغان قانۇنىي مۇناسىۋەت بولۇپ، نىكاھ ئارقىلىق بىر ئەر ئۆزىنىڭ خوتۇنى بىلەن نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىپلا قالماستىن، بەلكى شۇ ئايالنىڭ ئاتا - ئانىسى، قېرىنداشلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەت ئورنىتىدۇ. ئەمما، ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرى بىلەن

بولغان مۇناسىۋىتى بىيولوگىيەلىك قانداشلىق مۇناسىۋەت بولۇپ، بۇ نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئوخشاش بۇزۇۋەتكىلى بولىدىغان مۇناسىۋەت ئەمەستۇر. ئەلۋەتتە، قانداشلىق مۇناسىۋىتى مەلۇم دەرىجىدە نىكاھتىن ئىبارەت قانۇنىي مۇناسىۋەتكە ئاساسلىنىدىغان بولغاچقا، ئۆز ئارا نىكاھلانغان ئاتا - ئانىدىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر نىكاھ مۇناسىۋىتى ئورناتمىغان ئاتا - ئانىدىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەردىن سالاھىيەت جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ.

نۇرغۇن جەمەتلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىدىغان ئائىلە دائىرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ ئۈچىنچى شەكلى — يالغان تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بولۇپ، بۇ كىشىلەر بىلەن ئۇلار بېقىۋالغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى، تۇتۇق ئاتا - تۇتۇق ئانىلار بىلەن تۇتۇق پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى، قول بېرىشىپ ياكى قەسەمياد قىلىشىپ شەكىللەندۇرگەن قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدىكى مۇھىم بىر تەرەپ — ئائىلىلەرنىڭ كۆلىمى، قۇرۇلمىسى ۋە ئۆرپ - ئادىتى ھەم مەدەنىيىتىنى بىلىشتۇر. تارىختىن بۇيان ئىنسانلار جەمئىيىتىدە ئائىلىلەر ئۇرۇق بويىچە توپلىشىپ ياشايدىغان ھالەتتىن جەمەت بويىچە بىر چوڭ ئائىلىدە ياشايدىغان ھالەتكە، ئاندىن بوۋا - موما، ئاتا - ئانا ۋە پەرزەنتلەر بىللە ياشايدىغان ئائىلىدىن ھازىر تېز سۈرئەتتە ئومۇملىشىۋاتقان ئاتا - ئانا بىلەن پەرزەنتلەرلا بىللە ياشايدىغان ئائىلىگە ئۆزگىرىپ كەلدى ھەم ئۆزگەرمەكتە. يۇقىرىدىكى ھەر بىر ئائىلە ئەندىزىسىدە ئائىلە ئەزالىرىنىڭ مۇناسىۋىتى، ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشتىكى ھەمكارلىق، ئىقتىسادنى باشقۇرۇش ۋە ۋارىسلىق، نىكاھلىنىش ۋە نىكاھلانغاندىن كېيىنكى تۇرالغۇ... قاتارلىقلارنىڭ قۇرۇلمىسى بىر - بىرىدىن مەلۇم جەھەتلەردە پەرقلىنىدۇ. ئائىلە قۇرۇلمىسىدا ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان ئائىلە كۆلىمىنىڭ كۈنسايىن تارىيىشى، جەمەت ئەزالىرى ئوتتۇرىسى-

دىكى ھەمكارلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئازىيىپ بېرىشى، نىكاھلانغان پەرزەنتلەرنىڭ ئاتا - ئانىلاردىن ئايرىلىپ تۇرۇشى... ھازىرقى دەۋردىكى كۆرۈنەرلىك بىر يۈزلىنىش بولسا كېرەك.

دېمەك، نەسەبشۇناسلىقتا ئېنىقلىنىدىغان مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرى بىر جەمەتتە ئوخشىمىغان دەۋرلەردە بىر ئائىلىدە قانچىلىك (نەچچە بوغۇن) كىشىنىڭ بىللە ياشىغانلىقى مەسىلىسىدۇر. تۆۋەندىكى تىزىملىكتە بىر ئائىلىدە بىللە ياشاش مۇمكىنچىلىكى بولغان كىشىلەر كۆرسىتىلگەن.

(1) ئاتا (2) ئانا (3) ئوغۇل (4) قىز (5) بوۋا (6) موما (7) تاغا (8) ھاما (9) دوست (10) ئۆيدىكى مۇلازىملار (11) ئىجارە ئېلىپ تۇرغۇچىلار (12) تۇغقان بولمىغان باشقا كىشىلەر.

بىر ئائىلىنىڭ كۆلىمى ۋە قۇرۇلمىسىنى چۈشىنىش شۇ ئائىلىدىكى كىشىلەر يولۇققان ئەھۋاللارنى ھەمدە شۇ ئائىلىنىڭ تۇرمۇش ئەندىزىسىنى بىلىشنى يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ. مەسىلەن، بىر ئائىلىدە مۇلازىمنىڭ بار - يوقلۇقىدىن شۇ ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا ھۆكۈم قىلىش مۇمكىن. پەرزەنتلەرنىڭ سانى، ئۇلارنىڭ تۇغۇلۇش تەرتىپى، ئائىلىدىكى ئۆي (خانە) لەرنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى... قاتارلىقلارنىڭ ئائىلە ھاياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ زور بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، پسىخولوگلار چوڭ ئائىلىلەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بالىلار بىلەن كىچىك ئائىلىلەردە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن بالىلارنىڭ خاراكتېر - مىجەزلىرىدە بەلگىلىك پەرقلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە. شۇنداقلا يەنە، پەرزەنتلەر ئۆي ئايرىغاندىن كېيىن ئاتا - ئانىلىرى بىلەن قوشنا بولۇپ تۇرۇشى، ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئائىلىلىرىنىڭ بىر - بىرىگە يېقىن ياكى يىراق بولۇشىنىڭمۇ ئائىلىۋى تۇرمۇشنىڭ ئەندىزىسىگە كۆرسىتىدىغان تەسىرى چوڭ بولىدۇ. دېمەك، نەسەبشۇناسلار ئائىلە قۇرۇلمىسى ۋە ئائىلىۋى تۇرمۇش ئەندىزىسى ئۈستىدىمۇ ئىزدىنىشى زۆرۈر.

ئائىلە ياكى جەمەت ئۈستىدە ئىزدەنگەندە ئائىلە ئۆرپ - ئا-

دىتى ۋە ئائىلە مەدەنىيىتىمۇ ئوخشاشلا مۇھىم تېمىلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ھەر بىر ئائىلىنى ياكى جەمەتنى ئىچكى تەشكىلىي شەكلى، دۇنيا قارىشى ۋە خاس مەدەنىيىتى بار بولغان بىر كىچىك جەمئىيەت دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ نېگىزلىك تەرەپلىرى ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئۆز ئىرسىيىتىگە ياكى مۇھىتىغا لايىق رەۋىشتە شەكىللەندۇرگەن ئەقىدىسى، ھەرىكەت ـ قىلىقى، ئادەتلىرى، ياشاش تەرزى (تۇرمۇش ئۇسۇلى) دىن ئىبارەت. ھەر بىر ئائىلىنىڭ مەدەنىيىتى نوقۇل ماددىي تەرەپلەردە گەۋدىلىنىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە مەنىۋى ۋە ئىرسىي تەرەپلەردە تېخىمۇ گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ.

ھەربىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ ئۆزىگە لايىق ئۆرپ ـ ئادىتى بولىدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا، ئائىلە (جەمەت)نىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى ھەربىر ئائىلە (جەمەت) قىلىدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ھەر بىر ئائىلىنىڭ كۈندىلىك ھاياتىغا بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. تەپسىلىيرەك قىلىپ ئېيتساق، ئائىلە (جەمەت) ئۆرپ ـ ئادىتى كۆپ تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن.

ھەر بىر ئائىلە (جەمەت)نىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىسى بار بولىدۇ. بىر مىللەتنىڭ ئەنئەنىسىگە سېلىشتۇرغاندا، ئائىلە ئەنئەنىسى ئاددىي، ئەمما كونكرېت بولىدۇ. ئەنئەنە — بەرپا قىلىنغان ئادەت ۋە پائالىيەتلەر بولۇپ، بەزى پائالىيەتلەرنى بەلگىلىك چاغلاردا تەكرار قىلىش ئەنئەنە بولۇپ مۇقىملىشىدۇ. ئۇ ئائىلىنىڭ مەدەنىيىتىدىن، بوۋا ۋە مومىلاردىن ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرىدىن كېلىدۇ ياكى شۇلارنىڭ تەسىرىدە يېتىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ساقلاشقا ئادەتتە ئاتا ـ ئانىلار، بالىلار، بوۋا ـ مومىلار ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرى، باشقىچە ئېيتقاندا، ھەر بىر ئائىلە ئەزاسىدىن تەشكىل تاپىدىغان توپ مەسئۇل بولىدۇ. يۇقىرىدىكى كىشىلەر ئائىلە ئەنئەنىسىنى ياراتقۇچى، ساقلىغۇچى ۋە تەرەققىي قىلدۇرغۇچى بولۇپلا قالماستىن، يەنە

شۇ ئەنئەنىنى ئۈستىگە ئالغۇچىلار بولۇپ سانىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسى بىر ئائىلىدىكى ئاتا ۋە ئانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئائىلە ئەزالىرى ئۆز جەمەتىگە ۋە ئۆز مىللىتىگە خاس بولغان ئەنئەنىلەرنى ساقلىسا، شۇنىڭ بىلەن بىللە نىسپىي مۇقىم شەكىلدە مەلۇم خىلدىكى پائالىيەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىپ تۇرسىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسى ئائىلىۋى بىرلىكنى قۇرۇشنىڭ ئاساسى بولىدۇ، شۇنداقلا ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىياتنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇرۇشقا كۆپ كۈچ كەتمىسىمۇ، ئۇ سەۋەبلىك ئائىلىۋى ھايات مەنىلىك بىلىنىدۇ. ئائىلە ئەنئەنىسىگە تەئەللۇق پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل بولۇپ تۇرغاندا، ئائىلە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىشىش قويۇقلىشىدۇ، ھېسسىيات كۈچىيىدۇ، ئورتاق ئەسلىمىلەر كۆپىيىدۇ . ئائىلە ئەنئەنىسى مۇشۇنداق شەكىلدە مەۋجۇت بولىدۇ ھەم ئائىلە مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلىنىدۇ.

يۇقىرىقى بايانلاردىن بىز بىر مەسىلىنى، يەنى ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيىتى بار بولىدۇ، دېگەننى بىلىۋالدىمىز. ئۇنداقتا، «ئائىلە مەدەنىيىتى» دېگەن نېمە؟ ئائىلە مەدەنىيىتى — مەدەنىيەتنىڭ ئالاھىدە بىر خىل شەكلى بولۇپ، ئائىلىلەرنىڭ قائىدە، نىزام، ئادەت، پائالىيەت، ئەقىدە ـ ئىشەنچ ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش نۇقتىلاردىن ئۆز ـ ئۆزىنى تەشكىل قىلىشتىكى ئۆزگىچە شەكلىنى كۆرسىتىدۇ. ئېتنىك مەدەنىيەت ۋە مىللىي مەدەنىيەت ئائىلىلەرنىڭ مەدەنىيىتىگە زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئەمما، ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس مەدەنىيىتى بار بولىدۇ. مەدەنىيەتتە ھامان ھەر خىل پەرقلەر ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ. ئائىلىلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت جەھەتتە پەرقلىق بولۇشى بىلەن بىر ـ بىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. بىز مىللىي مەدەنىيەتنىڭ خاسلىقلىرىدىن زوقلانغىنىمىزغا ئوخشاش، ئائىلىلەرنىڭمۇ مەدەنىيەتلىرىنىڭ پەرقلىق بولۇشىدىن زوقلىنىمىز.

ئۇنداقتا، ئائىلە مەدەنىيىتى قانداق تەرەپلەرنى كۆرسىتىدۇ؟ بۇنىڭدا تۆۋەندىكى نۇقتىلارغا نەزىرىمىزنى ئاغدۇرساق بولىدۇ:

▲ ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ قايسى تەرىپىنى بەكرەك ياخشى كۆرىدىغانلىقى

▲ ئاتا - ئانىلارنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرى ئۈستىدىكى نىشانى، يەنى ئۆز پەرزەنتلىرى قانداق ياشىغاندا ياخشى بولىدىغانلىقى ھەققىدىكى قاراشلىرى

▲ ئاتا - ئانىلارنىڭ ھاياتىدا قىلىشقا تېگىشلىك ئەڭ زور ئىشى ھەققىدىكى قاراشلىرى

▲ ئاتا - ئانىلارنىڭ ئائىلىسى توغرىسىدىكى ياخشى كۆرىدىغان ئەسلىمىلىرى

▲ ئاتا - ئانىلارنىڭ ئۆلچەملىك ئاتا - ئانا ھەققىدىكى قاراشلىرى ۋە ئەمەلىيەتلىرى

▲ ئائىلىدىكى ئۆزگىچە قائىدە - تۈزۈملەر

▲ بىر ئائىلىدىكى ئەزالارنىڭ دوستلىرى ۋە دوست تۇتۇشتىكى ئۆلچەملىرى

▲ بىر ئائىلىنىڭ قىزىقچىلىقلىرى ھەم ئۆزگىچە ھەۋەس - ئىشتىياقلىرى

▲ بىر ئائىلىدىكى كىشىلەر ياقتۇرۇپ قاتنىشىدىغان مەدەنىي پائالىيەتلەر

▲ بىر ئائىلىدىكى ئەزالار ئۆز ئەجدادلىرىدىن ئالغان قىممەت قاراشلىرى ۋە ئىشەنچ - ئەقىدىلەر

▲ ئائىلىلەردە شەخسلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى

▲ ئائىلىلەردە شەخسلەر مەشغۇل بولغان ئاساسلىق پائالىيەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ پۇرسەتلىرى؛

▲ ئائىلىدە ئىقتىسادىي كىرىمنىڭ تەقسىم قىلىنىش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى ئىش تەقسىماتى

▲ پەرزەنتلەرگە ئوخشىمىغان دەۋرلىرىدە يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنىڭ ئەھۋالى

▲ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ بىكار ۋاقىتلىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۇسۇلى

▲ ئائىلىدىكى ئاياللار ۋە قىزلارنىڭ ئورنى ۋە ئاساسلىق پائالىيەتلىرى

▲ ئائىلىدىكى ئىشلەپچىقىرىش، ھۈنەر - كەسىپلەر

▲ ئائىلىدىكى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنىڭ تىزگىنلىنىشى

▲ ئائىلە كىرىمى (يەنى ئىقتىسادى)نىڭ باشقۇرۇلۇشى

▲ ئائىلىدىكى ئەزالارنىڭ نىكاھلىنىش ئۇسلۇبى

▲ ئائىلىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان دائىملىق مۇراسىملار (توي مۇراسىمى، ماتەم مۇراسىمى ۋە باشقا كىچىك مۇراسىملار)

▲ نىكاھتىن ئاجراشقان ياكى بويتاق - تۇل قالغانلارنىڭ ئائىلىدىكى ئورنى ۋە ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى چوڭ پىلانلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەمەلىيلىشىش ئەھۋالى

▲ ئائىلىدىكى مىراسخورلۇق تۈزۈمى ۋە ۋارىسلارنىڭ ئەھۋالى

▲ ئائىلىنىڭ خۇسۇسىي ئىشلىرى ۋە ئۇلارنىڭ سىر سۈپىتىدە ساقلىنىش مەسىلىسى

▲ ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

▲ ئائىلە قۇرۇلمىسىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش (يەنى چوڭ جەمەت بويىچە ياشاشتىن يەككە، تارقاق ئائىلىلەرگە بۆلۈنۈش ياكى تارقاق ئائىلىلەردىن جەمەتنىڭ پەيدا بولۇشى)

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەت مەلۇم ئەھمىيەتلىك كۈنلەرنى ياكى ئىشلارنى ئۆزىگە لايىق شەكىللەر بىلەن تەبرىكلەيدۇ؛ ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ بالىلارغا ئىد-

سىم قويۇشتا خاس مەۋقەسى بار بولىدۇ؛ بەزى ئائىلە ياكى جەمەتلەرنىڭ خۇسۇسىي قەبرىستانلىقى بار بولىدۇ؛ ئائىلىۋى غىزالار ۋە ئۇلارنى تەييارلاش ئۇسۇلى، ئائىلىۋى ئويۇن ـ تاماشىلار، ئائىلىۋى سەيلە ـ ساياھەتلەر، بوۋا ۋە مومىلارغا ئائىت ھېكايەتلەر ... قاتارلىقلارمۇ ئائىلە مەدەنىيىتى دائىرىسىدىكى ئىشلاردۇر. دېمەك، يۇقىرىدىكى نۇقتىلار نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئائىلە ئۈستىدىكى ئىزدىنىشتە سەل قاراشقا بولمايدىغان نۇقتىلاردۇر.

ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى شەكىل (يەنى دىياگراما، ئىسخېما) ئارقىلىق تەسۋىرلەش ئۇنى تىل بىلەن تەسۋىرلىگەنگە قارىغاندا تولىمۇ قولايلىق ئۇسۇل بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئادەملەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئەجداد ـ ئەۋلادلىق پەرقى ۋە تەرتىپى، قانداشلىق ياكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرى نۇقتىسىدىن بىر كۆرۈپلا چۈشىنەلەيدۇ. مەسىلەن، توپ ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى دائىرىسىدىكى «ئاتا»، «ئانا»، «ئەر»، «خوتۇن»، «قېرىنداش» (ئاكا ـ ئۇكا)، «ھەمشىرە» (ئاچا ـ سىڭىل)، «ئوغۇل»، «قىز» قاتارلىق ئاتالغۇلارنى ۋە شۇ نامىلار بىلەن ئاتالغان شەخسلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئېنىق ۋە توغرا ئاتىغىلى ھەم چۈشەنگىلى بولغىنى بىلەن، مۇرەككەپ ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىدىكى ئالاقىدار ئادەملەرنىڭ ناملىرىنى دەل ۋە ئېنىق ئاتاش ھەم چۈشىنىش قىيىن بولىدۇ. شۇڭا، مۇشۇنداق مۇناسىۋەتلەرنى ئىپادىلەشكە ئىنسانشۇناسلىق ئىلمىدە بىر قاتار سىمۋوللۇق بەلگىلەر، شەكىللەر ۋە قىسقارتىلغان ئىبارىلەر قېلىپلاشتۇرۇلۇپ بېكىتىلگەن.

ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىدە ئوخشىمىغان تەركىبلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئويلاش كېرەك. بۇنىڭدا جىنس پەرقى بىر نۇقتا بولسا، بوغۇن يەنە بىر مۇھىم نۇقتىدۇر. يەنە قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت بىلەن نىكاھ مۇناسىۋىتىمۇ ھەم پەرقلەندۈرۈلۈشى زۆرۈر. بىيولوگىيە ئىلمىدە ئەر جىنسلىقلار ئۈچۈن مىررىخ، يەنى مارس يۇلتۇزى (Mars) نىڭ بەلگىسى ♂، ئايال جىنسلىقلار ئۈچۈن زۆھرە، يەنى ۋېنېرا يۇلتۇزى (Venus) نىڭ بەلگىسى ♀ ئىشلىتىلىدۇ. لېكىن، بۇلار ئىشلىتىشكە قولايسىزراق بولغاچقا، ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىدە ئۇلارنىڭ ئورنىغا تېخىمۇ قولايلىق بەلگىلەر ئىشلىتىلىدۇ.

ئائىلە مۇناسىۋىتى (ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى) دائىرىسىدىكى كىشىلەر مەلۇم شەخس (يەنى ئەر ياكى ئايال جىنسلىقى ئېتىبارغا ئېلىنمىغان «مەن») نۇقتىسىدىن قارا ئۈچ بۇلۇڭ بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. چۈنكى، «ئاتا» دەپ ئاتالغان بىر كىشى يەنە ئۆز نۆۋىتىدە باشقىلارغا نىسبەتەن بىر «ئوغۇل پەرزەنت»، «قېرىنداش» (ئاكا ياكى ئۇكا) ھەم «تاغا» بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا، «ئاتا» دەپ ئاتىلىۋاتقان كىشىنىڭ مەلۇم ئىسخېمىدا شۇنداق ئاتىلىشى ئۇنىڭ «مەن» بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە باغلىق بولىدۇ، ئەلۋەتتە. شۇڭا، «مەن» نىڭ ئائىلىدىكى باشقا ئەزالار بىلەن بولغان قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى مۇنداق ئىپادىلەشكە بولىدۇ:

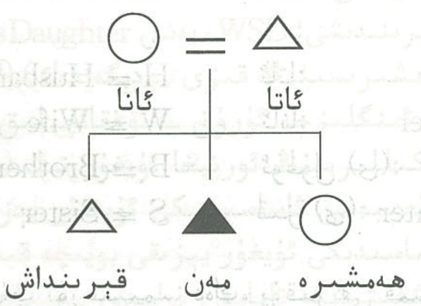

يۇقىرىقى ئىسخېمىدىن بىر ئاتا ۋە بىر ئانىدىن ئۈچ پەرزەنتنىڭ تۇغۇلغانلىقىنى، «مەن» نىڭ پەرزەنتلەر ئىچىدىكى ئىككىنچىسى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىر ئاچىسى ۋە بىر ئىنىسىنىڭ بارلىقىنى ئوڭايلا بىلگىلى بولىدۇ.

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمىدە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇ-

ناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان ئىسخېمىنىڭ كىچىك، ئىخچام بولۇشى كۆزدە تۇتۇلۇپ، بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىغا قىسقارتىلغان شەكىللەر مۇقىملاشتۇرۇلغان. بۇ خىل قىسقارتىشنىڭ ئىنگلىز تىلىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرى ئاساسىدا شەكىللەنگەن ئىككى خىل ئەندىزىسى بار:

بىرى، ئىنگلىز تىلىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىنىڭ دەسلەپكى ئىككى ھەرپىنى ئىشلىتىش. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

ئەر:	Hu = Husband	ئاتا:	Fa = Father
خوتۇن:	Wi = Wife	ئانا:	Mo = Mother
قېرىنداش:	Br = Brother	ئوغۇل(ى):	So = Son
ھەمشىرە:	Si = Sister	قىز(ى):	Da = Daughter

يەنە بىرى، قىسقارتىلغان ئاتالغۇلارنىڭ ئەڭ ئىخچام بولۇشىدەك زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرىنىڭ دەسلەپكى بىر ھەرپىنى ئىشلىتىش. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

ئەر:	H = Husband	ئاتا:	F = Father
خوتۇن:	W = Wife	ئانا:	M = Mother
قېرىنداش:	B = Brother	ئوغۇل (ى):	S = Son
ھەمشىرە:	S = Sister	قىز (ى):	D = Daughter

خۇددى كۆرۈپ تۇرغىنىمىزدەك، يۇقىرىقى قىسقارتىش شەكلىدە ئوغۇل (Son) بىلەن ھەمشىرە (Sister) گە بىرلا «S» ھەرپى ئىشلىتىلىدىغان بولغاچقا، ھەمشىرىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «S» ھەرپى ئورنىغا «Z» ھەرپى ئىشلىتىلىدۇ. ئەمما، بەزىلەر ئەجداد - ئەۋلادلىق پەرقىنىڭ قىسقارتىلغان شەكىللەردە ئەكس ئېتىشىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەمشىرە ئۈچۈن «S» نى، «ئوغۇل» ئۈچۈن «s» نى، قىز ئۈچۈن «d» نى ئىشلىتىدۇ.

يۇقىرىقىلار ئەلۋەتتە يادرو ئائىلە دائىرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنىڭ قىسقارتىلغان شەكلىدۇر. چوڭ ئائىلە ياكى جەمەت دائىرىسىدىكى بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ناملىرىنىڭ ھەرقايسى مىللەت تىللىرىدا قانداق ئاتىلىشى (خۇددى «تاغا»، «ھاما»، «بوۋا»، «يەڭگە»، «نەۋرە»، «جىيەن» ...دېگەندەك)دىن قەتئىينەزەر، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان شەكىل (ئىسخېما) دە مەزكۇر ناملار ئىشلىتىلمەستىن، بەلكى ئۇلارنىڭ كونكرېت مۇناسىۋىتىنى ئېنىق بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ قىسقارتىلغان شەكلى ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، بۇنىڭدا «تاغا» ئاتالمىسى ۋە ئۇنىڭ قىسقارغان شەكلى (مەسىلەن، uncle - u) ئىشلىتىلمەستىن، بەلكى «دادىنىڭ ئىنىسى» ياكى «دادىنىڭ ئاكىسى» ۋە ياكى «ئانىنىڭ ئاكىسى» ياكى «ئانىنىڭ ئىنىسى» دېگەن ئاتالمىلار ۋە ئۇلارنىڭ قىسقارتىلغان شەكىللىرىنىڭ بىرىكمىسى ئىشلىتىلىدۇ (خۇددى FB، يەنى Father's Brother — دادىنىڭ قېرىندىشى؛ DS، يەنى Daughter's Son — قىزىنىڭ ئوغلى؛ FFB، يەنى Father's Father's Brother — ئاتىسىنىڭ ئاتىسىنىڭ قېرىندىشى؛ WSD، يەنى Wifes Sister's Daughter — خوتۇنىنىڭ ھەمشىرىسىنىڭ قىزى ...دېگەندەك).①

يۇقىرىقى ئىنگلىزچە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنىڭ قىسقارغان شەكىللىرىنىڭ ئورنىغا ئۇيغۇر تىلىدىكى ئاتالمىلارنىڭ ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى ياكى لاتىن ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىقى بويىچە قىسقارتىلغان شەكىللىرىنى ئىشلىتىشكە تامامەن بولىدۇ. مەسىلەن، «ئاتا» ئۈچۈن «ئا» ياكى «A» نى، «ئانا» ئۈچۈن «ئان» ياكى «An» نى، «ئوغۇل» ئۈچۈن «ئو» ياكى «O» نى، «قىز» ئۈچۈن «ق» ياكى «Q» نى، «ھەمشىرە» ئۈچۈن «ھ» ياكى «H» نى، «قېرىنداش» ئۈچۈن «قې» ياكى «Qe» نى، «ئاتىنىڭ ئىنىسىنىڭ قىزى» ئۈچۈن «ئا.ئى.ق»

① ئېرنېست .ل. چۇسكىي: «ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى ئانالىزى قوللانمىسى»، ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېت نەشرىياتى، 1983 - يىلى ئىنگلىزچە 2 - نەشرى، 11 ~ 13 - بەتلەر.

ياكى «AIQ» نى ... ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

بالىلار ئۆزى تەۋە بولغان مىللەتنىڭ ئىجتىمائىي ئەمەلىيىتىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ھەم مۇشۇنداق ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرىنى تۇغۇلغاندىن تارتىپلا ئۆگىنىشكە باشلايدۇ. ئۇلار دەسلەپتە ئۆگىنىدىغان سۆزلەر كۆپىنچە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالغۇلىرى بولىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق ئاتالمىلىرى بالىلارنىڭ ھەرىكەت ـ قىلىقىغا نىسبەتەن مۇھىم يېتەكچى ئامىلغا ئايلىنىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى مەلۇم مۇناسىۋەتلەر تورى دائىرىسىگە قويۇپ، ئۆز سالاھىيىتىنى تونۇشىغا ياردەم بېرىدۇ.

2. نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخى ۋە تەرەققىياتى

نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار ئىزدىنىشلەر تولىمۇ ئۇزۇن تارىخقا ئىگە، ھەتتا ئۇنىڭ تارىخى تارىخشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تارىخىدىنمۇ ئۇزۇندۇر. ھەقىقەتەن، ناھايىتى بۇرۇنقى دەۋرلەردىلا كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ئۇلارنى ئەسلەش يۈزىسىدىن ھەم ئۇنى كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلىرىغا بىلدۈرۈش ئۈچۈن يېزىپ قالدۇرۇپ ساقلىغان. مۇشۇنداق ئەجداد يىلتىزىنى سۈرۈشتۈرۈش قەدىمكى جەمئىيەتتە بىردەك مەۋجۇت بولغان، شۇنداقلا ھازىرقى زامانىدىمۇ يەنىلا داۋام قىلماقتا.

قەدىمدىن تارتىپلا ئىنسانلار ئۆزلىرى ھەققىدە ھەر تۈرلۈك خاتىرىلەرنى قالدۇرۇشنى ئويلىغان. دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئىپتىدائىي تام رەسىملىرى، قەبرە تاشلىرى قەدىمكى ئىنسانلارنىڭمۇ ئۆزلىرىدىن كېيىنكىلەر تەرىپىدىن ئەسلىنىپ تۇرۇش ئىشىنى ئويلاشقانلىقىنى دەلىللەيدىغان پاكىتلاردۇر. قەدىمكى زامانىدىكى يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئاللىقانداق ئىلاھلارغا باغلىغان بولسا، مىللەت ياكى ئۇرۇق كاتېگورىيەسىدە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى

بىز ھازىر «توتېم» دەپ چۈشىنىۋاتقان مەلۇم خىلدىكى ھايۋانلارغا باغلىغان.

نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخىنى قاچاندىن سۈرۈشتۈرۈش مۇمكىن؟ ئېنىقكى، «زەبۇر» دىكى مەزمۇنلار ئىچىدىن مۇشۇنىڭغا ئائىت بەزى ئۇچۇرلارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، قەدىمكى ئىسرائىللار (يەھۇدىيلار) ئۈچۈن جەمەت زەنجىرىنى بىلىش مۇھىم ئىش ئىدى. چۈنكى، يەھۇدىي ئەرلىرى رابىي (موللا) بولۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ مۇسا پەيغەمبەرنىڭ قېرىندىشى ھارۇن پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا موھتاج ئىدى. مۇناسىپ ھالدا «زەبۇر»نىڭ «ئاۋۋالقى تارىخ كىتابى»نىڭ ئالدىنقى سەككىز بابىدا ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن تارتىپ ئىبراھىم پەيغەمبەرگىچە بولغان كىشىلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسى يېزىلغان. شۇڭا، «زەبۇر» نىڭ «ئاۋۋالقى تارىخ كىتابى» نىڭ 9 ـ باب 1 ـ بۆلىكىدە شۇنداق ئېيتىلىدۇ: «ئىسرائىللارنىڭ ھەممىسى نەسەبنامىدە يېزىلىپ، ئىسرائىل پادىشاھلىرىنىڭ كىتابىدا پۈتۈلدىلەر.»

قەدىمكى رىملىقلار ئاقسۆڭەك جەمەتتىن بولغان كىشىلەرنى ئاددىي پۇقرالاردىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇلار ئەر جىنسلىق ئەۋلادلارغا شەخس ئىسمى، فامىلە ۋە ئۇرۇق نامىدىن ئىبارەت ئىككى ياكى ئۈچ ئىسىم قويغان تۇنجى خەلقتۇر.

قەدىمكى يۇنانلىقلارنىڭ نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش تارىخىمۇ ئۇزاق بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يۇنان دىنىدىكى ئىلاھلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئارقىلىق يۇقىرى ئىجتىمائىي ئورۇننى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان. قەدىمكى يۇناندا نەسەبشۇناسلىق مىلادىيە 5 ـ ئەسىردىن باشلاپلا خېلى مۇھىم ئورۇنغا ئىگە بولغان بولۇپ، ھازىرقى زامان نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە قارىغاندا ئۇ قانچىلىك ئىلمىي بولمىغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بۇ ھەقتىكى ماتېرىياللار قەدىمكى يۇناننىڭ ئېپىك شېئىرىيەت نەـ

مۇنلىرىدە كۆپ ئۇچرايدۇ.

قەدىمكى ئاسسۇرىيەلىكلەرمۇ مىخ يېزىقتىن پايدىلىنىپ لاي تاختىلار ئۈستىگە نەسەب خاتىرىلىرىنى پۈتۈپ قالدۇرغان. قەدىمكى مىسىرلىقلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ پىرئەۋنلىرى ۋە سۇلالىلىرى ھەققىدە كۆپلىگەن خاتىرىلەرنى قالدۇرغان. «سۇلالە» (Dynasty) ئەرەبچە «زەنجىر» دېگەنلىك بولۇپ، بۇ بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەر ياكى ھاكىملار قۇرغان ھاكىمىيەتلەرنىڭ زەنجىرى دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ.

ئىنكا ئىندىيانلىرى ئۆزلىرىدە يېزىقنىڭ بولمىغىنىغا قارىماي نەسەب خاتىرىسى ساقلاشقا ئالاھىدە ئېتىبار بەرگەن. ئامېرىكا قىتئەسىنىڭ تىنچ ئوكيان قىرغاقلىرىدا مىلادىيە 5 ـ ئەسىردە ياشىغان توققۇز مىليون ئىنكا ئىندىيانلىرى ئۆزلىرىنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ قۇياشنىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن. شۇڭا، پادىشاھلار مۈلكىي ئەمەلدارلارنى ئوغۇللىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئىچىدىن تاللاپ بېكىتكەن. پەقەت ساپ نەسىللىك (يەنى شاھلارنىڭ بىۋاسىتە ھەم گۇمانسىز پەرزەنتلىرى) ئىنكالارلا مۇھىم سىياسىي، دىنىي ۋە ھەربىي خىزمەتلەرگە قويۇلغان. شىمالىي ئامېرىكىدا ياشايدىغان ئىندىيانلارنىڭ توتېم تۈۋرۈكلىرىنىڭ ئۈستىگە بەزىدە نەسەب خاتىرىلىرى ئويۇلغان بولۇپ، بۇ تۈۋرۈكلەر ئىندىيانلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ئېنىقلاش ئىشلىرىدا خۇددى ياۋروپالىقلارنىڭ نىشانلىرىغا ئوخشاشلا مۇھىم رول ئوينايدۇ. توتېم تۈۋرۈكلىرىگە نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ئويۇلۇشى ئەلۋەتتە توتېمنىڭ مەلۇم جەمەتنىڭ كېلىپ چىقىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان ھايۋان ياكى ئۆسۈملۈك بولۇشىدەك ئالاھىدىلىكىگە ماس كېلىدۇ.

ئوتتۇرا ئەسىردىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى نەسەبشۇناسلىقتا شۇنداق بىر نۇقسان ساقلانغان: ئۇ بولسىمۇ، نەسەب خاتىرىلىرىدە قويۇق ئەپسانىۋى تۈس بولغان، ھەتتا رېئال تارىخ ئەپسانىۋى تەركىبلەر بىلەن ئارىلاشتۇرۇۋېتىلگەن. شۇ سەۋەبتىن، يىراق قەدىم-

كى زاماندىكى نەسەب خاتىرىلىرى زىددىيەتلىك ۋە ئىشەنچسىزدۇر.

ئوتتۇرا ئەسىردە ياۋروپادا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى سىياسىي جەھەتتە بارغانسېرى چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشقا باشلىغان. بۇنداق ئەھۋال ياۋروپادا يەرلەرگە بولغان ئىگىدارچىلىق ھوقۇقىنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قالسا بولىدىغانلىقىدەك قانۇن ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن تېخىمۇ كۈچەيگەن. ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سالاھىيەتلىرى ئۇلارنىڭ ئالغان تەلىم ـ تەربىيەسى ۋە جۇغلىغان مال ـ مۈلكىگە باغلىق بولماستىن، ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر دەرىجىدىكى ئاقسۆڭەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىدىنلا ئاقسۆڭەك ۋە ئېسىل نەسەبلىك كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاش ۋە قوغداش ئۈچۈن نەسەب خاتىرىلىرىگە ئېھتىياجلىق بولغان.

ياۋروپادا تۇنجى قېتىم ئەنگلىيەدە پادىشاھ ھېنرى VIII ھەر بىر ئادەمنىڭ خىرىستىيانلاشتۇرۇلغان ۋاقتى، تويى قىلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتىنى تىزىملاپ ساقلاش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەندىن تارتىپ، ئەنگلىيەدە شۇ خىلدىكى خىزمەتلەر تولۇق دېگۈدەك ئىشلەنگەن. نەتىجىدە، ھازىرقى ئىنگلىزلارنىڭ 1500 ـ يىللاردىن 1837 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ياشىغان ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشى تولۇق ماتېرىيال ئاساسىغا ئىگە بولغان. شۇ دەۋرلەردە يەنە گېرمانىيەدىمۇ پۇقرالارنىڭ ھايات خاتىرىسىنى يېزىپ قالدۇرىدىغان ئەنئەنە بارلىققا كەلگەن. بۇنىڭ تەسىرىدە سىكاندىناۋىيە ئاراللىرىدىكى دۆلەتلەردىمۇ شۇ خىل ئەنئەنە بارلىققا كەلگەن. ياۋروپادا خېلى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن تارتىپلا مەلۇم دىنىي رايون (يەنى مەلۇم بىر چېركاۋغا بېرىپ ئىبادەت قىلىدىغان كىشىلەر توپلاشقان رايون) بىرلىكى بويىچە شۇ رايوندىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى (تۇغۇلۇش، خىرىستىيانلاشتۇرۇلۇش ۋە ۋاپات بولۇشقا ئائىت خاتىرىلەر)نى چېركاۋ پوپلىرى يېزىپ ئارخىپلاشتۇرىدىغان ئەھۋال داۋاملاشقان. بۇ غەربلىكلەرنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ئىزدەش ئۈچۈن مۇھىم ماتېرىيال مەنبەسى بولۇپ

قالغان.
ياۋروپالىقلار ئامېرىكا قىتئەسىنى ئىستېلا قىلغاندىن كې-
يىن، ئامېرىكىلىقلار ئەجدادلىرىنىڭ ئاشۇ خىل ئەنئەنىسىنى
ئىزچىل داۋاملاشتۇرغان. شەخسلەر ھەققىدىكى خاتىرىلەر ئوخ-
شاشلا چېركاۋلار تەرىپىدىن يېزىلىپ ساقلانغان. ھەتتا ئامېرى-
كىدا 1632 - يىلىلا شەخسلەرنىڭ ھاياتىغا ئائىت مۇھىم خاتىرى-
لەرنى يېزىپ ساقلاشقا دائىر قانۇن ماقۇللانغان. ياۋروپادا قول
يازما، باسما نەسەبنامىلەر ۋە نەسەب خاتىرىلىرىنى توپلاش 16 -
ئەسىردىلا باشلانغان. مەسىلەن، شۇ دەۋردە دۇگدالې (Dugdale)
ئىسىملىك بىر كىشى ئەنگلىيەدە مەرتىۋىگە ئىگە بارلىق ئائىلە -
جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى توپلاپ نەشر قىلغان، شۇنىڭدىن
كېيىنكى بىر قانچە ئەسىر ئىچىدە شۇ خىلدىكى خىزمەتلەر كۆپ
ئىشلەنگەن.
دۇنيادا تۇنجى نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى 1843 - يىلى
ئەنگلىيەدە قۇرۇلغان، ئارقىدىنلا 1854 - يىلى ئامېرىكىدا
يېڭى ئىنگلاند نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى قۇرۇلغان. شۇنىڭ-
دىن ئېتىبارەن ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدىكى ھەممە دۆ-
لەتتە دېگۈدەك نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلۇپ، تەش-
كىللىك ئەجداد ئىزدەش ۋە نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللى-
نىشتەك ئەنئەنە شەكىللەنگەن.
1970 - يىللاردا غەربتە كەڭ تارقالغان قىزىقىشلارنىڭ بى-
رى، شۈبھىسىزكى، نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى ئارقىلىق «يىلتىز»
ئىزدەشتۇر. ئالېكس خالېي (Alex Haley) 1976 - يىلى نەشر
قىلدۇرغان «يىلتىز» ناملىق روماندا ئىپادىلەنگەن ئۆز ئەجدادلى-
رىنىڭ غەربىي ئافرىقىدىن ئامېرىكا قىتئەسىگە ئېلىپ كېلى-
نىش، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ھۆرلۈكتىن قۇللۇققا چۈشۈش، قۇل-
لۇقتىن يەنە ھۆرلۈككە چىقىش، ئۇلارنىڭ ئامېرىكىدا ئاۋۇپ كۆ-
پىيىش سەرگۈزەشتىلىرى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاپتورنىڭ ئۆز
ئەجدادلىرى بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتنى

قېزىش ۋە ئېتىراپ قىلىش ئاساسىدا كەلگۈسىگە يۈزلىنىش رو-
ھى دۇنيادا زور تەسىر قوزغاپ، غەربتە يىلتىز ئىزدەشنىڭ بىر-
خىل ئوموميۈزلۈك ھەرىكەتكە ئايلىنىشىغا تۈرتكە بولدى. نەسەب-
شۇناسلىق جەمئىيەتلىرى، نەسەب تەتقىقاتى مەركەزلىرى كۆپلەپ
بارلىققا كەلدى. جەمەت (ئائىلە) تارىخى بىر دەرس سۈپىتىدە ئا-
لىي مەكتەپلەرنىڭ تارىخ فاكۇلتېتلىرىدا ئارقا - ئارقىدىن تە-
سىس قىلىندى. 1970 - يىللارنىڭ بېشىدا نەسەبشۇناسلىق ئىل-
مى ئالىي مەكتەپلەردە دەرس سۈپىتىدە بارلىققا كېلىپ، 1980 -
يىلىغىچە 400 ئالىي مەكتەپتە بۇ دەرس ئۆتۈلدى. 1976 - يىلى
ئامېرىكىدا «جەمەت تارىخى ژۇرنىلى» (Jornal of Family History)
نىڭ نەشر قىلىنىشى نەسەبشۇناسلىقنىڭ مۇستەقىل ئىلىم بولۇپ
شەكىللىنىۋاتقانلىقىنىڭ بەلگىسى بولۇپ قالدى.
19 - ئەسىردە ياۋروپالىقلارنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئامېرىكا
قىتئەلىرى ۋە ئاۋستىرالىيەنى ئىستېلا قىلىشىغا ئەگىشىپ، نە-
سەبشۇناسلىق يەنىمۇ يۈكسەلدى. ئەمما، 20 - ئەسىر ھەققىي مە-
نىدىكى ئاۋام خەلقىنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى يېزىپ قالدۇرىدىغان
بىر دەۋر بولدى. 1911 - يىلى ئەنگلىيەدە تۇنجى بولۇپ نەسەبشۇ-
ناسلار جەمئىيىتى (Societe geneologists) قۇرۇلدى. 1968 - يى-
لى نەسەبشۇناسلىق پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرىنى تەتقىق قى-
لىش ۋە كىشىلەرنى شۇ بويىچە تەربىيەلەش مەقسەت قىلىنغان نە-
سەبشۇناسلار ۋە نەسەب خاتىرىسىنى ۋاكالىتەن يېزىپ خاتىرىلە-
گۈچىلەر جەمئىيىتى (Association of Geneologists and Record Agents)
قۇرۇلدى. 1970 - يىلىدىن كېيىن ئەنگلىيەدە
نەسەبنامە جەمئىيىتى ياكى ئائىلە تارىخى ئۇيۇشمىلىرى نامىدى-
كى نۇرغۇن ئورگانلار ئارقا - ئارقىدىن بارلىققا كەلدى ھەمدە
تېزلا ئىنگلىز تىللىق خەلقلەر ئارىسىدا ئومۇملاشتى.
غەربتە 19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20 - ئەسىرنىڭ
باشلىرىدا يۈزلىگەن نەسەب خاتىرىلىرى ۋە نەسەبشۇناسلىققا
بېغىشلانغان ئەسەرلەر نەشر قىلىندى. ئامېرىكىدا نەسەبشۇناس-

لىق تەتقىقاتى ساھەسىدىكى مۇھىم ئەسەر — «ئامېرىكا نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ بەرپاچىسى» دەپ تەرىپلىنىدىغان دونالد لىنىس جاكوبۇسنىڭ «ئىختىيارىي ۋە كەسپىي نەسەبشۇناسلىق» (Genealogy as Pastime and Profession) ناملىق كىتابى 1930 - يىلى نەشر قىلىندى. شۇنىڭدىن كېيىن ياۋروپا ۋە ئامېرىكىدا نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ نەزەرىيەسى ۋە ئۇسۇللىرىنى شەرھلەيدىغان نۇرغۇن تەتقىقات نەتىجىلىرى بارلىققا كەلدى.

20 - ئەسىردە دۇنيادا نۇرغۇنلىغان نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى، ئۇيۇشمىلىرى قۇرۇلدى. بۇ جەمئىيەتلەرنىڭ قۇرۇلۇشىدىكى تۈپكى مۇددىئا — كىشىلەرنى جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىش بويىچە ئۇچۇر، مېتود ۋە باشقا ياردەملەر بىلەن تەمىنلەش ئىدى. ھەرقايسى نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى ئۆزلىرىنىڭ قەرەللىك ژۇرناللىرىنى نەشر قىلىپ تارقىتىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى كىشىلەرگە ئائىت نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلىدى. نەسەبشۇناسلىق يىغىنلىرى ۋە كۇرسلىرى كۆپلەپ ئېچىلىپ، تەشكىللىنىپ تۇردى. ئامېرىكا ۋە كانادادا خېلى ئىلگىرىلا ھەربىر ئىشتات ۋە ئۆلكىدە نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلغان ۋە ھەربىر شەھەر ياكى رايوندا شۆبە جەمئىيەتلەر تەسىس قىلىنغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆز ئالدىغا نەشر ئەپكارلىرى ۋە تور بېكەتلىرى بار.

ئىستاتىستىكىلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، 2005 - يىلىغىچە دۇنيادا قۇرۇلغان نەسەبشۇناسلىققا ئائىت تور بېكەتلىرى ئىككى مىليونغا يەتكەن بولۇپ، بۇلارنىڭ بەزىسى نەسەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرىنىڭ تور بېكەتلىرى بولسا، يەنە بەزىسى شەخسلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسى ھەققىدىكى تور بېكەتلىرىدۇر. يەنە بەزىلىرى نەسەبشۇناسلىق شىركەتلىرىنىڭ سودا خاراكتېرىدىكى تور بېكەتلىرى بولسا، يەنە بەزىلىرى نەسەبنامە يۇمشاق دېتاللىرىنى لايىھەلەيدىغان ۋە ساتىدىغان شىركەتلەرنىڭ تور بېكەتلىرىدۇر.

غەرب نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەرەققىياتىدىكى يەنە بىر

ئەھمىيەتلىك ئىش — نەسەبشۇناسلىقنىڭ ئالىي مەكتەپلەردە دەرس سۈپىتىدە تەسىس قىلىنىشىدۇر. ئامېرىكىدا نەسەبشۇناسلىق دەرسى 1912 - يىلى ئۇنىۋېرسىتېتلاردا ئۆتۈلۈشكە باشلىغان، يەنى بىرىگھام ياڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتى ۋە مائارىپ فاكۇلتېتىدا 1912 - يىلىدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە نەسەبشۇناسلىق دەرسى ئىزچىل ئۆتۈلۈپ كەلمەكتە. بۇ ئۇنىۋېرسىتېتتا نەسەبشۇناسلىق دەسلەپتە تولۇق كۇرس ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇشقا تېگىشلىك زۆرۈر دەرس قىلىپ بېكىتىلگەن. 1970 - يىللاردىن كېيىن بۇ كەسىپ بويىچە نۇرغۇن ماگىستىر ئاسپىرانتلار ۋە بىر قىسىم دوكتور ئاسپىرانتلار تەربىيەلىنىپ چىققان. نەسەبشۇناسلىق رەسمىي كەسىپ سۈپىتىدە تەسىس قىلىنغاندىن كېيىن، بۇ كەسىپ قارىمىقىدا مۇنداق دەرسلەر تەسىس قىلىنغان:

(1) نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدىن ئاساس
(Basic Genealogical Research)

(2) نەسەبشۇناسلىق ئىلمىگە كىرىش
(Introduction to Genealogy)

(3) ۋەسىقەشۇناسلىق (Paleography)

(4) ئارخىپشۇناسلار ۋە نەسەبشۇناسلار ئۈچۈن لاتىن تىلى
(Latin for Archivists and Genealogists)

(5) جەمەت تارىخى تەتقىقاتى ۋە يېزىقچىلىقى
(Research and Writing Family History)

(6) ئائىلە تارىخى جەمئىيەتشۇناسلىقى
(Historical Sociology of the Family)

(7) نەسەبشۇناسلىق ۋە ئائىلە
(Genealogy and the Family)

20 - ئەسىردىن بۇيان دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەردە نەسەبشۇناسلار ئىلمىي جەمئىيەت بولۇپ ئۇيۇشۇشقا باشلىدى. جۈملىدىن غەربتىكى ھەممە دۆلەتلەردە دېگۈدەك دۆلەتلىك نەسەبشۇناسلىق

جەمئىيەتلىرى، شۇنداقلا ھەر قايسى ئۆلكە ۋە رايونلاردا تارماق نە-
سەبشۇناسلىق جەمئىيەتلىرى قۇرۇلدى. دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدى-
مۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نۇرغۇن جەمئىيەتلەر بار بولۇپ، ئۇلار
مەلۇم رايون ياكى دۆلەتلەرنى بىرلىك قىلغان ھالدا بىر گەۋدە بولۇپ
ئۇيۇشقان. ئاز ساندىكى كەسپىي نەسەبشۇناسلارنىڭ نەسەبشۇناسلىق
ئۇستىدىكى خاس ئىزدىنىشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، نەسەبشۇ-
ناسلىق ھازىرقى دەۋردە دۇنيادىكى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل
ئېچىش خاراكتېرىدىكى پائالىيىتىگە ئايلانغان.
نۆۋەتتە، خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە يېڭىدىن
باش كۆتۈرۈۋاتقان تەتقىقاتلارنىڭ بىرى ئىرسىي نەسەبشۇناسلىق
(Genetic Genealogy) تۇر. ئىرسىي نەسەبشۇناسلىق ئەنئەنىۋى
نەسەبشۇناسلىق بىلەن ئىرسىيەت ئىلمىنى بىرلەشتۈرۈشتىن
ھاسىل بولغان يېڭىچە بىر ئىلىم بولۇپ، ئۇنىڭدا نەسەبشۇناسلىق
بويىچە DNA سىنىقى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق، شەخسلەر ئوت-
تۇرىسىدىكى ئىرسىي تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسى
بېكىتىپ چىقىلىدۇ. ھەر بىر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى DNA
تەركىبىدە ئۇلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادلىرىدىن ئۆزگەرمەي يېتىپ
كەلگەن نۇرغۇن ئۇچۇرلار بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، DNA ئۇستى-
دىكى ئانالىزلار نەسەب تەتقىقاتىدا ئىشلىتىلىش قىممىتىگە ئى-
گە بولىدۇ. نەسەبشۇناسلار DNA ئانالىزى ئارقىلىق ئىككى
شەخسنىڭ مەلۇم ساندىكى بوغۇن ئىچىدە ئۆزئارا ئۇرۇق - تۇغ-
قانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بار - يوقلۇقىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشى-
دۇ. ھازىر غەربتە كىشىلەرنىڭ مەزكۇر تېخنىكا ئارقىلىق ئۆز
ئەجدادلىرىنى ھەم ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇنا-
سىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنى ئىزدەش يۈزلىنىشى بارغانسې-
رى كۈچەيمەكتە.
جۇڭگودا قەدىمدىن تارتىپلا بىر قاتار سۇلالىلەر ھاكىمىيەت
يۈرگۈزگەن بولۇپ، بۇ سۇلالىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ نامى ئۇلار-
نى قۇرغۇچى شاھلارنىڭ فامىلىسى بىلەن ئاتالغان. خەنزۇلارنىڭ

دىنىي چۈشەنچىسىدە ئەجدادلارغا تېۋىنىش مۇھىم ئورۇندا تۇرغان
بولۇپ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئېنىقلىشى
ئۆز نۆۋىتىدە دىنىي ئېتىقاد تۈسىنى ئالغان ئىشقا ئايلانغان.
كۆڭزى تەلىماتىدا كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىغا چوقۇنۇشى
ئالاھىدە تەكىتلەنگەن. نەتىجىدە، خەنزۇلاردا نەسەب ئېڭى كۈچى-
يىپ، نەسەب خاتىرىسى قالدۇرىدىغان ئەنئەنە ناھايىتى ئىلگىرىلا
شەكىللىنىپ بولغان. دۇنيادا بىر قەدەر بۇرۇن نەسەبنامە يېزىش
ئەنئەنىسىنى شەكىللەندۈرگەن مىللەت بولغان خەنزۇلاردا نەسەب-
نامىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىنى چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋر-
لەرگە سۈرۈشكە بولىدۇ. جۇملىدىن جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە ھۆكۈ-
مەتنىڭ نەسەبنامە تۈزۈشى تۈزۈمگە ئايلانغان ھەم بىر قىسىم نە-
سەبنامىلەر بارلىققا كەلگەن. تاڭ سۇلالىسى ۋە مىڭ، چىڭ سۇلا-
لىلىرى دەۋرىدە نەسەبنامىچىلىك زور تەرەققىياتلارغا ئېرىشىپ،
مەخسۇس نەسەب تەتقىقاتىغا بېغىشلانغان كۆپلىگەن ئەسەرلەر بار-
لىققا كەلگەن. خەنزۇلاردا ھازىرغىچە مەلۇم بولغان ئەڭ بۇرۇنقى
نەسەب خاتىرىسى چىن سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋردە يېزىلغان
«نەسەبنامە» («世本») بولۇپ، ئۇنىڭدا خۇاڭدىدىن تارتىپ تاكى
ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئاقساقاللار، بەگلەر ۋە ئەئيانلارنىڭ نەسەبى
توپلانغان. ئۇ خەنزۇ نەسەبنامە تەرەققىياتىنىڭ باشلىنىشى دەپ
قارالماقتا.
جۇڭگودا نەسەبنامىچىلىكنىڭ تارىخى بەك ئۇزاق بولۇپ، ھا-
زىر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان نەسەبنامىلەر ئاساسلىقى مىڭ، چىڭ
سۇلالىلىرى دەۋرى ۋە كېيىنكى دەۋرلەردە يېزىلغان نەسەبنامى-
لەردۇر. ئەلۋەتتە، جۇڭگودا يېتىپ كەتكەن ھەم كۆيدۈرۈۋېتىلگەن
نەسەبنامىلەرنىڭ سانىمۇ نۇرغۇن. 1984 - يىلى دۆلەتلىك ئارخىپ
ئىدارىسى، مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى، مائارىپ مىنىستىرلىقى، ئىج-
تىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى قاتارلىق ئورۇنلار كۆپ قېتىم ئۇق-
تۇرۇش چىقىرىپ، ھەر قايسى ئۆلكە، شەھەرلەردىكى ئارخىپخا-
نىلار، مۇزېيلار، مەدەنىيەت يۇرتلىرى، كۇتۇپخانىلار، ئالىي مەك-

تەپلەر ھەم تەتقىقات ئورۇنلىرىنىڭ كۇتۇپخانىلىرىدىن ئۆزلىرىدە ساقلىنىپ تۇرغان نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ تىزىملىكىنى يوللاشنى تەلەپ قىلدى. كېيىن يوللانغان نەسەبنامە تىزىملىكلىرى ئاساسىدا «جۇڭگو نەسەبنامىلىرى ئومۇمىي مۇندەرىجىسى» تۈزۈلدى. مەزكۇر مۇندەرىجىگە كىرگۈزۈلگەن نەسەبنامە تىزىملىكلىرىگە قارىغاندا، جۇڭگودا يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئورۇنلاردا جەمئىي 18 مىڭ 224 پارچە نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىسى ساقلانغان. ئۇنىڭدىن باشقا، يۇقىرىقى مۇندەرىجىدىن چۈشۈپ قالغان ۋە خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ تۇرغان نەسەبنامىلەرنى قوشقاندا، جۇڭگودا ھازىر تەخمىنەن 38 مىڭ پارچىدىن ئارتۇق نەسەبنامە ۋە نەسەب خاتىرىسى بار. بۇ نەسەبنامىلەر جەمئىي 251 فامىلىلىك جەمەتنىڭ تارىخىغا تۇتىشىدىغان بولۇپ، جەمئىي 5256 بۆلۈم، 24 مىڭ 562 جىلد كېلىدۇ.

جۇڭگودا 20 - ئەسىرنىڭ 20 - يىللىرىدىن كېيىن، ئىلىم ئەھلىلىرى نوپۇسشۇناسلىق، تۇغۇت ئىلمى، ئىرسىيەتشۇناسلىق قاتارلىق يېڭى ئىلىملەر نۇقتىسىدىن چىقىپ تۇرۇپ، نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى مۇئەييەنلەشتۈردى ھەمدە نەسەب ماتېرىياللىرىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. نەسەبنامە تەتقىقاتى تارىخشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە بارلىققا كەلگەن قىزغىنلىق سەۋەبىدىن يۈكسىلىشكە سازاۋەر بولدى. جۈملىدىن، تارىخشۇناسلىقتا يېقىنقى زامان تارىخچىلىرىنىڭ سىياسىينى مەركەز قىلىدىغان تارىخ تەتقىقاتى ئەنئەنىسى تەدرىجىي پاچاقلىنىپ، ئىنساننىڭ ئىجتىمائىي تۇرمۇشتىكى مۇناسىۋەتلىرىگە بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈشتەك يېڭى يۈزلىنىش شەكىللىنىش بىلەن تارىخشۇناسلار ھۆكۈمەت تارىخنامىلىرى ئىچىدىن تارىخىي پاكىتلارنى ئىزدەشكە ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتتى. يېڭى دەۋردىكى تارىخشۇناسلار ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلار ۋە ھەرقايسى جايلاردىن بايقالغان تارىخىي مەلۇماتلارنى توپلاش ۋە تەتقىق قىلىشقا

ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدىغان بولدى. بۇ ۋەجىدىن نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ ئىچكى قىسمىدا يېزىلغان، ئاشكارا ئېلان قىلىنمىغان تارىخىي خاتىرە بولۇش سۈپىتىدە، ئىلىم ئەھلىلىرىنىڭ دىققىتىنى بەك جەلپ قىلدى. شۇڭا، ئېيتىشقا بولىدۇكى، تارىخشۇناسلىق قارىشىنىڭ ئۆزگىرىشى نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنىڭ بىۋاسىتە سەۋەبى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن كېيىن جۇڭگودىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى تېخىمۇ گۈللەندى. جۇڭگو نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ گۈللىنىشكە يۈزلەنگەنلىكىنىڭ ئالامەتلىرى شۇكى، جۇڭگودا «جۇڭگو نەسەبشۇناسلىق تەتقىقات جەمئىيىتى» 1981 - يىلى 8 - ئايدا رەسمىي قۇرۇلۇپ، ھازىرغىچە كۆپ قېتىم ئىلمىي يىغىنلارنى ئۇيۇشتۇردى ھەمدە 1989 - يىلى 12 - ئايدا «نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى» ناملىق ئىلمىي ژۇرنالنى چىقىرىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە بۇ جەمئىيەت ۋە باشقا تەتقىقات ئورۇنلىرى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا قارىتىلغان كۆپ قېتىملىق ئىلمىي يىغىنلارنى ھەم ئىلمىي پائالىيەتلەرنى ئۇيۇشتۇردى. جۇڭگودىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ يېڭى يۈزلىنىشلىرىدىن بىرى شۇكى، يېقىنقى يىللاردا جۇڭگودا نەسەبشۇناسلىق نەزەرىيەسىنى تونۇشتۇرىدىغان ياكى مەخسۇس مەلۇم فامىلىلىك جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئاشكارىلاپ، ئوخشاش فامىلىلىك كىشىلەرنى جەلپ قىلىدىغان تور بېكەتلىرى كۆپلەپ بارلىققا كەلدى.

نەسەبنامىلەر ئىنسان تارىخىنىڭ ئۈزۈلمەي داۋام قىلغانلىقىنىڭ تارىخىي سىمۋولى بولۇش بىلەن، ئۇ ھەقتىكى ئىزدىنىش ئىنسانلارنىڭ ئەجداد يىلتىزىنى سۈرۈشتۈرۈپ بىلىش مەقسىتىنى مەنبە قىلغاندىن سىرت، يەنە كىشىلەرنىڭ نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى تونۇپ يېتىشىنىمۇ مۇھىم سەۋەب قىلىدۇ. قەدىمكى نەسەبنامە تەتقىقاتىنىڭ مەزمۇنى ئاساسەن نەسەبنامە ئۈستىدىلا چەكلەنگەن، جۈملىدىن نەسەبنامىلەرنىڭ يېزىلىشى ھەم نەسەبنا-

مىللەرنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى يورۇتۇش بىلەن چەكلەنگەن.

دۇنيادىكى قىسمەن ئەل ۋە خەلقلەردە، نەسەبنامە تەتقىقاتى ساھەسىدىكى نەتىجىلەرنى مۇنداق ئۈچ تەرەپتىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

بىرىنچى، قەدىمدىن قېلىپ قالغان نەسەب ماتېرىياللىرى كۆپلەپ توپلاندى ۋە رەتلەندى.

ئىككىنچى، نەسەبنامە ئۈستىدىكى خاس تەتقىقاتلار قانات يايدۇرۇلۇپ، بىر قاتار نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەرنى ھەر قايسى ساھەلەردە قوللىنىش ۋە تەتبىق قىلىش ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەر ئېلىپ بېرىلدى. نوپۇس ئىستاتىستىكىسى، مىللەتشۇناسلىق، جەمئىيەتشۇناسلىق، ئىقتىساد تارىخى، قانۇن ـ تۈزۈم تارىخى ... قاتارلىق ئىلىملەر ساھەسىدە نەسەب ماتېرىياللىرىدىن پايدىلىنىش دىققەتكە سازاۋەر ئىشقا ئايلاندى. بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ كۆپ ئۈنۈمگە ئېرىشكەن ساھە جەمئىيەت تارىخى تەتقىقاتى بولدى. نەسەبنامە تەتقىقاتى قانات يايغان مىللەتلەردە قەدىمدىن بۇيانقى ئائىلە، ئۇرۇق، فامىلە، قەدىمكى قائىدە ـ يوسۇن ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلەر ھەم ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت قاتارلىقلار ئۈستىدىكى تەتقىقاتلاردا نەسەب خاتىرىلىرىدىن كەڭ پايدىلىنىلدى.

3. نەسەبشۇناسلىقتىكى تەتقىقات مەزمۇنلىرى

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە نەسەبشۇناسلارنىڭ ئوخشىمىغان مەقسەتتە نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈش مۇمكىن. بەزى كىشىلەر نوقۇل قىزىقىش نۇقتىسىدىن ئۆز ئائىلىسىنىڭ (ياكى جەمەتىنىڭ) نەسەبى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ. بەزىلەر مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش ئۈچۈن قانۇنىي ئاساس تېپىش مەقسىتىدە ئائىلە كېلىپ چىقىشى ئۈستىدە ئىزدىنىدۇ. بەزىلەر بۇ ئارقىلىق قانداش جەمەت ئىچى-

دىكى ئورنىنى بىلىشنى ئىزدەيدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە بەزى كىشىلەر ئاجرىشىش ياكى بېقىۋېلىش سەۋەبىدىن تەۋەلىكى نامەلۇم بولغان ئەجدادلىرى ياكى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەب تەۋەلىكىنى بىلىش ئۈچۈن نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ.

20 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ، دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئېلىپ بېرىلغان نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى تەتقىقاتلارنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى ئۇنىڭ ئوبيېكتى جەھەتتىن ئىككى خىلغا ئايرىشقا بولىدۇ: بىرى، نەسەبشۇناسلىق ئىلمى ئۈستىدىكى ئۇل خاراكتېرلىك تەتقىقات ۋە ئىزدىنىشلەر. بۇ ھەقتە ھازىرغىچە دۇنيا مىقياسىدا خېلى كۆپ نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. ئەمما، ھەر قايسى دۆلەتلەردىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ سەۋىيەسى ۋە قولغا كەلتۈرۈلگەن نەتىجىلەر ئوخشاش ئەمەس. يەنە بىرى، نەسەبنامە ياكى جەمەتىنىڭ يازما تارىخى ئۈستىدىكى تەتقىقات. بۇ جەھەتتە ئىشلەشكە تېگىشلىك خىزمەتلەر نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى نەزەرىيەۋى تەتقىقات ساھەسىدىكىدىنمۇ كۆپتۇر. يۇقىرىقى ئىككى تەرەپتىكى تەتقىقات كونكرېت ھالدا تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

▲ نەسەبشۇناسلىقنىڭ كېلىپ چىقىشى

▲ نەسەبشۇناسلىقنىڭ تارىخىي تەرەققىياتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن ئىرسىيەتشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن تارىخشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن تەزكىرەشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن نوپۇسشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن فامىلىشۇناسلىقنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبشۇناسلىق بىلەن باشقا ئىلىملەرنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ ھەر قايسى دۆلەت ۋە مىللەتلەردىكى نەسەبشۇناسلىق جەھەتتىكى تەتقىقاتلارنىڭ ئەھۋالى

▲ نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ساقلانغان مەسىلىلەر

▲ نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى

▲ نەسەبنامىنىڭ قىممىتى

▲ نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى

▲ نەسەبنامىدە ئەجدادلارغا نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى

▲ ئائىلە ئۇچۇر جەدۋىلى

▲ جەمەت نىشانلىرى

▲ نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ قەدەم - باسقۇچلىرى

▲ نەسەبنامىنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش

▲ شەجەرە تۈزۈشنىڭ يوللىرى

▲ نەسەبنامىلەر بىلەن مىللەت تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبنامىلەردە ئىپادىلەنگەن مىللەتنىڭ قەدىمكى ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيىتى

▲ نەسەبنامىلەرنىڭ تەزكىرىچىلىك بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبنامىلەر بىلەن مىللەتنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبنامە بىلەن مىللىي مائارىپ تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبنامە بىلەن دىنىي ئېتىقاد تارىخىنىڭ مۇناسىۋىتى

▲ نەسەبنامىلەردىكى كۆچۈش - ئولتۇراقلىشىشقا ئائىت بايانلارنىڭ مىللەت تارىخىدىكى رولى

▲ بىر مىللەت دائىرىسىدىكى بارلىق نەسەب خاتىرىلىرىنى يىغىپ توپلاش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇش

▲ ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى سېلىشتۇرما

▲ ئايرىم بىر جەمەت نەسەبنامىسى ئۈستىدىكى كونكرېت مۇلاھىزە

▲ ئائىلە ياكى جەمەت ئارخىپىنى تۈزۈش ۋە ساقلاش

▲ نوپۇس ھۆججەتلىرىنى ئېنىقلاش ۋە تەتقىق قىلىش

▲ سوتقا ئالاقىدار قانۇنىي ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

▲ كۆچمەنلەر تەتقىقاتى

▲ خىزمەت ۋە ياللىنىشقا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

▲ ئائىلە ياكى شەخسلەرنىڭ كىرىمىگە ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

▲ شەخسلەر ياكى جەمەتلەر ئىلكىدىكى يەر - زېمىنغا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

▲ نىكاھ ۋە تويغا ئائىت تەتقىقات

▲ ھەربىيگە قاتنىشىشقا ئائىت ھۆججەتلەر تەتقىقاتى

▲ ئىجتىمائىي سۇغۇرتا ھۆججەتلىرى

▲ ئىنتېر تورى نەسەبچىلىكى

▲ جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىيال ۋە ھۆججەتلەرنى تەتقىق قىلىش پىرىنسىپلىرى ۋە ئۇسۇللىرى

▲ فامىلە تەتقىقاتى

▲ جەمەت نىشانلىرى تەتقىقاتى

▲ بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەسلىي نەسەبى ۋە كېيىنكى ئائىلە مۇناسىۋىتى ئۈستىدىكى تەتقىقات ...

ئەلۋەتتە، يۇقىرىقى مەزمۇنلار ئىچىدە يەنە ئىنچىكە تارماقلارمۇ بار بولۇپ، بۇ نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ كۈنسايىن كۆپىيىدۇ ۋە ئىنچىكىلىشىپ بارىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، DNA تېخنىكىسىنى قوللىنىپ مەلۇم شەخسلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىقلاش، ئىنتېر توردا نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش قاتارلىقلارمۇ نۆۋەتتىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىدا ئوتتۇرىغا چىققان قىزىق نۇقتىلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يۇقىرىقى ساھەلەرنى ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامەشۇناسلىق تەتقىقاتىغا تەتبىقلىغاندا ئەلۋەتتە زور ئۈنۈمگە ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇيغۇر نەسەبنامەشۇناسلىقىدا مۇناسىپ رەۋىشتە ئەجدادلار ئىلگىرىكى دەۋرلەردە يېزىپ قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر، تارىخلار، تەزكىرىلەر ئىچىدىن جەمەت نەسەبنامىلىرىگە ئالاقىدار مەزمۇنلارنى تەتقىق قىلىشقا، خەلق ئارىسىدا ساقلىنىپ تۇرۇۋاتقان نەسەب خاتىرىلىرىنى يىغىپ - توپلاش ۋە ئارخىپلاشتۇرۇشقا، نەسەبنامە-

لەردە ئىپادىلەنگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، مەدەنىيىتى، ئىقتىسادىي ئەھۋالى، جەمئىيەت تۈزۈلمىسى، كۆپىيىش ئەھۋالى، ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالى، جەمەتلەردىن چىققان مەشھۇر شەخسلەر، جەمەتلەرنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشقان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى... نى نۇقتىلىق تەتقىق قىلىشقا، ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى تەزكىرىلىرى ۋە نەسەبنامىلىرىنىڭ قۇرۇلما ئالاھىدىلىكى، ئۇيغۇر نەسەبنامىلىرى بىلەن باشقا خەلقلەر نەسەبنامىلىرىنىڭ ئوخشاشلىقى ۋە پەرقى ... نى نۇقتىلىق تۇتۇپ مۇلاھىزە قىلىشقا بولىدۇ.

4. نەسەبشۇناسلىق ۋە يىلتىز ئىزدەش

ئۆز يىلتىزىنى ئىزدەش ئادەمنىڭ تۇغما خىسلىتىدۇر.

«مەن كىم»، «مەن قەيەردىن كەلگەن»، «مەن قەيەرگە كېتىمەن» ... دېگەندەك مۇشۇنداق سوئاللار تارىختىن بېرى سانسىز مۇتەپەككۇر، پەيلاسوپلارنى باش قېتىنچىلىقغا سالغان ھەمدە سانسىز ئاۋامنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغاندى.

مەشھۇر ئىلىم ساھىبى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پروفېسسورى تاڭ يىجې شۇنداق قارايدۇكى، بۈگۈنكى دۇنيادا ئىككى خىل پىكىر ئېقىمى بار: بىرى، «يەر شارى ئېڭى»، يەنى ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن پۈتۈن دۇنيانىڭ ئالاقىسى قاتناشنىڭ تېز تەرەققىي قىلىشى ، ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن ئورتاق مەسىلىلەرنىڭ (مەسىلەن، مۇھىت، ئېكولوگىيە، دۇنياۋى سودا...) كۈنسايىن كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ بارغانسېرى قويۇقلاشتى. ھەر بىر مىللەت، ھەر بىر دۆلەت تەرەققىياتنى كۆزلەشتە دۇنيانىڭ ئومۇمىي مەدەنىيەت ئېقىمىدىن ئايرىلالمايدىغانلىقىنى بارغانسېرى تونۇپ يەتتى. يەنە بىرى، «يىلتىز ئىزدەش ئېڭى»، بۇ ھەربىر مىللەت ۋە دۆلەتنىڭ ئۆز مەدەنىيىتى ئىچىدىن ئۆزىنى قۇتقۇزىدىغان، تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولىدىغان رېتسىپ ئىزدەش قىزغىنلىقىدىن ئىبارەت. بۇ ئىككى خىل ئاڭ دەل مەدەنىيەتنىڭ دەۋرىي ئالاھىدىلىكى ۋە مىللىيەتلىك مەسىلىسىدۇر①.

1976 ـ يىلى ئامېرىكىلىق نېگىر يازغۇچى ئالېكس خاررىدنىڭ كاتتا رومانى «يىلتىز» مەيدانغا كېلىپ، پۈتۈن دۇنيادا زور غۇلغۇلا قوزغىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ئەگىشىپلا پەيدا بولغىنى يەر شارى يۈزىدە كۆتۈرۈلگەن بىر قېتىملىق «يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقى» بولدى. ئەسىر ئاخىرىنىڭ يېقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ، بۇنداق قىزغىنلىق بارغانسېرى ئەۋج ئالدى. ياۋروپادىن ئاسىياغىچە، ئافرىقىدىن ئامېرىكا قىتئەسىگىچە، ئامېرىكىدىكى خەنزۇلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان «تاڭلىقلار كوچىسى» دىن تارتىپ ئىندىئانلارنىڭ قەبىلىلىرىگىچە ... ئىنسانلار ھەممىلا جايدا يىلتىز ئىزدىدى.

ئامېرىكىدا يىلتىز ئىزدەش ماركا توپلاش ۋە كونا پۇل ـ تەڭگىلەرنى يىغىشتىن قالسىلا ئۈچىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان مودا پائالىيەتكە ئايلاندى. 1988 ـ يىلى ئامېرىكا پوچتا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى «بىر توپ ئائىلە شەجەرىسى ‹دەرىخى› تىكلەيلى» دېگەن تېمىدا كەڭ كۆلەملىك پائالىيەت ئۇيۇشتۇرۇپ، ياشلارنىڭ خەت ئالاقە قىلىش يولى بىلەن ئائىلە تارىخىنى چۈشىنىشكە ، ئەجدادلىرىنىڭ يوقاپ كېتەي دەپ قالغان ئىزلىرىنى ئىزدەشكە، شۇ ئارقىلىق ئامېرىكىدىكى بىر قانچە ئەۋلاد كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشكە رىغبەت ۋە ئىلھام بەردى. بۇ پائالىيەت نەتىجىسىدە پوچتا يوللانمىلىرى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا تېز كۆپىيىپ، پوچتا ئىدارىلىرى بۇنىڭدىن نۇرغۇن مەنپەئەتكە ئېرىشتى. 1992 ـ يىلى نيۇيوركتا ئۇيۇشتۇرۇلغان «ئائىلە تارىخى يەرمەنكىسى» نۇرغۇن يەھۇدىي، ئېرلاند، ۋېلىس قان سىستېمىسىغا تەۋە زاتلارنى جەلپ قىلدى. بۇ

① «شىنخۇا تەرمىلىرى» نىڭ 1994 ـ يىللىق 8 ـ سانىدىن ئېلىندى.

يەرمەنكىگە نۇرغۇن ئادەم قاتنىشىپ، تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ھالەت شەكىللەندى. تەدرىجىي كۈچىيىپ بارغان مۇنداق يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقى نەسەبشۇناسلىقتا ئىخلاس قىلىدىغان بىر تۈركۈم زاتلارنى نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ھەر قايسى كۇتۇپخانىلارغا بېرىپ تارىخىي ماتېرىياللارنى ئىزدەشتى، شۇنداقلا ئىزى ئۆچەي دەپ قالغان كونا قەبرىستانلارغا بېرىپ ئەجدادلىرىغا ئالاقىدار ئىنچىكە پاكىتلارنى توپلاشتى. باشقىلارغا ۋاكالىتەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى ئىزدەشىپ بېرىدىغان كەسپىي شىركەتلەر ھەم تور پونكىتلىرى ۋۇجۇدقا چىقىپ، خېرىدارلارنى كۈچلۈك جەلپ قىلدى.

ئاۋسترالىيەدىمۇ ئامېرىكىدىكى يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقىغا ئەگىشىپ، نەسەب سۈرۈشتۈرۈش دولقۇنى ئەۋج ئالدى. نەسەب سۈرۈشتۈرۈش ۋە نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش كىشىلەر ئارىسىدا ئومۇملاشقان ھەۋەسكە ئايلاندى. نەسەبنامە ئارقىلىق يىلتىزىنى ئىزدەشنىڭ مەقسىتى گەرچە ھازىرقى زاماندىكى ئاۋسترالىيەلىكلەر بىلەن ئەنگلىيەلىكلەرنى باغلاشتىن ئىبارەت بولسىمۇ، ئەمما بۈگۈنكى ئاۋسترالىيە ئۈچۈن ئېيتقاندا، بۇنداق تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈش كىشىلەرگە ھامان شان - شەرەپ ئېلىپ كېلەتتى. ئاۋسترالىيەدىكى نەسەبنامە ئىلمىي جەمئىيىتى دۇنيادىكى ئوخشاش خىلدىكى تەشكىلاتلار ئىچىدە كۆلىمى ئەڭ چوڭ جەمئىيەت بولۇپ، مەزكۇر جەمئىيەتنىڭ رەئىسى نىك ۋانگېرنىڭ ئېيتىشىچە، ئۆزگىرىۋاتقان، پارچىلىنىۋاتقان ۋە يىمىرىلىۋاتقان بۈگۈنكى جەمئىيەتتە، نەسەبنامە ئادەمگە كۈچلۈك تەۋەلىك تۇيغۇسىنى ئاتا قىلىدىكەن.

يىلتىز ئىزدەش — مۇشكۇل بىر ئىش بولۇپ، ئۇ بىلىم، ئەقىدە، تەۋرەنمەس ئىرادە تەلەپ قىلىدۇ. ئويلاپ باقايلى، مۇرەككەپ تارىخ ئىچىدىن مەلۇم جەمەتنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق، قان قېرىنداشلىق زەنجىرىنى تېپىپ چىقىش — مۇشكۇلاتنىڭ مۇشكۇلاتىدۇر. ئەگەر ئەجدادتىن ئەۋلادقا تەرتىپلىك، مۇكەممەل ۋە

ئېنىق جەمەت نەسەبنامىسى بار بولغان بولسا، ئۇنداقتا بۇ ئانچە تەس ئىش بولماسلىقى مۇمكىن. بىراق، ئەپسۇسلىنارلىق يېرى شۇكى، كۆپ قىسىم مىللەتلەردىكى مۇتلەق كۆپ قىسىم ئائىلىلەردە ئەجدادلىرىدىن قېلىپ قالغان مۇكەممەل نەسەبنامە يوق دېيەرلىكتۇر. نەسەبنامە — يىلتىز ئىزدەشنىڭ ئەڭ قولاي، بىۋاستە يولى، شۇنداقلا يىلتىز ئىزدەشتە پايدىلىنىش قىممىتى ھەممىدىن ئۈستۈن قامۇس بولسىمۇ، ئەمما ھەر خىل بالايىئاپەتلەر، شۇنداقلا جەمەتلەر ۋە ئائىلىلەرنىڭ خاراب بولۇشى سەۋەبىدىن، نۇرغۇن نەسەبنامىلەر ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكەن. بۇ يەردە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان بىر مەسىلە شۇكى، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلىدە ئېلىمىزدە خەنزۇ خەلقىنىڭ تارىختىن بۇيان ساقلاپ كەلگەن نۇرغۇن نەسەبنامىلىرى ئېغىر دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان. ئۇيغۇرلاردا ساقلىنىپ كەلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەرمۇ بۇ «ئىنقىلاب» زىيانكەشلىكىدىن خالىي بولالمىغانىدى. روشەنكى، بىر ئائىلە ياكى بىر ئادەمنىڭ تىرىشچانلىقىغا تايىنىپ مەلۇم جەمەتنىڭ يىلتىزىنى ئىزدەش ھەم جاپالىق، ھەم ئۈنۈمسىز ئىش بولۇپ قالىدۇ. بۇ ۋەجىدىن ھەر قايسى جايلاردىكى يىلتىز ئىزدىگۈچىلەرنىڭ كېلىشىش ئاساسىدا فامىلە (ئەجداد جەمەتنىڭ نامى)نى لىنىيە قىلىپ بىرلىشىش، ھەمكارلىشىش يولىغا مېڭىشىغا توغرا كېلىدۇ، بولۇپمۇ يۇرتىدىن ئۇزاق زامانلار ئىلگىرىلا ئايرىلىپ كەتكەن، ئۆز يۇرتىدىكى جەمەتداشلىرى بىلەن جەم بولۇش ئارزۇسىدىكى كىشىلەر ئۈچۈن تېخىمۇ شۇنداق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇ ئۇسۇل خەنزۇلار جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە تەشكىل قىلغان يىلتىز، ئەجداد مەدەنىيىتىنى ئىزدەشنى تۈپ مەقسەت قىلغان خەلق تەشكىلاتلىرى — جەمەتداشلار ئۇيۇشمىسى ياكى فامىلىداشلار ئۇيۇشمىلىرىنىڭ روياپقا چىقىشىدىكى ئاساسىي يول بولغان. يىلتىز ئىزدەش تولۇق ئەھمىيەتكە ئىگە مەدەنىيەت پائالىيىتى ياكى مەدەنىيەتنى ئېتىراپ قىلىش - قىلدۇرۇش پائالىيىتىدۇر. «ھەر دەرەخنىڭ يىلتىزى بو-

لىدۇ، ئېقىنىنىڭمۇ مەنبەسى بولىدۇ». ئۇيغۇرلار ئۈچۈن ئېيتقاندا، يىلتىزنى ئىزدەش، ئەجدادلىرىنى تېپىۋېلىش نۆۋەتتە مىللەت دائىرىسىدە تەرەققىي قىلدۇرۇشقا تېگىشلىك ئىش بولۇپ، ئۇ ھەم ئۇيغۇرلارنىڭ زور ئۇيۇشۇش كۈچىنىڭ مەنبەسىنى ئېنىقلاش، شۇنداقلا مىللىي مەدەنىيەتنىڭ قۇۋۋىتىنى كۈچلەندۈرۈشنىڭ ئۈنۈملۈك يولىدۇر. بۇ جەھەتتە خەنزۇ خەلقىنىڭ يىلتىز ئىزدەش پائالىيەتلىرىدىن تولۇق ئۆرنەك ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. نۆۋەتتە، خەنزۇلار دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا قۇرغان فامىلىداشلار ئۇيۇشمىلىرى ئىككى خىل شەكىلدە مەۋجۇت بولماقتا. بىرى، ئەسلىدە يېقىن قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان بىر نەچچە فامىلىلىكلەر بىرلىشىپ قۇرغان نەسلداش تۇغقانلار ئۇيۇشمىلىرى؛ يەنە بىرى بولسا بىر فامىلىگە مەنسۇپ بارچە كىشىلەر تەشكىل قىلغان فامىلىداشلار ـ جەمەتداشلار ئۇيۇشمىلىرىدۇر.

دۇنيادىكى بەزى مىللەتلەرنىڭ يىلتىز ئىزدەش، ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىش پائالىيەتلىرىنىڭ تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە شەكلى بار:

بىرىنچى، فامىلىداشلار ۋە نەسەبداشلار ئۇيۇشمىلىرىنى قۇرۇش: بۇنىڭدىكى مەقسەت ئوخشاش فامىلىلىك كىشىلەرنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش، ئۇلارنى خاتىرىلەش، ئىچكى ئۇيۇشۇشچانلىقىنى ئاشۇرۇش ۋە بىللە تەرەققىي قىلىشنى كۆزلەشتىن ئىبارەت.

ئىككىنچى، كۆپ فامىلىلىكلەرنىڭ ئورتاق ئۇيۇشمىلىرىنى قۇرۇش: بۇنىڭدىكى مەقسەت، بىر نەچچە، ھەتتا ئون نەچچە فامىلىنىڭ ناھايىتى قەدىمكى زاماندىكى مەلۇم بىر فامىلىدىن شاخلىنىپ چىققانلىقىغا دائىر تارىخىي ھۆججەتلەرگە ئاساسلىنىپ تۇرۇپ، يىلتىزنى تېخىمۇ يىراق ئۆتمۈشتىكى مەلۇم ئورتاق فامىلىدىن ئىزدەش، شۇنداقلا فامىلىلەر ئارا ئىتتىپاقلىق، ئۇيۇشۇشچانلىقنى كۈچەيتىشتىن ئىبارەت.

ئۈچىنچى، ئوخشاش فامىلىلىكلەر ئارا زىيارەت: بۇنىڭدىكى

مەقسەت يىلتىز ـ ئەجدادىنى ئىزدەش ئارقىلىق، ئورتاق جەمەتنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى كۈچەيتىش، ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىقنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئورتاق تەرەققىياتنى كۆزلەشتىن ئىبارەت.

بىر فامىلىگە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ھازىرقى زاماندىكى كىشىلەرنىڭ بىر تۇنجى ئەجدادتىن چىققانلىقىغا ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ، بولۇپمۇ ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى پادىشاھ ـ خانلار، بەگلەر ۋە باشقا مەشھۇر شەخسلەر ئىشلەتكەن فامىلە ياكى فامىلىگە يېقىن نام ـ بەلگىلەرنى ئىشلەتكەن ھازىرقى زامان كىشىلىرى بىلەن ئاشۇ پادىشاھ ـ خان، بەگ ۋە مەشھۇر شەخسلەر ئوتتۇرىسىدا چوقۇملا باغلىنىش بار دەپ ئېيتقىلى بولمايدۇ. بىراق، كىشىلەر ئۆز فامىلىلىرىنى يۇقىرىقىدەك كىشىلەرنىڭ فامىلىلىرى بىلەن ئاتاش ئارقىلىق، ئۆزلىرىنى تارىختىكى مەشھۇر زاتلار بىلەن باغلاشنى بەكرەك ياخشى كۆرىدۇ، ئۇنداقتا زادى نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق بولىدۇ؟ فرېئودنىڭ قارىشىغا ئاساسلانغاندا، ئادەمنىڭ ھەر بىر ئىشنى قىلىشتىكى مۇددىئاسى ئىككى نەرسىدىن مۇستەسنا ئەمەس، بۇنىڭ بىرى، جىنسىي غىدىقلىنىش (جىنسىي ئىستەك)، يەنە بىرى بولسا، ئۇلۇغلۇققا ئىنتىلىش. بىزچە، ئىنسان ماھىيىتىدىكى ئەڭ تەخىرسىز تەلەپ — ئېتىراپ قىلىنىشنى ئارزۇ قىلىش، يەنى ئۆزىنىڭ كىشىلەرنىڭ دىققەت ـ ئېتىبارىنى تارتىشنى، كىشىلەر تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنىش ۋە ماختىلىشنى ئارزۇ قىلىشتىن ئىبارەت. كىشىلەر دائىم ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى پەۋقۇلئاددە بىر يىلتىزغا باغلاشنى ياقتۇرىدۇ. ناۋادا، ئۆزلىرى بىلەن تارىختىكى مەلۇم مەشھۇر شەخس ئوتتۇرىسىدا قانداشلىق مۇناسىۋىتى بارلىقىنى بايقاپ قالسا، ھامان بۇنى ئىلگىرىلەپ ئىسپاتلاشقا تىرىشىدۇ ھەم بۇنىڭدىن پەخىر ھېس قىلىدۇ. شۇنداق بولغاچقا بىز ھامان ئۆز ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇلۇغ كىشىلەردىن بولۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز، ئۇلارنىڭ فامىلە، لەقەم، تەخەللۇسىنى ئۆزىمىزگە فامىلە قىلىپ قوللىنىمىز. گەرچە بۇنداق ئارزۇ بەك سۇبيېكتىپ

بولسىمۇ، ئەمما بۇنىڭدا ئەكس ئېتىدىغىنى كۈچلۈك ئۈيۈشچانلىق تۇيغۇسى ۋە ئۆزىنى ھۆرمەتلەش تۇيغۇسىدىن ئىبارەت.

ھەر قانداق بىر مەدەنىيەتنىڭ ۋارىسچانلىق خۇسۇسىيىتى بولىدۇ. مەدەنىيەت تىنچ، تۇرغۇن ھادىسە ئەمەس، بەلكى، ھەرىكەتچان ھادىسە، شۇنداقلا ئادەم بىلەن ئادەمنىڭ، ئۆتكەن دەۋرلەر بىلەن كەلگۈسى دەۋرلەرنىڭ، قوۋملار بىلەن قوۋملارنىڭ، جامائەت بىلەن جامائەتنىڭ ئورتاق مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش مۇناسىۋەتلىرىگە سىڭىپ، ئۆتۈشۈپ كەتكەن بىر خىل ئىجتىمائىي پائالىيەت جەريانىدۇر. ھەر بىر ئادەم ئۆتكەنكى ئەجدادلاردىن قالغان تارىخىي مىراسلارغا ئېھتىياجلىق بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇنى كەلگۈسى ئەۋلادلارغا مىراس قىلىپ قالدۇرۇش ئارقىلىق، مەدەنىيەتنى ئىزچىللىققا ئىگە قىلىشقىمۇ موھتاج بولىدۇ. ھەر بىر جەمئىيەت، مىللەت ۋە قوۋم مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە توختاۋسىز ۋارىسلىق قىلىدۇ، شۇنداقلا ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت ئاساسىدا يېڭى مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىدۇ، تەرەققىي قىلدۇرىدۇ. ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدە شەكلى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن ئائىلە ـ جەمەت مەدەنىيىتى ئىلگىرىكى ئۇزاق ئەسىرلەر مابەينىدە ھەر بىر ئۇيغۇرغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپ كەلدى. ئائىلە ـ جەمەت مەدەنىيىتىگە جەمەتلەرنىڭ پەيدا بولۇش، گۈللىنىش، زاۋاللىققا يۈز تۇتۇش ... تەك تارىخىي قىسمەتلىرى سىڭىپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ ئۇ ھەر قايسى جەمەت، ئائىلىلەرنىڭ ئورتاق مەدەنىيەت تىندۇرمىسىغا ئايلىنىپ كەتتى. ئوخشىمىغان نامالارنى بەلگە قىلغان جەمەتلەرنىڭ نۇرغۇن جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى ئوخشىمىغاچقا، ئۇ جەمەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ مەزمۇنلىرىمۇ مۇناسىپ رەۋىشتە پەرقلەرگە ئىگە بولدى. ئەمما، تۈرلۈك تارىخىي، ئىجتىمائىي، سىياسىي، ئىقتىسادىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ئۇيغۇرلارنىڭ جەمەت مەدەنىيىتى ھەر خىل ئامىللارنىڭ تەسىرىدە تەدرىجىي ئاجىزلىشىپ ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىدىكى جەمەتچىلىك ئېڭى مۇناسىپ دەرىجىدە سۇسلىشىپ كەتتى. نەتىجىدە، زامان، تەرەققى-

ياتىغا ئەگىشىپ تەرەققىي قىلىشىغا تېگىشلىك بولغان جەمەت نەسەبنامىسى، جەمەت فامىلە بەلگىلىرى، جەمەت شەجەرىسى، جەمەت قەبرىستانلىقى، جەمەت ئادەت ـ يوسۇنلىرى ... قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جەمەت مەدەنىيىتى يىمىرىلىپ، ئۇ ئاددىي ۋە كىچىك كۆلەمدىكى ئائىلىلەرگە چېچىلىپ كەتتى. ئاخىرىدا ئاساسەن خەلقنىڭ ئومۇمىي مەدەنىيىتىگە ئايلىنىپ كەتتى.

قائىدە بويىچە مۇلاھىزە قىلغاندا، جەمەت مەدەنىيىتى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە جىددىي تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىش. چۈنكى، جەمەت مەدەنىيىتى ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت بولغان مەدەنىيەت ھادىسىسى سۈپىتىدە سانسىز ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ھەم ئەنئەنىۋى ئادىتىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسىتىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇ تارىخنىڭ ئۇزاقلىقى، مەزمۇنىنىڭ موللۇقى بىلەنمۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ سانىلىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم   ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامىچىلىك

1. ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسى

ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپلا ئۆز تارىخى (مىللەت تارىخى)نى
تۈرلۈك شەكىللەردە خاتىرىلەپ قالدۇرغان. يىراق قەدىمكى دەۋر -
گە تەئەللۇق بولغان قىيا تاش رەسىملىرى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قە -
دىمكى دەۋرلىرىدىكى تارىخىنىڭ ئەينى تەسۋىرى بولغان بولسا،
كېيىنكى دەۋردىكى مىڭئۆيلەردىكى تام رەسىملىرى ئەجدادلىرى -
مىزنىڭ بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەردىكى تارىخىنىڭ
ئەينەن تەسۋىرلىرىدۇر. ئىسلامىيەتتىن كېيىن بارلىققا كەلگەن
نۇرغۇن تەزكىرە، تارىخ، شەجەرە ۋە باشقا تۈرلۈك قول يازما -
ۋەسىقىلەرمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆز تارىخىنى خاتىرىلەشنىڭ ئوخشى -
مىغان شەكىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، يۇقىرىقىلار مىل -
لەت ياكى يۇرت تارىخى كاتېگورىيەسىگە مەنسۇپ بولۇپ، بىز بۇ
يەردە مۇلاھىزە قىلىۋاتقان ئائىلە - جەمەتنىڭ تارىخى ياكى ئائىلە -
جەمەتتىكى ھەر بىر يەككە شەخسنىڭ خۇسۇسىي تارىخى (تەرجى -
مىھالى) ئەمەس. جەمەت تارىخى نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا،
ئەجدادلىرىمىز ئۇرۇق - قەبىلىچىلىك دەۋرلىرىدە ھەر بىر ئۇرۇق
(يەنى جەمەت)نىڭ تارىخىنى مەلۇم شەكىللەر بىلەن خاتىرىلەپ
قالدۇرغان. بىز يېزىق ئىشلىتىشتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئۇي -
غۇرلاردا ھەر بىر ئۇرۇق (ياكى جەمەت)نىڭ ئۆز تارىخىنى قانداق
شەكىللەر ئارقىلىق قالدۇرغانلىقىغا ئېنىق ھۆكۈم قىلالمىساق -
مۇ، ئەمما يېزىق قوللانغاندىن كېيىنكى دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن
تۈرلۈك ئالامەتلەردىن بۇنداق ئەنئەنىنىڭ ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئى -

كەنلىكىنى بىلىۋالالايمىز. ئىپتىدائىي دەۋرلەردىكى ئۇرۇقداشلىق
تۈزۈمىدە ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىگە خاس ئەنئەنىسىنىڭ بارلىقى
مەلۇم. بۇنداق ئەنئەنىلەرنى ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆزىگە خاس تو -
تېمىنىڭ بولىدىغانلىقى، ئۇرۇقنىڭ شۇ توتېم قىلىنغان ھايۋان
ياكى نەرسىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتىلىدىغانلىقى، ھەر بىر ئۇرۇق -
نىڭ ئۆزىگە خاس بەلگە، تامغا ۋە نىشانلىرىنىڭ بولىدىغانلىقىدەك
ئەھۋاللاردىن بىلگىلى بولىدۇ. دەرۋەقە، قەدىمكى دەۋرلەردە ئۇيغۇر
ئەجدادلىرىنىڭمۇ ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىگە خاس بولغان بىر قاتار
ئەنئەنىلىرى بولغان. بۇنداق ئەنئەنىلەر ھەققىدە ئىلىم ئەھلىلىرى
كۆپ خىل قىياس ۋە پاكىتلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇنىڭدىن
سىرت، قەدىمكى ۋەسىقىلىرىمىزدىن بەزىلىرىدە بۇنداق ئەنئەنىگە
ئائىت خاتىرىلەرمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. مەسىلەن، قەدىمدە ئۇي -
غۇرلاردا ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئۆز ئالدىغا نامى بار، مەلۇم تېرىرى -
تورىيەسى بولغان، ئۇلار مەلۇم ھايۋان (جۈملىدىن قۇشلار)نى ئۆ -
زىنىڭ ئۇرۇق نىشانى قىلغان، شۇ ھايۋانلارنىڭ نامى بەزىدە شۇ
ئۇرۇقلارنىڭ نامى بولاتتى، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ ئىلكىدىكى چارۋا -
ماللارغا باسىدىغان ئۆزىگە خاس تامغىلىرى بولغان، ھەر بىر ئۇ -
رۇقنىڭ ئۆزىنى باشقا ئۇرۇقتىن پەرقلەندۈرىدىغان نىشان - بەل -
گىلىرى بولغان، ھەر بىر ئۇرۇقنىڭ باشقا ئۇرۇقلار بىلەن بولغان
مۇناسىۋەتلەردە رىئايە قىلىدىغان نىزاملىرى، ئۇرۇق ئەزالىرىنىڭ
بويسۇنۇشقا تېگىشلىك قائىدىلىرى ھەم كۈندىلىك تۇرمۇشتا شە -
كىللەندۈرگەن ئۆرپ - ئادەتلىرى بولغان. قەدىمكى ۋەسىقىلەردىن
«دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» تىكى مەلۇماتلارغا نەزەر سالىدىغان بول -
ساق، ئۇنىڭدا قەدىمكى ئوغۇز ئۇرۇقلىرىدىن 22 ئۇرۇقنىڭ خاس
نامى، تامغا - بەلگىلىرى خاتىرىلەنگەن. ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقى
دەۋرىدىكى بەزى ئىجتىمائىي ئىقتىسادىي ھۆججەتلەردىمۇ مەلۇم
ئۇرۇقلارغا مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ بەزى ئەھۋالى ھەققىدە مەلۇماتلار
بار.
ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئۇيغۇرلاردا «ئائىلە»

ئۇقۇمى «ئارقاغۇن» سۆزى بىلەن ئىپادىلىنەتتى. بۇ بەزىدە بىر ئاتا ياكى بىر ئۇرۇقنىڭ بېشى بىلەن چېتىشلىق بولغان، ئۇرۇق – تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بارلىق كىشىلەر توپىنى كۆرسىتەتتى. ئارقاغۇن دائىرىسىدىكى مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەردە ھەر بىر كىشىنىڭ باشقا كىشىلەر بىلەن بولغان باغلىنىشقا ئاساسلانغان ئاتالمىلىرى بار ئىدى. مەسىلەن، «ئوغۇل»، «قىز»، «ئىنى»، «ئاچى» (قېرىنداش ياكى تاغا مەنىسىدە)، «ئاكا»، «ئاپا» (ئاچا مەنىسىدە)، «سىنىل» (سىڭىل مەنىسىدە)، «ئاتى» (جىيەن ئوغۇللار مەنىسىدە)، «كالىن» (كېلىن مەنىسىدە)، «ئۆگ» (ئۆگەي ئانا مەنىسىدە) ... دېگەندەك.

قەدىمكى ئۇيغۇرلار (ۋە باشقا تۈركىي تىللىق قوۋملار)دا جەمەتنىڭ بىر قانچە خىل ئاتىلىشى بار بولۇپ، ئۇلار «ئىنىيۇگۇن»، «ئوغۇش»، «باغ»، «ئۇرۇق ئوق»، «تەگ» لەردۇر. بۇلار ئاتىلىق ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمىدىكى ئۇرۇق ياكى جەمەتلەرنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، بۇ بىرلىكلەر دائىرىسىدە بىر قاتار ئورتاق ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىلغاندىن تاشقىرى، يەنە مۇئەييەن «تۆرۈ» (قانۇن – تۈزۈم) لەر بار بولاتتى. بۇ تۆرۈلەر ئۇرۇق ياكى جەمەت دائىرىسىدىكى پائالىيەتلەرنىڭ نورمال ئېلىپ بېرىلىشىنىڭ مۇھىم كاپالىتى ئىدى. شۇ دەۋرلەردە يەنە ھەر بىر ئۇرۇق ياكى جەمەتنىڭ ئۆزىگە تەۋە مۇقىم يايلىقى، تۇرالغۇسى، ئورتاق مال – مۈلكى، نىسپىي مۇقىم نامى (فامىلە تۈسىدىكى ناملار) ۋە تۇغ – نىشانلىرى بار بولاتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى قەدىمكى ئۇيغۇر ئەجدادلىرىدىمۇ كۈچلۈك جەمەتچىلىك ئېڭى ۋە ئەنئەنىسىنىڭ مەۋجۇت بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئامىللاردۇر.

ئىسلام دىنى ئۇيغۇرلارنىڭ قەبىلىچىلىك ھاياتىدىن قۇتۇلۇشىغا، بىر پۈتۈن مىللەتنى ئېتنىك گەۋدىسنى، مۇقىم تۇرمۇش ئەندىزىسىنى شەكىللەندۈرۈشىگە زور دەرىجىدە تۈرتكە بولدى. بۇ ھەم باشقا تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇيغۇرلاردا قاراخانىيلار دەۋرىدىن باشلاپلا قەبىلە ۋە ئۇرۇق بويىچە ياشاش ئەندىزىسى يە-

مىرىلىشكە باشلىدى. بۇنىڭ ئورنىنى بولسا مەھەللىلەر ۋە يەككە ئائىلىلەر بويىچە ياشايدىغان دېھقانچىلىق ئىگىلىكىگە خاس تۇرمۇش شەكلى ئالدى. ئەمما، مەھەللە ۋە يۇرتلارنىڭ شەكىللىنىشى ھامان بىر ئۇرۇق ياكى بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنىڭ تەدرىجىي ئاۋۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغاچقا، يۇرت ۋە مەھەللە بويىچە ياشاش ئەندىزىسى ئىلگىرىكى جەمەتچىلىك ئېڭىنى سۇسلاشتۇرۇۋەتتى يۇ، لېكىن يوقىتالمىدى. ئەمەلىيەتتە بۇنداق جەمەتچىلىك ئېڭىنى يوقىتىش ياكى ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ھەم بۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئىسلام دىنىمۇ «مۇسۇلمانلار بىر – بىرىگە قېرىنداش» دېگەن ئىدىيەنى تولۇق ئالغا سۈرگەچكە، مۇسۇلمان ئۇيغۇرلار نەزىرىدە جەمەتچىلىك ئېڭى مەھەللە ۋە يۇرت چۈشەنچىلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتتى. ئىسلام دىنىدىكى ئۇرۇق – تۇغقانلار ئارا ئىزدىشىش، ياخشىلىقنى ئالدى بىلەن ئۇرۇق – تۇغقانلارغا قىلىش ھەققىدىكى تەشەببۇسلار ئۇيغۇرلارنىڭ ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن داۋاملىشىپ كەلگەن جەمەتچىلىك ئەنئەنىسىگە ماس كەلدى. مەسىلەن، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىدە شۇنداق دېيىلىدۇ: «تۇغقاندارچىلىقىڭلارنى بىلگۈدەك دەرىجىدە نەسەبلىرىڭلارنى بىلىۋېلىڭلار. چۈنكى، سىلە – رەھىم (تۇغقاندارچىلىقنى ئۇلاش) تۇغقانلارنىڭ مۇھەببىتىنى پەيدا قىلىدۇ، مالنى كۆپەيتىدۇ، ئۆمۈرنىڭ ئۇزىرىشىغا سەۋەب بولىدۇ» (تىرمىزىي رىۋايەت قىلغان ھەدىس). نەتىجىدە، ئۇيغۇرلاردا يازما شەكىلدە نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش ئىشىنىڭ كەڭ ئومۇملىشالماسلىقىغا تولۇقلىما سۈپىتىدە، ئاغزاكى شەكىللەردە نەسەب خاتىرىسىنى سۈرۈشتۈرىدىغان ۋە ئومۇملاشتۇرىدىغان ئەنئەنە ئۈزۈلۈپ قالمىدى.

ئۇيغۇرلار تارىختىن بېرى نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنى كەڭ كۆلەمدە شەكىللەندۈرۈپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، ئەمما نەسەب خاتىرىسىنى ساقلاش ۋە داۋام قىلدۇرۇشنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسۇللىرىمۇ بولغان. ئۇيغۇرلاردا ھەر بىر ئائىلىدە چوڭلار

پەرزەنتلىرىگە ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەيدۇ، پەر-
زەنتلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولغان ئاللىقانداق ئالامەتلەرنىڭ قايسى-
دۇر بىر ئەجدادىدىن قالغانلىقى ھەققىدە ئىسپاتلار كەلتۈرۈشىدۇ،
پەرزەنتلەرگە ئۆز ئەجدادلىرىدىن بەزىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى قو-
يۇشىدۇ، ئاتا - بوۋىلاردىن قالغان مەلۇم تەۋەررۈك بۇيۇملارنى
پەرزەنتلەرگە تونۇشتۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بۇنداق تەۋەررۈكلەرنى قە-
دىرلەپ ساقلىشىنى ئۈمىد قىلىدۇ، توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يى-
تىم مۇراسىملىرىدا ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇنا-
سىۋىتى بارلىكى كىشىلەرنى تەكلىپ قىلىش ئارقىلىق، پەرزەنت-
لىرىگە نەسەبداشلىق مۇناسىۋىتىنى بىلدۈرىدۇ، ھېيت -
بايراملاردا پەرزەنتلەرنى ئۇرۇق - تۇغقانلارغا تونۇشتۇرۇش مەق-
سىتىدە تۈرلۈك پەتلەرگە باشلاپ بارىدۇ. ئۇيغۇرلاردا مۇشۇنىڭغا
ئوخشاش پائالىيەتلەردە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە
كىشىلەر جەمەتچىلىك ئېڭىنى كۈچلۈك ئىپادىلەيدۇ.

ئۇيغۇرلاردا نەسەب سۈرۈشتۈرۈش ۋە نەسەبنامە قالدۇرۇشنىڭ
يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇيغۇرلاردا ئاياللارنىڭ جەمئىيەت-
تىكى ۋە ئائىلىدىكى ئورنى باشقا خەلقلەر ئاياللىرىغا قارىغاندا
بىر قەدەر ئۈستۈن بولۇپ كەلگەچكە، شۇنداقلا ئاياللار قەدىرلەن-
گەچكە، ھەر بىر ئائىلىدە نەسەب سۈرۈشتۈرۈشتە ئاتا ۋە ئانا تە-
رەپنىڭ ئەجدادلىرىنى تەڭ سۈرۈشتۈرىدىغان، نەسەب خاتىرىلىرد-
نى قالدۇرغاندىمۇ ئاتا جەمەت بىلەن بىللە ئانا جەمەتنىڭ نەسەب
خاتىرىسىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمايدىغان بىر ئەنئەنە مەۋجۇت.
بۇنداق ئەنئەنە نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار باشقا مىللەتلەردە
كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال بولۇپ، بۇ ئالاھىدىلىكنى بۇنىڭدىن كې-
يىنكى نەسەبنامە يېزىش ئىشلىرىدا ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇشقا
توغرا كېلىدۇ.

ئۇيغۇرلاردا بىر جەمەتتىكى كىشىلەر ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تا-
رىخىنى قانداق شەكىللەردە خاتىرىلەپ كەلگەن؟ يىلتىز ئېڭىنى
قانداق يوللار ئارقىلىق ئىپادىلەپ كەلگەن؟ بىزچە، بۇ جەھەتتە

تۆۋەندىكىدەك شەكىل ۋە يوللار ئۇيغۇرلاردا ئومۇمىيلىققا ئىگە.

1) ئەجدادلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا قو-
يۇش. يەنى بوۋىلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئوغۇل نەۋرە ياكى ئەۋرىلەر-
گە، مومىلارنىڭ ئىسىملىرىنى قىز نەۋرە ياكى ئەۋرىلەرگە قو-
يۇش. بۇنىڭدا ئاتا تەرەپ ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى بىلەن ئانا تە-
رەپ ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى ئوخشاشلا ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ.

2) جەمەت قەبرىستانلىقلىرىنى بەرپا قىلىش. ئىلگىرى بىر
قىسىم جەمەتلەردە كىشىلەر ۋاپات بولغاندا تاللانغان مەلۇم ئورۇنغا
دەپنە قىلىنىش نەتىجىسىدە، جەمەت قەبرىستانلىقى پەيدا بولغان.
قەدىمكى كۆپىنچە قەبرىستانلارنىڭ جەمەت قەبرىستانلىقلىرى ئى-
كەنلىكىنى قىياس قىلىش مۇمكىن. ھازىرقى دەۋردىمۇ ئۇرۇق -
تۇغقانلار ۋاپات بولغاندا يېقىن (ياكى تۇتاش) قەبرىلەرگە دەپنە قى-
لىنىدىغان ياكى دادىلارنىڭ قەبرىلىرىگە ئوغۇللىرى، ئانىلارنىڭ
قەبرىلىرىگە قىزلىرى دەپنە قىلىنىدىغان، كىشىلەر «ئاتا - ئانام-
نىڭ قەبرىسىدە ياتىمەن» دېگەننى ئارزۇ قىلىدىغان ئەھۋال بار.

3) ئەجدادلىرىنىڭ ئۆي - ماكانلىرىنى گۈللەندۈرۈش ئار-
زۇسىدا بولۇش. ئۇيغۇرلاردا نۇرغۇن كىشىلەر ئاتا - ئانىسىدىن
قالغان ئۆي - ماكانلارنى قەدىرلەپ، ئەجدادلارنىڭ كونا جايلىرىنى
پات - پات يوقلاپ، ئۆي - ماكانغا ۋارىسلىق قىلىدىغان پەرزەنت-
لەر (كۆپىنچە كەنجى ئوغۇل) غا مىراس تەقسىماتىدا كەڭچىلىك
قىلىپ... ئەجدادلارنى مەنىۋى جەھەتتە ئەسلەيدۇ ۋە ئۇلارغا بولغان
نەسەبداشلىق مۇناسىۋىتىنى تەكىتلەيدۇ.

4) ئائىلىدە بولىدىغان ھەرخىل مۇراسىملار — توي مۇرا-
سىمى ۋە ماتەم مۇراسىملىرىدا جەمەت دائىرىسىدىكى ئۇرۇق -
تۇغقانلارنى ئاساس قىلغان جامائەت يىغىش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر
ئائىلىدە توي - تۆكۈن ياكى ئۆلۈم - يېتىمغا ئوخشاش ئىشلار
يۈز بەرگەندە، بۇنداق پائالىيەتكە قاتنىشىدىغان جامائەتنى ئالدى
بىلەن ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە
بولغان كىشىلەردىن تەشكىل قىلىشنى ئەۋزەل بىلىدۇ. بۇنداق

ئەھۋالدا، مەزكۇر مۇراسىملار ئەمەلىيەتتە جەمەتچىلىك ئېڭىنى يۈكسەلدۈرۈشنىڭ مۇھىم سورۇنىغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

5) جەمەت ئىچىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئارا نىكاھلىنىشنى تەشەببۇس قىلىش. ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىن بۇيانقى تويلىشىش ئادىتىدىكى كۆرۈنەرلىك بىر ئەھۋال — ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئارا تويلىشىشنى تەشەببۇس قىلىشتۇر. كۆپلىگەن ئۇيغۇرلار پەرزەنتلىرىنى ئۆيلەش ياكى ياتلىق قىلىشتا، ئائىلە مۈلكىنىڭ چېچىلىپ ياكى بۆلۈنۈپ كەتمەسلىكى، كېيىنكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ چىڭىشى ۋە باشقا سەۋەبلەرنى كۆزدە تۇتۇپ، لايىقنى ئالدى بىلەن ئۆزلىرى بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى بار كىشىلەر دائىرىسىدىن تاللاشقا ئېتىبار بېرىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئىچىدە لايىق تېپىلمىغاندا، ئاندىن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى يوق كىشىلەرگە مۇراجىئەت قىلىدۇ.

6) ئەجدادلارنىڭ تەۋەررۈك بۇيۇملىرىنى قەدىرلەپ ساقلاش ۋە ئىشلىتىش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قالغان ھەر خىل تەۋەررۈك بۇيۇملار، جۇملىدىن كىيىم ـ كېچەك، ئاشخانا سايمانلىرى، تۇرمۇش جابدۇقلىرى، ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى، زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى ... قاتارلىقلارنى ئەتىۋارلاپ ساقلايدۇ ياكى ئىشلىتىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنى يەنە ئۆز پەرزەنتلىرىگە تەۋەررۈك سۈپىتىدە قالدۇرۇشنى ئويلايدۇ. بۇنداق ئادەت ئەمەلىيەتتە جەمەتچىلىك ئېڭىنىڭ ئۆزگىچە بىر ئىپادىسى بولۇپ سانىلىدۇ.

7) ئەجدادلار ھەققىدە پەرزەنتلەرگە ھېكايە سۆزلەش. ئۇيغۇرلاردا كىشىلەر كۆپىنچە ئەجدادلار ھەققىدە پەرزەنتلىرىگە ھېكايە سۆزلەپ بېرىدۇ. بۇنداق ھېكايىلەر ئەجدادلارنىڭ يۇرتلىرى، ئۇلار بېشىدىن كەچۈرگەن ئالاھىدە ياكى قىزىقارلىق سەرگۈزەشتىلەر، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنى ... ھەققىدە بولىدۇ. بۇ ھېكايىلەردىن پەرزەنتلەر ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ھەم ئۆزلىرى بىلەن بولغان ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدە چۈشەن-

چىگە ئىگە بولىدۇ، شۇنداقلا كېيىنكى كۈنلەردە بۇ ھېكايىلەرگە بىرلەشتۈرۈپ ئۆزلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئەۋلادلىرىغا سۆزلەش بىلەن ئۇلارغا جەمەت تارىخى ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ.

ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبنامىسى يېزىپ قالدۇرۇش، دۇنيادىكى ھەممە مەرىپەتلىك مىللەتلەردىكى ئومۇمىيۈزلۈك ئەنئەنە ھېسابلىنىدۇ. بۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە تۈزۈش يىراق تارىخقا تۇتىشىدىغان ئەنئەنىدۇر. بىز تۈرك ۋە ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ ئىش ئىزلىرى خاتىرىلەنگەن مەڭگۈ تاش ئابىدىلىرىنى تۈرك قاغانلىقى ۋە ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ قىسمەن قاغانلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىسى دەپ چۈشىنىمىز. قاراخانىيلار خانلىقى دەۋرىدىن كېيىن، ئۇيغۇرلاردا تەزكىرە ـ تەرجىمھال يېزىش ئەنئەنىسى باش كۆتۈردى. نۇرغۇن تەزكىرىلەر كاتتا پادىشاھلار، ئۇلۇغ ئالىم ـ ئۆلىمالار، ئەدىبلەر،ئەۋلىيا ـ ئەنبىيالارنىڭ نەسەبىنى خاتىرىلەشكە بېغىشلاندى. «تارىخىي ھەمىدىي» كەبي تارىخنامىلەر مەلۇم ئۇلۇغ شاھلارنىڭ نەسەبىنى ئادەم ئەلەيھىسسالامغىچە سۈرۈشتەك نەسەبشۇناسلىق مەزمۇنى بىلەن خاراكتېرلەندى. تېخىمۇ جانلىق دەلىل شۇكى، ھازىر قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدا تارىخى 500 يىلغا يېتىدىغان، خاتىرىلەنگەن ئادەم سانى 1000 دىن ئاشىدىغان، شۇنداقلا مۇكەممەل ئائىلە شەجەرىسى قوشۇمچە قىلىنغان نەسەبنامە (جورۇڭقاي) لەر ساقلانماقتا ۋە داۋام قىلدۇرۇلماقتا. ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش قەدىمكى دەۋرلەردە خان جەمەتى، ئاقسۆڭەكلەر تەبىقىسى ۋە ئاز ساندىكى قەلەمدارلار ئارىسىدىلا چەكلەنگەن ئەنئەنە بولغان بولسا، بۈگۈنكى كۈندە ئۆزلۈك تۇيغۇسى كۈچلۈك، ئائىلە تارىخىنى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تەركىبى ھېسابلايدىغان، نەسەبنامە ئارقىلىق ئۆتمۈشنى كەلگۈسىگە ئۇلاشتەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئويغانغان كىشىلەر دائىرىسىدە داۋام قىلدۇرۇلماقتا. شۇڭا، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى تارىخى ئۇزۇن بىر ئىش بولۇپ سانىلىدۇ.

ئۇيغۇرلاردىن خەنزۇ مىللىتىگە تۇرلۇك تارىخىي سەۋەبلەر

تۇپەيلىدىن قوشۇلۇپ كەتكەن جەمەتلەر خەنزۇ مىللىتىنىڭ كۈچلۈك جەمەتچىلىك ئېڭىنىڭ ۋە نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ئۇلارمۇ ئېسىل نەسەبنامىلەرنى يېزىپ قالدۇرغان. ھازىر تارىخي ۋەسىقە سۈپىتىدە ساقلىنىۋاتقان، ھەتتا داۋام قىلدۇرۇلۇۋاتقان نەسەبنامىلەردىن يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئوردىدا خىزمەت قىلغان سېلىنگا جەمەتىنىڭ يەتتىنچى ئەۋلادى شيى ۋېنجىنىڭ شۇ دەۋردىكى خەنزۇ تارىخچىسى ئوۋياڭ شۈەنگە مىلادىيە 1358 - يىلى ھاۋالە قىلىپ يازدۇرغان ھەم شۇ چاغدا «گويجەي توپلىمى» غا كىرگۈزۈلگەن «قوچۇلۇق شيې (سېلىنگا) جەمەتىنىڭ تەزكىرىسى»، «تاڭنامە»، «لياۋ سۇلالىسى تارىخى»، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى» ۋە تاڭ، سۇڭ، لياۋ، يۈەن سۇلالىسى دەۋرلىرىدە يېزىلغان باشقا تارىخنامىلەردە خاتىرىلەنگەن ئۇيغۇر شەخسلىرى ۋە جەمەتلىرىنىڭ تەزكىرىسى، مەسىلەن، «يۈەن سۇلالىسى تارىخى. سەييىد شەمسىددىن تەزكىرىسى»، شەندۇڭدا ساقلىنىۋاتقان «سەي (سەييىد) جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى»، خۇنەندىكى «جيەن» فامىلىلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىدىن دېرەك بېرىدىغان مۇھىم ماتېرىيال — «خەلىل باشى سانغۇننىڭ قەبرە ئابىدىسى» قاتارلىقلار مەشھۇرراقتۇر①. بۇ نەسەبنامىلەر ئۇيغۇرلارنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ئولتۇراقلىشىش ۋە ئاۋۇش تارىخىدىن مەلۇمات بەرگۈچى بىرىنچى قول ماتېرىياللار بولۇش سۈپىتىدە، بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسىنىڭ تامامەن بار ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇيغۇرلاردىن ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە ئولتۇراقلاشقانلارنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ ھەقىقەتەن پايدىلىق ئەمگەك ئىكەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ.

20 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئارىسىدا

① ئەنۋەر سەمەد قورغان: «ئۇيغۇرلاردا فامىلە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2002 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى، 106 -، 141 - بەتلەر.

نەسەبشۇناسلىق بويىچە بەزى خىزمەتلەر ئىشلەندى. بۇ خىزمەتلەر ئىچىدە جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش، جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىش ۋە فامىلە قوللىنىش ئارقىلىق جەمەتچىلىك تۇيغۇسىنى كۈچەيتىش ئالاھىدە كۆرۈنەرلىك بولدى. مەسىلەن، 1996 - يىلىدىن ئېتىبارەن، «تارىم غۇنچىلىرى» ژۇرنىلى «يىلتىزىم» ناملىق سەھىپە ئېچىپ، ئۇيغۇر بالىلىرىنى ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى بىلىش، ئېنىقلاش ۋە شۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئائىلە نەسەبنامىسىنى تۈزۈشكە رىغبەتلەندۈردى. نەتىجىدە، نۇرغۇن بالىلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنى ئۆزى بىلەلىگەن دائىرىدە قىسقىچە تونۇشتۇرۇش بىلەن، ئۆزلىرىنىڭ قىزغىن تارىخ تۇيغۇسىنى ئىپادىلىدى. بالىلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى ساناپ چىقىشىنى سىستېمىلاشتۇرۇۋېلىشقا ياردەم بېرىش مەقسىتىدە، مۇئەللىپ مەزكۇر ژۇرنالنىڭ 1997 - يىللىق 12 - سانىدا «نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ بىر قانچە ئىسخېمىسى» ناملىق ماقالىنى سەبىيلەرنىڭ مەنپەئەتلىنىشىگە سۇندى. بۇنىڭدىن تاشقىرى، مۇئەللىپ بىر قىسىم ياشلار بىلەن بىرلىكتە 2001 - يىلى 1 - ئاينىڭ 9 - كۈنى «ئۇدۇم نەسەبنامە مۇلازىمەتخانىسى» نى قۇرۇپ، نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ زۆرۈر قائىدىلىرى، ئەھمىيىتى توغرىسىدا سۆھبەت ۋە تەرغىبات ئېلىپ باردى ۋە بەزى جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى يېزىشقا كۆرسەتمە بەردى. مۇئەللىپ يەنە 2002 - يىلى نەشر قىلدۇرغان «ئۇيغۇرلاردا فامىلە» ناملىق كىتابىنىڭ «جەمەت ‹ئائىلە› نەسەبنامىسى» ناملىق بۆلىكىدە نەسەبشۇناسلىقنىڭ تەتقىقات مەزمۇنى، نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ زۆرۈر قائىدىلىرى ۋە شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى قىسقىچە تونۇشتۇردى. يۇقىرىقىدەك خىزمەتلەر نەسەبشۇناسلىقنىڭ ئۇيغۇرلاردا بىر ئىلىم سۈپىتىدە روياپقا چىقىشقا باشلىغانلىقىنىڭ، نەسەبنامىچىلىكنىڭ ئىلمىي رەۋىشتە تەشكىللىك ھالەتتە تەتقىق قىلىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئالامىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يېقىنقى مەزگىللەردە ئۇيغۇرلاردا نەسەبشۇناسلىق ئىلمى توغرىسىدا ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان بىر يېڭى يۈزلىنىش ئىنتىر

تورى ئارقىلىق نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە نەسەبشۇناسلىق بويىچە مۇلازىمەت قىلىشنىڭ بارلىققا كېلىشىدۇر. 2000 ـ يىللاردىن كېيىن، بولۇپمۇ يېقىنقى يىللاردا ئۇيغۇر ئىنتېر تورچىلىقىنىڭ راۋاجلىنىشى ۋە كەسىپلىشىشىگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇرلاردا تۇنجى نەسەبنامە تورى www.neseb.org ۋە yuksel.blogbus.com مەيدانغا كەلدى. ئىشىنىمىزكى، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنتېر تورچىلىقىنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنىڭ كۈنسايىن كېڭىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇيغۇر تور نەسەبشۇناسلىقىمۇ مۇناسىپ تەرەققىياتلارغا ئېرىشكۈسى.

2. ئۇيغۇرلاردا تۇراقلىق فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن نەسەبنامە تۈزۈشنى بىرلەشتۈرۈشنىڭ زۆرۈرلۈكى

بىر مىللەتنىڭ ئۇرۇق، قەبىلە ـ قوۋمدىن تەشكىللىنىپ، زورىيىپ، مۇكەممەل مىللەتكە ئايلىنىش تارىخى بولغىنىدەك، مىللەتنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى بولغان ئائىلىنىڭمۇ بىر جۈپ ئەر ـ ئايالدىن پەيدا بولۇپ، كۆپىيىپ چوڭ جەمەتكە ئايلىنىش تارىخى بولىدۇ، شۇنىڭدەك ھەر بىر مىللەتنىڭ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن تارىخى بولغىنىدەك، بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ يېزىق بىلەن خاتىرىلەنگەن تارىخى، نەسەبنامىسى بولۇشى كېرەك. بۇ ــ مەرىپەتلىك جەمئىيەتتە ياشاۋاتقان ھەر بىر كىشىنىڭ ئەقەللىي بۇرچى بولۇپ سانىلىدۇ.

ئائىلە ــ جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كىچىك بىرلىكى بولۇپ، ئۇ ئۆز ئالدىغا كىچىك جەمئىيەتتۇر. ئائىلە نىكاھ ۋە قانداشلىق مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن شەكىللىنىدىغان، ئۈزلۈكسىز پارچىلىنىپ، شاخلىنىپ تۇرىدىغان بولغاچقا، مۇئەييەن قانداشلىق ۋە نىكاھ مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان بارلىق ئائىلە ۋە شۇ ئائىلىلەرنىڭ ئەزالىرى بىر جەمەتنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇڭا، ئائىلە تارىخى ئەمەلىيەتتە قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتنىڭ تارىخىدۇر.

شۇنى چۈشىنىشىمىز كېرەككى، ھازىر ئۇيغۇرلار ئۈچۈن مەرىپەتلىك مىللەتلەر بىلەن تەڭ قەدەمدە مېڭىش، ھەر بىر پائالىيەت ۋە ھەرىكەتتە ئويغانلىقنى ئىپادىلەش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا مىللىي خاسلىقنى يوقىتىپ قويماسلىق، ئەۋلادلارغا كۈچلۈك يىلتىز تۇيغۇسىنى بەخش ئېتىشتە، جەمەت نەسەبنامىسى يېزىش ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتىن ياخشىراق چارە بولمىسا كېرەك. دېمەك، بۇ نۆۋەتتە زۆرۈرىيەتكە ئايلانغان ئىشلارنىڭ بىرىدۇر. ھازىرقى زامان مىللەتلىرىدە ھەر بىر ئائىلىدە دېگۈدەك شۇ ئائىلە ۋە شۇ ئائىلە تەۋە بولغان جەمەتنىڭ نەسەبنامىسى بار. ئۇلار نەسەبنامىلىرىنى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تارمىقى سۈپىتىدە تونۇيدۇ، ئەۋلادلارنى تەربىيەلەشتىكى ئېسىل دەرسلىك قىلىدۇ، جەمەتداشلار ئارا ئىتتىپاقلىقنى، ئۇيۇشقاقلىقنى كۈچەيتىشنىڭ ۋاستىسى دەپ بىلىدۇ، نىكاھ ۋە ئائىلە مۇناسىۋەتلىرىنى تەكشۈرىدىغان ماتېرىيال سۈپىتىدە قەدىرلەيدۇ. تېخىمۇ مۇھىم بىر تەرەپ شۇكى، جەمەت نەسەبنامىسى ھامان مەلۇم فامىلە تارىخىدۇر. نەسەبنامە ــ فامىلە ۋە ئۇنى قوللانغۇچى جەمەتداشلارنىڭ تارىخىي ئاساسىدۇر. فامىلە قوللىنىدىغان مىللەتلەردە ھامان شۇ فامىلىنىڭ پەيدا بولۇشىدىن تارتىپ شۇ فامىلىلىك جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاۋۇشىغىچە بولغان جەريان ئەكس ئەتتۈرۈلگەن نەسەبنامە بولىدۇ. فامىلە قوللىنىش ئەنئەنىسىگە ئىگە مىللەتلەر فامىلە قوللىنىش بىلەن نەسەبنامە تۈزۈشنى بىرلەشتۈرۈپ قارايدۇ. فامىلە قوللىنىشتا نەسەبنامىنى يازما ئاساس قىلسا، نەسەبنامە يېزىشتا فامىلىنى ئۆلچەم قىلىدۇ. ئۇيغۇرلاردا فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش توغرىسىدا نۇرغۇن ئىلىم ئەھلىلىرى ئەھمىيەتلىك پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويغاندىن سىرت، بەزى لايىھەلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بىر مىللەتتە فامىلە ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش پۈتۈنلەي مۇمكىن، ئەمما فامىلە قوللىنىش ئەنئەنىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشتە، نەسەبنامە مۇھىم يېزىق ئاساسى قىلىنىشى لازىم. چۈنكى، فامىلە قانداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن باغلانغان

بىر پۈتۈن جەمەتنىڭ ئومۇمىي بەلگىسىدۇر. نەسەبنامە بولسا شۇ بەلگىنى ئېتىراپ قىلغان ۋە ئىشلەتكەن بارلىق كىشىلەرنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتىنىڭ خاتىرىسىدۇر. فامىلە قوللىنىشنى تەدرىجىي ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئائىلە نەسەبنامىسى تۈزۈپ چىقىش بىرىنچى قەدەم قىلىنسا، ئۇنداقتا شۇ نەسەبنامىدە خاتىرىلەنگەن بارلىق كىشىلەرنىڭ مەلۇم بىر تاللانغان فامىلىنى قوبۇل قىلىشىنى تېزلەتكىلى ھەمدە فامىلە قوللىنىشتا كېلىپ چىقىدىغان شەخسىي ئىختىيارىيلىقنى تۈگەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەلۇم نەسەبنامە چوقۇم مەلۇم فامىلە بىلەن ئاتىلىشى زۆرۈر بولىدۇ. مىسال ئالساق، مەلۇم كىشى ئۆزىنىڭ جەمەتىدە مەلۇم بىر ئورتاق نامنىڭ (فامىلىنىڭ، لەقەمنىڭ) بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۆزى مۇۋاپىق دەپ ئويلىغان بىر سۆزنى فامىلە قىلىپ ئىشلەتمەكچى بولغىنىدا، ئۇنىڭ تاللىغان فامىلىسىنى باشقا جەمەتداشلارنىڭ قوبۇل قىلىشىدا مەسىلە كۆرۈلۈشى مۇمكىن. ئەگەر ئۆز ئائىلىسىدىنلا باشلاپ قوللانماقچى بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق فامىلىنىڭ ئەجدادلار ئەنئەنىسىنى داۋاملاشتۇرۇشتىكى رولى ئاجىز بولۇشى، قانداشلىق مۇناسىۋەتنى داۋاملاشتۇرۇشقا پايدىسى كۆپ بولماسلىقى مۇمكىن. چۈنكى، فامىلە ئادەتتىكى نام بولماستىن، مۇھىمى قانداشلىق، قېرىنداشلىق مەنىلىرىنى ئۆزىگە يۈكلىگەن نامدۇر. شۇڭا، ئۇنى نۆۋەتتىكى تۇغۇلىدىغان ياكى ھايات ئەۋلادلاردىن باشلىغاندىن كۆرە، نىسبەتەن يىراقتىن داۋاملاشتۇرۇپ كېلىش مۇۋاپىقراق. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، نەسەبنامە تۈزۈش يولى بىلەن پۈتۈن جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئورتاق فامىلىسىنى بېكىتىپ چىقىش — فامىلە قوللىنىشنى قېلىپلاشتۇرۇشنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدىن بىرى بولۇپ قالىدۇ. دېمەك، ئۇيغۇرلاردا فامىلە قوللىنىشنى ئومۇملاشتۇرۇش بىلەن جەمەت نەسەبنامىسىنى تۈزۈشنى بىرلەشتۈرۈش ئەمەلىي ۋە مەنپەئەتلىك تەدبىردۇر.

ئۈچىنچى بۆلۈم نەسەبنامە ھەققىدە

1. نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى، تەرەققىياتى ۋە ھەر قايسى مىللەتلەر نەسەبنامىلىرىدىن ئۇچۇرلار

نەسەبنامە ئىنسانلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى مەركەز قىلغان ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ خاتىرىسى، ناۋادا شەخس بىلەن كوللېكتىپنىڭ مۇناسىۋىتى نۇقتىسىدا تۇرۇپ كۆزەتسەك، ئۇنىڭ كېلىپ چىقىش تارىخىنىڭ تولىمۇ ئۇزاقلىقىنى پەرەز قىلالايمىز. ھازىرقى زامان ئىنسانشۇناسلىق ئىلمىنىڭ تەتقىقات نەتىجىلىرى شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىنسانلار مەرىپەت دەۋرىگە كىرىشتىن بۇرۇنلا، قانداشلىق مۇناسىۋەت ئىنسان گۇرۇھلىرىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى، ئەڭ مۇھىم تەشكىللىنىش ئاساسى بولغان. ئىنسانلاردا ئەڭ بۇرۇن بارلىققا كەلگەن توپلار «توپلىشىپ ياشايدىغان» گۇرۇھلاردىن ئىبارەت بولۇپ، شۇ ئىپتىدائىي توپلاردا كىشىلەر ئەڭ بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ ئانىلىرىنىلا بىلىپ، ئاتىلىرىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن. تەخمىنەن بۇنىڭدىن يۈز نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇنقى دەۋرلەرگە كەلگەندە ئىنسانلاردا ئىپتىدائىي ئۇرۇق تۈزۈمى بارلىققا كېلىشكە باشلىغان. قەدىمكى ئىنسان توپلىرى بىر قانچە كىچىك گۇرۇپپىلارغا ئايرىلىشقا باشلىغان، ئۇلار ئايرىلغانسېرى پەرقلىرى شۇنچە ئىنچىكىلىشىپ بارغان. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق پەرقىنى بىلىدىغان ۋە شۇ بويىچە ئۇيۇشقان ئىنسان توپلىرىمۇ بارلىققا كەلگەن. قانداشلىق ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت كۈنسايىن ئېتىبارغا ئېرىشىدىغان بولغان. چۈنكى، بۇنداق قانداشلىق مۇناسىۋەت

كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە بەھرىمەن بولىدىغان ئىجتىمائىي ئورنى، مال - مۈلكى، سىياسىي ھوقۇقى ھەم نىكاھ ئىشلىرىنىڭ ئاساسى بولۇپ قېلىشقا يۈزلەنگەن. قانداشلىق مۇناسىۋەتنىڭ مۇنداق ئېتىبارغا ئېرىشىشى كېيىنكى دەۋرلەردە يېزىلغان نەسەبنامىلەرنىڭ يادرولۇق مەزمۇنىنىڭ بىخلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋەتنى پەرقلەندۈرۈش ۋە ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئېتىراپ قىلىشنىڭ تەقەززاسى نەسەبنامىلەرنىڭ بارلىققا كېلىشىنىڭ نېگىزىدۇر. ئەڭ دەسلەپتە ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا قەدەر داۋاملاشقان ئەجداد - ئەۋلادلىق تەرتىپى ھەققىدىكى ئۇچۇرلار ئاغزاكى شەكىللەردە ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈلگەن. دېمەكچىمىزكى، يېزىق بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇنقى دەۋرلەردە نەسەب ھەققىدىكى ماتېرىياللار ئېغىز ئارقىلىق ساقلانغان، تارقىتىلغان، كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈلگەن. باشقىچە ئېيتقاندا، دەسلەپكى نەسەب خاتىرىلىرى ئاغزاكى شەكىلدە توپلىنىپ تۈزۈلگەن ۋە كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەنە ئاغزاكى رەۋىشتە يەتكۈزۈلگەن. بۇنداق ئاغزاكى نەسەبنامىلەرنىڭ شەكلى ئەدەبىيات نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا كۆپىنچە ئەپسانە، رىۋايەت، قەھرىمانلىق داستانلىرى ۋە چۆچەك شەكىللىرىدە بولغان. بىز يېزىق ئىشلىتىلمىگەن دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن يۇنان ئەپسانىلىرىنىڭ ئەمەلىيەتتە قەدىمكى ئاتلانتىس قۇرۇقلۇقىدىكى ئىمپېرىيە شاھلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئىكەنلىكىگە ئائىت پاكىتلارنى كۆپلەپ بايقىماقتىمىز. ھەر قايسى مىللەتلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇچۇر بەرگۈچى قەھرىمانلىق داستانلىرىنى شۇ مىللەتنىڭ ئەجدادلىرى ۋە قەھرىمانلىرىنىڭ ئائىلە تارىخى ۋە نەسەب خاتىرىسى دەپ چۈشەنىشىمىز ئارتۇقچە ئەمەس. مەسىلەن، ئۇيغۇرلارنىڭ قەھرىمانلىق داستانى «ئوغۇزنامە» «ئوغۇز» ئاتلىق بىر قەدىمكى خاقاننىڭ نەسەبنامىسى ۋە ھايات خاتىرىسى بولۇشى خېلىلا مۇقەررەر. يېزىقنى كېيىنرەك قوللانغان بەزى مىللەتلەرنىڭ قەھرىمانلىق داستا-

لىرىنىڭ نەسەبنامىلىك خاراكتېرى تېخىمۇ روشەن. مەسىلەن، قىرغىزلارنىڭ «ماناس» داستانى قەدىمكى قىرغىزلاردىن چىققان ماناس ئاتلىق قەھرىمان ۋە ئۇنىڭ كېيىنكى يەتتە ئەۋلادىنىڭ تەپسىلىي نەسەب خاتىرىسى بولۇپمۇ سانىلىدۇ. بىز نەسەبنامىلەرنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەنبەسىنى ئىزدىگەن چېغىمىزدا، دەسلەپكى نەسەبنامىلەر (كەسكىن تەلەپ بويىچە ئېيتقاندا، ئاغزاكى نەسەب ماتېرىياللىرى) نىڭ پەقەت ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاش، قانداش ئۇرۇق ئەزالىرى (ياكى كېيىنكى مەنىدىكى جەمەتداشلار)نى ئۇيۇشتۇرۇش، نەسلىنى ياخشىلاشتەك روللىرىنىڭ بولغانلىقىنى بايقايمىز. دېمەك، نەسەبنامە بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ تاكى مۇكەممەللىشىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى نۇقتىسىدىن كىشىلەرنى «پەرقلەندۈرۈش» ۋە «ئۇيۇشتۇرۇش» تىن ئىبارەت ئىككى تۈپ رولىدىن مۇستەسنا بولمىدى. ئەمما، دەۋرلەرنىڭ ئالمىشىشى، ئىجتىمائىي تۈزۈملەرنىڭ ئوخشىماسلىقى تۈپەيلىدىن نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنى ۋە ئوينىغان روللىرى ئوخشاش بولمىدى. ئۇرۇقداشلىق تۈزۈمى ۋە كېيىنكى قەبىلىچىلىك تۈزۈمى ھەم مىللەت شەكىللەنگەندىن كېيىنكى دەۋرلەردە، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتكە تېخىمۇ كۆپ ئېتىبار بېرىلىدىغان بولدى. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈن ئىدىكى، بۇ دەۋرلەردە ئىپتىدائىي جامائە تۈزۈمىگە خاس يۈكسەك باراۋەرلىك ۋە دېموكراتىك مۇناسىۋەتلەر يىمىرىلگەن بولۇپ، كىشىلەرنىڭ جەمئىيەتتە تۇتىدىغان ئورنى، سىياسىي ھوقۇقى، بايلىقى ۋە باشقا خىلدىكى پائالىيەتلىرى ئۇلارنىڭ قايسى جەمەتتىن ياكى ئۇرۇقتىن كېلىپ چىققانلىقى بىلەن زور دەرىجىدە باغلانغانىدى. شۇ بويىچە، ناۋادا بىرەر كىشى جەمئىيەتنىڭ ھوقۇقىنى تۇتقان جەمەتكە تەۋە بولسا ياكى ئۇ شۇ جەمەت بىلەن بولغان باغلىنىشىنى ئىسپاتلىيالىسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئاددىي كىشىلەرگە قارىغاندا كۆپرەك ئىجتىمائىي، سىياسىي ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولۇشى مۇقەررەر ئىدى، بولۇپمۇ جەمئىيەتنىڭ تىزگى-

نىنى ئۆز قوللىرىدا تۇتقان ھۆكۈمرانلار ئۆزلىرىنىڭ ھوقۇق ۋە
ئىمتىيازىنىڭ ئۆزلىرىگە ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن قالغان بەرھەق ھو -
قۇق ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىش ۋە ئاشۇ ھوقۇق، ئىمتىيازلارغا
داۋاملىق ۋارىسلىق قىلىشىنىڭ قانۇنلۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش
ئۈچۈن، ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى
ساقلاش بىلەن بىللە، ئۆزلىرىنىڭمۇ نەسەب ماتېرىياللىرىنى تۈ -
زۈپ، كېيىنكى ئەۋلادلىرىغا قالدۇرىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەن.
نەسەبنامىلەرنىڭ بۇنداق ئېتىبارغا ئېرىشىشى ئەلۋەتتە يەنە بىر
قىسىم كىشىلەرنىڭ ئۆز نەسەبلىرىنى ئىمتىيازلىق جەمەتلەر بى -
لەن باغلاشقا ئۇرۇنىدىغان بىمەنە قىلمىشلىرىنىڭ پەيدا بولۇشىنى
كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئۇنىڭدىن باشقا، ھەممە كىشىدە ئۆزلىرىنىڭ
ئەجدادلىرىنىڭ ئۇلۇغ كىشىلەردىن بولۇپ قېلىشىنى ئارزۇ قى -
لىدىغان ئىستەكلەر بولغان.

قىسقىسى، نەسەبنامىلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى
قەدىمدىن ھازىرغىچە جەمئىيەتتىكى ئۇرۇق، جەمەت ۋە ئائىلە قا -
تارلىق قانداش گۇرۇھلار بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلدى.
ئۇلارنىڭ رولىمۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسى، ئىجتىمائىي تۈزۈمـ -
لەرنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ باردى. ئۇلار ئىجتى -
مائىي ساھەلەردە رول ئويناشتىن سىياسىي ساھەدە رول ئويناش -
قا، يەنە قايتىپ ئىجتىمائىي ساھەلەردە رول ئويناشقا قاراپ مې -
ڭىشتەك ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈردى. يېزىقلىق نەسەبنامى -
لەر بارلىققا كەلگەندىن تارتىپ، نەسەبنامىلەرنىڭ ئومۇمىي تەرەق -
قىيات يۆلىنىشىدە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ جەمەتىدىن تەدرىجىي ئاددىي
پۇقرالارنىڭ جەمەتىگە ئومۇملىشىش، چېتىلىدىغان ئادەملەرنىڭ
دائىرىسى بارغانچە كېڭىيىشتەك ئەھۋال بارلىققا كەلدى.

نەسەبنامە — جەمەتنىڭ تارىخى، جەمەت تارىخىغا ئائىت خا -
تىرىلەرنىڭ يىغىندىسىدۇر. ئۇ تارىخنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، تارىخ
ئىلمى كاتېگورىيەسىگە تەۋە. بىراق، ئالاھىدە بىر خىل تارىخ
بولغان نەسەبنامە ھەقىقىي مەنىدىكى تارىخ ۋە تەزكىرىلەرگە سې -

لىشتۇرغاندا ئۆزىگە خاس بەزى ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە.

1) خاتىرىلەش دائىرىسىنىڭ جەمەت بىلەن چەكلىنىدىغانلى -
قى. نەسەبنامە جەمەتلەرنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە تەرەققىياتى توغرى -
سىدىكى خاتىرىدۇر. ئۇلاردا خاتىرىلىنىدىغان ئوبيېكت ۋە دائىرە
بەلگىلىك جەمەت بىلەن، بەزىدە ھەتتا مەلۇم جەمەتتىكى بىر ئا -
ئىلە بىلەن چەكلىنىدۇ. شۇڭا، خاتىرىلەش دائىرىسىنىڭ جەمەت
بىلەن چەكلىنىدىغانلىقى نەسەبنامىلەرنى باشقا خىلدىكى تارىخ
ماتېرىياللىرىدىن پەرقلەندۈرىدىغان ئەڭ روشەن ئالاھىدىلىكتۇر.

2) خاتىرىلىنىدىغان مەزمۇننىڭ كەڭ دائىرىلىكلىكى. نە -
سەبنامە جەمەت ياكى ئائىلىنىڭ تارىخى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ
مەزمۇنى جەمەتلەرنىڭ فامىلىسى (ياكى لەقىمى) نىڭ كېلىپ چى -
قىشى، كۆچۈش ئەھۋالى ۋە بىر قىسىم شەخسلەرنىڭ سەرگۈ -
زەشتلىرى بىلەن ھەر بىر شەخسنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق رەت
تەرتىپىنىڭ ئىزاھىنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى يە -
نە جەمەتنىڭ ھەربىر پائالىيەتلىرىگە بېرىپ چېتىلىپ، جەمەتكە
ئالاقىدار بارچە تارىخىي ماتېرىيال ۋە مەلۇماتلارنى ئۆزىگە مۇ -
جەسسەم قىلىدۇ. بۇ ماتېرىياللار جەمەتنىڭ نوپۇس، نىكاھ، تەلىم ـ
تەربىيە، مال ـ مۈلۈك، مەدەنىيەت، ئىقتىساد، ئۆرپ ـ ئادەت،
ئەدەبىيات، دىن ... قاتارلىق تەرەپلەردىكى ھەممىلا ئۇچۇرلىرىنى
ئۆزىگە يىغقانلىقى بىلەن، ئۇلارنى جەمەتلەرنىڭ «ئېنسىكلوپېدى -
يەسى» دەپ ئاتاشقا بولىدۇ.

3) خاتىرىلەنگەن ماتېرىياللارنىڭ ئىشەنچلىكلىكى. نەسەبنا -
مىلەردە جەمەتتىكى ئادەم ۋە ئىشلار يېزىلىدۇ. ئادەتتە، نەسەبنامىگە
كىرگۈزۈلىدىغان ماتېرىياللار ئەستايىدىللىق بىلەن تاللىنىدىغان -
لىقى سەۋەبىدىن، ئۇلار چىن ۋە ئىشەنچلىك بولىدۇ.

ئەڭ قەدىمكى مەدەنىيەت دەۋرىدىن تارتىپلا ئائىلە ياكى جە -
مەتنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى قالدۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم ئىشلار
سۈپىتىدە قارالغان. چەت ئەللەردە فامىلە قوللىنىدىغان مىللەت -
لەر ياكى فامىلە شەكلىدىكى لەقەم قوللىنىدىغان مىللەتلەردىمۇ

نەسەبنامە تۈزۈش ئەنئەنىسى بولغان. نۇرغۇن پەنلەرنىڭ نامىغا
ئوخشاش، نەسەبشۇناسلىق — «Genealogy» دېگەن ناممۇ گىرېك
تىلىدىن ئېلىنغان بولسىمۇ، ئەمما نەسەبشۇناسلىق ئىلمى قەدىم-
كى يۇنانلىقلار زامانىدىنمۇ خېلى بۇرۇنقى دەۋرلەردە مەۋجۇت ئى-
دى. قەدىمكى مېسوپوتامىيەدىكى سۇمېر ۋە ئاككاد مەدەنىيەتلىرى-
دە توپان بالاسىدىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى پادىشاھلارنىڭ ئى-
سىملىرىنىڭ تىزىملىكى بايقالغان. قەدىمكى مىسىر پىرئەۋنلىرى
ئۆزلىرىنى ئىلاھىي خۇسۇسىيەتلىك دەپ قارىغاچقا، ئۇرۇق-
تۇغقانلىرىنىڭ دائىرىسىدىن سىرتقى كىشىلەر بىلەن نىكاھلاد-
مىغان. ئەلۋەتتە بۇمۇ پىرئەۋن جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى
ئىشلىتىشكە مۇناسىۋەتلىكتۇر. دېمەك، پىرئەۋنلەرنىڭ ئۆزلىرى-
نىڭ ئىلاھىي خۇسۇسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن
يېزىپ قالدۇرغان نەسەب خاتىرىلىرى مىسىر رىم ئىمپېرىيەسى-
گە قارام بولۇپ تۇرغان دەۋرلەردىن باشلاپلا ياۋروپادا نەسەب خا-
تىرىسى قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە مۇھىم تەسىر
كۆرسەتكەن. ئەمما، يەنە نۇرغۇن مىللەتلەردە نەسەبنامىچىلىك
ئەنئەنىسى ئاشۇ مىللەتلەردە قەدىمدە يېزىقنىڭ ئىشلىتىلمىگەن-
لىكى سەۋەبىدىن ئاغزاكى يوسۇندا داۋاملاشتۇرۇلۇپ كېلىنگەن.
بەزى قەدىمكى نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ دەۋرلەردىن بۇيان ئاغزاكى
يوسۇندا ساقلىنىپ كېلىشىدە خەلق ئارىسىدىكى داستانچىلار،
مەدداھلار ۋە قىسسەچىلەرنىڭ رولى ناھايىتى چوڭ بولغان.
ئاغزاكى يوسۇندا ساقلانغان مەلۇم شەخسلەرنىڭ نەسەب خاتىر-
لىرى بەزى ئەدەبىي تەركىبلەرنى ئۆزىگە قوشۇۋالغانلىقىغا، بەدى-
ئىي تۈسكە ئىگە بولغانلىقىغا قارىماي، ئۇلار ئاساسەن ئەسلىي
ھالىتى بىلەن كېيىنكى دەۋرلەرگە ئۇلىشىپ كەلگەن دەپ ئېيت-
تالايمىز. مەسىلەن، نۇرغۇن مىللەتلەردىكى قەھرىمانلىق داستان-
لىرى ئەنە شۇ ئاغزاكى خاتىرىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئەمما شۇنىمۇ
ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ئاغزاكى شەكىلدە تارقىلىپ ۋە ساق-
لىنىپ كەلگەن نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ئىشەنچلىك دەرىجىسى بە-

زىدە يازما نەسەب خاتىرىلىرىنىڭكىدىن ئۈستۈن بولىدۇ. چۈنكى،
ساۋاتلىق كىشىلەر كۆپ جەمئىيەتتە، يازما ھۆججەتلەردە ساقلانغان
نەسەب خاتىرىلىرى خاتىرىلىگۈچىلەرنىڭ بەزى تەشەببۇس ۋە
قاراشلىرىنىڭ تەسىرىگە زور دەرىجىدە ئۇچرايدۇ. ھەرقايسى مىل-
لەتلەردە ئۆتكەنكى دەۋرلەردە بارلىققا كەلگەن كۆپ نەسەب خاتى-
رىلىرى ئەنە شۇ خىل ئەھۋالدىن خالىي ئەمەس.
دۇنيانىڭ كۆپ جايلىرىدىكى خەلقلەر ئۆز ئەجدادلىرى ھەق-
قىدە نەسەب خاتىرىلىرىنى قالدۇرۇشقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار
ياۋروپالىقلاردەك ئىلمىي نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئىزدىنىشكە كۆپ
ئېتىبار بەرمىگەن. غەربتە نەسەب خاتىرىسى يېزىش يۇنان دەۋرى-
دە باشلانغان، رىم ئىمپېرىيەسى دەۋرىدىن كېيىن خان جەمەتى،
ئاقسۆڭەكلەر ۋە يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىنىڭ، شۇنداقلا بىرقى-
سىم پۇقرالارنىڭمۇ نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇشى كەڭ تارقالغان
ئادەتكە ئايلانغان. بۇنىڭلىق بىلەنلا قالماي، غەرب دۆلەتلىرىدە قە-
دىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا فامىلە، نەسەبنامە ۋە جەمەت نىشانلى-
رىغا ئائىت قائىدە — نىزاملار تۈزۈلگەن ھەم شۇ ئىشلارنى بىر
تەرەپ قىلىدىغان مەخسۇس ئاپپاراتلار تەسىس قىلىنغان (نوپۇس
ئېنىقلاش ئەنگلىيەدە 1801 – يىلى، ئامېرىكىدا 1791 – يىلى،
شوتلاندىيەدە بولسا 1755 – يىلى باشلانغان).
غەرب مەدەنىيىتىدە ئائىلىۋى مۇناسىۋەت دائىملا دەرەخ شەك-
لىدە سۈپەتلەنگەن. بۇنىڭدا يىلتىز ۋە شاخلار قانداشلىق مۇناسى-
ۋەتلىرىنى ئىپادىلەشتە ئىشلىتىلىدىغان بەلگىلەرگە ئايلىنىپ
قالغان. غەربتە قانداشلىق مۇناسىۋەتلىرىنى دەرەخ شەكلىدە مەجا-
زىي شەكىلدە ئىپادىلەش 12 – ئەسىردە ياۋروپادىكى ئاقسۆڭەك جە-
مەتلەردىن باشلانغان بولۇپ، ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىغا كەل-
گەندە بۇنداق ئىپادىلەش ئۇسۇلى پۈتۈن دۇنيا دائىرىسىدە ئاقسۆڭەك
جەمەتلەردە كۆپ ئىشلىتىلىشكە باشلىغان. ھازىرغا كەلگەندە ئادەت-
تىكى ئائىلىلەرمۇ شۇ خىل شەكىلنى قوللىنىپ ئۆزلىرىنىڭ ئا-
ئىلىۋى مۇناسىۋەتلىرىنى ئوبرازلىق ئىپادىلەپ بارماقتا.

دۇنيادىكى ھەر قايسى ئەللەردە نەسەبشۇناسلىق ئوخشىمىغان
ھالەتتە داۋاملاشتۇرۇپ كېلىنگەن. تۆۋەندە شۇلارنىڭ بەزىلىرىدىن
مىسال كەلتۈرىمىز.

يەھۇدىيلار: قەدىمكى يەھۇدىيلار ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرى
ھەققىدىكى نەسەب ماتېرىياللىرىغا پەۋقۇلئاددە ئەھمىيەت بېرد-
شىدۇ. ئۇلار تايىنىدىغان ئاساسىي ۋەسىقە «تەۋرات» ۋە «زەبۇر»
دىكى 28 نەسەب خاتىرىسىدۇر. بۈگۈنكى دۇنيادا ياشاۋاتقان 14
مىليون يەھۇدىي قەدىمكى رىم دەۋرىدىكى چوڭ قىرغىنچىلىقتىن
ئېشىپ قالغان يەھۇدىيلارنىڭ بىۋاستە ئەۋلادلىرىدۇر. تارىخ جە-
ھەتتىن قارىغاندا يەھۇدىيلار قەدىمكى زاماندا ئۆتكەن ”ئىسرائىل“
دەپ لەقەملەنگەن ياقۇپ پەيغەمبەر (Jacob)نىڭ ئون ئىككى ئوغ-
لى ئىچىدىكى يۇدا (Yudah)، بېنجامىن (Benjamin) ياكى سى-
مون (Simeon) نىڭ ئەۋلادلىرىدۇر. ئىسرائىللارنىڭ قالغان توق-
قۇز قەبىلىسى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 597 ـ يىلى قەدىمكى با-
بىلدا يۈز بەرگەن تۇتقۇن ۋەقەسىدە يوقىلىپ كەتكەن. نۇرغۇن
يەھۇدىيلارنىڭ فامىلىسى يېقىنقى دەۋرلەردە پەيدا بولغان بولۇپ،
ئۇلار ياۋروپالىقلارنىڭ نام ناملاش ئەنئەنىسىنى قوبۇل قىلغان،
شۇنداقتىمۇ ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ «تەۋرات» ۋە «زەبۇر» دا خاتىرىلەن-
گەن ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى مەخسۇس تەتقىق
قىلىش ۋە ئۆگىنىشكە كۆپ ئېتىبار بېرىدۇ.

ئەرەبلەر: ئىسلام نەسەبشۇناسلىقى مۇنداق ئۈچ باسقۇچنى
بېسىپ ئۆتكەن: بىرىنچىسى ، ئاغزاكى قالدۇرۇش باسقۇچى؛
ئىككىنچىسى، ئاقسۆڭەك جەمەت نەسەبنامىلىرىنى يازمىچە خاتى-
رىلەش باسقۇچى؛ ئۈچىنچىسى، 16 ـ ئەسىردىن كېيىنكى ھەممە
جەمەت (يالغۇز ئاقسۆڭەك جەمەتلا ئەمەس) نەسەبنامىلىرىنى خا-
تىرىلەش باسقۇچى. بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باسقۇچ دۇنيادىكى كۆ-
پىنچە ئەللەردە مەۋجۇت ئەھۋالدۇر. ئەمما، ئۈچىنچى باسقۇچتىكى
نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى ئەرەبلەردە ئومۇملاشمىغان.

ئەرەبلەردە تۇراقلىق فامىلە قوللىنىش ئادىتى بولمىغانلىقى

ۋە يازما خاتىرىلەرنىڭ بولماسلىقى تۈپەيلىدىن، ئۇلار ئۆز ئەجداد-
لىرىنى سۈرۈشتۈرۈشتە بەلگىلىك قىيىنچىلىققا دۇچ كېلىدۇ.
شۇڭا، ئەرەبلەر رىۋايەتلىك رەۋىشتە ئۆز ئەجدادلىرىنى نوھ ئوغلى
سامدىن، يېقىنراقى ئىبراھىم ئوغلى ئىسمائىل پەيغەمبەردىن،
تېخىمۇ يېقىنراقى ئەبىر ئوغلى قەھتان (بۇ ئەرەب يېرىم ئارىلى-
نىڭ جەنۇبىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئەجدادى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى
«قەھتانىيلەر» دەپ ئاتايدۇ)دىن ۋە ئىسمائىل پەيغەمبەرنىڭ
ئەۋلادلىرىدىن ئەدنان (بۇ ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ شىمالىدىكى
ئەرەبلەرنىڭ ئەجدادى بولۇپ، ئۇلار ئۆزلىرىنى «ئەدنانىيلەر» دەپ
ئاتايدۇ)دىن سۈرۈشتۈرىدۇ. ئەرەبلەردە تارىخى ئۇزاق نەسەبنامە ـــ
مۇھەممەد پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى بولۇپ،
ئۇنىڭدا نەسەب زەنجىرى مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ يالغۇز قىزى فا-
تىمە بىلەن ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرى ھەسەن ۋە ھۈسەيىن-
لەردىن باشلىنىپ، ئاندىن بىرقانچە ئىماملارغا تۇتىشىپ، ئاخىر
ھازىرقى دەۋرگە تۇتىشىدۇ. ئەرەب دۇنياسىدا نەسەب خاتىرىلىرى
مۇھەممەد پەيغەمبەردىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا ھەربىر كىشىنىڭ
ئۆزىنىڭ ئالىي جەمەتتىن كېلىپ چىققانلىقىنى، ئەجدادلىرىنىڭ تۆھ-
پىلىرىنى ۋە ئۆزىنىڭ قەبىلە تەۋەلىكىنى نامايان قىلىشتا ئىش-
لىتىدىغان مۇھىم نەرسىگە ئايلانغان. مۇھەممەد پەيغەمبەر
مەككىدىكى قۇرەيش قەبىلىسىدىن ئىدى. 16 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇ-
رىلىرىغىچە ئىسلام خەلىپىلىرى دەل مۇشۇ قۇرەيش قەبىلىسىدى-
كىلەردىن چىققانىدى. بۈگۈنكى ئەرەبلەردە مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ
ئەۋلادلىرى خۇددى ئەنگلىيە خان جەمەتىنىڭ ئەۋلادلىرىغا ئوخشاش
كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان تاشقى بەلگىلەرنى ئىشلىتىدىغان بو-
لۇپ، پەيغەمبەرنىڭ ئەۋلادلىرى كىيىم جەھەتتە يېشىل ياكى قارا
ياغلىق ئارتىش ۋە بەلباغ باغلاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ نەسەبىنى
نامايان قىلىدۇ.

مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ بىر قانچە پەرزەنتى بولغان، ئەمما
ئۇلار ئىچىدىكى پەقەت بىرىنىڭلا، يەنى ھەزرىتى فاتىمەنىڭلا

ئەۋلادلىرى بار. ھەزرىتى فاتىمە نەۋرە ئاكىسى ھەزرىتى ئەلى بىلەن توي قىلىپ، ئىككى پەرزەنتلىك بولغان. ئۇلار ھەسەن ۋە ھۈسەيىنلەردۇر. ھەزرىتى فاتىمەنىڭ قىز تەرەپ ئەۋلادلىرى «شەرىفلەر» دەپ تونۇلغان بولسا، ھۈسەيىن ئارقىلىق داۋاملاشقان ئوغۇل تەرەپ ئەۋلادلىرى «سەيىيدلەر» دەپ تونۇلغان. يېقىنقى دەۋردىكى ئىئوردانىيە پادىشاھلىرى شەرىفلەردىندۇر، ماراكەش پادىشاھى ھەسەنمۇ شەرىفلەردىندۇر، ھەر ئىككى جەمەت چوڭ جەمەت ھېسابلىنىدىغان ھاشىمىيە جەمەتىگە تەئەللۇقتۇر. ئەرەب مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئىچىدە شىئەلەر نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەشكە كۆپرەك مايىل كېلىدۇ.

ئەرەب ئىسلام ھاكىمىيىتىنىڭ ھەرقايسى دەۋرلىرىدە نەسەب چۈشەنچىسى ۋە نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ھاكىمىيەتنى كىملەرنىڭ قولىغا ئېلىشىغا كۆرسەتكەن تەسىرى بەك چوڭ بولغان. مەسىلەن، مۇھەممەد پەيغەمبەر ۋاپات بولغاندىن كېيىن، خەلىپىلىك ئورنىغا قېيىنئاتىسى ئەبۇبەكرى، كۈيئوغلى ئوسمان ۋە ئەلىيلەر ۋارىسلىق قىلدى. ئەمما، خەلىپە ھەزرىتى ئەلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئورنىغا مۇئاۋىييە (ئەينى چاغدىكى سۈرىيە ۋالىيسى) خەلىپە بولدى ۋە ئۇمەۋۋىيلەر خەلىپىلىكىنى قۇردى. نەتىجىدە، ھەزرىتى ئەلىنىڭ ئوغۇللىرىنى خەلىپىلىك ئورنىغا ئولتۇرۇشقا ھەقلىق دەپ قارايدىغان بىر قىسىم كىشىلەر بۆلۈنۈپ چىقىپ، كېيىنكى «شىئە» مەزھىپىنى شەكىللەندۈردى. ئۇمەۋۋىيلەر خەلىپىلىكى پەيغەمبەرنىڭ تاغىسىنىڭ ئەۋلادلىرى بولغان ئەبباسىيلەرگە يول قويدى. نەتىجىدە، ئەبباسىيلەر خان جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسى ئەڭ ياخشى ساقلىنىپ قالدى. ئوسمان تۈركلىرى ئىمپېرىيىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، تۈرك سۇلتانلىرى باشقىچە يول تۇتتى، يەنى ئۇلار « بارلىق مۆئمىنلەر قېرىنداشتۇر» دېگەن شوئار ئاستىدا، ئەرەبلەردە داۋاملىشىپ كەلگەن نەسەب سۈرۈشتۈرۈپ ھاكىمىيەت تۇتۇش ئادىتىگە بەلگىلىك دەرىجىدە خاتىمە بەردى.

بۈيۈك ئىسلام ھاكىمىيىتى ھېسابلانغان ئوسمان تۈركلىرى ئىمپېرىيەسىدە شەھەر ۋە يېزىلاردىكى نوپۇسنى ئېنىقلاش ئىشى تۇنجى قېتىم سۇلتان سۇلايمان (1520 — 1566) زامانىدا لۇفتى پاشانىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئورۇنلانغان. ئەمما، تۈركلەردە فامىلە قوللىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرۇش ئىشى مۇستاپا كامال دەۋرىدىن كېيىنلا روياپقا چىققان. ئۇنىڭدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردە ئوسمانىيلار خان جەمەتىنىڭ ۋە بىر قىسىم ئاقسۆڭەك جەمەتلەرنىڭلا نەسەب خاتىرىسى بار بولۇپ، ئاددىي پۇقرالار ئارىسىدا بۇنداق ئەنئەنە پەقەت ئاغزاكى شەكىلدىلا مەۋجۇت بولۇپ داۋاملىشىپ كەلگەن.

كۆپلىگەن مۇسۇلمان تارىخچىلىرى ئۆزلىرى يازغان تارىخ كىتابلىرىدا ئۆز مىللىتىنىڭ باشچىلىرىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئېنىقلاپ يېزىشنى ئادەت قىلغان. شۇنىڭ جۈملىسىدە، ئۇيغۇر ئاپتورلار ۋە باشقا تۈركىي ئاپتورلارمۇ تارىخ بايان قىلغاندا، كىتابلىرىنىڭ باش قىسمىغا مەلۇم قەھرىمان ياكى شاھلارنىڭ ئادەم ئەلەيھىسسالام ياكى نوھ ئوغلى يافەسكە تۇتىشىدىغانلىقىنى قەيت قىلغان.

جۇڭگو: جۇڭگو قەدىمكى دەۋرلەردىلا مەدەنىيەتلىك دۆلەت بولۇپ شەكىللىنىپ بولغان. جۇڭگودا كەڭ تارقالغان، ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئېتىقادلاردىن بىرى دەل ئەجدادلارغا تېۋىنىش بولۇپ، ئۇ كۇڭزى تەلىماتلىرىدىكى ئەجدادلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتەك قاراش بىلەن قوشۇلۇپ، جۇڭگودا نەسەبنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسىنىڭ كەڭ تارقىلىشىغا تۈرتكە بولغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە جۇڭگودا نەسەبنامە پادىشاھلارنىڭ سالاھىيىتى ھەم ئۇلارنىڭ ئورنىغا كىملەرنىڭ ۋارىسلىق قىلىدىغانلىقىنى بەلگىلەشنىڭ مۇھىم ئاساسلىرىدىن بىرى سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن. جۇڭگودا كۆپلىگەن سۇلالىلەرنىڭ پادىشاھلىرىنىڭ جەمەت نەسەبنامىلىرى بار، ئۇلارنىڭ تارىخىمۇ ئۇلار قۇرغان سۇلالىلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇزاق. جۇڭگودا ھازىرغىچە تارىخى ئەڭ ئۇزۇن بولغان نەسەب خاتىرىسى

كۆڭزى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبنامىسى بولۇپ، بۇ 2500 يىللىق تارىخ جەريانىدىكى 80 دىن كۆپ بوغۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

جۇڭگودا خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ مەركىزىي مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولغان ئەجدادلارنى ھۆرمەتلەش ۋە ئۇلارغا چوقۇنۇش جۇ سۇلالىسى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1122 ـ يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 256 ـ يىللارغىچە) دەۋرىدە ئاتىلىق ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمى ئانىلىق ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمى ئۈستىدىن غالىب كەلگەن مەزگىللەردە باشلانغان. شۇ دەۋردىن ئېتىبارەن ئاقسۆڭەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەجدادلىرىغا قىلىنغان ھۆرمەت سۈپىتىدە ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىنى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تارىخىنى خاتىرىلەيدىغان بولغان.

خەنزۇلاردا ھەربىر جەمەتتە دېگۈدەك «ئائىلە شەجەرىسى» (家谱) دەپ ئاتىلىدىغان نەسەب خاتىرىسى ساقلىنىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر جەمەتنىڭ دەسلەپكى ئەجدادىنىڭ سالاھىيىتى، ئۇنىڭ ئوغۇل ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبى ۋە جەمەتتىكى ئەر جىنسلىق كىشىلەرگە ئائىت بەزى تەپسىلاتلار خاتىرىلەنگەن ھەمدە ئۇ قەرەللىك تولۇقلىنىپ تۇرغان.

ھازىرقى ئىستاتىستىكىلىق مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، خەنزۇ مىللىتىنىڭ ھازىر ساقلىنىپ تۇرغان (1949 ـ يىلدىن بۇرۇن تۈزۈلگەن) نەسەبنامىلىرى جەمئىي 25 مىڭ خىل بولۇپ، بۇنىڭ 20 مىڭ خىلى چوڭ قۇرۇقلۇقتا ساقلانماقتا. تەيۋەندە 200 خىلدىن كۆپرەكى، ياپونىيەدە 1491 خىلى، ئامېرىكىدا 3109 خىلى ساقلىنىپ تۇرماقتا. بۇ نەسەبنامىلەر ھەر قايسى جايلاردىكى كۇتۇپخانىلاردا، پەن تەتقىقات ئورۇنلىرىدا، مۇزېيلاردا، مەدەنىيەت يۇرتلىرىدا ۋە ئارخىپخانىلاردا ساقلىنىپ تۇرماقتا.

ھىندىستان: ھىندىستاندا تارىخى ئۇزاق نەسەب خاتىرىسى قەدىمكى خان جەمەتى — راجپۇت جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى بولۇپ، تارىخى 1000 يىلدىن ئاشىدۇ. ھىندىستاننىڭ 15 ~ 19 ـ ئەسىرلەردە ئۆتكەن مۇھىم ھۆكۈمرانلىرىنىڭ «بات» (bhat) ياكى

«چامان» (chaman) دەپ ئاتىلىدىغان مەخسۇس خادىملىرى بار بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىزمىتى ئاشۇ ھۆكۈمرانلارنىڭ نەسەبنامىسىنى چوڭراق مۇراسىملاردا ناخشا قىلىپ ئېيتىش ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق تارىخى ھەققىدە قەسىدە ئوقۇشتىن ئىبارەت بولغان. ئىلگىرىكى ھىندى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىرلىرىگە سىزىلغان رەسىملەردە ئاشۇ باتلارنىڭ بىر قولىدا ھاسا تۇتۇپ، يەنە بىر قولىنى شىلتىپ تۇرۇپ نەسەبنامە ئوقۇۋاتقان ھالەتلىرىنىڭ تەسۋىرى كۆپ ئۇچرايدۇ. بەزى قەدىمكى ھىندى ۋەسىقىلىرى تاۋاپچىلارنىڭ ۋاكالەتچىلىرى خاتىرىلەپ قالدۇرغان نەسەب ماتېرىياللىرىدىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ ماتېرىياللار ھىندىستاننىڭ جەنۇبىدىكى ھىندى دىنى ئىبادەتخانىلىرىدا دەرىجە جەھەتتە براھمانلاردىن كېيىن تۇرىدىغان «پاندا» (panda) دەپ ئاتىلىدىغان كىشىلەر تەرىپىدىن ساقلاپ قويۇلغان. بۇ ماتېرىياللارنىڭ بەزىلىرىنىڭ يىل دەۋرى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1000 ـ يىللارغا توغرا كېلىدۇ. مىلادىيە 2 ـ ئەسىردىن كېيىن ئاشۇ پاندالارنىڭ بەزىلىرى ئىبادەتخانىلارغا تاۋاپ قىلغىلى كەلگەن مەشھۇرراق جەمەتلەرنىڭ نەسەب ماتېرىياللىرىنى ئاغزاكى يوسۇندا ساقلىۋالغان. بۇنداق ھەرىكەت باشقا ئىبادەتخانىلارغىمۇ تارقالغان، شۇنىڭ بىلەن بۇ تېخىمۇ كۆپ تاۋاپچىلارنىڭ بۇ ئىبادەتخانىلارغا كېلىپ تۇرۇشىغا سەۋەب بولغان. مىلادىيە 1000 ـ يىللاردىن كېيىن ئەستە ساقلاشقا تېگىشلىك نەسەب خاتىرىلىرى بەك كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن، پاندالار ئۇلارنى خاتىرىلەپ قالدۇرۇشقا باشلىغان. بۇنداق خاتىرىلەر «باھىس» (bahis) دەپ ئاتالغان. پاندالار بىر جەھەتتە، ھىندى دىنى موللىلىرى ھېسابلانسا، يەنە بىر جەھەتتە، تىجارەتچىلىكمۇ قىلغان. ئۇلار نۇرغۇن يىللار جەريانىدا ئۆزلىرىنىڭ خېرىدارلىرىنىڭ يۇرتى ۋە تەبىقە دەرىجىسىگە ئاساسەن تۇرلەرگە ئايرىۋالغان ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ مۇخلىسلىرىنى پەيدا قىلىشقان. ناۋادا، بىرەر تاۋاپچى ئىبادەتخانىغا كېلىپ قالسا، ئالدى بىلەن پانداغا ئۆزى ھەققىدە دەسلەپكى ئۇچۇر

بەرگەندىن كېيىن، پاندادىن ئۆزىنىڭ يۇرتى ۋە تەبىقىسى ھەققىدە ئېيتىپ بېرىشنى ئۆتۈنەتتى. پاندالار تاۋاپچىغا ئۇنىڭ ئاتىسى، بوۋىسى ... ھەققىدە ئېيتىپ بېرەتتى. ئاندىن پاندا بىلەن تاۋاپچى پاندا خاتىرىلەپ قويغان نەسەب ماتېرىيالىغا قارايتتى. بۇ نەسەب ماتېرىياللىرىدا دەل شۇ تاۋاپچىلارنىڭ شۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ ئىبادەت قىلىپ تۇرغان ئەجدادلىرىنىڭ نامى بار بولاتتى.

ياپونىيە: قەدىمدىن تارتىپ ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىرى قانداشلىق مۇناسىۋەتكە بەكرەك ئېتىبار بېرىپ كەلگەن. ياپونىيەدە خان جەمەتى (Mikado) نىڭ نەسەبنامىسى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ بېشى قەدىمكى ئەپسانىۋى ئىلاھ سۇسانۇ (Susanoo) غا تۇتىشىدۇ. ئەمما، ھەقىقىي مەنىدىكى خان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىلىرى بىرقانچە يۈز يىللىقلا تارىخقا ئىگە. 4 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ياپونىيەدىكى ياماتو (Yamato) جەمەتى ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىق تەختىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، باشقا جەمەتلەر ئۆزلىرىنىڭ ياماتو جەمەتى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىنى ئىسپاتلاش ياكى ئۇلار بىلەن بولغان قانداشلىق مۇناسىۋىتىنى تىكلەشكە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان. بۈگۈنكى دەۋردە ياماتو جەمەتى ھېلىھەم ياپونىيەنىڭ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى قولىدا تۇتۇپ كەلمەكتە. ياپونىيەنىڭ بۈگۈنكى كۈندىكى پادىشاھى ياماتو جەمەتىنىڭ 125 - ئەۋلادى بولۇپ، بۇ دۇنيا تارىخىدا جەمئىيەتنىڭ تىزگىنلەش ھوقۇقىنى ئەڭ ئۇزاق تۇتقان جەمەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، 1182 جەمەتنىڭمۇ ئۆز نەسەبنامىسى بار بولغان. قەدىمكى سامۇرايلار ۋە تەرىقەت دىنى مۇخلىسلىرىنىڭمۇ تەپسىلىي نەسەب خاتىرىسى بولۇشى تەلەپ قىلىنغان، ئۇلارنىڭ ئائىلە شەجەرىسىمۇ نەسەبنامە يېزىشنى مەخسۇس كەسىپ قىلغان كىشىلەر تەرىپىدىن تەييارلانغان. ياپونىيەدە يەنە ئالىي راھىبلار مىلادىيە 13 - ئەسىردىن كېيىن مۇخلىسلارنىڭ ئۆلگەنلىك ئىسپاتى (kakocho)نى ساقلاپ بېرىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەن. بۇنداق ئىسپات ماتېرىياللىرىدا كىشىلەر-

نىڭ ھايات ۋاقتىدىكى نامى ئۇنىڭغا تەزىيە بىلدۈرگۈچى ئاساسلىق شەخسلەرنىڭ نامى بىلەن بىرلىكتە خاتىرىگە ئېلىنغان تىزىملىكمۇ بار بولغان.

يۇقىرىقى مىللەتلەردىن سىرت، يەنە باشقا قوۋملاردىمۇ مەلۇم دەرىجىدە نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش ئادىتى بار بولغان. ئەمما، خۇددى يۇقىرىدا تىلغا ئالغىنىمىزدەك، شۇ قوۋملاردا نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇش كۆپىنچە ئاقسۆڭەك جەمەتلەر ئارىسىدىلا داۋاملاشقان ئەنئەنە بولۇپ قېلىپ، ئاممىۋىلىشىش دەرىجىسى كەڭ بولمىغان. شۇڭا، سەھىپە ئېتىبارى بىلەن بۇ يەردە باشقا خەلقلەرنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىنى تونۇشتۇرۇشنى قىسقارتتۇق.

2. نەسەبنامىلەرنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتى

نەسەبنامە — جەمەتلەر تارىخىنىڭ خاتىرىسىدۇر. نەسەبنامىلەر ئارقىلىق بىز ئەينى دەۋردىكى تارىخنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى، دەۋرنىڭ روھىنى، ئىجتىمائىي ئەھۋاللارنى بىر قەدەر چىن مەندە چۈشىنىۋالالايمىز، ئاشۇ دەۋر شارائىتىدىكى شەخسلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالىنى بىلەلەيمىز. نەسەبنامىلەر تارىخنامىلەر ۋە يەرلىك تەزكىرىلەرگە ئوخشاشلا مۇھىم تارىخىي ھۆججەت بولۇپ، ئۇ تارىخشۇناسلىقنىڭ تەركىبىي قىسىملىرىدىن بىرىدۇر.

نەسەبنامىلەر زور ماتېرىيال خەزىنىسىدۇر. ئۇلاردىن جەمئىيەتشۇناسلىق، تارىخشۇناسلىق، ئارخېئولوگىيە، ئىقتىسادشۇناسلىق، ئۆرپ - ئادەتشۇناسلىق (فولكلور)، مىللەتشۇناسلىق، ئەدەبىيات، سىياسىي، دىنشۇناسلىق، قانۇنشۇناسلىق ۋە فامىلەشۇناسلىققا ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى ئاختۇرۇپ تېپىش، دەلىل - ئىسپاتلارنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە شۇ ئاساستا يۇقىرىقى ساھەلەر بويىچە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش مۇمكىن.

1) جەمەتچىلىك ئىدىيەلىرىگە ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللى-
رى. نەسەبنامىلەر بىلەن جەمەت ۋە جەمەت قانۇنلىرى ئوتتۇرىسىدا
زىچ مۇناسىۋەت بار. جەمەت تۈزۈمى فېئودال خان جەمەتلىرى ئۆز-
لىرىنىڭ ھاكىمىيىتىنى قوغداشتا تايىنىدىغان مۇھىم ئاساسلار-
نىڭ بىرىدۇر. ۋاھالەنكى، نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى جەمەت قائىدە-
يوسۇنلىرى، جەمەتنىڭ ئەھدۇپەيمانلىرى جەمەتچىلىك تۈزۈمىنى
كۈچەيتىشنىڭ كۈچلۈك قورالى بولۇپ كەلگەن.
2) ئائىلە ئەخلاقىغا ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللىرى. نە-
سەبنامىلەر ئىچىدە خاتىرىلەنگەن جەمەت قائىدە- يوسۇنلىرى
ئىچىدە بۈگۈنىمىز ئۈچۈن پايدىلىق بولغان نۇرغۇن نەرسىلەر بار.
مەسىلەن، ئاتا - ئانىغا سادىق بولۇش، ئەر - خوتۇنلار ئىناق بو-
لۇش، ئىلىمگە بېرىلىش، تېجەشلىك بولۇش، قىماردىن، زىنادىن،
ھۇرۇنلۇقتىن ۋە ھەشەمەتچىلىكتىن ساقلىنىش ... قا ئوخشاش
ئادەتلەر بۈگۈنكى دەۋردە بىزنىڭ ئىسىل ئائىلە ئەخلاقى بەرپا قى-
لىشىمىزدا ئەينەكلىك رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ.
3) جەمەت تۈزۈلمىسىگە ئالاقىدار تەتقىقات ماتېرىياللىرى.
جەمەت تۈزۈلمىسى — قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىدىن پايدىلى-
نىپ بەرپا قىلىنغان ئىجتىمائىي تۈزۈلمىنى كۆرسىتىدۇ. ھەر
قايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى نۇرغۇن نەسەبنامىلى-
رىدە جەمەت تۈزۈلمىسىگە ئالاقىدار تەپسىلىي ماتېرىياللار بار.
مەسىلەن، جەمەتلەرنىڭ تەشكىلىي سىستېمىسى، جەمەت مال -
مۈلكىنى باشقۇرۇش، جەمەتلەرنىڭ خەير - ساخاۋەت ئۇسۇلى
قاتارلىقلار. بۇلار بىزنىڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى جەمەتلەرنىڭ
جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، رولى، تەشكىللىنىش شەكلى، باشقۇ-
رۇش ئۇسۇلى قاتارلىقلارنى بىلىشىمىز ۋە تەتقىق قىلىشىمىزنى
مول ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتەلەيدۇ.
4) ئىقتىساد تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەردە
ئۆتكەن دەۋرلەرنىڭ ئىقتىسادىغا ئالاقىدار نۇرغۇن ماتېرىياللار بار
بولغان بولىدۇ. بۇ ماتېرىياللار جەمەتلەرنىڭ كوللېكتىپ ئىشلەپ-

چىقىرىش ئۇسۇلى، يەرلەرگە ئىگىدارچىلىق قىلىش ئەھۋالى، قو-
رۇق ۋە ئورمانلىرىغا ئائىت ئەھۋاللار، شۇلارنىڭ سانى، باشقۇرۇ-
لۇشى، كىرىم - چىقىمى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇم-
كىن. بەزى نەسەبنامىلەردە يەنە جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ سودا -
تىجارەت ئەھۋالىمۇ خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىز-
نىڭ بۈگۈنكى كۈندە قەدىمكى جەمئىيەت ئىقتىسادىنى تەتقىق قى-
لىشىمىزدىكى ناھايىتى ياخشى ماتېرىياللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
5) نوپۇسقا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەرنىڭ مەركىزىي
بۆلىكى دەل جەمەتتىكى نوپۇسنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق رەت تەر-
تىپى ھەققىدىكى بايانلاردۇر. ئۇنىڭدىن باشقا، نەسەبنامىلەردىكى
شەجەرىلەردە، نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمىسىدىمۇ جەمەتتىكى
نوپۇسنىڭ سانى، كۆچۈشى، تارقىلىشى، نىكاھ ئەھۋالى قاتارلىق
ماتېرىياللار خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلارنى ئەلۋەتتە نوپۇسشۇناس-
لىق تەتقىقاتىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.
6) تارىخىي شەخسلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. نۇرغۇن نە-
سەبنامىلەردە بىر جەمەتتىن يېتىشىپ چىققان تارىخىي شەخسلەر با-
يان قىلىنغان بولىدۇ. نەسەبنامىلەردە ھەم ئەجداد - ئەۋلادلىق
رەت تەرتىپى ھەققىدىكى ئاددىي خاتىرىلەر بولىدۇ، شۇنداقلا
شەخسلەرنىڭ ناھايىتى تەپسىلىي تەزكىرىسى، قەبرە تەزكىرىلىرى
ۋە يىل تەزكىرىلىرى بولىدۇ. بۇلار تارىخىي شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ
جەمەتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم رول ئوينىيالايدۇ.
7) مىللەتشۇناسلىققا ئالاقىدار ماتېرىياللار. بەزى نەسەبنامى-
لەردە جەمەت تەۋە بولغان مىللەتكە ئائىت مەسىلىلەر، ھەتتا باشقا
مىللەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەر تىلغا ئېلىنغان بولىدۇ. بەزى
نەسەبنامىلەردە مىللەتنىڭ پەيدا بولۇشىغا چېتىلىدىغان چوڭ
مەسىلىلەرمۇ خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇنداق ماتېرىياللاردىن مىل-
لەتشۇناسلىق ئىلمىدە پايدىلىنىشنىڭ ئەھمىيىتى چوڭ بولىدۇ.
8) يەرلىك تەزكىرىلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەر
يەرلىك تەزكىرىلەرنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىدۇر. ئادەتتە يەرلىك

تەزكىرىلەردىكى مەزمۇنلار، مەسىلەن، ئەمەلدار تاللاش ياكى سايلاش، شەخسلەر، نوپۇس ۋە يۇرت، ئىگىلىك يەرلەر، ئابىدىلەر، تەرجىمىھاللار ئۆز نۆۋىتىدە يەنە نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى مۇھىم مەزمۇنلار بولۇپ سانىلىدۇ؛

9) مائارىپ تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. قەدىمكى نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى بەزى مۇھىم بۆلەكلەردە مائارىپ تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار، مەسىلەن، جەمەت تەربىيەسى، مەكتەپ ۋە مەدرىسە تەربىيەسى، ئوقۇ - ئوقۇتۇش تەدبىرلىرى، ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ھەتتا ئەۋلادلارغا مائارىپ تەربىيەسىنى مەجبۇرىي يولغا قويۇشنىڭ قائىدىلىرى قاتارلىقلار ھەققىدىكى خاتىرىلەر بار.

10) ئۆرپ - ئادەتشۇناسلىق (فولكلور) قا ئالاقىدار ماتېرىياللار. نەسەبنامىلەرنى ئۆرپ - ئادەت ماتېرىياللىرى خەزىنىسى دەپ قاراشقىمۇ بولىدۇ. بىر قىسىم نەسەبنامىلەرنىڭ جەمەت قائىدە - يوسۇنلىرى ۋە شەخسلەر تەرجىمىھاللىرى بۆلىكىدە نۇرغۇن ئۆرپ - ئادەت مەزمۇنلىرى خاتىرىلەنگەن بولىدۇ، بولۇپمۇ جەمەت قائىدە - يوسۇنلىرى ئىچىدىكى توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يىتىم، نەزىر - چىراغ پائالىيەتلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەردە مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، ھېچبولمىغاندىمۇ جەمەتلەر ياشىغان جايلارنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى ئېتىبارلىق مەسىلە قاتارىدا تىلغا ئېلىنغان بولىدۇ. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، كىشىلەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشى بىلەن زىچ ئالاقىسى بولغان ئۆرپ - ئادەتلەر، مەۋسۇملار بىلەن باغلىنىشلىق بولغان مۇراسىملار، ئىجتىمائىي ئۆرپ - ئادەتلەر ۋە مەنىۋى ئۆرپ - ئادەتلەرمۇ ھەر قايسى نەسەبنامىلەردە خاتىرىلەنگەن بولىدۇ.

11) دىن تارىخىغا ئالاقىدار ماتېرىياللار. خېلى كۆپ نەسەبنامىلەر دىنغا ئېتىقاد قىلغۇچى جەمەتلەرنىڭ خاتىرىسىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، بۇنداق نەسەبنامىلەردە نەسەبنامە تۈزگۈچىلەر ئۆزلىرى ئىشەنگەن دىنلار ھەققىدە ئازدۇر - كۆپتۇر ئۇچۇر بەرگەن، شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ دىنىي قارىشى ھەققىدە بايان بەرگەن بولىدۇ. بەزى نەسەبنامىلەر ئىچىدە تېخى شۇ مىللەت كىشىلىرىنىڭ

دىنىي پائالىيەتلىرى، دىنىي يوسۇنلىرى ۋە مۇراسىملىرىمۇ خاتىرىلەنگەن.

12) مۇھاجىرلار تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللار. بەزى نەسەبنامىلەردە جەمەتلەردىن چەت ئەللەرگە كۆچۈپ چىقىپ كەتكەن شەخسلەر، ئۇلارنىڭ كۆچۈپ كېتىش سەۋەبلىرى، مۇھاجىر بولۇپ كەتكەن ئادەم سانى، ۋاقتى، ئۇلارنىڭ كۆچۈپ بارغان مەملىكەت ۋە يۇرتلاردا تارقىلىش ئەھۋالى، شۇغۇللانغان كەسىپلىرى، شۇ جايلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇش ئەھۋالى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆز جەمەتى ۋە يۇرتىنىڭ ئىقتىسادى، مەدەنىيىتى ۋە باشقا تەرەپلىرى بىلەن بولغان باغلىنىشى قاتارلىقلار خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇلار بىزنىڭ مۇھاجىرلار تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى مۇھىم ماتېرىياللار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

13) زور تارىخىي ۋەقەلەرگە ئالاقىدار ماتېرىياللار. ھەر بىر مىللەتنىڭ تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن زور ۋەقەلەر ھەر قايسى نەسەبنامىلەردە ئوخشىمىغان دەرىجىدە خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. گەرچە بۇ خاتىرىلەر مۇكەممەل بولمىسىمۇ، ئەمما كونكرېت بولۇپ، بۇمۇ ماتېرىيالغا ئېرىشىشتىكى مۇھىم بىر يول بولۇپ سانىلىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن تاشقىرى، نەسەبنامىلەر يەنە قەدىمكى دەۋردىكى ئائىلىلەرنىڭ ئائىلە ۋە جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى، قەدىمكى ئېتىكا ۋە ئەخلاق، ئىرسىيەتشۇناسلىق قاتارلىق تەرەپلەردىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى تەمىنلىيەلەيدۇ. بۇلاردىن كۆرۈۋشكە بولىدۇكى، نەسەبنامىلەر تارىخ كىتابلىرىنىڭ بىر تۈرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ رولى خېلى گەۋدىلىكتۇر.

3. نەسەبنامىلەرنىڭ رولى ۋە ئەھمىيىتى

نەسەبنامىلەر يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە تارىخنامىلەر بىلەن قوشۇلۇپ، بىر مىللەت ياكى بىر دۆلەتنىڭ تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، نەسەبنامىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ئەھمىيىتى

ئۇلارنىڭ مىللەت ياكى دۆلەت تارىخىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان مۇھىم مەنبە بولىدىغانلىقى جەھەتتە كۆرۈلىدۇ. ھەممىمىزگە مەلۇمكى، تارىخ ھامان يەككە شەخسلەرنىڭ تارىخىدۇر. مىللەت ياكى دۆلەت تارىخى ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن يەككە شەخسلەر تارىخىنىڭ قوشۇلۇشى ياكى ئورگانىك رەۋىشتە يۇغۇرۇلۇشىدىن تەشكىل تاپقان بىر پۈتۈن گەۋدىدۇر. شۇ سەۋەبتىن، مىللەت ياكى دۆلەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە بىلىشتە نەسەبنامىلەرنىڭ قىممىتىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ. ھازىرقى زامان تارىخشۇناسلىق ئىلمىدە نەسەبنامىلەرگە كۆپ ئېتىبار بېرىش يۈزلىنىشلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى دەل كۆپىنچە تارىخشۇناسلارنىڭ نەسەبنامىلەرنىڭ تارىخىي قىممىتىنى كۆرۈپ يېتەلىگەنلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىكتۇر. شۇڭا، نەسەبنامىلەرنىڭ رېئال ئەھمىيىتى ياكى قىممىتى ئۇلارنىڭ مىللەت ياكى دۆلەت تارىخىنىڭ مۇھىم بىر مەنبەسى بولىدىغانلىقى جەھەتتە كۆرۈلىدۇ.

دۇنيادىكى نۇرغۇن دۆلەتتە ئۇزاققىچە داۋاملاشقان فېئوداللىق جەمئىيەتتە جەمەتلەرنىڭ تارىخىي خاتىرىسى بولغان نەسەبنامىلەر ئەمەلدارلارنى تاللاپ ئۆستۈرۈش، نىكاھ تۈزۈمى قاتارلىق ساھەلەردە مۇھىم روللارنى ئوينىغان. بۇنداق ئەھۋال نەسەبنامىلەرنى ئەسلىدىكى مەنىسىدىن مەھرۇم قىلىپ، ئۇنى تەسىرى چوڭقۇر، ئەھمىيىتى چوڭ سالاھىيەت ئىسپاتنامىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويغان.

نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنىدا ئادەتتە ئالدى بىلەن ئائىلە ياكى جەمەتلەرنىڭ فامىلىسى ياكى ئورتاق جەمەت لەقىمىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبى، شۇ لەقەم ياكى فامىلىگە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ كۆپىيىش ۋە تارقىلىش ئەھۋالى بايان قىلىنىدۇ. ئاندىن جەمەتنىڭ دەسلەپكى ئەجدادىدىن شاخلىنىپ چىققان ئائىلىلەرنىڭ تارقىلىشى ۋە كۆچۈشى سۆزلىنىدۇ. شۇنىڭغا ئۇلاپلا شۇ جەمەتنىڭ شان-شەرىپى خاتىرىلىنىدۇ. ئەمما، جەمەتلەرنىڭ تۈزۈمى، ئەمەللىرى، شۇنداقلا جەمەت ئىچىدىن چىققان شەخسلەر، جۇملىدىن ئەمەلدارلار، ئەلەمدارلار، قەلەمدارلار، موللا-زىيالىيلار ... نىڭ

قولغا كەلتۈرگەن نەتىجە ۋە مۇۋەپپەقىيەتلىرى، جەمەتنىڭ قائىدە-يوسۇنلىرى، بايرام-مۇراسىملىرى ... مۇ خاتىرىلىنىشتىن چەتتە قالدۇرۇلمايدۇ. مۇشۇنداق تۈزۈلگەن نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ خاتىرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭدا جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ كەچمىشلىرى، جەمەتنىڭ گۈللىنىش-خارابلىنىشى، تارقىلىش ۋە كۆچۈشى ... بىر خاتىرە ئىچىگە مۇجەسسەم قىلىنىدۇ. بىر جەمەت بەلكىم تەرەققىي قىلىپ، تارماق ئائىلە ۋە ئىككىلەمچى جەمەتلەر كۆپىيىپ كېتىشى مۇمكىن ۋە يەنە ھەر تەرەپلەرگە تارقىلىپ كېتىپ، يۇرت-يۇرتلارغا تارىلىپ كېتىشى مۇمكىن. بىراق، ئائىلە-جەمەت نەسەبنامىسى بار بولسا، يىلتىزى بىر بولغان ئۇرۇقداش ئائىلىلەر ئارىسىدىكى باغلىنىشنى ھەر قاچان بىلىۋېلىش مۇمكىن. مانا بۇ نەسەبنامىلەرنىڭ ئەڭ تۈپ رولى، يەنى ئۇرۇقداش كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ئەمەلىي ئىسپات بىلەن تەمىنلەپ، قانداشلىق مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ ئۇيۇشتۇرۇش رولىدۇر. كونكرېتراق قىلىپ ئېيتقاندا:

1) نەسەبنامىلەرنىڭ رولى گەرچە ھەر بىر دەۋردە دېگەندەك ئوخشاپ كەتمىسىمۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ ئۇرۇقداش كىشىلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ئەمەلىي ئىسپات بىلەن تەمىنلەپ، قانداشلىق مۇناسىۋەتنى تېخىمۇ ئۇيۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت رولى باشتىن-ئاخىر ئۆزگەرمىدى.

2) مەلۇم دەۋردە نەسەبنامىلەر فېئوداللىق جەمئىيەتتە ئەمەلدار تاللاش ۋە ئاقسۆڭەكلەرنىڭ سىياسىي مۇددىئاسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان قورالمۇ بولۇپ كەلدى.

3) مەيلى ھۆكۈمەت تەرەپ تۈزگەن نەسەبنامىلەر بولسۇن ياكى شەخسلەر تۈزگەن نەسەبنامىلەر بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى فېئودال جەمەتلەر ئۈچۈن خىزمەت قىلدى. ھەممىسىلا فېئودال ھاكىمىيەت تەرتىپىنى قوغداش، فېئودال ھاكىمىيەتنىڭ ئاساسىنى مۇستەھكەملەش رولىنى ئويناپ كەلدى.

4) نەسەبنامىلەر كۈچلۈك تەربىيەلەش رولى ۋە قاتتىق تىز-
گىنلەش، باشقۇرۇش رولىغا ئىگە بولۇپ، ئوبيېكتىپ جەھەتتە
جەمەتلەرنىڭ، بولۇپمۇ ھوقۇق تۇتقان جەمەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى
كۈچلەندۈرۈشكە ياردەم بېرىپ كەلدى.

ئەمما، بىز ھازىرقى دەۋردە نەسەبنامىلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋر-
لەردە ئوينىغان روللىرىدىن باشقا يەنە بەزى فۇنكسىيەنى ئۆتەيدى-
غانلىقىنىمۇ تەدرىجىي تونۇپ يەتمەكتىمىز.

بىرىنچى، نەسەبنامىلەر مىللەتنىڭ تارىخىدا مىللەتنىڭ
پىسخىك ساپاسى، قىممەت قارىشى ۋە ھەرىكەت ئەندىزىسىگە زور
تەسىر كۆرسىتەلەيدۇ. مىللەت مەيلى قانچىلىك دەرىجىدە بۆلۈنۈپ
كەتسۇن ياكى زېمىن يۇزىگە تارىلىپ كەتسۇن، نەسەبنامىلەر سە-
ۋەبىدىن مىللەتنىڭ ئىچكى ئۇيۇشۇش كۈچى داۋاملىق ساقلىنىپ
تۇرىدۇ، مىللىي ھېسسىياتى ۋە ئېتىراپ تۇيغۇلىرى ئاسانلىقچە
ئۆزگىرىپ كەتمەيدۇ. نەسەبنامىلەر ئارقىلىق مىللىي ئۇيۇشۇش
كۈچىنى ساقلاپ قالغىلى ۋە داۋاملاشتۇرغىلى بولىدۇ.

ئىككىنچى، نەسەبنامىلەر ھەر قايسى مىللەت ئەجدادلىرى-
نىڭ، ھېچبولمىغاندىمۇ بەزى جەمەتلەرنىڭ كۆچۈشى ھەققىدە
جانلىق ماتېرىياللارنى تەمىنلەيدۇ. زېمىن يۇزىدىكى ئىنسان توپ-
لىرى ھەر خىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىر جايدىن باشقا بىر جاي-
غا، بىر ماكاندىن يەنە بىر ماكانغا كۆپ قېتىم كۆچۈپ كەلدى.
مىللەت ياكى جەمەتلەرنىڭ بۇنداق كۆچۈش ۋە باشقا زېمىنلاردا
ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالى تارىخىي پۈتۈكلەردىن كۆرە بەزى جەمەت-
لەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىدە تەپسىلىيرەك يېزىپ قويۇلغان.
بۇنداق نەسەب خاتىرىلىرىدە ئاشۇ جەمەتلەرنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ
مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن باشقا يۇرتلارغا كۆچۈشى، كۆچۈپ
بارغاندىن كېيىن شۇ يەردە قانداق ماكان تۇتقانلىقى ھەم قانداق
مەدەنىيەت ياراتقانلىقىغا دائىر يازمىلار ئۇچرايدۇ. بۇنداق خاتىرى-
لەر كېيىنكى ئەۋلادلار ئۈچۈن قىممەتلىك مىراس بولۇپ ھېساب-
لىنىدۇ. ئەلۋەتتە، زېمىن يۇزىدە ئىنسان توپلىرى ھامان ھايات-

لىق، تەرەققىيات ئىزدەپ كۆچۈپ يۈرىدۇ. ئەمما، كۆچۈشنىڭ
دائىرىسى مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن
پەرقلىنىشى تۇرغان گەپ. مەسىلەن، خەنزۇلار نەچچە يۈز يىل ما-
بەينىدە خۇاڭخې ۋادىسىدىن شەرقىي جەنۇبىي ئاسىياغىچە، ھەتتا
ئامېرىكا قىتئەسىگىچە كۆچۈپ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا
يېيىلدى. ئىنگلىزلارمۇ برىتانىيە دائىرىسىدىن كۆچۈپ، ئامېرى-
كا قىتئەسى، ئوكيانىيە قىتئەسى ۋە جەنۇبىي ئافرىقىغىچە يېيى-
لىپ، شۇ يەرلەردە ئىگىلىك تىكلىدى، دۆلەت قۇردى. باشقا مىل-
لەتلەرمۇ تارىختا كۆپ قېتىم كۆچكەن، ھازىرمۇ ھېلىھەم توخ-
تاۋسىز كۆچۈپ تۇرماقتا. بۇنداق كۆچۈشلەر جەريانىدىكى تەپ-
سىلاتلار مىللەت ۋە دۆلەت تارىخنامىلىرىدە بايان قىلىنغاندىن
باشقا، مۇھىمى كۆچۈشنى بېشىدىن كەچۈرگەن ھەر قايسى جەمەت-
لەرنىڭ نەسەبنامىلىرىدە تېخىمۇ تەپسىلىي بايان قىلىنغان. بۇ
ئەلۋەتتە شۇ جەمەت ياكى مىللەت تارىخىنىڭ بىر تەركىبىي قىس-
مى بولۇش سۈپىتىدە، جەمەت ۋە مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئەۋلادلىرى
ئۈچۈن قىممەتلىك مىراس بولۇپ سانىلىدۇ.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەر ئىچىدىن كىشىلەرگە ئانچە تونۇش
بولمىغان يەرلىك تارىخ ۋە تارىخىي شەخسلەرگە ئائىت ئۇچۇرلار باي-
قىلىدۇ. نەسەبنامىلەر بىر جەمەت ياكى ئائىلىنىڭ نوپۇس ئىستا-
تىستىكا خاتىرىسى ئەمەس. ئۇنىڭدا جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ ئىش
ئىزلىرى ئېنىق ۋاقتى بىلەن خاتىرىلەنگەن بولىدۇ. بۇ خاتىرىلەر
ئېنىقكى يەرلىك تەزكىرىلەردىكى كەم جايلارنى تولۇقلىيالايدۇ.

تۆتىنچى، نەسەبنامىلەر يەر ـ جاي نامىلىرىنىڭ كېلىپ چى-
قىشىنى، يۇرتلارنىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشقا ياردەم بېرىپ، ھازىرقى
خاتىرىلەر ئىچىدىكى نۇقسانلارنى تۈزىتىشكە ياردەم بېرەلەيدۇ.
بەزى يۇرتلارنىڭ نامىلىرى شۇ يۇرتلارغا دەسلەپ كۆچۈپ كىرگەن
ۋە ئۇ جايلارنى گۈللەندۈرگەن مەلۇم كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرى
بىلەن ئاتىلىدىغان ئەھۋاللار بار. ناۋادا، مۇشۇنداق جەمەتلەرنىڭ
نەسەب خاتىرىسى بار بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق نەسەبنامىلەر ئىچىدە

شۇ يۇرتلارنىڭ نامىلىرىنىڭ قانداق كېلىپ چىققانلىقىغا ئائىت خاتىرىلەرمۇ بار بولغان بولىدۇ.

بەشىنچى، نەسەبنامىلەر مەلۇم رايون ياكى مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئەھۋالىنى بىلىشكە ياردەم بېرىدۇ. نەسەبنامىلەر ئىچىدە جەمەتلەرنىڭ تارىخىنى كۆچەپ تەشۋىق قىلمايدىغان بىرمۇ نەسەبنامە يوق. بۇ ھەممە نەسەبنامىلەردە ھەر بىر جەمەت ئۆزلىرىنىڭ تارىخىنى يىراققا سۈرۈشكە، ئۆز يۇرتلىرىنىڭ تارىخى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتىنى تولۇق بايان قىلىشقا كۆپ ئېتىبار بېرىدۇ، دېگەنلىكتۇر. ھەر بىر نەسەبنامىدە ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتتىن يېتىشىپ چىققان ئىلىم ئىگىلىرى ئىلمىي تۆھپىلىرى قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر تولۇق خاتىرىلىنىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەسەبنامىلەر داۋاملاشتۇرۇلۇپ يېزىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئىچىدىكى مەدەنىيەت ۋە مائارىپقا ئالاقىدار يازمىلار شۇ يۇرت ياكى مىللەتنىڭ مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئىشلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ھەم ئۆزگىرىشلىرىنى چۈشىنىشتىكى كەم بولسا بولمايدىغان ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئالتىنچى، نەسەبنامىلەر يۇرتلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئۆزگىرىشلىرىنى چۈشىنىشكە ياردەم بېرىدۇ. ھەر بىر نەسەبنامىدە ھەر بىر جەمەتتىكى خاس ئۆرپ ـ ئادەتلەر بايان قىلىنغاندىن باشقا، يەنە شۇ يۇرت ياكى مىللەتتىكى تۈرلۈك ئۆرپ ـ ئادەتلەر بايان قىلىنىشى مۇمكىن. يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك، تۇرالغۇ، مۇراسىم ۋە باشقا ئىشلەپچىقىرىش پائالىيەتلىرىدىكى ئادەتلەر مەلۇم يۇرت ۋە مىللەتتىكى ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى بىلىشكە كۆپ ياردەم بېرەلەيدۇ.

نەسەبنامىلەر جەمەتلەرنىڭ تەرەققىيات تارىخىدۇر. بىر جەمەتنىڭ شاخلىنىپ، تەرەققىي قىلىپ زورىيىشى ئۈچۈن، پۇختا ماددىي شەرت ـ شارائىت زۆرۈر بولغاندىن تاشقىرى، يەنە جەمەتنى كۈچەيتىدىغان ۋە ئۇيۇشقاقلىقىنى ئاشۇرىدىغان مەنىۋى شەرت ـ شارائىتلارمۇ زۆرۈردۇر. ھالبۇكى، ياخشى بولغان ئائىلە ـ جە-

مەت ئىستىلىنىڭ شەكىللىنىشى دەل مۇشۇنداق مەنىۋى شەرت ـ شارائىتلارنىڭ ئاساسلىرىدىن ۋە مەزمۇنلىرىدىن بىرىدۇر.

نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ۋە جەمەت تەجرىبە ـ ساۋاقلىرى ئىچىدە باشلىنىشىدىنلا ئىجابىي ۋە ئىلغار كىشىلىك تۇرمۇش قارىشى ۋە ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى پوزىتسىيەسىدە ئائىلە مۇھىتى ۋە ئائىلە كەيپىياتىنى يارىتىش مەسىلىلىرى مۇلاھىزە قىلىنغان ۋە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولىدۇ. جەمەت قائىدە ـ يوسۇنلىرى ۋە جەمەت تەجرىبە ـ ساۋاقلىرى ئىچىدە فېئوداللىق ئەدەپ ـ قائىدە ۋە يوسۇنلار ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. ئەمما بۇلاردىن سىرت، يەنە كىشىلەر بىلەن ئۆم ئۆتۈش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن ئىناق بولۇش، يېتىم ـ يېسىرلارغا مېھرىبان بولۇش، قىمار، زىنا، ئوغرىلىق، ھەشەمەتچىلىك، ئىسراپخورلۇق، ھورۇنلۇق ... قا ئوخشاش ناچار ئىللەتلەردىن يىراق تۇرۇش دېگەندەك ئېسىل ئەخلاقلارمۇ خېلى نىسبەتنى ئىگىلەيدۇ. بۇ بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئەينەك قىلىشىمىزغا ئەرزىيدىغان تەرەپتۇر.

نەسەبنامىلەرنىڭ يەنە بىر رېئال ئەھمىيىتى شۇكى، نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق ئەۋلادلاردا ئەجدادلىرى ھەققىدىكى تارىخ توغرىسىدا چۈشەنچە پەيدا قىلىپ، ئۇلارنىڭ تارىخ تۇيغۇسىنى كۈچەيتكىلى بولىدۇ، ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلار ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىت سەۋەبىدىن يىراقلاپ كەتكەن مەنىۋى ئارىلىقنى يېقىنلاشتۇرغىلى بولىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئىزىنى ئۆچۈرمەي مېڭىشتەك مەسئۇلىيەتچانلىق روھىنى تىكلىگىلى بولىدۇ.

نەسەبنامىلەرنى تەتقىق قىلىشنىڭ رېئال ئەھمىيىتى يەنە شۇ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇكى، ئۆزىمىزنىڭ ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلىرىنىڭ مەزمۇنى، شەكلى، قۇرۇلمىسى قاتارلىقلارنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق، ھازىرقى دەۋرگە ماس كېلىدىغان يېڭىچە نەسەبنامىلەرنى يېزىپ چىقىشقا يول

ئاچقىلى بولىدۇ. ئەلۋەتتە، يىغىنچە نەسەبنامە ياكى جەمەت ئارخىپىنى تۈزگەندە، ئالاقىدار پرىنسىپلار ھازىرقى دەۋردىكى ئائىلىلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ۋە تەلىپىگە ئۇيغۇن كېلىشى، جەمئىيەت تەرەققىياتىغا ماسلىشىشى، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرنىڭ «جەمەتنى كۈچلەندۈرۈش ۋە ئۇيۇشۇش كۈچىنى ئاشۇرۇش»، «قانداش ئۇرۇق - تۇغقانلارنى ئۇيۇشتۇرۇش» تەك ئىقتىدارىنى ئۆزلىرىدە ھازىرلىشى كېرەك. تۈزۈش ئۇسۇلىدا ھەم ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرنىڭ ئىلغار تەركىبلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش، ھەم دەۋر تەلىپىگە لايىقلىشالايدىغان مەزمۇنلارنى پەيدا قىلىش كېرەك.

نەسەبنامە تەتقىقاتىنىڭ رېئال ئەھمىيىتى يۇقىرىقىلار بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. تەتقىقاتلارنىڭ چوڭقۇرلىشىشىغا ئەگىشىپ، مول ماتېرىيال خەزىنىسى بولغان نەسەبنامىلەر بىزنى يەنە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ.

4. ئىلگىرىكى نەسەبنامىلەرنىڭ چەكلىملىكى

نەسەبشۇناسلىقتا ھەر بىر جەمەتنىڭ پەيدا بولۇشى، ئاۋۇپ كۆپىيىشى ۋە تەرەققىيات ئۆزگىرىشلىرىنىڭ تېگى - تەكتىنى ئېنىقلاش ھەمدە مەلۇم جايلارنىڭ تەرەققىيات تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئاساس قىلىنغاندىن باشقا، يەنە نەسەبنامىلەرمۇ ئاساسلىق تەتقىقات ئوبيېكتى قىلىنىدۇ. بىراق، نەسەبنامە ئەنئەنىسى كۈچلۈك مىللەتلەردە بەزىدە نەسەبنامىلەر فېئوداللىق جەمەتچىلىك تۈزۈمىنى قوغداشنىڭ قورالى سۈپىتىدە تونۇلۇپ، پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىنىشقا دۇچار بولغانىدى. مەسىلەن، جۇڭگودا 20 - ئەسىرنىڭ 60 ~ 70 - يىللىرىدا يۈز بەرگەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دا خەنزۇ مىللىتىنىڭ نۇرغۇن نەسەبنامىلىرى كونىلىق سۈپىتىدە كۆيدۈرۈۋېتىلگەنىدى. ئەمما، ھازىر نەسەبنامىلەرنىڭ

قىممىتى جۇڭگودا بارغانسېرى كۆپ ئېتىراپ قىلىنماقتا، بولۇپمۇ 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن كېيىن يىلتىز ئىزدەش قىزغىنلىقىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى دەل ئەجدادلارنىڭ تارىخى ھەققىدىكى ۋەسىقىلەرنى توپلاپ رەتلەش بولۇپ قالدى. ئەلۋەتتە، بىز مېغىزىنى سەگەك تۇتۇپ، نەسەبنامىلەرنىڭ ۋەسىقىلىك قىممىتىنى ئېتىراپ قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئۇلارنىڭ چەكلىملىكىنىمۇ تونۇشىمىز لازىم. نەسەبنامىلەردە ساقلانغىلى بولمايدىغان بىر قاتار پاسسىپ ئامىللارنىڭ بولىدىغانلىقىنى بىلىشتىن سىرت، يەنە تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ:

1) ئۆتكەنكى دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلەرنىڭ سۈپىتى بىر قەدەر ناچار، مەزمۇنى مۇرەككەپ، ھەقىقىي مەزمۇن بىلەن ساختا تەركىبلەرنى پەرقلەندۈرۈش قىيىن.

ئىلگىرىكىلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرىلىرىدە ئاشۇ نەسەب خاتىرىلىرىنى يېزىپ قالدۇرغۇچىلار نەسەبنامە تۈزۈش قائىدىلىرىنى دېگەندەك تولۇق بىلىپ كېتەلمىگەنلىكى، ئۆزىدىكى ھېسسىي چەكلىملىك ۋە دەۋر شارائىتى سەۋەبىدىن، نەسەب خاتىرىلىرىنى يازغاندا، ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە مۇبالىغىلىك تەسۋىرلەرنى يېزىپ سېلىشتىن، ئۆزلىرىنىڭ بەدىئىي ئۇسلۇبىنى نەسەب خاتىرىلىرىگە تولۇق سىڭدۈرۈشكە تىرىشىپ، ئۇلارنى ئەدەبىي نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشتىن ساقلىنالمىغان بولۇشى مۇمكىن؛ بەزى شەخسلەرنىڭ ئىش ئىزلىرىنى تولۇق تەكشۈرمەيلا، نەسەب خاتىرىلىرىگە بەزى توقۇلمىلارنى خۇددى راست بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردەك يېزىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن. بەزىدە ئىلگىرىكى زاماننىڭ تارىخچىلىرى مۇنداقلا يېزىپ قويغان نەرسىلەرنى كېيىنكى زاماننىڭ تارىخچىلىرى ھەقىقەت تەرزىدە چۈشىنىپ داۋاملاشتۇرۇپ بايان قىلغان بولۇشى ياكى ئەكسىچە ئىلگىرىكى زاماننىڭ تارىخچىلىرى يېزىپ قالدۇرغان ھەقىقىي ۋەقەلىكلەرنى كېيىنكى زاماننىڭ تارىخچىلىرى ئۆزگەرتىپ بايان

قىلغان بولۇشى مۇمكىن. نەتىجىدە، نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ مەز-
مۇنىدا قالايمىقانچىلىق كۆرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن. شۇڭلاشقا،
ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرىلىرىگە تامامەن ئىشىنىپ كەتمەي، پا-
كىتقا ئېتىبار بېرىش، بولۇپمۇ نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدىكى
ئادەم ئىسىملىرى ۋە يەر - جاي ناملىرىنى ئەستايىدىل تەھقىق-
لەش لازىم.

2) ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدىكى مەشھۇر
شەخسلەرنىڭ تۆھپىسى ۋە سالاھىيەت - مەنسەپلىرىگە ئالاقىدار
مەزمۇنلاردا مۇبالىغە كۆپرەك بولۇپ، بەزىسىگە ئاسانلىقچە ئىشە-
نىپ كېتىشكە بولمايدۇ.

ئۆتكەنكى دەۋردىكى بەزى نەسەب خاتىرىلىرىدە نامدار شەخس-
لەرنىڭ تۆھپىلىرى، سالاھىيەت ۋە مەنسەپلىرىگە ئالاقىدار با-
يانلاردا كۆپتۈرۈۋېتىشتەك خاتالىق سادىر بولغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ
ھەقىقىيلىكى ياكى ساختىلىقىنى پەرقلەندۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.
ھەر بىر مىللەتتىكى نەسەب خاتىرىلىرىدە ئاپتورلارنىڭ ئۆز جە-
مەتىدىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ سالاھىيىتىنى، مەنسىپىنى يۇ-
قىرى قىلىپ يېزىپ قالدۇرۇشى دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان بىر
ئىشتۇر. شۇڭا، ھەر بىر دەۋردىكى نەسەب خاتىرىلىرىدە يېزىپ
قالدۇرۇلغان شەخسلەرنىڭ سالاھىيەت ۋە مەنسىپىنىڭ راست -
يالغانلىقىغا ھۆكۈم قىلىشتا، شۇ دەۋر سىياسىي تۈزۈلمىسىدە
شۇ خىل مەنسەپ ۋە سالاھىيەتنىڭ بار - يوقلۇقىغا قاراش ئارقى-
لىق ھۆكۈم قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

3) نەسەب خاتىرىلىرىنى تەكشۈرگەندە، «دېڭىزدىن يىڭنە
ئىزدەش» روھى بولۇش كېرەك.

ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرىلىرى خېلى
كۆپ. ئەمما، بىزگە كېرەكلىك بولغان (مىللەت تارىخىغا، جايلار-
نىڭ تارىخىغا ۋە جەمەتلەرنىڭ تارىخىغا چېتىلىدىغان) قىممىتى
بار ئاز ساندىكى ماتېرىياللار ھامان نۇرغۇن يازمىلار دۆۋىسى ئى-
چىدە كۆمۈلۈپ تۇرىدۇ. تارىخى ئۇزۇن، چېتىلىدىغان شەخسلەر

كۆپ بولغان نەسەب خاتىرىلىرىنى تەتقىق قىلغاندا، ئۇلاردىن
قىممىتى بار، ئەھمىيەتلىك تەركىبلەرنى ئايرىپ چىقىش كې-
رەك. ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان نەسەب خاتىرىلىرىنى
توپلاش، رەتلەش، تەتقىق قىلىشتا جەزمەن تەنقىدىي پوزىتسىيە
بىلەن ئىش كۆرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

نەسەبنامىلەرنىڭ مۇئەييەن تەتقىقات قىممىتى ۋە ۋەسىقىلىك
قىممىتىنىڭ بارلىقىنى ھېسابقا ئالغاندا، ھەر خىل سەۋەبلەر تۈ-
پەيلىدىن يوقاپ كەتكەن، چېچىلىپ كەتكەن ۋە كۆمۈلۈپ قالغان
نەسەب خاتىرىلىرىنى قۇتقۇزۇش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشقا
ئەرزىيدۇ. جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردىكى نەسەبنامىشۇناسلىقتا ئېتى-
بار بېرىدىغان مىللەتلەر ئىلگىرىكى نەسەب خاتىرىلىرىنى توپلاپ
رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش ئىشىنى ئاللىقاچان باشلاپ، بۇ ساھەدە
چوڭ نەتىجىلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپ بولدى ھەم داۋاملىق بارلىق-
قا كەلتۈرۈۋاتىدۇ. ئاشۇ مىللەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى
توپلاپ رەتلەش ۋە تەتقىق قىلىش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى ئۆ-
گىنىش — تەبىئىيكى بىزنىڭ ئۆزىمىزدە ساقلىنىۋاتقان نەسەب
خاتىرىلىرىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بې-
رىشىمىزغا، شۇنداقلا نەسەب خاتىرىلىرىگە تارىخىي نۇقتىدىن
توغرا، ئىلمىي مۇئامىلىدە بولۇشىمىزغا پايدىلىقتۇر.

5. نەسەبنامە، نەسلشۇناسلىق ۋە ئىرسىيەتشۇناسلىق

نەسەبشۇناسلىق ئىلمىنىڭ بىيولوگىيە ئىلمى بىلەن بولغان
مۇناسىۋىتى ناھايىتى مۇھىم ۋە ئەھمىيەتلىكتۇر. سۇپەتلىك تۇ-
غۇت نەسەبشۇناسلىق ئىلمىگە تايىنىدۇ. ھازىرغىچە، بىر سۇپەتى-
لىك نەسىللەرگە ئېرىشىش بويىچە ئەركەك ۋە چىشى ئىنسانلار-
نىڭ جۈپلىشىش مەسىلىسىگە كۆپ ئېتىبارىمىزنى بەرمىدۇق. بۇ
ئەھۋال ئىنسانلاردىن جىسمانىي ۋە ئەقلىي كەمتۈك نەسىللەرنىڭ

قېلىۋاتقانلىقى، ئەر-خوتۇنلار ئارىسىدا دائىم يۈز بېرىۋاتقان ئاجرىشىش... قاتارلىق پاكىتلار تەرىپىدىن ئىسپاتلانماقتا. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئىنسانلار قالدۇرۇپ قويغان نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ ئاز ۋە چۇۋالچاق بولۇشى، مەۋجۇت نەسەب ماتېرىياللىرىنىڭ ئىنسان نەسلى ساھەسىدىكى تەتقىقاتلاردا ناھايىتى كەم پايدىلىنىلغانلىقى نەسەبشۇناسلىق ئىلمى بىلەن سۈپەتلىك تۇغۇت ئوتتۇرىسىدىكى ئەسلىدە بار زىچ مۇناسىۋەتنى مەلۇم دەرىجىدە يىراقلاشتۇرغان.

ئىنكار قىلىشقا بولمايدۇكى، سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش ئۈستىدىكى تەتقىقاتلار زور يوشۇرۇن ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇپ، ئۇ ئارقىلىق كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ جىسمانىي ۋە ئىجتىمائىي جەھەتتىكى ئەۋزەل ھالىتىگە ئاساس سېلىش مۇمكىنچىلىكى بار. نۆۋەتتە، دۇنيا مىقياسىدا تېخى گۆدەك ھالەتتە تۇرغان سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش ھەققىدىكى ئىلمىي ئىزدىنىشلەردە ئەمەلىي ماتېرىياللار ۋە ئۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەر ئالاقىدار نەزەرىيەۋى تەسەۋۋۇرلاردىن ئاز بولۇپ قېلىۋاتىدۇ. شۇڭا، ئىنسان نەسلىنى ياخشىلاشقا بېغىشلانغان سۈپەتلىك تۇغۇت تەتقىقاتىدا نۇرغۇن نەسەبشۇناسلىق ماتېرىياللىرى ۋە پاكىتلىرىنىڭ توپلىنىشى زۆرۈردۇر.

نۇرغۇن جەمەت تارىخلىرى (نەسەب خاتىرىلىرى) كۆپىنچە ئەجدادلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ بېقىشنى مەقسەت قىلغان غەيرىي كەسپىي نەسەبشۇناسلار تەرىپىدىن گۆدەك قىزغىنلىق ئاساسىدا يېزىپ قالدۇرۇلىدۇ. نەتىجىدە، نەسەب خاتىرىلىرى ئۆز ئىچىگە ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان، بىر جەمەتنىڭ نەسىل خۇسۇسىيەتلىرىدىكى ئۆزگىرىش ھەققىدىكى مۇھىم مەلۇماتلار نەزەردىن ساقىت بولۇپ قالىدۇ. بۇنداق ئەھۋال ئىلگىرى يېزىلغان نەسەبنامىلەردە كۆرۈلگەن دائىملىق ئەھۋالدۇر. نەسەب خاتىرىلىرىدە بىر جەمەتتىكى ئائىلىكىملەرنىڭ ئاقساق - چولاق ئىكەنلىكى، يەنە كىملەرنىڭ ئالغاي ياكى ئەقلى كەمتۈك ئىكەنلىكى خاتىرىلىنىشى

مۇمكىن. ئەمما، ئەجدادلارنىڭ ئاشۇ نۇقسانلىرىنى ئەجدادلىرىدىن پەخىرلىنىشتەك تۈيغۇ سەۋەبىدىن تاشلاپ قويۇشقا بولمايدۇ، بەلكى ئۇزاقتىچە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلىدىغان نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ نەسىل ئۆزگىرىشى ھەققىدە مەلۇم خۇلاسىۋى باياناتلارنىڭ بولۇشى زۆرۈركى، بۇ كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئۇلاردىن ئىجابىي يوسۇندا پايدىلىنىشىدا، سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش ھەققىدىكى ئىلمىي تەتقىقاتلاردا بەكمۇ پايدىلىق خاتىرە بولۇپ قالىدۇ.

نەسەبشۇناسلارغا ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئىنساننىڭ تەقدىرىدە بەلگىلىك رول ئوينايدىغانلىقى ناتونۇش ئەمەس. نەسەب خاتىرىلىرىنى، شۇنداقلا كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى ھەمدە نىكاھلىنىش ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىشتىن شۇنى بايقاش مۇمكىنكى، چېكىنگەن ئىنسان نەسىللىرىنىڭ كۆپىنچىسى ئۇزاق جەريانلاردىن كېيىن بەربىر شاللىنىپ كېتىدۇ ۋە يوقىلىدۇ. گەرچە بۇ ناھايىتى ئاستا بىر جەريان بولسىمۇ، چېكىنگەن نەسىللەرنىڭ ئۆزلىرى تۇرلۇك جىسمانىي ۋە ئەقلىي كەمتۈكلۈكنىڭ ئازابلىرىنى تارتىپلا قالماستىن، تېخىمۇ ئېپسۇسلىنارلىقى ئۇلاردىن تۇغۇلغان نەسىللەرمۇ شۇخىل كەمتۈكلۈكنىڭ قۇربانلىرىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ.

بۇ يەردە بىزنىڭ ئېيتماقچى بولغىنىمىز ئىرسىي پىرىنسىپلارنى قانداق قىلىپ ئىنسانلارنىڭ سۈپەتلىك پەرزەنتلەرگە ئېرىشىشىگە تەتبىقلاش مەسىلىسى ئەمەس، بەلكى ئىنساننىڭ ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرىنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا مىراس بولۇپ قالىدىغانلىقىغا تولۇق جەزم قىلغان ئاساستا، نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەجدادىدىن تارتىپ نۆۋەتتىكى ئەۋلادىغىچە بولغان بىر قانچە بوغۇن ئادەملەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولغان جىسمانىي ۋە ئەقلىي (شۇنداقلا يەنە روھىي) ئەۋزەللىكلەر ھەم كەمتۈكلۈكلەرنىڭ قانداق ئىپادىلەنگەنلىكى، ئۆزگەرگەنلىكى ۋە مىراس قالغانلىقى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى بايقاشقا، يېزىلغۇسى

نەسەب خاتىرىلىرىدە مەزكۇر نۇقتىلارنى ئىمكانقەدەر تولۇقراق ئەكس ئەتتۈرۈشكە، شۇ ئارقىلىق نەسەبنامىلەرنى ئىنسان نەسلى-نى ياخشىلاشنىڭ قىممەتلىك ماتېرىيالىغا ئايلاندۇرۇشقا رىغبەت بېرىشتۇر.

يۇقىرىقى بايانلاردىن يەنە شۇنى بىلىش لازىمكى، نەسەبنامى-لەر ئىچىدە بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەجدادىدىن نۆۋەتتىكى ئەۋلادىغىچە داۋاملاشقان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەر (تەن قۇرۇلمى-سى، تېرە رەڭگى، چېچىنىڭ رەڭگى ۋە ھالىتى، يۈز سۆڭىكىنىڭ شەكلى، كۆز قاپىقىنىڭ شەكلى ... قاتارلىق تەرەپلەر) نى شۇ كىشىلەرنىڭ جىسمانىيىتىدە، ئەقلىدە ۋە مىجەز - خاراكتېرىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۈرلۈك كەمتۈكلۈكلەر (مەسىلەن، ئاق-ساق، ئالغاي، چېچىلاڭغۇ، ئۇرۇشقاق، گالۋاڭلىق ... قا ئوخشاش) دىن پەرقلەندۈرۈش زۆرۈر. سۈپەتلىك نەسىل يارىتىش يۇقىرىقى-دەك كەمتۈكلۈكلەردىن خالىي پەرزەنتلەرنى تۇغۇشقا قارىتىلغان بولۇپ، ئۇ بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئەسلىي ئىرسىي خۇسۇسى-يەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە ئۇرۇنۇش (مەسىلەن، قارا كۆزلۈك ئەجدادلاردىن كۆك كۆزلۈك پەرزەنتلەرنى تۇغدۇرۇشتەك قىلى-مىشلار) قا قارىتىلمىغان. نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدە ھەر بىر كىشىنىڭ ئىرسىي ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەشتە ئوخشاشلا جەمەت كىشىلىرىنىڭ ئىرقىي ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆزگەرتىش كۆزلەن-مەيدۇ. ئەمما، بىر جەمەت كىشىلىرىنىڭ جىسمانىي، ئەقلىي ۋە روھىي كەمتۈكلۈكلىرىنى تەسۋىرلەشتە، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ساغلام (نۇقسانلاردىن خالىي) تۇغۇلۇشىنى ئاز - تولا پايدىلىق ئۇچۇر بىلەن تەمىنلەش كۆزلىنىش لازىم.

شۇنى قىستۇرۇپ ئۆتۈش زۆرۈركى، ھېچبىر ئائىلىنىڭ تا-رىخى باشقا ئائىلىلەرنىڭ تارىخىدىن ئۇزۇن ئەمەس. پەقەتلا بەزى-لەر ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى باشقىلارغا قارىغاندا يىراقراق دەۋرلەردىن سۈرۈشتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولالىغان، خالاس. بەزىلەر-نىڭ ئەجدادلىرى ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا فامىلە قوللانغان ياكى

مەلۇم لەقەملەر بىلەن ئاتالغان. بەزىلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە يازما خاتىرىلەر پۈتۈپ قالدۇرۇلغان. بۇ، شۇ جەمەت ئەۋلادلىرىنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى يىراقتىن سۈرۈشتۈرۈشكە ئىمكا-نىيەت بەرگەن. ئەمما، بىز يەنىلا شۇنى تەكىتلەيمىزكى، بىر-بىرى بىلەن نۆۋەتتە مۇناسىۋىتى يوق دەپ قارىلىدىغان ئىككى ئا-ئىلە (ياكى جەمەت) ئەڭ دەسلەپتىلا پۈتۈنلەي پەرقلىق ئىككى ئۇ-رۇقتىن تۆرەلگەن ئەمەس. ناۋادا، بۈگۈنكى كۈندە ھايات ياشاۋاتقان ھەر بىر ئەركەك ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى Y خىروموسومىنىڭ مەن-بەسىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىشقا قادىر بولالىسا (Y خىروموسوما ئاتىدىن ئوغۇلغا ئۆتىدىغان گېن ئامىلى)، ئۇنداقتا بىز ئاشۇ Y خىروموسومىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى بىر ئىنساننىڭ ئۇرۇقىدىن كەلگەنلىكىگە جەزم قىلالايمىز.

دۇنيادىكى قەدىمكى ئەپسانە - رىۋايەتلەردە بارلىق ئىختىرا ۋە كەشپىياتلار ئىلاھىي خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئائىلە گۇرۇھى — خان جەمەتىدىكى ئېسىلزادىلەرنىڭ تۆھپىسى دەپ تەسۋىرلىنىدۇ. شۇڭا، ئىلاھ بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بار دەپ چۈشىنىلگەن ئېسىلزادىلەرگە بولغان ھۆرمەت ۋە تائەت قەدىمكى ئىپتىدائىي دىنلاردىكى مۇھىم مەزمۇنغا ئايلىنىپ قالغان. شۇ سەۋەبتىنمۇ، شۇ ئېسىلزادىلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدىكى خاتىرىلەر دەسلەپتە ئاغزاكى رەۋىشتە، يېزىق پەيدا بولغاندىن كېيىن يازما ھالەتتە خا-تىرىلىنىپ ساقلىنىپ كەلگەن. شۇڭا، قەدىمكى جەمەتلەر ئىچىدە كۆپىنچە ئېسىلزادە جەمەتلەرنىڭلا نەسەب خاتىرىلىرىنىڭ بىز-گىچە يېتىپ كەلگەنلىكى ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس.

ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ئائىلە (جەمەت) خۇددى ھازىرقىدەك بىرخىل ئىجتىمائىي بىرلىك سۈپىتىدە ئۇنچىلىك ئىزچىل ۋە چوڭقۇر تەتقىق قىلىنغان ئەمەس. بۇ بەلكى ھازىرقى دەۋردىكى شەھەر تۇرمۇشىدا كىشىلەر چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتقان تەنھالىق، يالغۇزلۇق تۇيغۇسىنىڭ سەۋەبىدىن بولسا كېرەك. 20 - ئەسىر-دىن ئېتىبارەن شىددەت بىلەن كېڭىيىۋاتقان شەھەر نوپۇسى ۋە

كۇنسايىن ئەۋج ئېلىۋاتقان شەھەر مەدەنىيىتى قەدىمكى دەۋرلەردىن بېرى ساقلىنىپ، داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئائىلە قۇرۇلمىسى ۋە ئائىلىۋى ھاياتقا چوڭ خىرىس ئېلىپ كەلدى ۋە كېلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن ئائىلىلەر ئۆز ئەنئەنىلىرىنىڭ ئۆزگىرىپ ۋە گۇمران بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى بارغانسېرى چوڭقۇر ھېس قىلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئەنئەنىۋى شەكىلدىكى چوڭ ئائىلە قۇرۇلمىلىرىنىڭ تەدرىجىي ئازىيىۋاتقانلىقىنى، كىچىك ئائىلىنىڭ ئومۇملىشىشقا يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى، ئائىلىلەردىكى دىنىي ئەنئەنىلەر ۋە مەدەنىيەت پائالىيەتلىرىنىڭ ئاللىقانداق «زامانىۋى» ئامىللارغا مەجبۇرىي ياكى ئىختىيارىي يوسۇندا ئورۇن بېرىۋاتقانلىقىنى كۆرمەكتە. كىشىلەرنىڭ نىكاھ، ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەت، قانداشلىق زەنجىرى ... گە بولغان چۈشەنچىلىرىدىمۇ مەلۇم ئۆزگىرىشلەر يۈز بەرمەكتە. مانا بۇ ئەھۋاللار ئىنساندا ئەسلىي بار بولغان تۇغما خۇسۇسىيەتلەردىن بىرى — ئەجداد ھەققىدە بىر نەرسە بىلىپ بېقىش ئىستىكىگە تېخىمۇ كۈچلۈك تۈرتكە بولۇپ، ئەجدادلار بىلەن ئەۋلادلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇش ئارقىلىق، مەدەنىيەت (ماددىي مەدەنىيەت) پەيدا قىلىۋاتقان يالغۇزلۇق، يېگانىلىك تۇيغۇلىرىنى يوقىتىش — ھازىرقى دەۋردە يېڭىچە بىر خىل ئائىلە مەدەنىيىتى، شەخسلەرنىڭ خۇسۇسىي ھەۋىسى سۈپىتىدە ئېتىبارغا ئېرىشىۋاتىدۇ.

تېخىمۇ مۇھىمى شۇكى، نەسەب ماتېرىياللىرىنىڭ ئىرسىيەتشۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە تەتبىق قىلىنىشى كۇنسايىن كېڭىيىۋاتقاندىن باشقا، كىشىلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئۆمۈر سۇغۇرتىسى ساھەسىدە كەلگۈسى خېيىم - خەتەرنى باھالاش، سالامەتلىك ئەھۋالىغا ئاساسەن سۇغۇرتا تۈرىنى بېكىتىش، بىر رايون ياكى بىر مىللەتتىكى ئادەملەرنىڭ ئۆمۈر كۆرۈش نىسبىتىنى ھېسابلاش، كىشىلەرنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزۈش مۇددىئاسىنى تەخمىن قىلىش ... ساھەلىرىدە بارغانسېرى كۆپ ئىشلىتىلمەك-

تە. چۈنكى، يۇقىرىقى ئەھۋاللار شەخسلەرنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئىرسىي ئامىللارغا مەلۇم دەرىجىدە مۇناسىۋەتلىكتۇر. ئەلۋەتتە، ئىرسىي ئالاھىدىلىك يەنە كىشىلەر تۇرغان مۇھىت شارائىتى ۋە ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي شارائىت بىلەن بىرلەشتۇرۇلۇپ كۆزىتىلىدۇ. ئەمما، ئىنساننىڭ ھەرىكەت - قىلىقلىرىنىڭ شارائىت بىلەن بىللە يەنە ئىرسىي خۇسۇسىيەت تەرىپىدىن بەلگىلىنىدىغانلىقى ۋە تىزگىنلىنىدىغانلىقى ئەمەلىيەتتۇر.

خېلى قەدىمدىن تارتىپلا، ئىرسىي خۇسۇسىيەت پەرزەنتلەرنىڭ كەلگۈسى تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىل سۈپىتىدە تونۇلۇپ كەلگەن. بۇنىڭ ئاددىي سەۋەبى دەل كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلەرنىڭ چىراي - تۇرق، خۇلق - مىجەز جەھەتتە ئاتا - ئانىسىغا ئوخشايدىغانلىقىنى، قېرىنداشلارنىڭمۇ بىر - بىرىگە يۇقىرىقى تەرەپلەردىن ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى كۆزەتكەنلىكىدۇر. بۇ ئەھۋال ئىرسىي خۇسۇسىيەت جەھەتتە بىر - بىرىگە بەك ئوخشىغاندىن باشقا، خاراكتېر - مىجەز ۋە ئىقتىدار - قابىلىيەت (تالانت) جەھەتتىمۇ بەك يېقىن كېلىدىغان قوشكېزەك پەرزەنتلەر ئارىسىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك بولۇپ، نەتىجىدە ئىرسىيەت ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەر ئەڭ دەسلەپتىن تارتىپلا ئائىلە تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەر بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجدادلىرىدىن ئەۋلادلىرىغىچە داۋام قىلىپ كەلگەن مەلۇم ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەر نۇقتىسىدىن كىشىلەرنىڭ روھىي ۋە جىسمانىي ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ مەنبەسىنى ئىزدەش بىر خىل ئەقلىي ئۇسۇل تەرزىدە قوبۇل قىلىنغان. ئەمما، كىشىلەرنىڭ بىر ئائىلە ياكى بىر جەمەت كىشىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقلارنى مۇھىت نۇقتىسىدىن ئىزدىمەي، پەقەت ئىرسىي جەھەتتىنلا چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇشىنىڭ سەۋەبى ئانچە ئېنىق ئەمەس. قىزىقارلىقى شۇكى، تالانتلىق پەرزەنتلەرنىڭ مەلۇم تالانتقا ئىگە بولۇشى ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىدىن قالغان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى سەۋەبىدىن دەپ قارالسى-

مۇ، ئەمما ئەقلىي قۇۋۋىتى تۆۋەن پەرزەنتلەرنىڭ مۇشۇنداق تەقدىرگە ئىگە بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبى ئەكسىچە پايدىسىز شارائىت نۇقتىسىدىن چۈشەندۈرۈلىدۇ. ئەمما، ئىرسىي خۇسۇسىيەت ياكى شارائىت ئامىلىنىڭ قايسىسىنىڭ ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرىغا ئوخشاپ كېتىشىگە نىسبەتەن مۇھىملىقىنى پەرقلەندۈرۈش ھازىرچە قىيىن مەسىلىدۇر.

ئىرسىيەت تەتقىقاتى شۇنداق بىر ھادىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىدى، يەنى ئىرسىيەت خۇسۇسىيەتلىرى ۋارىسلىق قىلىنىش جەريانىدا «تۆۋەن دەرىجىگە چېكىنىش» (regression to the mean) تەك ھادىسە مەۋجۇت بولىدۇ. مەسىلەن، بويى ئالاھىدە ئېگىز ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ بويىمۇ ئېگىز بولىدۇ، ئەمما ئاتا - ئانىسىنىڭكىدەك ئۇنچىلىك ئېگىز بولمايدۇ. پاكار ئەر - خوتۇنلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ بويلىرى ئاتا - ئانىسىنىڭكىدىن ئېگىز بولىدۇ، ئەمما ئۇلارنىڭ بويى ئوتتۇرىچە بويدىن يەنىلا پاكار بولىدۇ. بۇ ھادىسە خېلىلا ئومۇميۈزلۈك بولۇپ، بۇنداق تۆۋەن دەرىجىگە چېكىنىش ھادىسىسى جىسمانىي ئالاھىدىلىكلەردىلا ئەمەس، بەلكى ئەقلىي ئالاھىدىلىكلەردىمۇ زاھىر بولىدۇ. بۇنداق چېكىنىش يەنە كىشىلەرنىڭ مىجەز - خۇلقىدىمۇ ئىپادىلىنىدىغان بولۇپ، ئوچۇق - يورۇق، شاش مىجەزلىك ئاتا - ئانىلارنىڭ بالىلىرىنىڭ مىجەز، جىمغۇر بولۇشى بۇنىڭ مىسالىدۇر.

ئىرسىي ئامىللار ئەجداد ۋە ئەۋلاد ئارىسىدا ئوخشاشلىقنى پەيدا قىلىپلا قالماستىن، يەنە ئوخشىماسلىقلارنىمۇ پەيدا قىلىدۇ. بىر ئەر بىلەن بىر ئايالدىن بىر پەرزەنت تۆرەلگەندە، ئۇلارنىڭ گېنلىرى قوشۇلۇپ ۋە يۇغۇرۇلۇپ، يېڭىچە بىر خىل گېن تەركىبىنى ھاسىل قىلىدۇ - دە، بۇ سەۋەبتىن پەرزەنت ئاتا - ئانىسىغا بەئەينى ئوخشىماستىن، بەلكى پەرقلىق تەرەپلەرگە ئىگە بولىدۇ. پەرزەنتلەر ئىچىدە پەقەت قوشكېزەك پەرزەنتلەرلا ئەينى بىر خىل ئىرسىي ئامىللارغا ئىگە بولىدۇ. قوشكېزەك پەرزەنتلەر بىر - بىرىگە كۆپ جەھەتلەردە ئوخشىسىمۇ، ئەمما ئاتا - ئانىلىرىغا مەلۇم جەھەتلەردە ئوخشاپ كەتمەيدۇ، ھەتتا ئاتا - ئانىسىغا پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان (قىياپەت - تۇرقىتىكى) بالىلارمۇ بولىدۇ. بۇنداق ئەھۋالنى بىز پەقەت گېن ئامىللىرىنىڭ بۆلۈنۈش نەزەرىيەسى بويىچىلا چۈشەندۈرەلەيمىز، خالاس. شارائىت ئامىلى جەھەتتە، بىز قېرىنداشلارنىڭ چوڭايغانسېرى بىر - بىرىگە كىچىك ۋاقتىدىكىدىنمۇ بەكرەك ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى بايقايمىز، بولۇپمۇ ئۇلار ئەينى بىر خىل شارائىتتا چوڭ بولغاندا ئەھۋال تېخىمۇ شۇنداق بولىدۇ. ئەلۋەتتە، بىللە چوڭ بولغان قېرىنداشلار ئارىسىدىكى (جىسمانىي، ئەقلىي ۋە روھىي) پەرقلەرنى شارائىت ئامىللىرى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيدۇ. نەتىجىدە، بىز ئىرسىيەتنىڭ ئوخشاشلىق ۋە پەرقلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغانلىقىغا ھۆكۈم قىلالايمىز. شۇڭلاشقا، ئائىلە تارىخىغا نەزەر سالغاندا يۇقىرىقى نۇقتىنى ئەستە ساقلاش تولىمۇ مۇھىمدۇر.

جەمەتنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئىچىدىكى مەلۇماتلار ئارقىلىق ئىرسىي ئامىللارنىڭ شەخسلەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى پەرقلەرنى بەلگىلەشتە مۇھىم رول ئوينايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاش — مەسىلىنىڭ يەنە بىر تەرىپىدۇر. ئۇرۇق - تۇغقانلار ئوتتۇرىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتنىڭ دەرىجىسى ھەققىدىكى چۈشەنچىمۇ بىزنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋەتكە ئىگە كىشىلەرنىڭ ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتە بىر - بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىشىمىزغا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. شۇنى بايقىشىمىز مۇمكىنكى، ئاتا - ئانىلار بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ۋە ھەر قايسى پەرزەنتلەر ئارىسىدىكى قانداشلىق مۇناسىۋەتنىڭ دەرىجىسى قوشكېزەك پەرزەنتلەرنىڭ قانداشلىق دەرىجىسىنىڭ يېرىمىچىلىك بولغاچقا، ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقلار مۇناسىپ دەرىجىدە ئاز بولىدۇ. ئەلۋەتتە، تاغىلار ۋە ھاممىلار بىلەن جىيەن ئوغۇل - قىزلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ قانداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ دەرىجىسىگە مۇناسىپ ھالدا تۆۋەنرەك بولىدۇ. ناۋادا، ئىرسىي ئامىللار تۈپ بەلگىلىگۈ-

چى ئامىل بولىدىغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇرۇق - تۇغقانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشاشلىقنىڭ دەرىجىسى ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنىڭ يىراق - يېقىنلىق دەرىجىسى بىلەن ئوڭ تاناسىپ بولىدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ جەھەتتە شارائىت ئامىلىنىڭ ھالقىلىق رول ئوينىيالمايدىغانلىقى ئەمەلىي كۆزىتىشتىن ئېرىشىلگەن بىر خىل نەزەرىيەۋى ھۆكۈمدۇر. چۈنكى، ئەينى بىر خىل شارائىت ئىچىدە ياشاۋاتقان ئوخشىمىغان جەمەت كىشىلىرىنىڭ جىسمانىي، ئەقلىي خۇسۇسىيەتلىرى ۋە خۇلق - مىجەزلىرى ھامان پەرقلىق بولىدۇ.

ئىرسىيەت بىلەن شارائىتنىڭ جەمەت ئەزالىرىغا كۆرسىتىدۇ تەسىرى ھەققىدىكى ئىزدىنىشنىڭ يەنە بىر يولى بېقىۋېلىنغان بالىلارنىڭ خاراكتېر - خۇسۇسىيەتلىرىنى كۆزىتىشتۇر. بېقىۋېلىنغان بالىلار گېن قۇرۇلمىسى جەھەتتە ئەسلىي ئاتا - ئانىسىغا ئوخشايدۇ. ئەمما، ئۇلارنىڭ ياشاش شارائىتىنى بېقىۋالغان ئاتا - ئانىلىرى يارىتىدۇ ياكى تەمىنلەيدۇ، ئۇنداقتا بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەر ئەسلىي ئاتا - ئانىلىرىغا بەكرەك ئوخشاپ كېتەمدۇ ياكى بېقىۋالغان ئاتا - ئانىلىرىغىمۇ؟ بۇنىڭ جاۋابى ئاددىيدۇر. بېقىۋېلىنغان پەرزەنت ئەقلىي قابىلىيەت جەھەتتە ئەسلىي ئاتا - ئانىسىغا بەكرەك ئوخشاپ كېتىدۇ، ئەمما بېقىۋالغان ئاتا - ئانىسىغا ھەر قايسى جەھەتلەردە ئانچە ئوخشىمايدۇ. بۇ ئەھۋال دائىم بېقىۋالغۇچى ئاتا - ئانىلارنىڭ بېقىۋالغان پەرزەنتلىرىدىن ئۈمىدسىزلىنىشىگە سەۋەب بولىدۇ. چۈنكى، بېقىۋالغۇچى ئاتا - ئانىلار بېقىۋالغان پەرزەنتىنى ياخشى شارائىت بىلەن تەمىنلەش ئارقىلىق ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ (تۇغقانچىلىق ھېسسىياتى ۋە ئېتىراپ تۇيغۇسى بويىچە) ھالىتىگە يەتكۈزۈشكە تىرىشىدۇ.

ئەقلىي ئىقتىدارنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قانداق مىراس بولۇپ قېلىش مەسىلىسىنى نىكاھلانغان يېقىن تۇغقانلاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەرنى كۆزىتىش ئارقىلىق ئېنىقلاش مۇمكىن. ئىنسان گېنىنىڭ بەزىسى ئاساسىي ئورۇندىكى تىزگىنلىگۈچى گېن بول-

سا، يەنە بەزىسى چېكىنگۈچى گېن بولىدۇ. ئەقلىنى بەلگىلىگۈچى گېنلار ئىرسىيەت ۋارىسچانلىقىدا كۆپىنچە تىزگىنلىگۈچى گېن سۈپىتىدە مىراس بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا، يېقىن تۇغقانلاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ئەقلىي ئىقتىدار جەھەتتە ئۆسۈپ بېرىشتەك يۈزلىنىشنى زاھىر قىلىدۇ.

بۇ جەھەتتىكى يەنە بىر نۇقتا كىشىلەرنىڭ جورا تاللاشتا ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنى چىقىش قىلىشقا مايىل بولۇشىدۇر. ئەقىللىق ئەر ئۆيلىنىش ئۈچۈن كۆپىنچە ئەقىللىق ئايالنى جورا سۈپىتىدە تاللاشقا مايىل كېلىدۇ. بۇ دەل ئىرسىي ئامىللارنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنىڭ ئۆسۈپ بېرىشىغا سەۋەب بولىدۇ. ئەمما، مەزكۇر جورا تاللاش خاھىشى خۇلق - مىجەز ساھەسىدە رول ئوينىمايدۇ، يەنى مىجەزى ئوچۇق - يورۇق ئەر جىمغۇر ئايال بىلەن نىكاھلىنىشقا مايىل كېلىدۇ. ھېسسىياتچان ئادەم شاش ئاياللاردىن كۆرە، تەمكىن ئاياللارنى تاللاشقا بەكرەك مايىل كېلىدۇ.

يۇقىرىقى مۇلاھىزىلەردىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ئەھمىيىتى بار ياكى يوق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، بىر جەمەتنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىش بىر جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ئۈچۈن جەلپكارلىققا ئىگە ئەمگەكتۇر، شۇنداقلا بۇ ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرىدىن مىراس ئالغان ئىرسىي خۇسۇسىيەتلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدا قانداق ئۆزگەرگەن شەكىللەردە زاھىر بولغانلىقىنى ھېس قىلىشتا تولىمۇ ئەھمىيەتلىكتۇر.

تۆتىنچى بۆلۈم نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ يوللىرى

1. نەسەبنامىنىڭ تۈرلىرى

ھەر قايسى مىللەتلەردىكى نەسەبنامىلەر نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا كۆپ خىللىشىپ باردى. ھازىرغىچە ھەر قايسى مىللەتلەردە مەۋجۇت بولغان نەسەبنامىلەرنى ئوخشىمىغان ئۆلچەملەر بويىچە ئوخشىمىغان تۈرلەرگە بۆلۈپ چۈشىنىش مۇمكىن.

قەدىمدىن ھازىرغىچە بارلىققا كەلگەن نەسەبنامىلەرنى ئۇلارنى خاتىرىلەشتە ئىشلىتىلگەن ماتېرىياللارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) يىپ ياكى ئارغامچا شەكلىدىكى نەسەبنامە. بۇ قەدىمدە بارلىققا كەلگەن، ئارغامچا ياكى يىپقا تەرتىپلىك تۈگۈنچەك تۈگۈش ئارقىلىق ئەجداد ۋە ئەۋلادلار تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان نەسەبنامىنى كۆرسىتىدۇ.

2) ئاغزاكى نەسەبنامە. بۇ ئېغىز ئارقىلىق ئېيتىلىپ ۋە يادلىنىپ، يەنە ئېغىز ئارقىلىق كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈلىدىغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يېزىق قوللىنىلمىغان دەۋرلەردىكى ياكى يېزىقى يوق مىللەتلەردىكى نەسەبنامە شەكلى، شۇنداقلا يېزىققا ئىگە بولسىمۇ نەسەبنامە قالدۇرۇش ئەنئەنىسى پىشىپ يېتىلمىگەن مىللەت ياكى خەلقلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى قالدۇرۇش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3) مېتال نەسەبنامە. بۇ قەدىمكى دەۋرلەردە مىس ياكى ئالتۇن

تاختىلار ئۈستىگە ئويۇپ قالدۇرۇلغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇ قەدىمكى شاھلاردىن بەزىلىرى قوللانغان نەسەب پۈتۈش شەكلىدۇر.

4) تاش نەسەبنامە. بۇ تاش ئۈستىگە ئويۇلغان نەسەب خاتىرىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خەنزۇ ۋە ياۋروپا مىللەتلىرىدە كەڭ ئوموملاشقان نەسەب پۈتۈش شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ كۆپ ئۇچرايدىغان شەكلى — قەبرە بېشىغا ئورنىتىلغان خاتىرە تاشلاردۇر. بۇنداق شەكىلدە نەسەب پۈتۈش قەدىمكى ئۇيغۇر ۋە تۈركلەردىمۇ بولغان يەنى قەدىمكى مەڭگۈ تاشلارنىڭ بەزىسى ئەنە شۇنىڭ جۈملىسىدىندۇر. نۆۋەتتە، ئۇيغۇرلاردا تەدرىجىي كەڭ تارقىلىۋاتقان تاش تاختا تەييارلاپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆلۈپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ھاياتىدىكى بەزى ئەھمىيەتلىك ئىشلارنى ئويۇپ يازغاندىن كېيىن، قەبرە بېشىغا تىكلەشتەك ئادەتمۇ مەزكۇر شەكىلدىكى نەسەب خاتىرىسى قالدۇرۇشقا تەۋە بولىدۇ.

5) رەخت نەسەبنامە. بۇ رەخت ۋە باشقا توقۇلمىلار ئۈستىگە يېزىلغان ياكى كەشتىلەپ چۈشۈرۈلگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

6) قەغەز نەسەبنامە. بۇ قەغەزگە يېزىلغان ياكى بېسىلغان ئائىلە - جەمەت نەسەبنامىلىرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ھازىر مەۋجۇت بولغان ۋە ئەڭ كەڭ ئىشلىتىلىدىغان نەسەبنامە شەكلىدۇر.

7) مۇنار نەسەبنامە. بۇ تاش مۇنار ئۈستىگە ئويۇپ قويۇلغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق نەسەبنامىلەر كۆپ ئەمەس. پەقەت خەنزۇلاردا ئاندا - ساندا ئۇچرايدۇ.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلاردا خاتىرىلەنگەن ئوبيېكتلارنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) خان جەمەتى نەسەبنامىلىرى. بۇ قەدىمدىن بۇيان ھەر قايسى خانلار تۈزدۈرگەن خان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىلىرى بولۇپ، بۇ خىلدىكى نەسەبنامىلەر ھازىرغا قەدەر ساقلانغان نەسەبنامىلەر ئىچىدە بىر قەدەر مۇكەممەل نەسەبنامىلەر بولۇپ سانىلىدۇ. قەدىم-

دە ئوردىلاردا خان جەمەتى نەسەبنامىلىرىنى تۈزىدىغان ۋە ساقلايدىغان مەخسۇس ئورگانلار تەسىس قىلىنغان.

2) ئادەتتىكى نەسەبنامىلەر. بۇ خان جەمەتى نەسەبنامىلىرىدىن باشقا نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلارنى تۈزگۈچىنىڭ ئوخشىماسلىقىغا ئاساسەن يەنە مۇنداق تۈرلەرگە ئايرىش مۇمكىن:

1) ھۆكۈمەت تۈزدۈرگەن نەسەبنامىلەر. بۇ ھۆكۈمەت ئادەم تەشكىللەپ تۈزدۈرگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، خەنزۇلارنىڭ سۇڭ سۇلالىسىدىن بۇرۇنقى دەۋرلەردىكى نەسەبنامىلىرىنى ئاساسەن ھۆكۈمەت تۈزدۈرگەن.

2) شەخسلەر تۈزگەن نەسەبنامىلەر. بۇ مەلۇم شەخس ياكى ئائىلە (ياكى جەمەت) لەر ئۆزلىرى تۈزگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. خەنزۇلارنىڭ سۇڭ سۇلالىسىدىن كېيىنكى دەۋردىكى نەسەبنامىلىرى، شۇنداقلا غەربلىكلەرنىڭ ھەممە نەسەبنامىسى دېگۈدەك شەخسلەر تۈزگەن نەسەبنامىلەردۇر. ئۇيغۇرلاردا مەۋجۇت بولغان نەسەبنامىلەرنىڭ كۆپ قىسمىمۇ شەخسلەر ياكى ئائىلە-جەمەتلەر ئۆزلىرى تۈزۈۋالغان نەسەبنامىلەردۇر.

نەسەبنامىلەرنى ئۇلاردا خاتىرىلەنگەن ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەر توپىنىڭ دائىرىسىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە ئاساسەن يەنە مۇنداق تۈرلەرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

1) يەككە ئائىلە نەسەبنامىسى. بۇ بىر پۈتۈن جەمەتنىڭ ئەمەس، بەلكى بىر ئائىلىنىڭلا ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى خاتىرىلەنگەن نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ.

2) جەمەت نەسەبنامىسى. بۇ بىر جەمەت ياكى بىر ئۇرۇقنىڭ پەيدا بولۇش، كۆچۈش، تەرەققىي قىلىش جەريانلىرىنى، جەمەت ياكى ئۇرۇق ئىچىدىكى ھەر بىر شەخسنىڭ ئەھۋالىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نەسەبنامىلەرنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت نەسەبنامىلىرى ئائىلە نەسەبنامىلىرىگە نىسبەتەن ئېيتىلغان بولۇپ، ئۇ ئەمەلىيەتتە بىر قاتار ئائىلە نەسەبنامىلىرىنىڭ توپلىمى ياكى يىغىندىسىدۇر.

يۇقىرىقىدىن باشقا، يەنە ئوخشىمىغان مەنبەدىن كېلىپ چىققان ئائىلە ۋە جەمەتلەرنى بىر نەسەبنامىدە خاتىرىلەيدىغان ئەھۋالمۇ باردۇر.

20 - ئەسىردە كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ بارلىققا كېلىشى ھەم كۆپلەپ قوللىنىلىشىغا ئەگىشىپ، نەسەبنامىلەرنى كومپيۇتېردا تۈزۈپ ساقلايدىغان ھەم تولۇقلاپ ماڭىدىغان ئەھۋال كۈنسايىن ئەۋج ئالماقتا. شۇڭا، يېڭىدىن تۈزۈلىدىغان نەسەبنامىلەر كىتاب شەكىللىك نەسەبنامە ۋە كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكىللىك نەسەبنامە دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىلىدۇ.

1) كىتاب شەكىللىك نەسەبنامە. بۇنداق نەسەبنامىنىڭ ئاخىرقى شەكلى كىتاب ھالىتىدە بولىدۇ. مەزمۇنى ئادەتتىكى نەسەبنامىلەر ئۆز ئىچىگە ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان ھەممە مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالغاندىن باشقا، يەنە بۇنىڭدا ھەر بىر تارماق مەزمۇن ئەھۋالغا قاراپ كېڭەيتىلسە بولىدۇ. كىتاب شەكىللىك نەسەبنامىلەردىن ھەر قانداق كىشى پايدىلىنالايدىغان بولۇپ، ئۇ يەنە ساقلاشقىمۇ ئەپلىكتۇر.

2) كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكىللىك نەسەبنامە. بۇ كىتاب شەكىللىك نەسەبنامە ئاساسىدا ئىشلىنىدىغان نەسەبنامە بولۇپ، ئۇنىڭدا كىتاب شەكىللىك نەسەبنامىلەردىكى بارلىق مەزمۇنلار بولغاندىن باشقا، يەنە سۈرەت، رەسىم، يېزىق ھەمدە ئۈن - سىن ماتېرىياللىرىنى كىرىشتۈرۈش، ئىستاتىستىكىلىق دىياگراممىلارنى ۋە سانلىق مەلۇمات ئامبىرىنى قۇرۇش ئارقىلىق بىر جەمەتتىكى بارلىق ئەزالارنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى ۋە ئالاقىدار پائالىيەتلەرگە دائىر ئۇچۇرلارنى تېخىمۇ جانلىق ۋە ئوبرازلىق خاتىرىلەپ بەرگىلى بولىدۇ. تېخىمۇ مۇھىمى، ئۇنى خالىغان ۋاقىتتا ئۆزگەرتىپ يېڭىلاپ تۇرغىلى، ئەمەلىي ئەھۋالغا لايىقلاشتۇرغىلى بولىدۇ. كومپيۇتېر ھۆججىتى شەكىللىك نەسەبنامىلەرنىڭ پۈتكەن شەكلى كومپيۇتېر ئىچىدە كۆرگىلى بولىدىغان ھۆججەت، ئۇلاردىن ئىشلەنگەن VCD پىلاستىنكىسى، ئىنتېر

توردا ئېلان قىلىنىدىغان نەسەبنامە ۋە بېسىپ چىقىرىلغان ماتېرىيال قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن.

2. نەسەبنامە تۈزۈشتە دائىم كۆرۈلىدىغان ئون خىل خاتالىق

نەسەبنامە تۈزۈشتە بەزىدە ئىلمىي ئۇسۇلنىڭ ۋە توغرا تارىخ تۇيغۇسىنىڭ كەم بولۇشى سەۋەبىدىن، كىشىلەر ئەجدادلار تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش، ئۇلارنى تەتقىق قىلىش ۋە ئاخىرىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىش جەريانىدا بەزى خاتالىقلاردىن خالىي بولالمايدۇ. تۆۋەندە نەسەبنامە تۈزۈشتە كۆپ كۆرۈلىدىغان خاتالىقلارنى كۆرسىتىپ ئۆتىمىز.

1) «نەسەبنامە» ۋە «شەجەرە» ناملىرىنى توغرا قوللانماسلىق

بەزى كىشىلەر «نەسەبنامە» بىلەن «شەجەرە» ئاتالغۇلىرىنىڭ مەنە پەرقىنى ئېتىبارغا ئالماستىن، كۆپىنچە «نەسەبنامە» ئورنىغا «شەجەرە» ئىبارىسىنى ئىشلىتىپ قويىدۇ. مەسىلەن، «پالانى جەمەتتىكىلەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەننىڭ ئورنىغا «پالانى جەمەتتىكىلەرنىڭ شەجەرىسى» دەپ ئىشلىتىدىغان ئەھۋاللار كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، بەزى كىشىلەر يەنە «نەسەب» سۆزىنى «فامىلە» سۆزىگە تەڭداش مەنىدە ئىشلىتىپ، ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ پەرقنى ئېتىبارغا ئالمايدىغان خاتالىقنى سادىر قىلىدۇ. بۇنداق خاتالىق، ھەتتا بەزى ئىلمىي ئەسەرلەردىمۇ ئۇچراپ تۇرىدۇ. دېمەك، شەجەرىنىڭ نەسەبنامىدە يېزىلغان ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى مەلۇم شەكىلدە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئىسخېما ئىكەنلىكىدەك مەنىسى بارلىقىنى، فامىلىنىڭ بولسا ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە (يەنى بىر جەمەتتىكى) كىشىلەر ئورتاق قوللانغان نام ـ بەلگە ئىكەنلىكىدەك مەنىسى بارلىقىنى ئېنىق تونۇپ،

مەزكۇر ئىبارىلەرنى توغرا ئىستېمال قىلىش كېرەك.

2) يېزىقتا ئېلىنغان ھەممىلا نەرسىگە ئىشىنىۋېرىش

ئائىلە ـ جەمەت نەسەبنامىسى ياكى جەمەت تارىخىدىن مەلۇمات بەرگۈچى خاتىرىلەرنىڭ پۈتۈنلەي توغرا يېزىلىشى ناتايىن. نەسەبنامە يازغاندا، ئەجدادلار ھەققىدە يېزىلغان تارىخىي ئۇچۇرلار ياكى باشقىلار تەتقىق قىلىپ پەيدا قىلغان ماتېرىياللارنىڭ سۈپەتلىك ھەم ئىشەنچلىك ئىكەنلىكىگە دەرھاللا جەزم قىلماسلىق كېرەك. چۈنكى، ھەر بىر ئادەم، ھەتتا پىشقان نەسەبشۇناسلارمۇ خاتالىق ئۆتكۈزۈشى مۇمكىن. ئۇيغۇرلاردا ھازىرغىچە ئاشكارا نەشر قىلىنغان نەسەب خاتىرىلىرى يوق دېيەرلىك بولۇپ، كېيىنچە جەمەت نەسەبنامىلىرى نەشر قىلىنىپ قالغان تەقدىردىمۇ، ئۇلاردىن باشقا جەمەتلەر نەسەبنامە يېزىشتا پايدىلانغاندا، ئۇلاردىكى نۇقتىلىق سەۋەنلىكلەر، جۈملىدىن سانلىق مەلۇماتلار ۋە تارىخىي مەلۇماتلاردىكى خاتالىق ۋە چۈشۈپ قالغان نۇقتىلارنىڭ بارلىقىغا دىققەت قىلىش لازىم. بۇنداق ئەھۋالدا، يازمىلارغىلا تايىنىۋالماي، ۋاقىت چىقىرىپ ئىپتىدائىي (بىرىنچى قول) ماتېرىياللارنى ئىزدەپ تېپىش، مۇمكىن بولسا پاكىت تېپىشقا بولىدىغان جايلارغا بېرىپ، ماتېرىيال ئىزدەش كېرەك.

3) ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ شەخسلەرگە باغلىۋېلىش

ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ شەخسلەرگە باغلاشقا ئۇرۇنۇش – ئادەم زاتىنىڭ تەبىئىتى بولسا كېرەك. ئەمەلىيەتتە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ نەسەبنامە تەتقىقاتىغا كىرىشىپ قېلىشىنىڭ دەسلەپكى سەۋەبلىرىدىن بىرى دەل ئۇلارنىڭ تارىختىكى بىرەر نامدار شەخس بىلەن فامىلىداش بولۇپ قالغانلىقى ياكى ئۇلارنىڭ بىرەر مەشھۇر كىشى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتى بارلىقى ھەققىدە بىرەر پاكىت ياكى ئۇچۇرغا ئېرىشىپ قالغانلىقىدۇر. ناۋادا، ئەھۋال ھەقىقەتەن شۇنداق بولۇپ قالسا، مەلۇم مەشھۇر شەخس بىلەن باغلىنىشى بارلىقى ھەققىدە پاكىت ياكى ئۇچۇرغا ئېرىش-

كەن كىشى ئۇ ھەقتە ئالدىراپ يەكۈن چىقىرىۋەتمەي، ئۆز نەسەبى ھەققىدە تەتقىقاتنى ئاخىرىغىچە داۋاملاشتۇرۇشى لازىم. نامدار شەخسلەر ھەققىدىكى تەييار ماتېرىياللار كۆپ بولغان تەقدىردىمۇ، بۇنداق ماتېرىياللارغا ئىككىلەمچى ماتېرىياللار تەرزىدە مۇئامىلە قىلىش، ئۆزى قولغا كەلتۈرگەن ئىپتىدائىي ماتېرىياللارغا قاراش كېرەك. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، ئۆزىنىڭ ئەسلىنى مەلۇم ئۇلۇغ ئەربابلارغا باغلاش خۇسۇسىدا كۆرسىتىلگەن تىرىشچانلىق ئۇلار بىلەن ئەمەلىي باغلىنىشى بارلىقىنى ئىسپاتلاشقا قارىغاندا تېخىمۇ قىزىقارلىق بولىدۇ.

4) ئادەم ئىسىملىرى ۋە يىلنامىلەر بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىش

نەسەبنامە — نوقۇل ئەجدادلارنىڭ تىزىملىكى ۋە ئۇلار ياشىغان يىل-چاغلارنىڭ خاتىرىسىلا ئەمەس. نەسەبنامىدە ھەر بىر كىشى ئۆزىنىڭ ئەجدادلىرىنى قانچە بۇرۇندىن ئىزدەپ تېپىشقا، ئۆزىنىڭ ئەجداد شەجەرىسىدە قانچىلىك كىشى ئىسمىنىڭ تىزىلغانلىقىغا دىققەت قىلغىنىدىن كۆرە، ئۇلارنىڭ ئەھۋالى قانداق ئىدى؟ ئۇلار قانداق ياشىغان؟ قانداق ۋەقەلەر ئۇلارنىڭ ھاياتىغا زور تەسىر كۆرسەتكەن؟ ئۇلارنىڭ ئۆز ھاياتىنى مەلۇم شەكىلدە ئۆتكۈزۈشىدە قانداق تارىخ ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغان؟ ... دېگەنلەرگە كۆڭۈل بۆلگىنى ئەۋزەلدۇر. ھەر بىر كىشى ئۈچۈن، ئۆز ئائىلىسىنىڭ تارىختىكى خاس ئورنىنى بىلىشنىڭ ياخشى يوللىرىدىن بىرى دەل ھايات ياشاۋاتقان ئۇرۇق-تۇغقانلارنى زىيارەت قىلىپ ئەھۋال ئىگىلەشتۇر. ھەر بىر كىشى ئۇرۇق-تۇغقانلىرىغا قولاي پۇرسەت يارىتىپ بەرگەندە، ئۇلاردىن ئەجدادلىرى ھەققىدە جازىبىدار ھېكايىلەرنى ئاڭلاشقا سازاۋەر بولۇشى مۇمكىن.

5) تەتقىقاتتا ئومۇمىي تۈس ئالغان نەسەب خاتىرىلىرى بىلەن قانائەتلىنىپ قېلىش

چەت ئەللەردە ۋە دۆلىتىمىزدە نەسەب تەتقىقاتىغا بېغىشلانغان بىر قاتار ژۇرناللار، قوللانما كىتابلار ۋە ئىنتېر تورىبەتلىرى مەخسۇس فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ئۈستىدە تەتقىقات يۈرگۈزۈپ،

شەخسلەرنىڭ ئۆز فامىلىلىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىنى سۈرۈشتۈرۈشگە ياردەم بېرىشنى كۆزلەيدۇ. ئەمما، بۇنداق ماتېرىياللار مەلۇم فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ھەققىدىكى بايانلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، بۇ بايانلار بىرەر كونكرېت فامىلىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا قارىتىلماستىن، بەلكى بارلىق ئوخشاش فامىلىلەرگە ماس كېلىدىغان بايانلار بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ماتېرىياللاردا مەلۇم خىلدىكى فامىلىلەرنىڭ مەنبەلىرى ۋە ئۇلارنى ئىشلەتكەن كىشىلەرنىڭ تىزىمى بېرىلگەن ۋاقىتتا، شۇ خىلدىكى فامىلىلەر بىلەن ئوخشاش فامىلە ئىشلەتكەن كىشىلەر مەزكۇر ماتېرىياللاردا تىلغا ئېلىنغان ۋە مەنبەسى سۈرۈشتۈرۈلگەن فامىلىلەرنى ئۆزلىرىنىڭ فامىلىسى دەپ قارىۋالماسلىقى، بىر تۈردىكى ئوخشاش فامىلىنىڭ مەنبەسىگە چېتىلىدىغان بايانلارغا ئاسانلىقچە ئىشىنىپ كەتمەسلىكى، ئىشىنىڭ تېگى-تەكتىنى ئېنىقلاپ بېقىشى زۆرۈر.

6) ئائىلە ياكى جەمەت ھەققىدىكى رىۋايەتلەرنى قارىقويۇق قوبۇل قىلىش

نۇرغۇن ئائىلە ۋە جەمەتلەرنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا يەتكۈزۈلۈپ كەلگەن رىۋايەتلىرى بار بولىدۇ. بۇنداق رىۋايەتلەر كىشىلەرنىڭ نەسەب تەتقىقاتىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشىنى يىپ ئۇچى بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. بىراق ئۇلارغا ھوشيارلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بىر كىشىنىڭ مومىسى ياكى بوۋىسى ئېيتىپ بەرگەن ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ھېكايە-رىۋايەتلەرنىڭ پاكىت ئاساسى بار بولۇشى مۇمكىن. نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ بۇنداق ئەھۋالدىكى ۋەزىپىسى يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پەردازلىنىپ كەتكەن ھېكايە-رىۋايەتلەر ئارىسىدىن پاكىتلارنى ئايرىپ چىقىشتۇر. دېمەك، ئەجدادلار ھەققىدىكى ھېكايە-رىۋايەتلەرگە تەمكىنلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىللە شەخسەن قول تىقىپ پاكىتلارنى تەكشۈرۈش لازىم. ناۋادا، كىشى ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ھېكايە-رىۋايەتلەرنىڭ راست-يالغان-

لىقىنى ئېنىقلىيالىسا، ئۇنداقتا بۇ ئەھۋاللارنى، يەنى نېمىنى ئىسپاتلاپ، نېمىلەرنى ئىسپاتلىيالمىغانلىقىنى، نېمىنىڭ راست، نېمىنىڭ يالغانلىقىنى، شۇنداقلا ئۆز يەكۈنىنىڭ شۇنداق چىقىرىلىشىدىكى سەۋەبلەرنى نەسەبنامىدە خاتىرىلەپ قويۇش كېرەك.

7) نەسەبنامە يازدۇرغاندا نەسەبنامە يازغۇچىلارنىڭ توقۇلمىسىغا يول قويۇش

تۇرلۇك سەۋەبلەر تۇپەيلىدىن، ھەممىلا كىشى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى يېزىپ كېتەلمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا، كىشىلەر كەسپىي نەسەبنامە يازغۇچىلارغا نەسەبنامىسىنى يېزىپ بېرىشكە تاپشۇرغاندا، ئۇلارنى نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان زۆرۈر ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلىگەندىن باشقا، مۇھىمى كەسپىي نەسەبنامە يازغۇچىلار ئاسان سادىر قىلىدىغان كۆپتۈرمىچىلىك، پەردازلاش، زىيادە ئەدەبىيلەشتۈرۈۋېتىش ۋە يوق ئەھۋاللارنى نەسەبنامىگە كىرگۈزۈپ قويۇش ... قا ئوخشاش سەۋەنلىكلەرنىڭ نەسەبنامىدە كۆرۈلمەسلىكى توغرىسىدا ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشى كېرەك.

8) پايدىلىنىلغان مەنبەلەرنى يېزىپ قويۇشقا سەل قاراش

نەسەبنامە يازغاندا پايدىلانغان ماتېرىياللارنى تولۇق ئەسكەرتىپ قويۇش لازىم. نەسەبنامە يازغۇچىلار ئىش پۈتكەندىن كېيىن پايدىلانغان مەنبەلەرگە قايتا مۇراجىئەت قىلمايدىغانلىقىنى سەۋەب سۈپىتىدە كۆرسىتىشى مۇمكىن. ئەمما، ئەھۋال ئۇنداق بولۇشى ناتايىن. كۆپىنچە ئەھۋالدا نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلار نەسەبنامە يېزىش ۋاقتىدا دەسلەپتە بەزى مۇھىم ئۇچۇرلارغا سەل قارىغانلىقىنى بايقاپ قېلىپ، كېيىن شۇ مەنبەلەرگە قايتا مۇراجىئەت قىلىدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە يېزىشتا توپلىغان ۋە پايدىلانغان ھەر بىر ماتېرىيال مەنبەسىنى، ھەتتا ئۇ بىرەر كىشىنىڭ ئىسمى، بىرەر كىتابنىڭ نامى ياكى قەبرە تېشى بولغان تەقدىردىمۇ خاتىرىلەپ قويۇش ئارتۇقچە ئىش ئەمەس. كېيىن-

كىلەرنىڭ ئىزدىشىگە قولاي بولۇشى ئۈچۈن، يەنە ماتېرىياللارنىڭ قەيەردىن ئېلىنغانلىقىنىمۇ ئىزاھلاپ قويۇش ئەرزىيدىغان ئىشتۇر.

9) ئىككىلەمچى ماتېرىياللاردىن ئېلىنغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنىلا ئىشەنچلىك دەپ قاراش

نەسەبشۇناسلىقنىڭ مۇھىم قائىدىلىرىدىن بىرى — ساغلام بولغان گۇمانلىنىش پوزىتسىيەسىنى دائىم ساقلاشتۇر. تارىخ، يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە ئەجدادلاردىن قالغان قول يازمىلاردىكى ماتېرىياللار بىر قەدەر ئىشەنچلىك بولسىمۇ، ئەمما كېيىنكىلەر قالدۇرۇپ قويغان قول يازمىلار تەتقىقاتچىلارنىڭ بەزى پەرەزلىرىگە تايانغان نەتىجىلەر ۋە ئاغزاكى گەپ-سۆزلەر، نەسەبنامە يېزىشنى يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلىيەلەيدۇكى، ئۇلاردىكى سانلىق مەلۇماتلار، ھەر بىر تەپسىلاتلار ھەرگىزمۇ بىۋاسىتە مەنبە بولالمايدۇ.

10) ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن سۆزلىشىشنى كېچىكتۈرۈش

ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ ھەر قانداق بىر ئەزاسى نەسەبنامە يېزىشنىڭ بىۋاسىتە مەنبەسى، شۇنداقلا ئەجدادلارنىڭ ھايات، سەرگۈزەشتىلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ھېكايە-رىۋايەتلەرنى تىرىكلەرگە يەتكۈزىدىغان بىردىنبىر ۋاستە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇڭا، ھايات ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن ئالاقىدار مەسىلىلەر توغرىسىدا سۆزلىشىش — نەسەبنامە يازغۇچىلارنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلىرى ئىچىدە ئالدىنقى ئورۇنغا تىزىلىشى كېرەك. ئەگەر ئۇرۇق-تۇغقانلار ياقا يۇرتلاردا بولۇپ قالسا، ئۇلار بىلەن ۋاقتىدا كۆرۈشۈپ سۆھبەتلىشىش لازىم. نۇرغۇن ئۇرۇق-تۇغقانلارغا مۇناسىپ ئىلھام بېرىلىدىغانلا بولسا، ئۇلار ئۆز جەمەتىنىڭ شان-شەرىپى ئۈچۈن ئۆزلىرىنىڭ ئەسلىمىلىرىنىڭ يېزىققا ئېلىنىشىنى تولىمۇ خالايدۇ.

3. نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى

مۇكەممەل بىر نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسى ۋە ياكى جەمەت تارىخى قانداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك؟ تارىختىن بۇيان ھەر قايسى مىللەتلەردە روياپقا چىققان جەمەت نەسەبنامىلىرى مەزمۇن دائىرىسى جەھەتتە ھەر خىل بولۇپ، بۇ ئەھۋال روشەنكى، جەمەتنىڭ چوڭ - كىچىكلىكى، جەمەتنىڭ ئېنىقلانغان تارىخىنىڭ ھەمدە نەسەب خاتىرىسىنىڭ داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلغان ۋاقتىنىڭ ئۇزۇن - قىسقىلىقى، نەسەبنامە يازغاندا قولغا كەلتۈرۈلگەن ماتېرىياللارنىڭ تۈرلىرىنىڭ ئاز - كۆپلۈكى، نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ ئىزدىنىش شارائىتى ۋە ئەمەلىي شارائىتى ... قاتارلىق كۆپ تەرەپتىكى ئامىللارغا باغلىقتۇر، شۇنداقتىمۇ، نۇرغۇن نەسەب خاتىرىلىرىدە بېرىلگەن مەزمۇنلارنى ئومۇملاشتۇرۇپ قارىغاندا ھەمدە جۇڭگودىكى نەسەبنامە يېزىشتىكى ئالاقىدار قائىدە - پرىنسىپلارغا ئاساسلانغاندا، مۇكەممەل دەپ قارالغان نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسىدە تۆۋەندىكىدەك مەزمۇنلار ھازىر بولۇشى لازىم.

1) نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمىسى

نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمى نەسەبنامە ئىچىدە كەم بولسا بولمايدىغان بىر بۆلەكتۇر. ئۇنىڭدا ئاساسەن نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ ئەھمىيىتى، نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ سەۋەبلىرى ۋە مەقسىتى، جەمەتنىڭ تارىخىي مەنبەسى ۋە كۆچۈش ئەھۋالاتى، نەسەبنامە تۈزگۈچىنىڭ ئەھۋالى، جەمەتتە تۈزۈلگەن ئىلگىرىكى نەسەبنامىلەر (ئەگەر بار بولسا) نىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى ھەمدە نەسەبنامە تۈزۈشكە ئالاقىدار بەزى نەزەرىيەۋى مەسىلىلەر خاتىرىلىنىدۇ. مۇقەددىمە قىسمىنىڭ ئۇزۇن ياكى قىسقا يېزىلىشىنى نەسەبنامە تۈزگۈچى كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بەلگىلىسە بولىدۇ. بۇ ئۇزۇن بولغاندا نەچچە ئون بەت، قىسقا بولغاندا بىر -

ئىككى بەت بولسا كۇپايە. نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنىڭ ۋاقتىغا ئاساسەن، ئۇنى يېڭى مۇقەددىمە ۋە كونا مۇقەددىمە دەپ بۆلۈشكە بولىدۇ. كونا مۇقەددىمە ئىلگىرى تۈزۈلگەن نەسەبنامىلەردە ئەسلىدە بار بولغان مۇقەددىمىلەرنى كۆرسەتسە، يېڭى مۇقەددىمە كونا نەسەبنامىلەر تۈزىتىپ تولۇقلانغاندا يېزىلىدىغان مۇقەددىمىدۇر. ئادەتتىكى ئەھۋالدا داۋاملاشتۇرۇپ تۈزۈلگەن نەسەبنامىلەردىكى ئەسلىدە بار بولغان مۇقەددىمە پۈتۈن ھالىتى بىلەن ساقلىنىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ تارىخى ئۇزارغانسېرى ۋە ئۇلارنىڭ تۈزىتىلىش قېتىم سانى كۆپەيگەنسېرى، ئۇنىڭدىكى مۇقەددىمىلەرمۇ كۆپىيىپ بارىدۇ. بۇ نەسەبنامە ئۈچۈن ئارتۇقچە تەركىب بولماستىن، بەلكى نەسەبنامىنىڭ تۈزىتىلىش ئەھۋالىدىن مەلۇمات بەرگۈچى ماتېرىيال بولۇش سۈپىتىدە قىممەتلىكتۇر.

نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنى جەمەت ئىچىدىكى شەخسلەر يېزىشىمۇ، جەمەت سىرتىدىكى كىشىلەر يېزىشىمۇ مۇمكىن. ناۋادا، مۇقەددىمە قىسمىنى يېزىشقا جەمەت ئىچىدىن كىشى چىقمىسا، ئۇنداقتا، بەزى جەمەتلەر جەمەتكە تەۋە بولمىغان، ئەمما قەلەم قۇۋۋىتى ئۈستۈن، بىلىملىك شەخسلەرنى تەكلىپ قىلىپ مۇقەددىمە يازدۇرۇشى مۇمكىن. بىزنىڭ تەشەببۇسىمىزچە، نەسەبنامىنىڭ مۇقەددىمە قىسمىنى نەسەبنامىنى تولۇقلاپ تۈزگۈچى ياكى يېڭىدىن تۈزگۈچى كىشىلەر ئۆزلىرى يازغىنى تۈزۈك. مۇشۇنداق قىلغاندا، نەسەبنامە تۈزۈشتىكى مەقسەت ۋە مۇددىئانى ھەم ئالاقىدار مەلۇماتلارنى مۇبالىغىدىن خالىي قىلغىلى بولىدۇ.

2) نەسەبنامىلەرنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسى

نەسەبنامىنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسى — نەسەبنامىنىڭ تۈزۈلۈشى ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىلىشىدا قوللىنىلغان ياكى رىئايە قىلىنغان قائىدە - پرىنسىپلارنى كۆرسىتىدۇ. ئۇنىڭدا ئاساسەن مەلۇم بىر نەسەبنامىنى تۈزۈشنىڭ كونكرېت پرىنسىپلىرى، تارىخىي ئەھۋاللارنى ۋە شەخسلەرنى خاتىرىلەشنىڭ ئۇسۇللىرى،

نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلىدىغان شەخسلەر ۋە تارىخىي ئەھۋاللارنىڭ دائىرىسى، شەخسلەرنى نەسەبنامە ئىچىدە خاتىرىلەش ياكى خاتىرىلىمەسلىكنىڭ ئۆلچەملىرى، نەسەبنامىدە ئىشلىتىلگەن نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسىنىڭ خاراكتېرى، نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلما جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرى، نەسەبنامىدىكى ھەر قايسى مەزمۇن تۈرلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىدىكى سەۋەبلەر، نەسەبنامىنىڭ يېزىلىشىدا ساقلىنىشقا تېگىشلىك ئىشلار، شۇنداقلا نەسەبنامىنى تولۇقلاپ تۈزگەندە، رىئايە قىلىشقا تېگىشلىك پرىنسىپ قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىنىدۇ. نەسەبنامىنىڭ تۈزۈلۈش قائىدىسىنى تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ يېزىشقىمۇ ياكى يۇقىرىقى مەزمۇنلارغا ئاساسەن ماۋزۇ بەلگىلەپ يېزىشقىمۇ بولىدۇ. ئۇنى يەنە قىسقا يېزىشقىمۇ، ئۇزۇن يېزىشقىمۇ بولىدۇ. تارىختا نەسەبنامە يېزىپ قالدۇرغان كۆپىنچە جەمەتلەر جەمەتنىڭ شان-شەرىپىنى قوغداش ئۈچۈن، نەسەبنامىلىرىدە ياخشى ئەھۋاللارنىلا يېزىپ، يامان ۋە ناچار ئەھۋاللارنى يازماسلىق ۋاستىسىنى قوللانغان. بۇنىڭدىن كېيىن يېزىلغۇسى نەسەبنامىلەردە ئوخشاشلا جەمەتنىڭ شەرىپىگە داغ چۈشۈرىدىغان ئەھۋاللارنى خاتىرىلىمەسلىك ياكى قىسقا يېزىش ئەھۋالى داۋاملىشىشى مۇمكىن.

3) نەسەبنامە ھەققىدىكى بايان

نەسەبنامە ھەققىدىكى بايان — نەسەبنامە ھەققىدىكى چۈشەنچىلەر، جۈملىدىن نەسەبنامە تۈزۈشنىڭ رولى، ئەھمىيىتى، تارىخى، ئۇسۇلى قاتارلىقلار شەرھلىنىدىغان بىر بۆلەكتۇر. چەت ئەللەردە ۋە خەنزۇلاردا ئىلگىرى تۈزۈلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەرگە مۇشۇنداق بىر بۆلەك كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئۆز نەسەبنامىسىگە بولغان تونۇشىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئۇنى قەدىرلەش تۇيغۇسىنى ئۆستۈرىدۇ. بۇ بۆلەك يەنە ئۆز نۆۋىتىدە كىشىلەرنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىگە ئېتىبار بېرىش قىزغىنلىقىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنىڭمۇ مۇھىم كۆرسەتمىسى بولالايدۇ.

4) شەجەرە

نەسەبنامە ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم بۆلەك بولۇش سۈپىتى بىلەن شەجەرە جەمەت ئەزالىرى، مەسىلەن، ئاتا-بالا ۋە قېرىنداش-ھەمشىرىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدىغان، دەسلەپكى ئەجدادتىن پەيدا بولغان ھەر بىر جەمەت ياكى ئائىلىلەردىكى ئەزالار ئېنىق يېزىپ كۆرسىتىلىدىغان ئىسخېمىدۇر. نەسەبنامىدە ھەر خىل شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن لايىقلىرىنى تاللاپ جەمەت شەجەرىسى تۈزۈشكە بولىدۇ. ھەر خىل شەجەرە ئىسخېمىلىرىنىڭ ھەر قايسىسى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولۇپ، ھەر بىر كىشى ئۆز جەمەتىدىكى شەخسلەر سانىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە، ئىگىلىگەن ماتېرىياللىرىنىڭ تولۇق بولغان-بولمىغانلىقىغا قاراپ شەجەرە ئىسخېمىسىنى جانلىق تاللاپ ئىشلەتسە بولىدۇ. ئەمما نېمىلا بولسۇن، ئوقۇشلۇق بولۇش، ھەقىقىي بولۇش، ئېنىق بولۇش شەجەرە شەكىللىرىنى تاللاپ ئىشلىتىش ياكى تۈزۈشتە ئويلىشىش زۆرۈر بولغان ئەڭ مۇھىم ئىشلار بولۇپ سانىلىدۇ.

5) جەمەت ئۈگۈتلىرى

جەمەت ئۈگۈتلىرى — بىر جەمەت ئىچىدە بىر قەدەر مۇقىملاشقان پەند-نەسىھەتلەر، مەلۇم ئىش ياكى ئەھۋاللاردىن يەكۈنلەنگەن تەجرىبە-ساۋاقلار ... دىن تەشكىل تاپقان تەلىم-تەربىيە مەزمۇنلىرىنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت (ياكى ئائىلە) ئۈگۈتلىرى نەسەبنامىلەرنىڭ مۇھىم مەزمۇنلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئۇ قەدىمكى ئەنئەنىۋى جەمەت تەربىيەسىدە ناھايىتى مۇھىم روللارنى ئوينىغان. قەدىمكى دەۋرلەردىن بېرى ئىنسانلار جەمئىيىتى قانداشلىق مۇناسىۋەت نۇقتىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا ئۇرۇق، جەمەت ۋە ئائىلىدىن ئىبارەت قانداش گۇرۇھلار باسقۇچلىرىنى بېسىپ ئۆتتى. ۋاھالەنكى، بۇلار كېيىنكى زاماندا شەكىللەنگەن دۆلەتلەرنىڭ ئۇل ئاساسى ئىدى. دۆلەتلەر خاتىرجەمسىز بولغان، دۆلەت قانۇنلىرى مۇكەممەل ۋە ئېنىق بولمىغان چاغلاردا، ھەر

قايسى جەمەت (ياكى ئائىلە) لەرنىڭ ئۇگۇتلىرى جەمئىيەت تەرتى-
پىنى مۇقىملاشتۇرۇش رولىنى جارى قىلدۇرغانىدى. دۆلەتلەر
ئۇرۇش پاتقىقىغا پاتقان، بەزىدە جەمئىيەت ھۆكۈمەتسىز ھالەتتە
قالغان چاغلاردىمۇ جەمەت (ياكى ئائىلە) لەرنىڭ نەسەبنامىسىدە
يېزىپ قالدۇرۇلغان تەلىم - تەربىيە مەزمۇنلىرى ھەر بىر جەمەت
كىشىلىرىنىڭ ئۆز ھەرىكىتىنى قېلىپقا سېلىشنىڭ مۇھىم
كۆرسەتمىسى سۈپىتىدە خىزمەت قىلغانىدى. دۆلەت قانۇنى بىر
قەدەر مۇكەممەل، جەمئىيەت تەرتىپى مۇقىم، ئىقتىساد پاراۋان
دەۋرلەردىمۇ جەمەت ئۇگۇتلىرى دۆلەت قانۇنى بىلەن بىر قاتاردا
كىشىلەرنىڭ ئۆز - ئۆزىنى تىزگىنلىشىدىكى مۇھىم مىزان تەر-
زىدە ئىشلىتىلگەن. چۇنكى، جەمەت ياكى ئائىلىلەر ئۆز مەۋجۇت-
لۇقىنى ساقلاش ئۈچۈن، جەزمەن مەلۇم خىلدىكى ھەرىكەت
مىزانلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش ئارقىلىق جەمەت ئەزالىرىنى
چەكلەشكە ئېھتىياجلىق بولاتتى. مانا بۇ جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ
مەيدانغا كېلىشىدىكى ئەڭ دەسلەپكى زۆرۈرىيەتتۇر. قەدىمدىن
ئېتىبارەن ھەر قايسى مىللەتلەردە جەمەت ئۇگۇتلىرى دەۋرلەرنىڭ
ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ بېيىپ باردى. جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مەزمۇ-
نى ئۆز دەۋرىدىكى دانىشمەنلەرنىڭ ھېكمەتلىرى ۋە تەجرىبە-
ساۋاقلىرىدىن ئوزۇق ئالدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر بىر دەۋردە
ھۆكۈمران ئورۇندا تۇرغان دىنىي ئىدىيە ۋە دىنىي ھەرىكەت
مىزانلىرىمۇ جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مۇھىم ئىدىيەۋى ئاساسى
بولدى.

ئۇيغۇرلاردا گەرچە نەسەبنامە يېزىش پۈتۈن مىللەت دائىرى-
سىدە ئومۇملاشقان ئەنئەنىگە ئايلانمىغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇي-
غۇر جەمەتلىرى ۋە ئائىلىلىرىدە جەمەت ئۇگۇتلىرى بولمىغانلىق-
تىن دېرەك بەرمەيدۇ. دەل ئەكسىچە، ئۇيغۇر ئائىلىلىرىدە ۋە جە-
مەتلىرىدە ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئىسلام دىنىدىكى ئەخلاق تەربى-
يەسى، دىنىي تەربىيە ۋە ھاياتلىق تەربىيەسى مەزمۇنىدىكى كۆر-
سەتمىلەر ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ شۇ ئائىلە ياكى جەمەت-

تىكى ئەزالارنىڭ ھەرىكىتىنى قېلىپقا سېلىشىدىكى مۇھىم ئا-
ساس بولغان بولسا، ھەر بىر جەمەتنىڭ چوڭلىرى ئۆزلىرىنىڭ
ھاياتىي پائالىيەتلىرى داۋامىدا يەكۈنلىگەن تەجرىبىلەر، شۇنداقلا
ئۇيغۇر مەدەنىيەت تارىخىدىكى پەيلاسوپ - ھاكىملارنىڭ ئالاقىدار
پەند - نەسىھەتلىرىمۇ ھەر بىر ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ تەلىم -
تەربىيەسىنىڭ تەركىبىي قىسمى بولغان.

نەسەبنامىلەرنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن قەدىرلەشكە سازاۋەر
بولۇشىدىكى مۇھىم سەۋەبلەرنىڭ بىرى شۇكى، نەسەبنامىلەردە
كىشىلىك جەمئىيەتتە زۆرۈر بولغان ئېسىل ھەرىكەت نىزاملىرى
ئۇلۇغلىنىدۇ، تەكىتلىنىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۇلارغا رىئايە قىلىشى
تەلەپ قىلىنىدۇ. مەلۇم خىلدىكى قەبىھ، ناچار ھەرىكەت - قىلىق
ۋە خۇي - پەيلەر چەكلىنىدۇ. تارىختىن بېرى نەسەبنامىسى بار
ياكى يوق ئائىلە ۋە جەمەتلەردە ئېلىپ بېرىلىدىغان تەلىم - تەر-
بىيەلەردە تەشەببۇس قىلىنىدىغان ۋە چەكلىنىدىغان ھەرىكەت -
قىلىق نىزاملىرى كۆپ خىل بولۇپ، ئۇلارنى تۆۋەندىكىلەرگە يى-
غىنچاقلاش مۇمكىن:

بىرىنچى، جەمەت قانۇنى ۋە دۆلەت قانۇنىنى ھۆرمەت قى-
لىش، رىئايە قىلىش ۋە قەدىرلەش.

ئىككىنچى، جەمەتنىڭ ئىچىدىكى ۋە سىرتىدىكىلەر بىلەن
ئېجىل - ئىناق ئۆتۈش.

ئۈچىنچى، ئاتا - ئانىغا ۋاپادار بولۇش، چوڭلارنى ھۆرمەتلەش.

تۆتىنچى، ئېتىقادلىق ۋە ئەدەپلىك بولۇپ، قائىدە - يوسۇنغا
ھۆرمەت قىلىش.

بەشىنچى، ئەجداد روھىنى ئۇنتۇماسلىق، ئۇلارنىڭ ياخشى
ئىزىنى بويلاپ مېڭىش.

يەنە بەزى نەسەبنامىلەردە جەمەت ئۇگۇتلىرىنىڭ مەزمۇنلىرى
يۇقىرىقىلاردىن ھالقىپ تېخىمۇ كۆپ تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى
مۇمكىن. مەسىلەن، بىر جەمەت ئىچىدە ئەرلەرنىڭ ئاياللار ئۈستى-
دىكى ھوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئاياللارنىڭ ئەرلەر ئۈستى-

دىكى هوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئاتا - ئانىلارنىڭ پەرزەنتلەر ئۇستىدىكى هوقۇقلىرى ۋە مەجبۇرىيەتلىرى، ئائىلە ياكى جەمەت دائىرىسىدە ئىقتىسادىي ئېلىم - بېرىم ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش قائىدىلىرى، توي - تۆكۈن ۋە ئۆلۈم - يىتىم ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش قائىدىلىرى، جەمەتتىكى چوڭلار يەكۈنلىگەن مۇهىم، ئەهمىيەتلىك تەجرىبە - ساۋاقلار ... دېگەندەك. بۇ هەر قايسى جەمەتلەرنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىغا قاراپ پەرقلىنىدۇ.

6) تەرجىمىهاللار

تەرجىمىهاللار — جەمەت ئىچىدىكى هەر قايسى شەخسلەرنىڭ تارىخىي تۆهپىلىرى خاتىرىلىنىدىغان بۆلەكتۇر. ئۇ جەمەت ئىچىدىكى داڭلىق، تۆهپىسى بار شەخسلەرنىڭ ئىش ئىزلىرىنىڭ خاتىرىسى بولۇپ، ئەنئەنىۋى نەسەبنامىلەرگە بىر جەمەتتىن چىققان شەخسلەرنىڭ دۆلەت، مىللەت ۋە جەمئىيەتكە قوشقان تۆهپىلىرى، هەتتا ئۆز يۇرتى ياكى جەمەتكە قىلىپ بەرگەن بىرەر ئەهمىيەتلىك ئىشى ۋەجىدىن، شۇ شەخسلەرنىڭ پەزىلىتىنى بايان قىلىشقا بېغىشلانغان مەخسۇس تەرجىمىهاللار قىستۇرۇلۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ شۇلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىشى، شۇلارنى ئۈلگە قىلىشى مەقسەت قىلىنغان.

جەمەت تەرجىمىهاللىرىنى ئادەتتە ئەر ئەجدادلارنىڭ تەرجىمىهاللىرى ۋە ئايال ئەجدادلارنىڭ تەرجىمىهاللىرى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ. ئايال ئەجدادلارنىڭ تەرجىمىهاللىرى يەنە جەمەت ئىچىدىكى ئاياللارنىڭ تەرجىمىهاللىرى ۋە جەمەتتىن باشقا جەمەتلەرگە ياتلىق بولۇپ چىقىپ كەتكەن قىز (ئايال) لارنىڭ تەرجىمىهاللىرى دەپ پەرقلەندۈرۈلىدۇ. مەيلى قايسى خىلدىكى تەرجىمىهال بولسۇن، شۇ تەرجىمىهاللارغا ئىش ئىزلىرى تونۇشتۇرۇلغان شەخسلەرگە ئائىت هېكايىلەر قىستۇرۇلۇپ، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ ئۇلارنى ئېنىق بىلىش ۋە تەسەۋۋۇر قىلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىلىدۇ.

جەمەت نەسەبنامىسى ئىچىگە قىستۇرۇلىدىغان تەرجىمە-

هاللارنىڭ بايانى چىن، تىلى ساپ، مەزمۇنى ۋەزىنلىك بولۇشى، زىيادە دەبدەبىچىلىك ۋە كۆپتۈرمىچىلىكتىن ساقلىنىش لازىم. نەسەبنامىلەر ئىچىدىكى تەرجىمىهاللارنىڭ قىممىتىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە هۆكۈم قىلىشنىڭ ئاساسى دەل ئۇلاردا ئەمەلىي ئەهۋال خاتىرىلەندىمۇ ياكى مۇبالىغە بارمۇ دېگەنگە قاراشتىن ئىبارەت. شۇڭا، نەسەبنامىلەردىكى شەخسلەرنىڭ تەرجىمىهاللىرى نەسەبنامىلەرنىڭ تارىخ بولۇشتەك خۇسۇسىيىتى ئېتىبارى بىلەن شۇنداق يېزىلىشى زۆرۈر.

7) ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە باشقا يازمىلار

نەسەبنامە ئائىلە ياكى جەمەتنىڭ تارىخى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئىچىدە ئەلۋەتتە جەمەتتىكى شەخسلەر ئىجاد قىلىپ قالدۇرغان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى كەم بولسا بولمايدۇ. خەنزۇلارنىڭ ئالتە سۇلالە دەۋرىدىن كېيىن بارلىققا كەلگەن جەمەت نەسەبنامىلىرىدە جەمەت ئىچىدىن چىققان ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەسەرلىرى نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈلىدىغان ئەهۋاللار بىر قەدەر كەڭ ئەۋج ئالغان. خەنزۇلارنىڭ شۇ دەۋردە بارلىققا كەلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلىرىدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى نەسەبنامىلەرنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتقان بولۇپ، هەتتا ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تارىخشۇناسلىقتا، مەدەنىيەتكە، ئىقتىسادقا ۋە دىنغا چېتىلغانلىقى سەۋەبىدىن، رەسمىي تارىخنامىلەر بىلەن هۆسن تالىشالايدىغان هالغا كەلگەن. ياۋروپالىقلاردا بارلىققا كەلگەن بىر قىسىم نەسەبنامىلەردىمۇ هەر بىر جەمەتتىن چىققان ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئىجادىيەت ئىزلىرى قىستۇرۇلغان. شۇنداق بولغانىكەن، ئەنئەنىۋى نەسەبنامە قائىدىلىرى بويىچە ئۇيغۇرلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدىمۇ هەر بىر جەمەتتىن چىققان ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەدەبىيات - سەنئەت مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى يېزىپ قالدۇرۇش ئارتۇقچە ئىش ئەمەس.

نەسەبنامىلەر ئىچىگە قايسى خىلدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى كىرگۈزۈلۈشى كېرەك؟ ئەلۋەتتە ئەدەبىيات - سەنئەت

ئەسەرلىرىنى ئۇزۇن - قىسقىلىقىغا قاراپ، نەسەبنامە ئىچىگە
قىستۇرۇشقىمۇ ياكى ئايرىم تۇپلەپ بىللە ساقلاشقىمۇ بولىدۇ.
بۇنداق ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى ئادەتتە ئەدەبىيات -
سەنئەت ساھەسىدىكى بارلىق تۈرلەر، جۈملىدىن شېئىرلار، ھېكا-
يەتلەر، خەت - چەكلەر، بېغىشلىمىلار، رەسىملەر، ھۆسنخەتلەر،
ناخشىلار ... بولۇشى مۇمكىن. (خەنزۇلارنىڭ ئەنئەنىۋى نەسەبنا-
مىلىرى ئىچىگە قىستۇرۇلغىنى كۆپىنچە شېئىرلار بولغان). ئو-
مۇمەن شۇ خىلدىكى ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى بولسىلا،
ئەھۋالغا قاراپ نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرۇشقا بولىدۇ.
جەمەت ئەزالىرى ياراتقان ئەدەبىيات - سەنئەت ئەسەرلىرى
ئۇلارنىڭ قان - تەرىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ئۇلارنىڭ بەدىئىيلىك دە-
رىجىسىنىڭ قانچىلىك بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار ئىچىدىكى
مۇھىم بۆلەكلەر ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ ما-
تېرىياللىق قىممىتىنى ۋە زوقلىنىش قىممىتىنى بارغانسېرى
كۆپ نامايان قىلىدۇ. ئەمما، بىر جەمەت ئىچىدىن يېتىشىپ چىق-
قان ئەدىب ۋە سەنئەتكارلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ شەكلى ھەر خىل،
مەزمۇنى بەك مول بولسا، ئۇنداقتا كېيىنكىلەر (نەسەبنامىنى
داۋاملاشتۇرۇپ يازغۇچىلار ياكى تۈزگۈچىلەر) نىڭ ئىجتىھات بى-
لەن رەتلىشى زۆرۈر بولىدۇ. شۇنداق قىلغاندىلا، بۇنىڭدىن كې-
يىنكى ئەۋلادلار تېخىمۇ ئوبدان پايدىلىنالايدۇ ۋە بۇنداق ئەسەر-
لەرمۇ كەڭ تارقىلىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن
بىللە بىز شۇنى تەشەببۇس قىلىمىزكى، كىشىلەر ھازىرقى زاماند-
غا خاس ئائىلە - جەمەت نەسەبنامىلىرىنى تۈزگەندە ياكى بۇرۇنقى
نەسەبنامىلەرنى داۋاملاشتۇرۇپ يازغاندا، ئەدەبىيات - سەنئەت ئە-
سەرلىرىنى نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈشتە ئېھتىياتچانلىق بىلەن
تاللىشى، سەرخىللىرىنى كىرگۈزۈشى، قىممىتى بار بولغان ۋە-
كىللىك ۋەسىقىلەرنى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈپ بېرىشى كېرەك.
8) جەمەت رەسىملىرى
نەسەبنامە يېزىق، رەسىم، ئىسخېما، سۈرەت، جەدۋەل بىر

گەۋدە قىلغان ئۇنىۋېرسال ۋەسىقە بولۇپ، ئۇنىڭ ئىشلىتىلىش
قىممىتى چوڭ. نەسەبنامىلەر گەرچە يېزىقنى ئاساس، سۈرەتلەرنى
قوشۇمچە قىلىپ تۈزۈلسىمۇ، ئەمما بىر پارچە سۈپەتلىك رەسىم
ياكى سۈرەت جەمەت كىشىلىرىنىڭ قىياپىتىنى ۋە ئالاھىدىلىكى-
نى كېيىنكى دەۋرلەرگە تېخىمۇ ئوبرازلىق ھالەتتە يەتكۈزۈپ بې-
رەلەيدۇ. سۈرەت ياكى رەسىملەرنى نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرۇش-
نىڭ ئەھمىيىتى شۇ يەردىكى، ئۇ (يەنى رەسىم ياكى سۈرەت) جە-
مەت ئەنئەنىسىنىڭ داۋاملىشىشىنى ئەڭ بىۋاسىتە كۆرۈنۈش بى-
لەن تەمىن ئېتىپ، نەسەبنامىنى يېزىق ماتېرىيالى بىلەنلا چەك-
لىنىپ قالىدىغان ھالەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ، نەسەبنامىدە ئىپادىل-
ەنمەكچى بولغان مەقسەتنى تېخىمۇ ئومۇمىي ھالەتتە ئايان قىلىپ
بېرەلەيدۇ. شۇ بويىچە بولغاندا، نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنىنى بېيى-
تالايدىغان، كىشىلەرنىڭ چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرالايدىغان،
نەسەبنامىنى جانلىق كۆرسىتەلەيدىغان سۈرەت ياكى رەسىملەرنى
نەسەبنامىگە قىستۇرۇشقا بولىدۇ.
بۇ رەسىم ياكى سۈرەتلەر تۆۋەندىكىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلى-
شى مۇمكىن:
(1) كونا رەسىملەر: بىر ئائىلە ياكى جەمەتتە ساقلانغان كونا
سۈرەتلەر (مەيلى ئۇ رەڭلىك ياكى رەڭسىز بولۇشىدىن قەتئىينە-
زەر) نىڭ تارىخىي قىممىتى يۇقىرى بولۇپ، ئۇلار نەسەب ماتېرى-
يالىنى ئىسپاتلاشتا ئەڭ كېرەكلىك ماتېرىياللاردۇر. بۇنداق سۈ-
رەتلەر نەسەبنامە ئىچىگە جەزمەن كىرگۈزۈلىدۇ.
(2) ئەجدادلار رەسىملىرى: بۇلار ۋاپات بولغان ئەجدادلارنىڭ
رەسسامlar تەرىپىدىن سىزىلغان رەسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ.
ئەجدادلارنىڭ سىزىلغان رەسىملىرىنى نەسەبنامىلەرگە كىرگۈ-
زۈشتىكى مەقسەت ئاشۇ جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاشۇ ئەجدادلارغا
بولغان ھۆرمىتىنى ئىپادىلەش ۋە ئۇلارنى ياد ئېتىشتىن ئىبا-
رەت. ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن بېرى ئىسلام دىنىدىكى ئالاقىدار بەل-

گىلىملەر ۋەجىدىن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ رەسىملىرىنى سىزدۇرۇپ قالدۇرمىغان. بىز تارىخىمىزدا ئۆتكەن مەشھۇر شەخسلەر (پادىشاھلار، ئالىملار، قەھرىمانلار، ئەدىبلەر ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار) دىن مۇتلەق كۆپچىلىكىنىڭ سىزىلغان رەسىمىنى ئۇچراتمايمىز. مۇشۇ ئەھۋالغا قارىتا ھازىرقى زاماندا ئۇيغۇر رەسساملىرى مەدەنىيەت تارىخىمىزدا ئۆتكەن بىر قىسىم مەشھۇر شەخسلەرنىڭ رەسىمىنى تەسەۋۋۇر قىلىپ سىزىپ چىقتى ۋە چىقماقتا. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، ھەر بىر جەمەتتىكىلەر ئۆزلىرىنىڭ جەمەتىدىن چىققان مەشھۇر كىشىلەر (ھېچبولمىغاندا دەسلەپكى ئەجدادى)نىڭ رەسىمىنى ئۇلارنىڭ بىلىنگەن جىسمانىي ئالاھىدىلىكلىرى ۋە كېيىنكىلەر ۋۇجۇدىدا زاھىر بولغان ئىرسىي ئالاھىدىلىكلەر بويىچە تەسەۋۋۇر قىلىپ سىزىپ چىقىپ، ئۇلارنى نەسەبنامە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرسىمۇ بولىدۇ. بەزى مىللەتلەردە جەمەت نەسەبنامىسىدە، ھەتتا شۇ جەمەتنىڭ (بىلىنگەن) دەسلەپكى ئەجدادىنىڭ رەسىمى سىزىلىپ، نەسەبنامىنىڭ باش قىسمىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. كېيىنرەك بارلىققا كەلگەن مەشھۇر شەخسلەرنىڭ رەسىملىرىمۇ ئوخشاشلا سىزىلىپ، شۇلار ھەققىدىكى تەرجىمىھالغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. بەزىدە ھەتتا ئاشۇلارنىڭ قول يازمىلىرىدىن بىرەر نۇسخا قىستۇرىدىغان ئەھۋاللارمۇ بار.

(3) ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ رەسىملىرى: بۇ ئەجدادلار ئولتۇراقلاشقان ئىمارەتلەر، سارايلار، ھويلا - ئاراملار ۋە شۇلار سالدۇرغان باشقا تۇرالغۇلارنى كۆرسىتىدۇ. ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرى ئۇلار ياشىغان، پائالىيەت قىلغان ۋە ئاۋۇپ كۆپەيگەن جايلار بولۇپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا نەسەبنامىلەردە ئاشۇ تۇرالغۇلارنىڭ رەسىم ۋە سۈرەتلىرىنىڭ بولۇشى ئارتۇقچە ئىش ئەمەس. خەنزۇلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدە ئەجدادلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ رەسىملىرى كىرگۈزۈلىدىغان ئەھۋال كۆپ ئۇچرايدۇ. ئۇلارنىڭ نەسەبنامىلىرىدە ئەجدادلىرىنىڭ ئىبادەت سورۇنلىرى

ۋە قەبرىلىرىنىڭ رەسىملىرى ئىرىنمەي كىرگۈزۈلگەن، ھەتتا بەزى نەسەبنامىلەردە ئەجدادلىرى تۇرغان ئىمارەتلەرنىڭ شەكلى سىزىپ كۆرسىتىلگەن، بەزىلىرىدە شۇلار ياشىغان جايلارنىڭ تەپسىلىي جۇغراپىيەلىك ئەھۋالىدىن مەلۇماتلار قالدۇرۇلغان. خەنزۇلاردا يېقىنقى دەۋرلەرگىچە ھەر بىر جەمەتنىڭ خاس ئىبادەتخانىلىرى بولغان بولۇپ، بۇنداق ئىبادەتخانىلارنىڭ رەسىملىرى نەسەبنامىلەر ئىچىگە سىزىپ كىرگۈزۈلگەن. خۇددى شۇنىڭدەك، ئۇيغۇرلارمۇ نەسەبنامە تۈزگەندە ئەجدادلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ، جۈملىدىن ئۇلار ياساپ قالدۇرغان ساراي، ئىمارەت، باغباراڭ ... لارنىڭ رەسىملىرىنى ئۇلارنىڭ جۇغراپىيەلىك ئورنى ھەققىدىكى مەلۇماتلار بىلەن قوشۇپ نەسەبنامىلەرگە قىستۇرۇشى لازىم. چۈنكى، كىشىلەر شۇنىڭغا ئىشىنىپمۇ قالىدۇكى، بىر جەمەتنىڭ گۈللىنىشى ياكى ۋەيران بولۇشى باشقا ئامىللار بىلەن بىر ۋاقىتتا شۇ جەمەتنىڭ تۇرغان جايى، تېخىمۇ كونكرېت ئېيتقاندا، تۇرالغۇلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەتلىك بولۇپ قالىدۇ. بىز گەرچە بىر جەمەتنىڭ تۇرغان يېرى بىلەن ئۇنىڭ گۈللىنىشى ياكى خارابلىشىشى ئوتتۇرىسىدا قانچىلىك باغلىنىشنىڭ بارلىقىغا بىر نەرسە دېيەلمىسەكمۇ، ئەمما جەمەتلەر ياشىغان تۇرالغۇلاردا ئەجدادلارنىڭ ئىزىنىڭ قالغانلىقى، ئەجدادلارنىڭ نۇرغۇن ھاياتىي پائالىيەتلىرىنىڭ شۇ تۇرالغۇلار بىلەن باغلىنىشلىق بولغانلىقى ... نى نەزەردە تۇتقاندا، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ماتېرىياللارنى نەسەبنامىلەرگە كىرگۈزۈپ قويۇش ئەرزىيدىغان ئىش دەپ قارايمىز.

9) نەسەبنامىنىڭ رەت نومۇرى

نەسەبنامە يېزىش ۋە ساقلاش ئەنئەنىسى بار مىللەتلەردە، نەسەبنامىلەر ۋە نەسەب خاتىرىلىرى جەمەت ئىچىدىلا ساقلىنىدىغان بولۇپ، جەمەت سىرتىغا تارقىتىش ۋە يات جەمەت كىشىلىرىگە ئارىيەت بېرىش چەكلىنەتتى. جەمەت ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ نەسەبنامىلەرنى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ساقلىشىغا، يىتتۇرۇۋەتمەس-

لىكىگە، جەمەت سىرتىغا تارقىتىۋەتمەسلىكىگە كاپالەتلىك قى-
لىش ئۈچۈن، نەسەبنامىلەر تۈزۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ھەر بىر
ئائىلىنىڭ ساقلىشىغا بېرىلگەن نەسەبنامىگە بىردىن نومۇر بەل-
گىلىنەتتى. كىشىلەر نەسەبنامىلەرنى ئالغاندا نومۇر بويىچە ئېلىپ
ئىشلىتەتتى. مانا بۇ يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان نەسەبنامىنىڭ رەت
نومۇرىدۇر. شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا، يەنە ھەر بىر نەسەبنامە
ئۈستىگە نەسەبنامىنىڭ ئومۇمىي سانى (تىراژى)، ئائىلىلەرگە
تارقىتىلغان نەسەبنامىلەرنىڭ سانى ھەمدە نەسەبنامىلەرنى تاپشۇ-
رۇۋالغۇچىلارنىڭ ئىسمى قاتارلىق مەزمۇنلار يېزىلاتتى. نەسەبنا-
مىنىڭ رەت نومۇرىنىڭ ئېنىقلىقى سەۋەبىدىن، ناۋادا نەسەبنامى-
لەر جەمەت سىرتىغا تارىلىپ كەتسە ياكى بۇزۇلۇپ كەتسە، مەس-
ئۇل كىشىنى ئاسانلا سۈرۈشتۈرۈپ تاپقىلى بولاتتى. نەسەبنامى-
نىڭ رەت نومۇرى نەسەبنامىلەرنى باشقا جەمەت كىشىلىرىنىڭ يا-
مان نىيەتتە ئۆزگەرتىۋېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىكى ئوبدان
تەدبىردۇر.

4. نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش سىستېمىسى

نەسەبنامە ئىچىدە ۋە شەجەرىدە بىر جەمەتكە تەئەللۇق شەخس-
لەرنىڭ يالغۇز ئىسمىنىلا يېزىپ قويۇش ئۇلارنىڭ ئەجداد- ئەۋلاد-
لىق تەرتىپىنى بىلىشكە كۆپ ياردەم بېرەلمەيدۇ. نەسەبنامە ئىچىدە
بولسۇن ياكى شەجەرىدە بولسۇن، كۆپىنچە خاتىرىلىنىدىغان كىشى
ئىسمى كۆپ بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى كۆرگۈچىلەر ۋە ئوقۇ-
غۇچىلار نەسەبنامىدىكى مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئومۇمىي نەسەب زەن-
جىرى ئىچىدىكى ئەۋلاد تەرتىپىنى ياكى ئۇنىڭ قايسى ئەۋلادنىڭ
قانچىنچى پەرزەنتى ئىكەنلىكىنى ئاسان پەرقلەندۈرەلمەيدۇ. مۇ-
شۇنداق قىيىنچىلىقنى تۈگىتىش ئۈچۈن، نەسەبنامە ئىچىدىكى
ھەر بىر شەخسنى نومۇر بەلگىلەش ئارقىلىق پەرقلەندۈرگىلى ۋە

تونۇغىلى بولىدۇ. شۇڭلاشقا، غەرب نەسەبشۇناسلىق ساھەسىدە نە-
سەبنامە ۋە شەجەرە ئىچىدىكى بىر جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنى نومۇر
بەلگىلەش ئارقىلىق بىر- بىرىدىن پەرقلەندۈرىدىغان ۋە ئۇلارنىڭ
بىر- بىرى بىلەن بولغان ئەجداد- ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىق
كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئۇسۇل — نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش
سىستېمىسى (Genealogical Numbering System) بارلىققا كەل-
گەن. بۇ ئۇسۇللار ئىچىدە كۆپ قوللىنىلىدىغىنى سوسا سترادو-
نىتز مېتودى(Sosa Stradonitz Method)، تىزىمغا ئېلىش
سىستېمىسى (Registering System)، NGSQ سىستېمىسى
(NGSQ System)، ھېنرى سىستېمىسى (Henry System)، ئا-
بوۋىللي سىستېمىسى (Aboville System)، مۇرگېي دې تۇ-
پىگنىي سىستېمىسى (Meurgey de Tupigny System) ۋە ۋىل-
لىېرس- پاما سىستېمىسى (Villiers/ Pama System) دىن ئىبارەت
بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەجدادتىن ئەۋلاد يۆنىلىشىگە قاراپ،
نەسەب خاتىرىسىدىكى ھەر بىر كىشىگە نومۇر بەلگىلەپ پەرقلەن-
دۈرىدىغان ئۇسۇللاردۇر.

نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرىنى نومۇر بەلگى-
لەشنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا ياكى ئەۋلادتىن ئەجدادقا بولغان يۆ-
نىلىش پەرقىگە ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ: بىرى، ئەۋلاد-
تىن ئەجدادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى؛ يەنە بىرى، ئەجداد-
تىن ئەۋلادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. يۇقىرىقى ئۇسۇللار
ئىچىدە پەقەت سوسا سترادونىتز مېتودىلا ئەۋلادتىن ئەجدادقا
قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىغا تەۋەدۇر. قالغانلىرى ئەجدادتىن
ئەۋلادقا قاراپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىغا مەنسۇپتۇر. تۆۋەندە
ئۇلارنى بىر- بىرلەپ چۈشەندۈرىمىز.

1) ئەۋلاد- ئەجداد يۆنىلىشى بويىچە نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلدا ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلاد (جۈملىدىن نۆۋەتتىكى
«مەن») ئۆزىگە 1 نومۇرىنى بەلگىلىۋېلىپ، ئاندىن ئاتىسىنى 2 نو-

مۇرى بىلەن، ئانىسىنى 3 نومۇرى بىلەن، ئاتىسىنىڭ ئاتىسى (يەنى بوۋىسى) نى 4 نومۇرى بىلەن، ئاتىسىنىڭ ئانىسى (يەنى مومىسى) نى 5 نومۇرى بىلەن، ئانىسىنىڭ ئاتىسى (ئانا تەرەپ بوۋىسى) نى 6 نومۇرى بىلەن، ئانىسىنىڭ ئانىسى (ئانا تەرەپ مومىسى) نى 7 نومۇرى بىلەن ... ئىپادىلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ناۋادا بىلىنگەن ئەجدادلار كۆپ بولسا، ئۇلار ئالدى بىلەن ئاتا تەرەپنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى، ئاندىن ئانا تەرەپنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى تەرتىپ نومۇرى قويۇش ئۇسۇلى بىلەن ئىپادە قىلىنىدۇ. بۇنىڭدا ھەر قانداق بىر شەخسنىڭ ئاتىسىنىڭ تەرتىپ نومۇرى شۇ شەخسنىڭ نومۇرىنىڭ بىر ھەسسىلىك نومۇرى بولىدۇ. ئانىسىنىڭ تەرتىپ نومۇرى ئاتىسىنىڭ تەرتىپ نومۇرىغا بىر قوشۇلغاندىكى سان بولىدۇ.

بۇ خىل ئۇسۇلدا بىردىن تارتىپ 15 كىچە بولغان سانلار بىر جەمەتتىكى نۆۋەتتىكى كىشى (يەنى «مەن») دىن ھېسابلىغاندا تۆت بوغۇن كىشىلەرنىڭ ۋەكىللىك نومۇرلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

1 مەن
2 ئاتىسى
3 ئانىسى
4 ئاتىنىڭ ئاتىسى
5 ئاتىنىڭ ئانىسى
6 ئانىنىڭ ئاتىسى
7 ئانىنىڭ ئانىسى
8 ئاتىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
9 ئاتىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئانىسى
10 ئاتىنىڭ ئانىسىنىڭ ئاتىسى
11 ئاتىنىڭ ئانىسىنىڭ ئانىسى
12 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
13 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئانىسى

14 ئانىنىڭ ئاتىسىنىڭ ئاتىسى
15 ئانىنىڭ ئانىسىنىڭ ئانىسى

مۇشۇ تەرزدە، بىر كىشى ئۆزى ئىنقىلاپ چىققان بىۋاسىتە ئەجدادلىرى ئىچىدىكى ھەر بىر شەخسكە يۇقىرىقىدەك نومۇر بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ بوغۇن تەرتىپىنى ھەم جىنسىنى (چۈنكى تەرتىپ نومۇرى ئىچىدىكى جۈپ تەرتىپ سانلار ئەر جىنسلىق ئەجدادلارغا، تاق تەرتىپ سانلار ئايال جىنسلىق ئەجدادلارغا ۋەكىللىك قىلىدۇ) سىمۋوللۇق رەۋىشتە ئىپادىلىسە بولىدۇ.

2) ئەجداد ـ ئەۋلاد يۆنىلىشى بويىچە نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى

بۇ ئۇسۇلدا كىشىلەر ئۆزلىرى ئىنقىلاپ چىققان ئەجدادلىرىغا نومۇر بەلگىلەشتە ئۆزىدىن تارتىپ ئەمەس، بەلكى ئىنقىلاپ چىقىلغان ھەممە دەسلەپكى ئەجداد دەپ بېكىتىلگەن كىشىدىن تارتىپ تاكى ئۆزىگىچە بولغان ئارىدىكى ھەممە بوغۇندىكى ئەجدادلارغا نومۇر بەلگىلەپ، ئۇلارنىڭ جىنس پەرقىنى ھەم بوغۇن پەرقىنى، شۇنداقلا باشقا ئۇچۇرلارنىمۇ ئاشۇ نومۇرلار ئارقىلىق ئىپادىلىيەلەيدۇ. يۇقىرىدا تىلغا ئالغاندەك، بۇ ئۇسۇلغا تەۋە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرى بىر قانچە بولۇپ، ئۇلارنى ئايرىپ ئىزاھلايمىز.

(1) تىزىملاش سىستېمىسى: بۇ ئۇسۇل 1870 ـ يىلى ئامېرىكىدا يېڭى ئېنگلاند تارىخ ـ نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتى تەرىپىدىن «يېڭى ئېنگلاند تارىخ ۋە نەسەب تىزىملىكى» دە تۇنجى قېتىم ئىشلىتىلگەن. بۇنىڭدا ئەرەب رەقەمى (1، 2، 3 ...) ۋە رىم رەقەمى (I ، II ، III ...) ئارقىلىق ھەر قايسى بوغۇندىكى كىشىلەر ئايرىپ كۆرسىتىلىدۇ. يەنى، بىر بوغۇن كىشىلەر پەرزەنتلىرىگە نىسبەتەن ئەرەب رەقەمى بىلەن، پەرزەنتلىرى (ئىككىنچى بوغۇنى) بولسا رىم رەقەمى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ. ئاشۇ پەرزەنتلەر (يەنى ئىككىنچى بوغۇنى) ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنتلىرى

(يەنى ئۈچىنچى بوغۇن)غا نىسبەتەن ئەرەب رەقىمى بىلەن پەر ـ زەنتلىرى (يەنى ئۈچىنچى بوغۇن) رىم رەقىمى بىلەن ئىپادە قىـ ـلىنىدۇ.

(بىرىنچى بوغۇن)
1 دەسلەپكى ئەجداد
2 i پەرزەنت
ii پەرزەنت (ئەۋلادى يوق)
iii پەرزەنت (ئەۋلادى يوق)
3 iV پەرزەنت

(2) هېنرى سىستېمىسى: هېنرىي سىستېمىسىمۇ ئەجداد ـ تىن ئەۋلادقا قاراپ بىر جەمەتتىكى كىشىلەرگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، بۇ سىستېما رېگىنالد بۇچانان هېنرىي تە ـ رىپىدىن 1935 ـ يىلى ئامېرىكىدا پەيدا قىلىنغان. بۇ سىستېما 1 دىن باشلىنىدۇ، يەنى دەسلەپكى ئەجداد دەپ بېكىتىلگەن كىـ ـشىنىڭ ۋاكالەت نومۇرى 1 بولىدۇ. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلىنىڭ نومۇرى 11 بولىدۇ، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ نومۇرى 12 بولىدۇ، ئۈچىنچىـ ـسىنىڭ 13 بولىدۇ. بۇ مۇشۇ تەرتىپتە داۋام قىلدۇرۇلىدۇ. بۇ سىستېما ئارقىلىق بەلگىلەنگەن نومۇرلارغا ئاساسلىنىپ، كىشى ـ لەر ئۆز ئەجدادلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنى تۇرلەپ چىقىپ بىلەلەيدۇ. هېنرىي سىستېمىسىدا ئەگەر بىر كى ـ شىنىڭ توققۇزدىن ئارتۇق پەرزەنتى بولغان بولسا، ئۇنداقتا X بەلگىسى 10 ـ پەرزەنت ئۈچۈن، A بولسا 11 ـ پەرزەنت ئۈچۈن، B بولسا 12 ـ پەرزەنت ئۈچۈن، C بولسا 13 ـ پەرزەنت ئۈچۈن .... بەلگىلىنىدۇ. هېنرىي سىستېمىسىنىڭ تۈزىتىلگەن نۇسخىسىدا توققۇزدىن ئارتۇق پەرزەنتى بولغان كىشىلەرنىڭ 10 ـ پەرزەنتى ـ دىن كېيىنكى پەرزەنتلىرىنىڭ ۋەكىللىك سانى لاتىن هەرپلىرى

بىلەن ئىپادىلەنمەستىن، بەلكى رەقەم ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ تىرناق ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بۇنىڭ كونكرېت ئۇسۇلى مۇنداق بولىدۇ:

ئەنئەنۋى هېنرىي سىستېمىسى	تۈزىتىلگەن هېنرىي سىستېمىسى
1. دەسلەپكى ئەجداد	1. دەسلەپكى ئەجداد
11. پەرزەنت	11. پەرزەنت
111. نەۋرە	111. نەۋرە
1111. ئەۋرە	1111. ئەۋرە
1112. ئەۋرە	1112. ئەۋرە
112. نەۋرە	112. نەۋرە
12. پەرزەنت	12. پەرزەنت
121. نەۋرە	121. نەۋرە
1211. ئەۋرە	1211.ئەۋرە
1212. ئەۋرە	1212.ئەۋرە
122. نەۋرە	122. نەۋرە
1221. ئەۋرە	1221.ئەۋرە
123. نەۋرە	123. نەۋرە
124. نەۋرە	124. نەۋرە
125. نەۋرە	125. نەۋرە
126. نەۋرە	126. نەۋرە
127. نەۋرە	127. نەۋرە
128. نەۋرە	128. نەۋرە
129. نەۋرە	129. نەۋرە
12 X. نەۋرە	12(10). نەۋرە

(3) ئابوۋىللې سىستېمىسى: ئابوۋىللې سىستېمىسىمۇ ئەجدادتىن ئەۋلادقا قاراپ بىر جەمەتتىكى كىشىلەرگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، بۇ سىستېما جاكۋېس ئابوۋىللې تەرىپىدىن 1940 - يىلى فرانسىيەدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ سىستېما ھېنرىي سىستېمىسىدىن پەقەت بىر بوغۇندىكى توققۇزدىن ئاشقان 10 - پەرزەنت ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى پەرزەنتلەرنىڭ تەرتىپ نومۇرىنى بىۋاسىتىلا ئەرەب رەقىمى بىلەن چېكىت قويۇپ (يەنى 1.1.3.10 دېگەندەك) كۆرسىتىش جەھەتتە پەرقلىنىدۇ.

(4) مۇرگېي دې تۇپىگنىي سىستېمىسى: بۇ فرانسىيەلىك نەسەبشۇناس جاكۋېس مۇرگېي دې تۇپىگنىي 1953 - يىلى تۈزگەن نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، بۇنىڭدا ھەر بىر بوغۇن رىم رەقىمى ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ، ھەر بىر بوغۇندىكى پەرزەنتلەرنىڭ تەرتىپ نومۇرىدىن پەرقلەندۈرۈلىدۇ. پەرزەنتلەرنىڭ سانى ۋە تەرتىپ نومۇرى بولسا ئەرەب رەقىمى ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

I دەسلەپكى ئەجداد
1-II پەرزەنت
1-III نەۋرە
1-IV ئەۋرە
2-IV ئەۋرە
2-III نەۋرە
3-III نەۋرە
4-III نەۋرە
2-II پەرزەنت
5-III نەۋرە
3-IV ئەۋرە
4-IV ئەۋرە
5-IV ئەۋرە
6-III نەۋرە

(5) ۋىللېرس - پاما سىستېمىسى: بۇ 19 - ئەسىردە جەنۇبىي ئافرىقىدا كرىستوفېل كوترې دې ۋىللېرس تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى بولۇپ، ئۇ كېيىن جەنۇبىي ئافرىقا نەسەبشۇناسلىق جەمئىيىتىدىكى كورنېلىس - پاما تەرىپىدىن تۈزىتىپ تولۇقلانغان. شۇڭا، ۋىللېرس - پاما سىستېمىسى دەپ ئاتالغان. بۇ سىستېمىدا ئالدى بىلەن ھەر قايسى بوغۇن ئۈچۈن لاتىن ھەرپلىرى بېكىتىلىدۇ، بىر بوغۇندىكى پەرزەنتلەر بولسا رەقەم ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. مەسىلەن:

a دەسلەپكى ئەجداد
1b پەرزەنت
1c نەۋرە
2c نەۋرە
1d ئەۋرە
2d ئەۋرە
3c نەۋرە
4c نەۋرە
2b پەرزەنت
1c نەۋرە
1d ئەۋرە
2d ئەۋرە
3d ئەۋرە
2c نەۋرە
3c نەۋرە

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان نەسەبنامىگە نومۇر بەلگىلەش سىستېمىلىرى خەلقئارا نەسەبشۇناسلىقتا كۆپ قوللىنىلىدىغان سىستېمىلار بولۇپ، بۇلار نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى ئىلمىي

رەۋىشتە ئېلىپ بېرىش ھەمدە نەسەبنامىدە بايان قىلىنغان كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى ئېنىق ئىپادىلەپ بېرىش ئىشلىرىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇڭا، نەسەبنامە تەتقىقاتى ياكى ئەمەلىي نەسەبنامە يېزىقچىلىقىدا دەسلەپتىلا مەزكۇر ئۇسۇللارنى ئۆگىنىپ ئىگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. بىز يۇقىرىدىكى ئۇسۇللارنىڭ مۇرەككەپلىكىنى، شۇنداقلا ئەمەلىي ئىشلىتىشكە بولىدىغان بىر نومۇر بەلگىلەش سىستېمىسى تۇزۇشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، نەسەبنامىدە قوللىنىشقا بولىدىغان تۆۋەندىكى ئىككى خىل ئۇسۇلنى تونۇشتۇرىمىز ھەم نەسەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ئىشلىتىشىگە تەۋسىيە قىلىمىز:

بىرى، ھەرپلەر بىلەن رەقەمنى بىرلەشتۈرۈپ نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. بۇ خەلقئارادا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئۇسۇل بولۇپ، ئۇنىڭدا دەسلەپكى ئەجدادقا «a» ھەرپىنى بەلگىلىۋېلىپ، ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىگە چوڭ - كىچىكلىك تەرتىپى بويىچە 1b، 2b، 3b ... دەپ نومۇر بەلگىلىنىدۇ. ئەگەر ئېنىقلانغان دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قېرىنداش - ھەمشىرىلىرىمۇ بار بولغان بولسا، ئۇنداقتا ئۇلار a3، a2، a1 ... دېگەن نومۇرلار ئارقىلىق بەلگىلىنىدۇ.

مەسىلەن، «3d2c4b» دېگەن نومۇر دەسلەپكى ئەجدادنىڭ تۆتىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئۈچىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. «5d4c2b3a» دېگەن نومۇر دەسلەپكى بىر ئەجدادنىڭ ئۈچىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ تۆتىنچى بالىسىنىڭ بەشىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق نومۇرلۇق ئىپادىلەرنى نەسەبنامىدە ھەر بىر شەخسنىڭ ئىسمىنىڭ ئالدىغا [   ] بەلگىسى ئىچىگە ئېلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. ئەگەر بىر كىشىنىڭ ئاتىسى ياكى ئانىسىدىن بىرى ئۆگەي بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ ئىككى تەرەپتىكى پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى كۆپىنچە ئوخشاش بولمايدىغانلىقى سەۋەبلىك، ئۇنىڭ ئانىسى تەرەپ-

تىن نەچچىنچى ئەۋلاد ئىكەنلىكىنى يۇقىرىقى نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى بويىچە ئىپادىلەشكە ۋە بۇ ئىپادىنى (   ) ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. ئەگەر ھەر ئىككى تەرەپتىكى تەرتىپنى بىرلا ۋاقىتتا يېزىشنى خالىسا، ئۇنداقتا يۇقىرىقى ئىككى خىل تىرناقنى ئاتىسىغا ياكى ئانىسىغا ئۆزلۈك تەۋەلىكى بويىچە ئارقىمۇ ئارقا تىزىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. غەرب ئەللىرىدىكى كۆپ قىسىم خەلقلەردە يۇقىرىدىكى نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلىدا ئىشلىتىلىدىغىنى ئەرەب رەقىمى بولماستىن، بەلكى رىم رەقىمى بولۇپ، ئۇيغۇرلار ئادىتى بويىچە ئەرەب رەقىمىنى ئىشلەتسە بولىدۇ. ئەلۋەتتە، ھەر بىر شەخسنىڭ بەلگىلەنگەن نومۇرى مۇقىم نەرسە بولۇپ ھېسابلانسىمۇ، ئەمما بەزى جەمەتلەرنىڭ تارىختا ياشىغان باشقا ئەجدادلىرىنىڭ بايقىلىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ جەمەتتىكى شەخسلەرگە يېڭىدىن نومۇر بەلگىلەشكە توغرا كېلىدۇ. يەنە بىر ئەھۋال شۇكى، ناۋادا بايقالغان ئەجدادلار 26 ئەۋلادتىن ئېشىپ كەتسە، ئۇنداقتا لاتىن يېزىقىدا پەقەت 26 ھەرپلا بولغانلىقى سەۋەبلىك، 26 - ئەۋلادتىن كېيىنكى ئەۋلادلارنى ھەرپ بىلەن ئىپادىلەشكە مۇمكىن بولماي قالىدۇ. بۇ خىل ئۇسۇلدا جەزمەن لاتىن ھەرپلىرىنى ئىشلىتىش زۆرۈر بولماسلىقى مۇمكىن. كىشىلەر مۇناسىپ كۆرسە، ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ھەرپلەرنى رەقەملەرگە قوشۇپ ئىشلىتىش ئارقىلىق، يۇقىرىقى ئۇنۇمگە يەتسىمۇ بولىدۇ. ئەگەر ئۇيغۇر يېزىقىدىكى 32 ھەرپمۇ يەتمەيدىغان ئەھۋال بولسا، ئۇنداقتا تۆۋەندىكى ئۇسۇلنى قوللىنىشقا بولىدۇ.

يەنە بىرى، ساپ رەقەملەر بىلەن نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇلى. بۇنىڭدا ئېنىقلانغان دەسلەپكى ئەجدادنى «1» رەقىمى بىلەن ئىپادىلەپ، ئۇنىڭ ئارقىسىغا قىسقا سىزىقچە (-) قويۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىرىنچى پەرزەنتىگە «1» نومۇرىنى سېلىپ، ئۇ «1 - 1» دەپ بەلگىلىنىدۇ. ئىككىنچى پەرزەنتىگە «2» نومۇرىنى سېلىپ، ئۇ «1 - 2» دەپ بەلگىلىنىدۇ. بەشىنچى پەرزەنتى «1 - 5»

دەپ بەلگىلىنىدۇ. ئىنقىلىيالىغان دەسلەپكى ئەجدادنىڭ بىرىنچى
پەرزەنتىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئالتىنچى بالىسى بولسا «1 ـ
1 ـ 2 ـ 6» ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ. كېيىنكىلەر مۇشۇ تەرتىپتە
رەت نومۇرى ئارقىلىق ئىپادە قىلىنىدۇ. مەسىلەن، «1 ـ 2 ـ 5 ـ
2 ـ 6 ـ 4» بولسا دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ
بەشىنچى بالىسىنىڭ ئىككىنچى بالىسىنىڭ ئالتىنچى بالىسىنىڭ
تۆتىنچى بالىسىنى كۆرسىتىدۇ. يۇقىرىقى بىرىكمە يەنە دەسلەپكى
ئەجدادنىڭ ئۆزىنىڭ قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرى ئىچىدە تۇنجى
پەرزەنت ئىكەنلىكىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. ناۋادا، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ
قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرىنىڭ بارلىقى نامەلۇم بولسا، ئۇنداقتا
يۇقىرىقى ئىپادە يەنىلا ئۈنۈملۈك بولىۋېرىدۇ. بۇ خىل نومۇر بەل-
گىلەش ئۇسۇلىنى ھازىرقى زاماندىكى بەزى ئۇيغۇرلار نەسەبنامى-
لىرىدە ئىشلەتكەن. مەسىلەن، پەيزاۋات ناھىيىسى تەۋەسىدىكى
«بۆۋىخان تۆرە ئەۋلادلىرى نەسەبنامىسى» دە مۇشۇنداق نومۇر بەل-
گىلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق، شۇ جەمەتتىكى ھەر بىر شەخسنىڭ
ئەۋلاد تەرتىپى ۋە پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رېتى بەلگىلەنگەن.

ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى، يۇقىرىقى ئۇ-
سۇللاردا مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئەر جىنسلىق ياكى ئايال جىنسلىق
ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەشنىڭ كونكرېت يولى تونۇشتۇرۇلمىدى. ئە-
مەلىيەت جەريانىدا، نەسەبنامە تۈزگۈچىلەر ئەھۋالغا قاراپ بىر
كىشىنىڭ ئەر جىنسلىق ياكى ئايال جىنسلىق ئىكەنلىكىنى كۆر-
سىتىپ بېرىدىغان مەلۇم ئۇسۇللارنى تېپىۋالسا بولىدۇ. مەسىلەن،
يۇقىرىدىكى ئۇسۇللاردىكى ھەر بىر بىرىكمە تەركىبىدىكى مەلۇم
كىشىنىڭ رەت نومۇرى ئاستىغا سىزىق سىزىش ئارقىلىق ئايال
جىنسلىق ئىكەنلىكىنى، سىزىق سىزمىغان ئۆز ھالىتىدە قويۇش
ئارقىلىق ئەر جىنسلىق ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەش مۇمكىن ... مە-
سىلەن، «3d2c4b» دېگەن ئىپادە دەسلەپكى ئەجدادنىڭ تۆتىنچى با-
لىسى (ئەر) نىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ ئۈچىنچى بالىسى

(ئەر) نى كۆرسىتىدۇ؛ «1 ـ 2 ـ 5 ـ 2 ـ 6 ـ 4» بولسا دەسلەپكى
ئەجدادنىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ بەشىنچى بالىسى (ئەر)
نىڭ ئىككىنچى بالىسى (ئەر) نىڭ ئالتىنچى بالىسى (ئايال) نىڭ
تۆتىنچى بالىسى (ئەر)نى كۆرسىتىدۇ، دېگەندەك.

5. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى

ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى توپلاش
ۋە رەتلەش نەسەبنامە يېزىشتىكى ئەڭ قىيىن خىزمەتلەرنىڭ بىرى
بولسا كېرەك. بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ھەر بىر ئائىلىگە ئائىت ئۇ-
چۇرلار كۆپ ھەم مۇرەككەپ بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنى توپلاپ قو-
يۇش بىلەنلا تەرتىپىنى بىلىپ كېتىش ئوڭاي بولمايدۇ. توپلانغان
ھەر بىر ئۇچۇر ھامان جەمەت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەرگە ئالا-
قىدار بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، جەمەت ئىچىدىكى ھەر بىر ئائىلىنى
بىر بىرلىك قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارغا ئائىت مەلۇماتلارنى بىردىن
مۇستەقىل جەدۋەلگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ جەدۋەل دەل ئا-
ئىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدۇر. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى نەسەبنامىدە
شەجەرىدىن قالسىلا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان يەنە بىر شەكىل بولۇپ
ھېسابلىنىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى — ئاتا ـ ئانا ۋە ئۇلارنىڭ
پەرزەنتلىرىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان بىر شە-
كىلدۇر. ھەر بىر ئائىلىنى بىرلىك قىلغان ھالدا تۈزۈلىدىغان ئا-
ئىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن بىلەن ئۇنىڭ پەر-
زەنتلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلاردىن، جۈملىدىن ئاتا بىلەن ئانىنىڭ
توي قىلغان ۋاقتى، ھەر بىر كىشىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە يېرى،
ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەم دەپنە قىلىنغان جايى قاتارلىق مەز-
مۇنلاردىن تەشكىل تاپىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە يەنە پەر-
زەنتلەرنىڭ جورىلىرىغا، شۇنداقلا جەدۋەلگە كىرگۈزۈلگەن مەلۇ-
ماتلار ئېلىنغان مەنبەلەرگە ئائىت ئۇچۇرلار كىرگۈزۈلسىمۇ بو-

لىدۇ. خەلقئارادا كۆپ قوللىنىلىدىغان ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى
ئاساسەن يۇقىرىدىكى شەكىلدە بولىدۇ. ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى
پايدىسى ۋە كەڭ تارقىلىشى جەھەتتىن قارىغاندا، شەجەرىدىن كې-
يىنلا تۇرىدۇ.

نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىپ
چىقىشتا مەلۇم بىر جەمەتكە تەۋە بولغان، نۆۋەتتە مەۋجۇت بولۇپ
تۇرغان ھەر بىر يەككە ئائىلىلەرنىڭ مۇناسىۋىتىگە ئائىت ماتې-
رىياللار زور رول ئوينايدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ئائىلە ئۇچۇرى
جەدۋىلى ئۆزىنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. ئۇنىڭ رولىنى ئۈچ
تەرەپكە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: بىرىنچى، ئۇ نەسەبنامە يېزىشتا
ئىشلىتىلىدىغان خام ماتېرىياللار بىلەن ئاخىرقى پۈتكەن نەسەب
خاتىرىسى ئوتتۇرىسىدا كەم بولسا بولمايدىغان بىر مۇھىم ئۆتكەل
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ئەجدادلىرى ۋە ئۇرۇق-
تۇغقانلىرىغا ئائىت ماتېرىياللاردىن قايسىسىنى توپلاشنى دېگەن-
دەك ئاڭقىرىپ كېتەلمەيدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئائىلە ئۇچۇرى
جەدۋىلى ئارقىلىق بىر جەمەتكە تەۋە ھەر بىر ئائىلىدىكى كىشى-
لەرنىڭ قىسقىچە ئەھۋالىنى خاتىرىلەش ئەڭ ئۈنۈملۈك ماتېرىيال
توپلاش بولۇپ سانىلىدۇ. ئۇ ئارقىلىق قايسى خىلدىكى ئۇچۇرلار-
نىڭ تولۇقلىنىۋېلىشىنى، يەنە قايسى خىلدىكى ماتېرىياللارنىڭ كەم ئى-
كەنلىكىنى ئاسانلا بىلگىلى بولىدۇ. ھەر بىر ئائىلىدىكى شەخس-
لەرگە ئائىت ئۇچۇرلارنى ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە تولدۇرۇپ،
ئۇلارغا ئائىت تەپسىلاتلارنى بىر يەرگە قويۇپ رەتلىۋالغاندىن كې-
يىن، يەنە بىر ئائىلە ياكى ئۈستۈن قاتلامدىكى بىر ئەجدادنىڭ ئا-
ئىلىسىگە ئۆتۈشكە بولىدۇ. ئىككىنچى، يىراق جايلاردىكى ئۇرۇق-
تۇغقانلاردىن، يۈزتۇرا ماتېرىيال ئىگىلەشكە مۇمكىن بولمىغان
ئەھۋالدا، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى ئۇلارغا ئەۋەتىپ بېرىش ئار-
قىلىق ئۇلارغا ئائىت مەلۇماتلارنىمۇ ئاسان توپلىغىلى بولىدۇ.
ئۈچىنچى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى يەنە ئاخىرىدا پۈتكەن نە-

سەبنامە ئىچىدىكى بىر مەزمۇن تەرزىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ، نەسەب
خاتىرىسى بىلەن بىللە تۈپلەپ ساقلاشقا بولىدۇ.

نەسەبنامىنى بىر يولىلا يېزىپ چىققىلى بولمايدىغانلىقى،
ئۇنىڭدا نۇرغۇن ئەجدادلارنىڭ ئەھۋالى ھەم ئۇلاردىن شاخلانغان
تارماق ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى يېزىلىدىغانلىقى ئۈ-
چۈن، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى تۈزۈش ئەمەلىيەتتە ھەر بىر ئائى-
لىدىكى شەخسلەرنىڭ ئەھۋالى ھەم بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇ-
ناسىۋىتىنى ئايدىڭلاشتۇرۇشتا قوللىنىلىدىغان بىر خىل ئۇسۇل-
دۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ نەسەبنامە يېزىشتا ھەر بىر ئائىلىگە ئا-
ئىت ماتېرىياللارنى ئىگىلەش ۋە خاتىرىلەشنىڭ بىر خىل شەكلى
بولۇپ، شەجەرە بىزگە مەلۇم جەمەتتىكى ھەر بىر كىشى ئوتتۇ-
رىسىدىكى ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋەت ۋە ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق
مۇناسىۋەتنى بىۋاسىتە شەكىلدە ئايان قىلىپ بەرسە، ئۇنداقتا ئا-
ئىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىزنى ئاشۇ شەجەرىدىكى ھەر بىر ئەۋلادقا
ئائىت تەپسىلاتلار ھەققىدىكى تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇر بىلەن تەمىن
ئېتىدۇ.

دىققەت قىلىشقا تېگىشلىكى شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋە-
لىنى تولدۇرغاندا، ھەر بىر ئائىلىدىكى شەخسلەرگە ئائىت
ئەھۋاللارنى تەپسىلىي ۋە توغرا تولدۇرۇش بىلەن بىللە، ھەر بىر
ئائىلىدىكى ھەممە ئەزالار ئۈچۈن بىرلا جەدۋەل ئىشلىتىش لازىم.
بىر ئائىلىدە بوۋا ۋە مومىلار، شۇنداقلا توي قىلغان پەرزەنتلەر-
نىڭ جورىلىرى ھەم پەرزەنتلىرى بار بولسا، ئۇلارغا ئائىت ئۇ-
چۇرلارنى بىرلا جەدۋەلگە تولدۇرماستىن، بەلكى بوۋا بىلەن مو-
مىنى بىر ئائىلە بىرلىكى سۈپىتىدە تونۇپ، شۇلار بىلەن ئۇلار-
نىڭ بارلىق پەرزەنتلىرى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى بىر جەدۋەلگە
ئورنىتىش، توي قىلغان، ھەتتا بالىلىق بولغان (ئەمما كۆپىنچە
ئۆي ئايرىمىغان) پەرزەنتلەرنىمۇ بىر ئائىلە بىرلىكى سۈپىتىدە
تونۇپ، ئۇلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى بىر جەدۋەلگە ئورنىتىش لازىم.

مۇنداق ئەھۋالدا، گەرچە ئۆي ئىگىسىنىڭ ئىسمى ۋە ئەھۋالاتى
ئۆزى بىلەن بىللە بىر ئائىلىدە ياشاۋاتقان ئاتىسى ۋە ئانىسى (يە-
نى مۇشۇنداق ئائىلىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا بوۋا ۋە موما بولغۇچى
شەخسلەر) نىڭ ئەسلىي ئائىلىسىنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلىدە ھەم ئۆزى
بەرپا قىلغان ئائىلىنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلىدە تەكرار يېزىلىپ قال-
سىمۇ، ئەمما بۇ خىل تەكرارلىقنىڭ ھېچبىر زىيىنى يوقتۇر. بىز
بۇ يەردە تىلغا ئېلىۋاتقان ئائىلە بىر قانچە ئەۋلاد كىشى بىللە يا-
شاۋاتقان چوڭ ئائىلە ياكى كەم دېگەندىمۇ ئىككى ئەۋلاد كىشى
بىللە ياشاۋاتقان ئائىلىنى كۆرسەتمەستىن، بەلكى توي قىلغان
(بالىلىق بولغان - بولمىغانلىقىدىن قەتئىينەزەر) پەرزەنتلەرنىڭ
ئائىلىۋى بىرلىكىنى كۆرسىتىدۇ. دېمەك، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى
ھەر بىر جۈپ ئەر- خوتۇن ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى ئۈچۈن
بىردىن تۈزۈلىدۇ. ناۋادا، بىر كىشى ئىككى قېتىم توي قىلغان
بولسا، ئۇنداقتا ئۇنىڭ جورىلىرىنىڭ ئەھۋالى يېزىلىدىغان جايغا
ئاجرىشىش ئەھۋالىنى ئەسكەرتىپ قويۇش، ئەر - خوتۇنلاردىن بى-
رىگە ئۆگەي بولغان پەرزەنتلەر بار بولسا، ئۇلارنىڭ ئەھۋالىنى
خاتىرىلىگەندە مۇشۇ ئەھۋالنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇش زۆرۈر.
ناۋادا، بىر ئەر بىلەن بىر ئايالنىڭ نىكاھسىز تۇغۇلغان پەرزەنتى
بار بولسا، ئۇنداقتا بۇنداق پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئەسكەرتىپ
قويۇشقىمۇ بولىدۇ. بىر ئەۋلادقا مەنسۇپ (يەنى پاراللېل) ئائىلى-
لەرنىڭ ئەھۋالىنى مۇشۇ تەرزدە جەدۋەللەشتۈرۈپ بولغاندىن كې-
يىن، كېيىنكى ئەۋلاد ياكى ئىلگىرىكى ئەجدادلارنىڭ ئائىلىلىرى
ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى جەدۋەللەشتۈرۈشكە بولىدۇ. ئەسكەرتىشكە
تېگىشلىكى شۇكى، ھەر بىر جەدۋەلنىڭ ئىچىگە ئەھۋالى خاتىرى-
لەنگەن ئائىلىنىڭ بىلىنگەن بارلىق ئەجدادلارنىڭ ئىچىدە قان-
چىنچى رەتتە تۇرىدىغانلىقى (يەنى ئەۋلاد رەت تەرتىپى) نى ئېنىق
سان ئارقىلىق ئىپادىلەپ قويۇش كېرەك.
ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە يەنە جەدۋەلگە كىرگۈزۈلگەن مە-

لۇماتلارنىڭ كېلىش مەنبەسىنى ئەسكەرتىپ قويۇش زۆرۈر. بىر
كىشىنىڭ ئىسمى، تۇغۇلغان ۋاقتى، جورىسىنىڭ ئىسمى ۋە تۇ-
غۇلغان ۋاقتى، پەرزەنتلەرنىڭ ئىسىملىرى ... قاتارلىقلار ھەققى-
دىكى مەلۇماتلارنىڭ گەرچە قايسى مەنبەلەردىن ئېلىنغانلىقىنى
ئەسكەرتىش زۆرۈر بولمايدىغاندەك قىلسىمۇ، ئەمما بۇنداق قى-
لىشنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردە ئەھمىيىتى بار. شۇڭا، يۇقىرىقى
ئۇچۇرلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرى بولغان تۈرلۈك ئىسپاتنامىلەر،
جۈملىدىن تۇغۇلغانلىق ئىسپاتى ۋە ئۆلۈپ كەتكەنلىك ئىسپاتى،
توي خېتى ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش ھۆججەتلەر ... نىڭ ناملىرىنى،
بۇنداق يازما ئىسپات مەنبەسى بولمىغان ئۇچۇرلارنىڭ كېلىش
مەنبەلىرى بولغان ئاتا - بوۋىلارنىڭ ئاغزاكى بايانلىرىنى ئەس-
كەرتىپ قويۇش كېرەك.
ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى بىر جەمەتكە تەۋە ھەر بىر تارماق
ئائىلىلەرگە ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى توپلاش ۋە خاتىرىلەشنىڭ كەڭ
تارقالغان شەكلى بولۇپ، ئۇنىڭ تېخىمۇ مۇرەككەپرەك بولغان
شەكىللىرىنى سىزىپ ئىشلىتىش مۇمكىن، يەنى ئۇنىڭ ئىچىگە
ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ئاتىلىرى ۋە ئانىلىرى (بوۋىلار ۋە موملار)
نىڭ ئىسىملىرىنى ھەم ئاتا بولغۇچى بىلەن ئانا بولغۇچىنىڭ
باشقا قېرىنداش - ھەمشىرىلىرىنىڭ ئىسىملىرىنى كىرگۈزۈش-
كىمۇ بولىدۇ. يەنە بىر نۇقتا شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە
ئالاقىدار ئۇچۇر - مەلۇماتلارنىڭ كېلىش مەنبەسىنى كىرگۈزۈش
زۆرۈرىيىتىدىن قارىغاندا، ماتېرىيال - ئۇچۇر مەنبەلىرىنى جەد-
ۋەلنىڭ ئارقىسىغا مۇناسىپ جەدۋەل تۈزۈپ كۆرسىتىپ قويۇشقا
بولىدۇ. ناۋادا، جەدۋەلنىڭ سىغىمچانلىقىنى ئاشۇرماقچى بولسا،
ئۇنداقتا تۇغۇلغان ۋاقتى، تۇغۇلغان ئورنى، ۋاپات بولغان ۋاقتى،
ۋاپات بولغان ئورنى، جىنسى قاتارلىق ئۇقۇملارنى قىسقارتىلغان
ئىبارىلەر بىلەن ئىپادىلەشكە بولىدۇ. بۇنداق قىسقارتىلغان ئىبا-
رىلەرنى تاللاپ ئىشلىتىشتە بۇ كىتابنىڭ بەشىنچى بۆلۈمى —

«ئائىلە ـ جەمەت شەجەرىسى» دىكى ئالاقىدار مەزمۇنلاردىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ.

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى				نومۇرى:
ئەر(ئاتا)نىڭ ئىسمى ـ ئاتىسى				ئىزاھ:
تۇغۇلغان ۋاقتى		تۇغۇلغان جايى		
توي قىلغان ۋاقتى		توي قىلغان جايى		
ۋاپات بولغان ۋاقتى		ۋاپات بولغان جايى		
باشقا نىكاھ		قەبرىسىنىڭ ئورنى		
خوتۇن(ئانا)نىڭ ئىسمى ـ ئاتىسى				ئىزاھ:
تۇغۇلغان ۋاقتى		تۇغۇلغان جايى		
توي قىلغان ۋاقتى		توي قىلغان جايى		
ۋاپات بولغان ۋاقتى		ۋاپات بولغان جايى		
باشقا نىكاھ		قەبرىسىنىڭ ئورنى		

پەرزەنتلىرى	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى
1.			
2.			
3.			
4.			

ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى

ئەر (ئاتا):

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ئورنى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

خوتۇن (ئانا):

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ئورنى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

پەرزەنتلەر

1.

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:

جورىسى:

2.

تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:

توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:

ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:

دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

3.
تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:
توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:
ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:
دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

4.
تۇغۇلغان ۋاقتى: تۇغۇلغان ۋاقتى:
توي قىلغان ۋاقتى: توي قىلغان ئورنى:
ۋاپات بولغان ۋاقتى: ۋاپات بولغان ئورنى:
دەپنە قىلىنغان ۋاقتى: دەپنە قىلىنغان ئورنى:
جورىسى:

ناۋادا، بىر ئائىلىدە ئاتا ياكى ئانىدىن بىرىنىڭ ۋە ياكى ھەر ئىككىسىنىڭ نۆۋەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋىتىدىن باشقا ئىلگىرىكى نىكاھلىنىش ئەھۋالى ھەم ئۇلاردىن پەرزەنتى بار بولسا، ئۇنداقتا ئائىلە ئۇچۇرلىرىنىڭ توغرا خاتىرىلىنىشى ئۈچۈن يۇقىرىقى جەدۋەلدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. ئىزاھ قىسمىغا ئىلگىرىكى جورىلاردىن بولغان پەرزەنتلەرنىڭ جىنسى، ئەسلىي پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى ۋە نۆۋەتتىكى پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى قاتارلىق مەزمۇنلارنى ئەسكەرتىشكە بولىدۇ. ئەگەر ئەر - خوتۇندىن بىرلا تەرەپنىڭ ئىلگىرى نىكاھلانغان تارىخى بار بولسا، ئۇنداقتا مەزكۇر جەدۋەلنىڭ ئىلگىرى نىكاھلىنىش تارىخى بولمىغان بىر تەرەپكە ئالاقىدار بۆلىكىنى چىقىرىپ تاشلاشقا بولىدۇ.

كۆپ نىكاھلىق ئائىلىلەرنىڭ ئۇچۇر جەدۋىلى

ئاتا(ئەر)ئىسمى: ______ ئاتىسى: ______ ئانىسى: ______	ئىزاھ	تۇغۇلغان ۋاقتى: ______ تۇغۇلغان جايى: ______ ۋاپات بولغان ۋاقتى: ______ قەبرە ئورنى: ______	ئىزاھ
ئانا(خوتۇن)ئىسمى: ______ ئاتىسى: ______ ئانىسى: ______	ئىزاھ	تۇغۇلغان ۋاقتى: ______ تۇغۇلغان جايى: ______ ۋاپات بولغان ۋاقتى: ______ قەبرە ئورنى: ______	ئىزاھ

ئەر(ئاتا)نىڭ باشقا نىكاھ ئەھۋالى		توي قىلغان ۋە ئاجراشقان ۋاقتى ...	ئىزاھ
خوتۇن(لار)ى: ______ ______		______ ______	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار		ئىزاھ: (سانى، تەرتىپى ...)	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى

خوتۇن(ئانا)نىڭ باشقا نىكاھ ئەھۋالى		توي قىلغان ۋە ئاجراشقان ۋاقتى ...	ئىزاھ
ئەر(لەر) ى: ______ ______		______ ______	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار		ئىزاھ: (سانى، تەرتىپى ...)	
بۇ نىكاھتىن تۇغۇلغان بالىلار	تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى	ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى	نىكاھلىنىش ئەھۋالى

6. جەمەت نىشانلىرى

روشەنكى، ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىن ئېتىبارەن سىمۋوللۇق بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ھەممە خەلقلەرگە ئورتاق بولغان ئەھۋالدۇر، ھەتتاكى مەدەنىيەت دەۋرىگە قەدەم قويمىغان بەدەۋى خەلقلەر ئارىسىدىمۇ سىمۋوللۇق بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ئىزچىللىقتا ئىدگە. قەدىمدە ھەممە قوۋملار دېگۈدەك توتېمغا تېۋىنىشتەك ئەقىدە ئىشەنچلەردە بولغان. مۇناسىپ ھالدا توتېم بەلگىلىرىنى ئىشلىتىشمۇ دۇنياۋى كۆلەمدىكى ھادىسىدۇر. ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپلا، ئىنسانلار مەلۇم سىمۋوللۇق بەلگىلەر ئارقىلىق ئۆز ئىدىيەلىرىنى ئىپادىلەپ كەلگەن. قەدىمكى نۇرغۇن قەبىلە - قوۋملار مەلۇم سىمۋوللۇق نىشان بەلگىلىرى ئارقىلىق باشقا قەبىلە - قوۋملاردىن پەرقلىنىشنى ئىستەش بىلەن بىللە، ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنىڭ سىمۋولى سۈپىتىدە كەڭ تۈردە ئىشلەتكەن. بەزىدە قەدىمكى ئۇرۇقلارمۇ مەلۇم توتېم بەلگىلىرىنى تۇغ (بايراق) لار، ھەربىي قورال - ياراغلار، تۇرمۇش جابدۇقلىرى، كىيىم - كېچەك، زىننەت بۇيۇملىرى ... قاتارلىق نەرسىلەر ئۈستىگە چۈشۈرۈش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تەۋەلىكىنى ئېنىق كۆرسىتىش مەقسەتلىرىگە يەتكەن. قەدىمكى ئۇرۇشلاردا ھەر قايسى دۆلەت ۋە مىللەتتىن بولغان قوشۇنلار بەلگىلىك نىشان ياكى تۇغ بەلگىلىرى ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تەۋەلىكىنى ئىپادىلىگەن بولسا، كېيىنچە بۇنداق نىشان بەلگىلىرى ھاكىمىيەتتىن دېرەك بەرگۈچى بەلگە سۈپىتىدە سىياسىي ساھەلەردە كەڭ قوللىنىلىشقا سازاۋەر بولغان.

بۇ كىتابتا جەمەت ياكى ئۇرۇقنىڭ مەلۇم خىلدىكى بەلگە ياكى شەكىللىرىنى «نىشان» دەپ ئاتىشىمىزدا ئىككى خىل سەۋەب بار: بىرى، «نىشان» پارسچە سۆز بولۇپ، بەلگە، ئالامەت، سىم-

ۋول، ئىزناك، تۇغ، گېرب، تامغا، مۆھۈر» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە سۆز بولغانلىقى ھەم ئۇنىڭ ئۇيغۇر تىلىدا ئىشلىتىلىۋاتقىنىغا خېلى ئۇزاق زامان بولغانلىقىدۇر؛ يەنە بىرى «تارىخىي شەجەرەئى تۈرك» تە ئەبۇلغازى باھادىرخان «نىشان» سۆزىنى ئۇرۇق (جەمەت) ياكى شەخسلەرنىڭ خاس تامغىسى ياكى بەلگىسى مەنىسىدە ئىشلەتكەنلىكىدۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەزكۇر ئاتالغۇ ياۋروپا تىللىرىدا قوللىنىلىدىغان «Heraldry» ئىبارىسى ۋە خەنزۇ تىلىدىكى مەزكۇر مەنىنى بىلدۈرىدىغان «纹章» سۆزىگە ئۇدۇل كېلىدۇ.

بىز توتېم بەلگىلىرى جەمەت نىشانلىرىغا ئوخشاش مەنە ۋە رولغا ئىگە بولغان دەپ ئېيتالمىساقمۇ، ئەمما جەمەت نىشانلىرىنىڭ توتېم بەلگىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى زىچتۇر. سىمۋول ئىشلىتىش ئەنئەنىسىنىڭ تەرەققىيات نەتىجىلىرىدىن بىرى بولۇش سۈپىتىدە، نىشان — ياۋروپادىن باشقا جايلاردىكى بەزى خەلقلەر ئارىسىدىمۇ بىر خىل سىستېما سۈپىتىدە ئىشلىتىلگەن. «تەۋرات» تا ياقۇپ پەيغەمبەرنىڭ 12 ئوغلىدىن شاخلىنىپ چىققان 12 قەبىلىنىڭ ئۆزلىرىگە خاس نىشان بەلگىلىرىنىڭ بارلىقى سۆزلىنىدۇ. قەدىمكى يۇناندىكى ئافىنالىق ئاقسۆڭەكلەرنىڭمۇ نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى ئەمەلىي ماتېرىياللار ئاساسىدا قىياس قىلىنىدۇ.

قەدىمدىن تارتىپ بۈگۈنكى دەۋرگىچە دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىشلىتىلگەن نىشان بەلگىلىرىنى مۇنداق بەش تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ:

1) جەمەت نىشانلىرى (Familial Heraldry): بۇ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەر ئارىسىدا ئەجدادتىن ئەۋلادقا، ئاتىدىن ئوغۇلغا مىراس قېلىپ دەۋرلەر بويى داۋاملاشقان، جەمەتلەرنى بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرۈشتە ئىشلىتىلىدىغان نىشانلاردۇر. بۇ ماھىيەت جەھەتتە ئۇرۇق نىشانلىرىدۇر. ئىلگىرىكى دەۋرلەردىكى ياۋروپالىقلار ئىشلەتكەن نىشانلارنىڭ

مۇتلەق كۆپى جەمەت نىشانلىرىدۇر.

2) خۇسۇسىي نىشانلار (Individual Heraldry): بۇ غەربتە
(شوتلاندىيە ۋە ئىسپانىيەدە) ئىشلىتىلگەن بىرخىل نىشان تۈرى
بولۇپ، ئۇنىڭ شەكلى ۋە سىياقى ھەربىر شەخسكە خاس ھالدا
پەرقلىق بولىدۇ. ئۇنىڭدا شەخسلەرنىڭ قىزىقىشى، ئىجتىمائىي
مەنسەپ - دەرىجىلىرى .... دىن ئىشارە قىلىنىدۇ. ئۇ يەنە جەمەت
نىشانلىرى بىلەن بەلگىلىك ئوخشاشلىققا ئىگە بولۇشى، يەنى بىر
كىشى ئىشلەتكەن خۇسۇسىي نىشاندا شۇ كىشىنىڭ خۇسۇسىي
ئەمەل - دەرىجىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگىلەردىن سىرت، يەنە
جەمەتىنىڭ نىشانىدىكى گەۋدىلىك بەلگە - شەكىللەرمۇ بولۇشى
مۇمكىن. بۇنداق نىشانلار شەخسلەرنىڭ ئىمزاسى، مۆھۈر ئورنىدا
ئىشلىتىلىدىغان ئەھۋاللارمۇ بولىدۇ.

3) تېررىتورىيە نىشانلىرى (Territorial Heraldry): بۇ مە-
لۇم يۇرت، بازار، شەھەر، ئۆلكە ياكى دۆلەتنىڭ نىشان بەلگىلىرى-
دۇر. بۇلار ئەسلىدە خۇسۇ-
سىي ياكى جەمەت نىشانلىرى
بولۇپ، جەمەتلەرنىڭ كۈچى-
يىشى ياكى كۆپىيىشى ئار-
قىلىق شەكىللەنگەن
يۇرتلار، رايونلار، مەلۇم جە-
مەتلەر بەرپا قىلغان دۆلەت
ۋە ھاكىمىيەتلەرگە سىم-
ۋوللۇق بەلگە قىلىپ بېكى-
تىلگەن. مەسىلەن، بىرىتانى-
يە دۆلەت نىشانى بىرىتانىيە-
گە تەۋە ئەنگلىيىنىڭ دۆلەت
نىشانى — مېڭىپ تۇرغان
ئۈچ شىر، شوتلاندىيەنىڭ دۆلەت نىشانى — تىك تۇرغان بىر شىر
ۋە ئىرلاندىيەنىڭ دۆلەت نىشانى — چىلتار (بىرخىل ساز)

بىرىتانىيە دۆلەت نىشانى (ياكى گېربى)

لاردىن تۈزۈلگەن. (رەسىمدىكى قالقان ئىچىدە) بۇنداق نىشانلار كۆ-
پىنچە دۆلەت گېربى ۋە دۆلەت بايرىقى شەكلىدە ئىپادىلىنىدۇ.
شۇڭا، ھازىرقى دۆلەت گېربلىرىنى تېررىتورىيەلىك نىشانلار ياكى
دۆلەت نىشانلىرى دەپ ئېيتىشقا بولىدۇ.

4) قوشۇلما نىشانلار (Augmentation Heraldry): بۇلار
ئەسلىدىكى خۇسۇسىي ياكى جەمەت نىشانلىرىغا مەلۇم بەلگە ياكى
شەكىللەرنى قوشۇش يولى بىلەن ياسالغان نىشانلار بولۇپ، پادى-
شاھلىق تۈزۈمدە پادىشاھلار مەلۇم شەخسنىڭ جەمەت نىشانى ياكى
خۇسۇسىي نىشانىغا ئەمەل - مەنسەپلەردىن دېرەك بەرگۈچى مە-
لۇم بەلگىلەرنى قوشۇش ئارقىلىق، شۇ نىشاننى شۇ شەخسكىلا
تەۋە نىشانغا ئايلاندۇرغان.

5) گۇرۇھ نىشانلىرى (Corporate — Heraldry): بۇ شىر-
كەت، پارتىيە - گۇرۇھ، ئۇيۇشما، دىنىي جەمئىيەتلەر، ئىدارە -
ئورگان، مەكتەپ ... قاتارلىقلار ئىشلىتىدىغان نىشان بەلگىلىرى
بولۇپ، بۇ خىلدىكى نىشانلار نەسەبشۇناسلىق بويىچە ئىزدىنىشتە
ياردىمى يوق نىشانلار دەپ قارىلىدۇ.

يۇقىرىقى نىشانلار ئىچىدە
بىزنىڭ دىققەت - ئېتىبارى-
مىزنى تارتىدىغىنى جەمەت
نىشانلىرىدۇر. چۈنكى، نى-
شانلار بارلىققا كەلگەن چاغدىلا
قەدىمكى ئۇرۇقلارنىڭ جەمەت
بەلگىسى سۈپىتىدە ئىشلىتىل-
گەن بولۇپ، ئۇنىڭ باشقا سە-
ۋەبلەر بىلەن ئىشلىتىلىشى
كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان
ئىشتۇر. جەمەت نىشانلىرىنىڭ
قەدىمكى ئىسرائىل قەبىلىلى-
رى، گرېكلار، رىملىقلار،

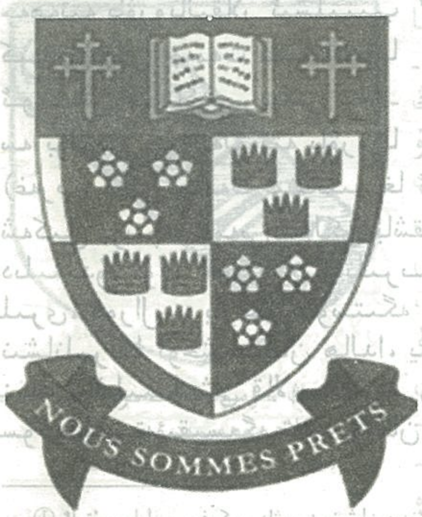

سىمون فرازېر ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ نىشانى

ئاسسۇرىيىلىكلەر ۋە ساكسونلارنىڭ ئارىسىدا ئىشلىتىلگەنلىكى
مەلۇم. بەزى خەلقلەر ئۆزلىرى چوقۇنغان مەلۇم ھايۋان ياكى
ئىلاھلارنى مەلۇم شەكىلدىكى سىمۋوللار ئارقىلىق ئىپادىلەپ، بۇ
سىمۋوللۇق شەكىللەرنى ھەرخىل بۇيۇملار ئۈستىگە تەتبىقلى-
غان. مەسىلەن، شىمالىي ئامېرىكا ئىندىئانلىرى ئارىسىدا مۇ-
شۇنداق مەشغۇلاتنىڭ بارلىقى ھەققىدە مەلۇماتلار خېلى كۆپ.
قەدىمكى مىسىرلىقلار ياسىغان ئەبۇلھەۋل (سىفىنكىس، يەنى
شىر تەنلىك، ئادەم باشلىق ھەيكەل) نىڭمۇ پىر ئەۋن (خان) جەمە-
تىنىڭ نىشانى سۈپىتىدە تىكلەنگەنلىكىنى نىشانشۇناسلار تەخمىن
قىلماقتا.①

ياۋروپادىن باشقا جايلاردىكى مەملىكەتلەر ئىچىدە جەمەت نى-
شانلىرى خۇددى ياۋروپالىقلاردى-

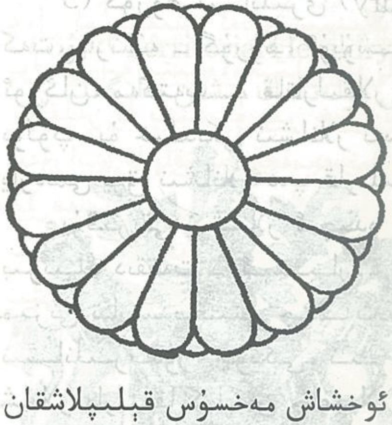

كىگە ئوخشاش مەنە ۋە رولغا ئى-
گە بولغان دۆلەت — ياپونىيە-
دۇر. ياپونلار ئىشلىتىدىغان جە-
مەت بەلگىلىرى (mon) ماھىيەت
جەھەتتە ياۋروپالىقلار ئىشلىتىپ
كېلىۋاتقان جەمەت نىشانىغا
ئوخشاش خاراكتېردىكى نەر-
سە بولۇپ، بۇ ئەلۋەتتە ياۋروپا
(غەرب) دىكى جەمەت نىشانلىرىغا ئوخشاش مەخسۇس قېلىپلاشقان
شەكىل بويىچە ئەمەس، بەلكى باشقىچىرەك شەكىل بويىچە ئىپا-
دىلىنىدۇ. ئۇلار جەمەت نىشانلىرىنى ھەرخىل تۇرمۇش جابدۇق-
لىرى، قورال - ياراغلار ئۈستىگە تەتبىق قىلغان. غەرب جەمەت
نىشانلىرىغا ئوخشىمىغان ھالدا، ياپونلارنىڭ جەمەت نىشانلىرى-
نىڭ ئىشلىتىلىشى قالايمىقانراق ۋە ئىختىيارىيراق بولغان. ئاق-
سۆڭەكلەر تەبىقىسىگە تەۋە بولغان ياپونلار جەمەت نىشانلىرىنى

① ئارتۇر چارلېس، فوكس داۋىس: «نىشان سەنئىتى»، بېنجامىن بلوم نەشرىياتى، 1904 -
يىلى ئىنگلىزچە نەشرى، 5 -، 6 - بەتلەر.

كىيىمىنىڭ ياقىسىنىڭ ئارقىسىنىڭ ئاستىغا ياكى ئىككى يېڭى-
گە ئورۇنلاشتۇرۇۋالغان.

ياپونىيە خان جەمەتىنىڭ نىشانى (hana - mon - kiku - non)
ئېچىلىپ تۇرغان جۇخار گۈلى بولۇپ، بۇ نىشان بىر چەمبەر
ئەتراپىدا تەكشى يېيىلغان 16 دانە گۈل بەرگىدىن تەشكىل تاپ-
قان، گۈل بەرگىلىرىنىڭ گىرۋىكى ئەگرى سىزىق ئارقىلىق بىر -
بىرىگە تۇتاشتۇرۇلغان.

تۆۋەندىكىلەر ياپونىيە تارىخىدا ئۆتكەن بىر قىسىم مەشھۇر
جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىدۇر:

ئاشىكايا جەمەتىنىڭ نىشانى

ئارىنا جەمەتىنىڭ نىشانى

مۇسۇلمان ئەللەردىمۇ
غەربلىكلەرنىڭ نىشانلىرىغا
ئوخشاش خاراكتېردە ئىشلى-
تىلگەن نىشان - بەلگىلەرنىڭ
مەۋجۇتلۇقى مەلۇم، بولۇپمۇ
12 - ئەسىردىكى ئەھلى سەلىب
ئۇرۇشىدىن كېيىن، ياۋروپادى-
كى نىشان ئەنئەنىسى مۇسۇلمان
ئەللىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ،
بەزى مۇسۇلمان ھۆكۈمرانلارمۇ
خان جەمەتىنىڭ نىشانلىرىنى
لايىھەلەپ ئىشلىتىشكە باشلى-
غان. بۇنداق نىشانلارنىڭ كۆ-
پىنچىسى كېيىنكى دەۋرلەردە
شۇ دۆلەتلەرنىڭ دۆلەت گېربىغا ئايلىنىپ قالغان. تۆۋەندىكىلىرى

گرانادانىڭ مۇسۇلمان ئەمرى ئەبۇ ئەب-
دۇللاھ مۇھەممەد ئىبنى نەسر
(1272 ~ 1231) نىڭ نىشانى

ئوتتۇرا ئەسىرلەردە قىسمەن مۇسۇلمان ئەللىرىدە بارلىققا كەلگەن غەرب نىشانلىرىغا تەققاسلانغان نىشانلاردۇر.

مىسىردىكى مەملۇك سۇلتانى ئەمىر توغا تىمۇرنىڭ نىشانى

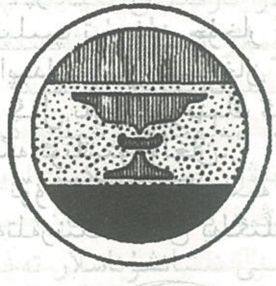

مىسىردىكى مەملۇك سۇلتانى ئەمىر شەيخۇنىڭ نىشانى①

تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ قەدىمدە ئۇرۇق ـ جەمەت بەلگىسى سۈپىتىدە نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەنلىكى مەلۇم، مەھمۇد كاشغەرىي «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرىدە «ئوغۇز» ئىبارىسىنى شەرھلىگەندە شۇنداق يازىدۇ: «ئوغۇز: تۈرك قەبىلىلىرىدىن بىرى. ئوغۇزلار تۈركمەنلەردۇر. ئۇلار يىگىرمە ئىككى ئۇرۇق بولۇپ، ھەر بىرىنىڭ ئايرىم بەلگىسى ۋە ماللىرىغا باسىدىغان تامغىسى بار. ئۇلار بىر ـ بىرىنىڭ مېلىنى شۇ تامغىلارغا قاراپ تونۇيدۇ.

بىرىنچىسى ۋە يېتەكچىسى قىنىق. زامانىمىزنىڭ سۇلتانلىرى شۇلاردىندۇر. ماللىرىنىڭ تامغىسى:

ئىككىنچىسى قايىغ. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئۈچىنچىسى بايۇندۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

تۆتىنچىسى ئىۋا. ئۇلار ‹ يىۋا› دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تامغىسى:

بەشىنچىسى سالغۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئالتىنچىسى ئافشار. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

يەتتىنچىسى بەكتىلى. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

① ئارتۇرچارلىس، فوكس داۋىس: «نىشان سەنئىتى»، بېنجامىن بلوم نەشرىياتى، 1904 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى، 1 ـ، 2 ـ بەتلەر.

سەككىزىنچىسى بۇگدۇز. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

توققۇزىنچىسى بايات. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئونىنچىسى يازغىر. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون بىرىنچىسى ئەيمۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون ئىككىنچىسى قارا بۆلۈك. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون ئۈچىنچىسى ئالقا بۆلۈك. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون تۆتىنچىسى ئىگدىر. بۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون بەشىنچىسى ئۈرەگىر. بۇلار ‹ يۈرەگىر › دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون ئالتىنچىسى تۇتىرقا. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون يەتتىنچىسى ئۇلايۇندلۇغ. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون سەككىزىنچىسى تۈگەر ...... ئۇلارنىڭ تامغىسى:

ئون توققۇزىنچىسى پەچەنەك. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

يىگىرمىنچىسى چۇۋالدۇر. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

يىگىرمە بىرىنچىسى چەبنى. ئۇلارنىڭ تامغىسى:

يىگىرمە ئىككىنچىسى چارۇقلۇغ. بۇلارنىڭ سانى ئاز. تامغىسى نامەلۇم.

مەھمۇد كاشغەرىي ئېيتىدۇكى: ‹كىشىلەر بۇ قەبىلىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى بىلىشكە موھتاج بولغاچقا مەن ئۇلارنى بىرمۇ بىر يېزىپ چىقتىم. بۇ تامغىلار ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغ ۋە ماللىرىنىڭ بەلگىسى بولۇپ، ئايرىلىشىپ كەتسە، شۇ بەلگىلەرگە قاراپ تونۇۋالىدۇ›».①

مەھمۇد كاشغەرىي بەرگەن يۇقىرىدىكى مەلۇماتتىن ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەۋرلەردىلا تۈركىي قوۋملاردىكى ئۇرۇقلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ناملىرى ۋە نىشان بەلگىلىرى بولغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. مەزكۇر بەلگىلەر «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» دە تىلغا ئېلىنغىنىدەك ھەر قايسى ئۇرۇقلارنىڭ چارۋا ـ ماللىرىنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈنلا ئىشلىتىلگەندىن تاشقىرى،

① مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 ـ يىلى 8 ـ ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى، 77 ~ 80 ـ بەتلەر.

يەنە ئۇرۇقلارنىڭ تۇغ - بايراقلىرىدا ھەم بەزى يازما ھۆججەتلىرد-
دە ئىشلىتىلگەن بولۇشىمۇ مۇمكىن. يۇرتىمىزدىكى ھەر قايسى
جايلاردىن تېپىلغان قەدىمكى يادىكارلىقلار ئىچىدە نۇرغۇن تام-
غىلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ شەخسلەرنىڭ مۆھۈر-
لىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولسىمۇ، لېكىن ئاز بىر قىسمىنىڭ جە-
مەت نىشانلىرى ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان تامغىلار ئىكەنلىكىنى
جەزم قىلىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، يەنە شۇنى قىياس قى-
لىشقا بولىدۇكى، قەدىمكى ھەر قايسى خانلىقلارنىڭ بايراقلىرىغا
شۇ خانلىقلارنى قۇرغان جەمەتلەرنىڭ ياكى يېتەكچى ئۇرۇقلارنىڭ
نىشان بەلگىلىرى چۈشۈرۈلگەندىن سىرت، شۇ بەلگىلەر يەنە ئەي-
نى دەۋردە دۆلەت گېربىلىك رولىنىمۇ ئۆتىگەن. ئىسلامىيەت
دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ئۇيغۇر خانلىقلىرىغا ئائىت نىشان بەل-
گىلىرى ھەققىدە بىز بىرەر تارىخىي مەلۇماتنى ئۇچراتمايمىز. بۇ-
نىڭ سەۋەبى، ئىسلامىيەتتىن كېيىن ئۇيغۇرلاردىكى ئۇرۇقچىلىق
ئېڭى سۇسلىشىپ كەتكەنلىكى، جەمەتلەر ياكى ئۇرۇقلارنىڭ ئور-
تاق ئىشلىتىدىغان فامىلە ياكى لەقەم ئەندىزىسىنىڭ ئومۇمىيۈز-
لۈك شەكىللىنىپ بولالمىغانلىقى، شۇنداقلا ياۋروپادىكىگە ئوخ-
شاش جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىنى تىزىمغا ئېلىپ باشقۇرى-
دىغان بىرەر ئورگاننىڭ قۇرۇلمىغانلىقى .... بىلەن مۇناسىۋەتلىك
بولسا كېرەك.

ئوسمان تۈرك ئىمپېرىيەسىنىڭ ھەر قايسى سۇلتانلىرىنىڭ
ئۆزلىرىگە خاس ئىمزالىرى بار بولۇپ، «تۇغرا» دەپ ئاتىلىدىغان
بۇنداق ئىمزالار نىشان بەلگىلىرى سۈپىتىدىمۇ قارالغان. ئوسما-
نىيلار سۇلتانلىرىنىڭ تۇغرالىرى خۇسۇسىي نىشان سۈپىتىدە
تاكى 17 - ئەسىردىن 20 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىغىچە كەڭ ئىشلى-
تىلگەن. تۆۋەندىكىلىرى ئاشۇ سۇلتانلاردىن بەزىلىرىنىڭ نىشان-
لىرى (تۇغرالىرى) دۇر.

سۇلتان ئابدۇلھەمىدنىڭ تۇغراسى

سۇلتان مەھمۇدنىڭ تۇغراسى

ھىندىستاندا ئەنگلىيە مۇستەملىكىسى دەۋرىدە، غەرب مەدە-
نىيىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، يەرلىك ھۆكۈمران تەبىقىگە مەنسۇپ
كىشىلەر جەمەت نىشانى ۋە خۇسۇسىي نىشان بەلگىلىرىنى ئىش-
لىتىشكە باشلىغان. ئۇلار ئىشلەتكەن نىشانلارنىڭ ئومۇمىي كۆ-
رۈنۈشى ياۋروپالىقلارنىڭكىگە ئوخشىمىسىمۇ، گۈل - نەقىشلىرى
ھىندى دىنىي ئېتىقادىغا ئائىتتۇر.

ياۋروپادا نىشان ئىشلىتىش مىلادىيە 1 - ئەسىرلەردە رىم
ئىمپېرىيەسىدە پەيدا بولغان. ئىمپېرىيە دائىرىسىدە ئەسكەرلەر
ئۆزلىرى تەۋە بولغان قوشۇننىڭ بەلگىلىرىنى ئۆزلىرىنىڭ
قالقانلىرىغا چۈشۈرۈش ئارقىلىق، ئۆزلىرى بىلەن بىر
قوشۇندىكى باشقا ئەسكەرلەرگە خاتا ھۇجۇم قىلىپ قويۇشتىن
ساقلىنىش بىلەن بىللە، ئۆزلىرى تەۋە بولغان ۋەتەن ئۈچۈن
ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىدىن شان - شەرەپ ھېس قىلىشتەك
تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلىگەن. بۇنداق ئىش كېيىنچە پۈتۈن ياۋروپادا
كەڭ ئومۇملىشىپ، باشقا ئەللەردە نىشان ئىشلىتىش
ئەنئەنىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن. 13 -
ئەسىردىن كېيىن قالقانغا كىرىست بەلگىسىنى چۈشۈرۈش ھەم
كىرىست ئارقىلىق تۆتكە بۆلۈنگەن قالقان يۈزىنى ئوخشىمىغان

رەڭدىكى بەلگە، ئالامەتلەر بىلەن بېزەش بارغانسېرى ئومۇملاشقان. بۇنداق بەلگىلەر دەسلەپتە قالقان ۋە مۆھۈرلەرگە چۈشۈرۈلگەن ياكى ئويۇلغان ھەمدە ئاتىدىن بالىغا مىراس قېلىش شەكلىدە ئەۋلادمۇئەۋلاد داۋاملىشىپ، تەدرىجىي ھالدا جەمەت ئەنئەنىسىنىڭ مۇھىم بۆلىكىگە ئايلانغان. ئەڭ دەسلەپكى چاغلاردا بۇنداق جەمەت نىشانلىرىنى ئاقسۆڭەكلەر جەمەتلىرى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇزاق تارىخ جەريانىدا يۈز بەرگەن جەمەتلەرنىڭ تەبىقە - دەرىجىلىرىدىكى ئۆسۈش ياكى تۆۋەنلەشتەك ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن، جەمەت نىشانلىرىنى ئىشلىتىش ئاۋام خەلق ئارىسىدا تارقالغان. 15 - ئەسىردىن تارتىپ، ياۋروپادا شەخسلەر ۋە جەمەتلەرگە ئائىت نىشان بەلگىلىرى ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىغان. شۇنىڭ بىلەن شۇ دەۋردىكى ئەنگلىيە پادىشاھى ھېنرىي V بىر قانۇن ماقۇللاپ، شەخسلەر ۋە جەمەتلەرنىڭ ئۆز ئالدىغا نىشان بەلگىلىرىنى لايىھەلىۋېلىشىنى چەكلىگەن. 1483- يىلىغا كەلگەندە، ئەنگلىيە پادىشاھى ئېدۋارد IV تەرىپىدىن شەخسلەر ۋە جەمەتلەرنىڭ نىشان بەلگىلىرىنى نازارەت قىلىدىغان ھەم نىشان بەلگىلىرىنى ھەدىيە قىلىدىغان ئورگان — ئەنگلىيە نىشان ئىنستىتۇتى تەسىس قىلىنغان. شۇنىڭدىن كېيىن، نىشان بەلگىلىرىگە چېتىلىدىغان تۈرلۈك قانۇن ۋە بەلگىلىمىلەر ئوتتۇرىغا چىققان. مەسىلەن، ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە نىشان نوقۇل ئەسكەرلەر جەڭ مەيدانلىرىدا ئۆزلىرىنىڭ قوشۇن تەۋەلىكىنى ئىپادىلەش ئۈچۈنلا ئىشلىتىدىغان نەرسە بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە جەمەتلەر ۋە ئائىلىلەرنىڭ سالاھىيىتىنى ھەم ئىجتىمائىي ئورنىنى ئىسپاتلىغۇچى بەلگە بولۇشى لازىم دېيىلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، نىشانلار تەدرىجىي ھالدا ئىجتىمائىي گۇرۇھلار، ئورگانلار، دۆلەتلەر، رايونلار ۋە جەمەتلەرنىڭ پەرقلەندۈرگۈچ بەلگىلىرى سۈپىتىدە پۈتۈن ياۋروپادا رەسمىي ئىشلىتىلىشكە باشلىغان.

15 - ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا، 16 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چوڭ

ئاقسۆڭەكلەر ۋە كىنەزلەر ئۆزلىرىنىڭ يارەمچىلىرىنىڭ جەمەت نىشانلىرىدىكى بەلگىلەردىن بىر بۆلىكىنى ئۆزلىرىنىڭ قالقان شەكلىدىكى نىشانلىرىغا كىرگۈزۈش ئارقىلىق، ئۇنى تېخىمۇ مۇرەككەپ تۈسكە كىرگۈزۈشكە باشلىغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، قالقان شەكىللىك نىشانلار نوقۇل ھەربىي دائىرىدە ئىشلىتىلىشتىن ھالقىپ، كىيىم - كېچەكلەر، ئۆي - ئىمارەت، خەت - چەك ... لەردە كەڭ ئىشلىتىلىشكە باشلىغان ھەمدە ساپ سەنئەت نۇقتىسىدىن ئۇنىڭغا تۈرلۈك گېئومېتىرىك شەكىللەر، ھايۋان (كۆپىنچە ئەپسانىۋى مەخلۇقات)، ئادەم رەسىملىرى، سۆز - جۈملىلەر قىستۇرۇلۇشتەك ئۇسلۇب شەكىللەنگەن. ئويمىكارلار قالقان شەكىللىك نىشانلارنى ئىمارەتلەرگە ئويغاندا ئۇلارنى شەكىل جەھەتتە تېخىمۇ مۇرەككەپلەشتۈرگەن. نەتىجىدە ئۇ مەخسۇس بىر خىل ئىلىم (يەنى قالقان شەكىللىك نىشانلارنى لايىھەلەش، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى مەنىلىك سىمۋول ۋە بەلگىلەرنى ئىزاھلاش ھەم ئىشلىتىش، ئۇنى ئەجدادتىن ئەۋلادقا ئۆتكەندە ھەم نىكاھ مۇناسىۋىتىدە ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە قانداق ئۆزگەرتىش ھەققىدىكى بىر يۈرۈش قائىدە - پىرىنسىپ) سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىققان. دەرۋەقە، ياۋروپا ئەللىرى (شۇنداقلا ئۇلار ئىستېلا قىلغان جەنۇبىي،شىمالىي ئامېرىكا ۋە ئاۋستىرالىيە) دە قالقان شەكىللىك جەمەت نىشانلىرىنى ھەممىلا ئائىلىلەر ئىشلىتىپ كەتمىگەن. ئۇنى ئىلگىرىكى دەۋرلەردە كۆپىنچە خان جەمەتى، ئاقسۆڭەكلەر ۋە ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئىشلەتكەن بولسا، ھازىرقى دەۋردە بىر قىسىم چوڭ جەمەتلەر، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى، ئالىي مەكتەپلەر، پۇل مۇئامىلە ئورگانلىرى، دوختۇرخانا، كارخانا - شىركەتلەر ... ئىشلەتمەكتە. شۇنىڭ بىلەن بىللە غەرب ئەللىرىدە، جۈملىدىن ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەلىرىدە ھەر قايسى دۆلەتلەردە مەخسۇس نىشان بەلگىلىرىنى لايىھەلەيدىغان، تىزىمغا ئالىدىغان ھەم باشقۇرىدىغان ئورگانلار تەسىس قىلىنغان بولۇپ، بۇ ھازىرقى زامان

نەسەبشۇناسلىقىدىكى مۇھىم بىر ساھە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
نىشانلار دەسلەپ پەيدا بولغاندىلا، رېئال مەقسەتلەر ئۈچۈن
خىزمەت قىلدۇرۇلغان قوللىنىشچان بەلگە ـ ئالامەت ئىدى. ئۇ
پەيدا بولغاندىن تارتىپلا شەخسلەرنىڭ تامغا ـ مۆھۈرى ئورنىدا
خەت ـ چەكلەردە ئىشلىتىلگەندىن باشقا، يەنە قەبرە تاشلىرىغا،
نىشان ئىگىسىگە تەۋە بولغان تۇرمۇش بۇيۇملىرى (ئالتۇن ـ كۈ-
مۈش جابدۇقلار، ئەينەك بۇيۇملار...) ئۈستىگە ئويۇلغان ياكى بې-
سىلغان. بۈگۈنكى دەۋردە ئۇ كىتاب مۇقاۋىلىرىدا، ئىشخانا جاب-
دۇقلىرىدا، چاقچۇق بۇيۇملاردا، بايراقلاردا، ماشىنىلاردا، خۇسۇ-
سىي تەئەللۇقاتلاردا ... كەڭ قوللىنىلماقتا. ناۋادا، قالقان شە-
كىللىك نىشانلار نوقۇل ئۇرۇش ۋە ھەربىي كۆرەكلەردە ئىشلىتى-
لىشتەك تار دائىرىدىن ھالقىپ چىقمىغان بولسا ئىدى، ئۇ 15 ـ
ئەسىرلەردىن كېيىنلا مەۋجۇت بولمىغان، بۈگۈنكىدەك كەڭ قول-
لىنىشقا سازاۋەر بولمىغان بولار ئىدى.
سىمۋول ئىشلىتىش ئىنسانىيەت تارىخىغا ئوخشاشلا ئۇزاق
تارىخقا ئىگە، ئۇنداقتا نىشاننى باشقا سىمۋوللۇق شەكىللەردىن
پەرقلەندۇرۇپ تۇرغان نەرسە نېمە؟ بۇ دەل ئۇنىڭدا قالقان شەكلى-
نىڭ تەتبىق قىلىنغانلىقى ھەم ئۇنىڭ ئۈستىدىكى مەنە بىلدۈر-
گۈچى بەلگە ـ ئالامەتلەرنىڭ بەلگىلىك قائىدە ـ پرىنسىپ ئا-
ساسىدا ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغانلىقى، ئۇنىڭ مىراسلىق خۇسۇسىيى-
تى، يەنى ئۇنىڭ ئەجدادتىن ئەۋلادقا خۇددى جەمەت لەقىمى ياكى
فامىلىسىگە ئوخشاش مىراس بولۇپ قالىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئاسا-
سىي رولىنىڭ بىر جەمەتنى يەنە بىر جەمەتتىن پەرقلەندۇرۇش
ئىكەنلىكىدۇر. قالقان شەكىللىك نىشانلارنىڭ ئوتتۇرا ئەسىرلەر-
دىن كېيىن داۋاملىق ساقلىنىپ قېلىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى
شۇكى، ئۇ ئەڭ دەسلەپتە پەيدا بولغاندىن ئېتىبارەن، جەمەتلەرنىڭ
ئورتاق سىمۋولى سۈپىتىدە قوللىنىلىپ، ئوخشىمىغان جەمەتكە
تەۋە شەخسلەرنى بىر ـ بىرىدىن پەرقلەندۈرۈش رولىنى ئۆتەپ،

شەخسلەرنىڭ ئۆز جەمەتلىرىدىن پەخىرلىنىشىنىڭ كونكرېت، قا-
نۇنلۇق دەلىل ـ ئىسپاتى سۈپىتىدە خىزمەت قىلغانلىقى ئۈچۈن
ئۇ شەخسلەرنىڭ ئۆز جەمەتىگە بولغان پەخىرلىنىش ھېسسىياتى،
جەمەتنىڭ ئۆزىدىكى ئەزالارغا بولغان ساداقەتمەنلىك تەلىپىنى
ئۆزىگە مۇجەسسەم قىلغان سىمۋولغا ئايلىنىپ قالغان. شۇ سە-
ۋەبتىن، ئۇ يوقىلىپ كەتمەي، ئەكسىچە بارغانسېرى مۇرەككەپ-
لەشكەن، ئىشلىتىلىدىغان دائىرىسى كېڭەيگەن.
غەربتە ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن قالقان شەكىللىك نىشانلار
قۇرۇلما جەھەتتىن بىر قانچە بۆلەكتىن تەشكىل تاپىدۇ. قالقان ـــ
بارلىق ئۇچۇرلار (بەلگىلەر، سىمۋوللار، يېزىقلار...) ئورۇنلاشتۇ-
رۇلىدىغان تەگلىكتۇر. ئۇنىڭدا بىر جەمەت ياكى ئائىلە ئۆزلىرىگە
خاس نىشان سۈپىتىدە تاللىۋالغان بەلگە ۋە ئالامەتلەر، شۇ ئائى-
لىدىكى كىشىلەرنىڭ (يەنى ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنتلەرنىڭ) رەت
تەرتىپى، ھۆكۈمەت تەرىپىدىن بېرىلگەن ئەمەللەرگە ۋەكىللىك
قىلىدىغان سىمۋوللۇق شەكىللەر، ئائىلىنىڭ نىكاھ مۇناسىۋەت-
لىرىدىكى ئۆزگىرىش ئەھۋاللىرى ... ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. يۇقىرى-
قىلاردا قانچىلىك ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەربىر
ئۆزگىرىشكە ۋەكىللىك قىلىدىغان بەلگىلەر ھامان قالقاننىڭ
ئۈستىگە ۋە ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. قالغان بۆلەكلەر بولسا
قالقاننىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ھوقۇق ۋە ئىمتىيازغا ۋەكىللىك
قىلىدىغان يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ سۈرىتى ھەمدە قالقاننىڭ ئاس-
تىدىكى جەمەتنىڭ ھېكمەتلىك ئىبارىلىرى يېزىلغان لېنتىلار-
دىن ئىبارەت.
نىشان ئىشلىتىش بارلىققا كەلگەندىن بېرى، غەرب ئەللىرى-
دە ھەرخىل قالقان شەكىللىرى ئىشلىتىلىپ كېلىنگەن. ئەڭ
كۆپ ئىشلىتىلىپ كېلىنگىنى كۋادرات شەكىللىك، تۆۋەن تەرى-
پى ئۇچلۇق قالقاندۇر. تۆۋەندىكىسى نىشاندا كۆپ ئىشلىتىلىد-
غان قالقان شەكىللىرىدۇر.

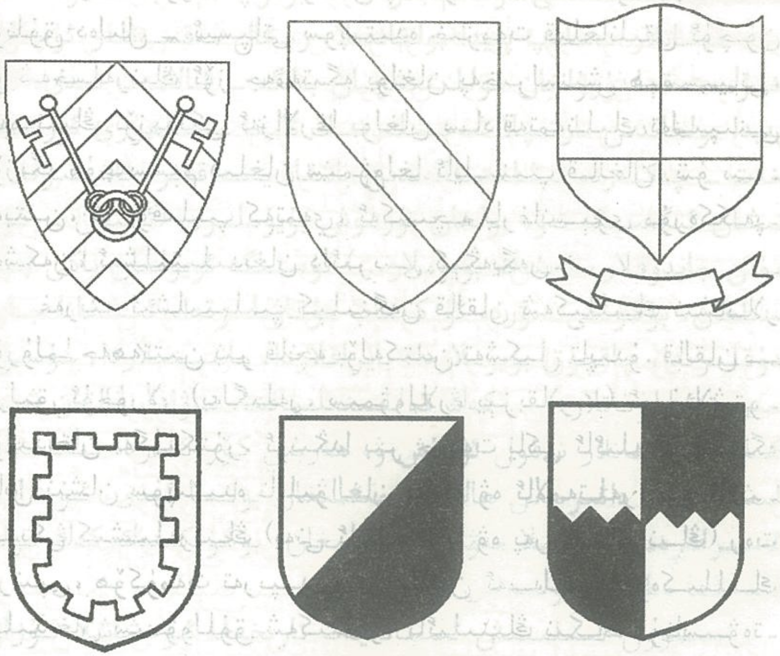

بىلىش كېرەككى، ھەرقانداق سىمۋوللۇق بەلگە جەمەت
نىشانى بولىۋەرمەيدۇ. مەلۇم سىمۋوللۇق بەلگە بىر جەمەت
كىشىلىرى ئىچىدە ئەجدادلاردىن ئەۋلادلارغا مىراس قېلىپ
داۋاملىق ئىشلىتىلسە ھەمدە ئۇنىڭدىكى بەلگىلەر مۇئەييەن مەنە
ئىپادىلىسە (ئەلۋەتتە، بۇ مەنىنىڭ شۇ شەخس، جەمەت بىلەن
بەلگىلىك باغلىنىشى بولۇشى زۆرۈر)، ئاندىن جەمەت نىشانى
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
قالقان شەكىللىك جەمەت نىشانلىرى ئوتتۇرا ئەسىرلەردىكى
ياۋروپا چەۋەندازلىرىدىن قالغان بىر ئەنئەنىدۇر. ئۇ شەخسلەر، ئا-
ئىلە (جەمەت) لەر ۋە تەشكىلاتلارغا تەۋە بولغان مىراس خۇسۇسى-
يىتىگە ئىگە سىمۋوللۇق بەلگىلەردۇر. قالقان شەكىللىك جەمەت
نىشانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىشى قالايمىقان بولماستىن، بەلكى ئۇ-

نىڭدا مۇئەييەن قائىدە - پىرىنسىپلار بار بولغان. مەسىلەن،
غەربتە ئىلگىرىكى دەۋرلەردىن تارتىپلا قىزلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ
نىشانلىرىنى ئىشلىتىشىگە يول قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئىشلەت-
كەن ئەجدادلىرىنىڭ نىشان بەلگىلىرى قالقان شەكلىگە ئەمەس،
بەلكى خىش شەكلى ئۈستىگە چۈشۈرۈلگەن. ئۇلار باشقا ئەرلەر
بىلەن نىكاھلانغاندا، ئۆزلىرىنىڭ جەمەت نىشانىدىكى بەلگىلەر
بىلەن ئېرىنىڭ جەمەت نىشانىدىكى بەلگىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ
قالقان ئۈستىگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئەگەر بىر كىشىنىڭ ئوغلى
بولمىسا شۇ كىشى ۋاپات بولغاندا قىزلىرى جەمەت نىشانىنىڭ
ۋارىسلىرىغا ئايلانغان. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار نىشان بەلگىلىرىنى
ئېرىنىڭ نىشان بەلگىلىرىنىڭ مەركىزىگە ئورۇنلاشتۇرغان. ئىك-
كى كىشى (بىر جەمەتتىن بولغان تەقدىردىمۇ) نىڭ ئوخشاش بىر
شەكىلدىكى نىشاننى ئىشلىتىشى مۇۋاپىق ئەمەس دەپ قارالغاچقا،
ئوغۇللارنىڭ نىشانلىرى ئۈستىگە ئاتىسىنىڭكىدىن پەرقلىق خاس
بەلگىلەر چۈشۈرۈلگەن. ئاتىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، خاس
بەلگىلەر ئېلىپ تاشلانغان. بىر ئاتىنىڭ چوڭ ئوغلى ۋە ئۇنىڭ
ۋارىسلىرى ئاتىسىنىڭكىگە ئوخشاش نىشاننى ئىشلىتىدىغان
بولسا، كىچىك ئوغۇللىرى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى ئاتىسىنىڭ
نىشانىغا مەلۇم ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزگەن، يەنى ئۇلار نىشان-
نىڭ رەڭگىنى ئۆزگەرتكەن ياكى يېڭى بىر ئالامەت (بەلگە) نى
قوشقان. ئەمما، دەۋرلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن نىشاندا قانچىلىك
ئۆزگىرىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئەجدادلىرىنىڭ نىشانلىرى-
دىكى ھالقىلىق بىر تەركىب (شەكىل، قۇرۇلما ياكى رەڭ) ساق-
لىنىپ قالغان.
ئەنگلىيەدە خېلى ئىلگىرىكى زاماندىن تارتىپلا بىر كىشىنىڭ
ئوغۇللىرى ئىشلىتىدىغان نىشانلاردا ئۇ ئوغۇللارنىڭ رەت تەرتى-
پىنى ئىپادىلەيدىغان بەلگىلەرنى ئىشلىتىش ھەققىدىكى بەلگى-
لىمىلەر بولغان. مەسىلەن، تۇنجى ئوغۇلنىڭ نىشانىغا TTT شەك-

لى، ئىككىنچىسىنىڭكىگە ھىلال ئاي، ئۈچىنچىسىنىڭكىگە يۇلتۇز، تۆتىنچىسىنىڭكىگە قۇش، بەشىنچىسىنىڭكىگە ھالقا، ئالتىنچىسىنىڭكىگە ⚜ بەلگىسى، يەتتىنچىسىنىڭكىگە قىزىل گۈل، سەككىزىنچىسىنىڭكىگە كىرېست، توققۇزىنچىسىنىڭكىگە سەككىز بەرگىلىك گۈل شەكلى چۈشۈرۈلگەن. ئاتا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، چوڭ ئوغۇل ئۆزىگە خاس بەلگىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئاتىسىنىڭ نىشانىنى ئۆز ئەينى ئىشلىتىدۇ. قالغان ئوغۇللار ئۆزلىرىگە خاس بەلگىنى ساقلاپ قېلىپ ئۇنى ئەۋلادلىرىغا مىراس قالدۇرىدۇ. (ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ چوڭ ئوغلىدىن باشقا ئوغۇللىرىنىڭ نىشانلىرىدا خۇددى يۇقىرىقىدەك ئۆزگىرىش ياسىلىدۇ). ئەمما، شوتلاندىيىلىكلەردە بىر ئاتىنىڭ ھەرقايسى ئوغۇللىرىنىڭ نىشانلىرى يۇقىرىقىدەك ئۇسۇللار ئارقىلىق پەرقلەندۈرۈلۈپلا قالماستىن، ئۇلار يەنە بۇنىڭ ئۈچۈن قالقان شەكلىنىڭ چۆرىسىگە ئوخشىمىغان رامكىلارنى سىزىدۇ ياكى قالقان يۈزىدىكى بۆلگۈچى سىزىقلارنى ھەرخىل ئۆزگەرتىدۇ. ئەگەر بىر كىشى ئانا جەمەت نىشانىنى ئىشلەتمەكچى بولسا، ئۇنداقتا ئۇ ئۇنى پەقەت ئاتا جەمەت نىشانى بىلەن بىرلەشتۈرگەن ئەھۋالدىلا ئىشلىتەلەيدۇ. بۇ «چارەكلەش» (quartering) دېيىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، بىرقانچە بوغۇن ئۆتكەندىن كېيىن، كېيىنكى ئەۋلادلار ئىشلىتىدىغان نىشاندا نۇرغۇن «چارەك»لەر پەيدا بولىدۇ (يەنى، كىرېست ئارقىلىق قالقان يۈزى $\begin{smallmatrix}1&2\\3&4\end{smallmatrix}$ گە ئوخشاش تۆتكە چارەككە بۆلۈنۈپ، 1 ـ ۋە 4 ـ چارەككە ئاتا جەمەتنىڭ، 2 ـ ۋە 3 ـ چارەككە ئانا جەمەتنىڭ نىشان بەلگىلىرى چۈشۈرۈلىدۇ ...) ئەلۋەتتە، يۇقىرىقىدەك يول بىلەن زىيادە مۇرەككەپلىشىپ كەتكەن جەمەت نىشانلىرىدىكى بەزى قوشۇمچە بەلگىلەر مەلۇم دەۋرلەردىن كېيىن قىسقارتىلىش ۋە ئىخچاملىنىش ئارقىلىق ئاددىيلاشتۇرۇلىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى تەتقىقات مۇقەررەر رەۋىشتە بىر جەمەتنىڭ ئەجدادلىرى ئىلگىرى ئىشلەتكەن نىشان بەلگىلىرى

ئۈستىدە ئىزدىنىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇنداق نىشان بەلگىلىرى ئەجدادلار تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغان بولۇشىمۇ، ئىلگىرىكى مەلۇم ھاكىمىيەتلەر تەرىپىدىن ئەجدادلارغا ئىنئام قىلىنغان بولۇشىمۇ ياكى تاسادىپىي پۇرسەتلەردە مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئىشلىتىلىشكە باشلانغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر جەمەتنىڭ يىراق ئەجدادلىرى نىشان بەلگىلىرىنى ئىشلەتكەن بولسىمۇ، ئەمما كېيىنكى دەۋرلەردە ئۇ ئىشلىتىلىشتىن توختاپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. جەمەت نىشانلىرىنىڭ ئىشلىتىلىش ئورنى كۆپ بولۇپ، ئومۇمەن جەمەت دائىرىسىدىكى ھەر قانداق بىر ماددىي بۇيۇمنىڭ ئۈستىگە تەتبىق قىلىنغان بولۇشى ۋە ياكى تامغا ھەم مۆھۈر ئورنىدا يازما ھۆججەتلەرگە بېسىلغان بولۇشى مۇمكىن. ھازىرقى زامان غەرب نەسەبشۇناسلىقىدا بارلىققا كەلگەن جەمەت نىشانلىرىغا ئائىت بەزى قائىدە ـ پىرىنسىپلارنى بىلىش ئاساسىدا، ئۇيغۇرلاردا ھەر قايسى جەمەتلەر جەمەت نەسەبنامىسىنى يازغاندا، ئۆزلىرىنىڭ قوللىنىپ كەلگەن ياكى قوللانماقچى بولغان فامىلىلىرىگە بىرلەشتۈرگەن ئاساستا، شەكلى ئاددىيراق، ئەمما مەنىسى بار بولغان جەمەت نىشانلىرىنى لاھىيەلەپ، ئۇنى نەسەبنامە ئىچىدە تونۇشتۇرۇشى، بەزى جابدۇقلار ئۈستىگە تەتبىق قىلىشى يەنىلا ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىشتۇر.

ئەلۋەتتە، جەمەت نىشانلىرىنى بىرەر قانۇنىي ۋاستە ئارقىلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا (مەسىلەن، پاتېنت ئىدارىسى، تاۋار ماركىلىرىنى باشقۇرۇش ئورگىنى... قاتارلىق ئورگانلارغا) تىزىملاتمىغان ئەھۋالدا، باشقا جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ئەجدادلار ئىشلەتكەن جەمەت نىشانلىرىنى ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىغا (ياخشىسى سودا ماركىسى سۈپىتىدە) تىزىمغا ئالدۇرۇش ئارقىلىق ئۇنىڭ خاسلىقىنى قوغداش لازىم. شۇنداق قىلغاندا، يات جەمەتتىكىلەرنىڭ ئۇ بەلگىلەرنى ئىشلىتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

7. نەسەبنامىنى تۈزۈشنىڭ قەدەم ـ باسقۇچلىرى

شۇنىڭغا ئىشىنىش كېرەككى، ئەجدادلارنى ئىزدەپ تېپىش پەقەت قىزىقىش سەۋەبىدىن قىلىپ قويىدىغان ئاددىيلا ئىش ئەمەس، بەلكى ئۆزىمىزنىڭ كىملىكىمىزنى چۈشىنىش بىلەن ئالاقىدار بولغان ئىشتۇر. ئۇ ئۆزىمىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزنى ئىزدەشلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۆزىمىزنىڭ مەلۇم خىلدىكى تۇرمۇش قاراشلىرىمىز ۋە ئەقىدە-ئىشەنچلىرىمىزنىڭ سەۋەبلىرىنى، ئۆزىمىزنىڭ ھاياتقا بولغان پوزىتسىيەمىز ۋە خۇلق ـ مىجەزلىرىمىزنىڭ شەكىللىنىپ قېلىشىدىكى ئاساسلارنى ئاختۇرۇش ئىشىدۇر. ئۆز ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش تارىختا يالغۇز يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرىلا شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئىمتىيازلىق ئىش ئەمەس. ئاۋام پۇقرالارمۇ ئۆز ئەجدادلىرىنى مۇئەييەن ئۇسۇللار (مەسىلەن، يازما خاتىرىلەر، ئاغزاكى ئەسلىمىلەر، ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ ئىسىملىرىنى كېيىنكى پەرزەنتلەرگە قويۇش...) ئارقىلىق سۈرۈشتۈرگەن ھەم ئۇلار ھەققىدىكى خاتىرىلەرنى ساقلىغان.

ئۇنتۇپ كېتىلگەن ياكى ئۇنتۇلۇش گىردابىغا بېرىپ قالغان جەمەت تارىخىنى، بايقاش ھەمدە مەڭگۈ قالىدىغان خاتىرىگە ئايلاندۇرۇش ـــ كىشىنىڭ خۇشاللىنارلىق ئىشلىرىدىن بولسا كېرەك. جەمەت تارىخچىسى سۈپىتىدە سىز ئەجدادلىرىڭىزنىڭ ھاياتىنى قايتا يارىتىسىز، جەمەتىڭىزدىكى كىشىلەرنىڭ ئەنئەنىسى، ھايات يولى، مىجەز ـ خۇلقى... نى، ئۆزىڭىزنىڭ قانداق قىلىپ شۇ جەمەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىشكە باشلايسىز، جەمەت تارىخىنى ئىزدەش ئارقىلىق ئۆزىڭىز بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ئارىسىدىكى ئارىلىقنى يېقىنلاشتۇرىسىز، توختاۋسىز ئۆزگىرىدىغان دۇنيادا داۋاملىشىش تۇيغۇسىنى ھەقىقىي ھېس قىلىسىز.

جەمەت (ئائىلە) تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش يالغۇز نەسەبنامە

يېزىش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئەلۋەتتە، نەسەبنامە شەكلىدە جەمەت تارىخىنى يېزىش جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ يادرولۇق مەزمۇنىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچىلەر بۇ ئارقىلىق ئەجدادلىرىنىڭ ئائىلىۋى تۇرمۇشى ۋە باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ھەققىدە كەڭرەك چۈشەنچىگە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلار تەتقىق قىلىدىغان مەركىزىي مەسىلە ـــ رەسمىي تارىخشۇناسلار تەرىپىدىن ئېتىبارسىز قارالغان ئائىلە تارىخىدۇر. كىشىلەر مەكتەپلەردە ئۆگىنىدىغان ۋە كىتابلاردىن ئوقۇيدىغان تارىخ ئومۇمەن دۆلەت، رايون، مىللەت، ھاكىمىيەتلەرنىڭ تارىخى، شۇنداقلا مەشھۇر كىشىلەرنىڭ تارىخىدۇر. دېمەك، رەسمىي تارىخ قانچىلىك مۇھىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنداق تارىخ مۇتلەق كۆپ ئاۋام پۇقرانىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتلىرىدىن تولىمۇ يىراقتۇر.

يېقىنقى مەزگىللەردە «يېڭىچە تارىخ قارىشى» ئوتتۇرىغا چىقماقتا. بۇنىڭدا ئاۋام پۇقرالارنىڭ ھايات سەرگۈزەشتلىرىنى تەتقىق قىلىشنىڭ كىشىلەرنىڭ تارىخقا بولغان چۈشىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدىغانلىقى قوبۇل قىلىنماقتا. ئاۋام پۇقرالارنى تارىخنىڭ قۇربانلىرى دەپ ھېسابلايدىغان قاراشلار ئۆزگىرىپ، ئۇلارنى تارىخنىڭ ياراتقۇچىلىرى ۋە تارىخ سەھنىسىدىكى ھەقىقىي پائالىيەتچىلەر دەيدىغان پوزىتسىيە تىكلەنمەكتە.

ئىنسانىيەتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ۋە داۋاملىشىشچان ئىجتىمائىي تەشكىلىي شەكلى بولغان ئائىلىلەر ئەزەلدىن بېرى پەرزەنتلەرنى ئاپىرىدە قىلىدىغان ۋە تەربىيەلەيدىغان، شەخسلەرنىڭ قىممەت قاراشلىرى ۋە تۈپ تۇرمۇش قاراشلىرىنى شەكىللەندۈرىدىغان، مەدەنىيەتنى ئەجدادتىن ئەۋلادقا، دەۋردىن دەۋرگە يەتكۈزۈپ بېرىدىغان سەينا بولۇپ كەلگەن. دېمەك، ئائىلىنى ۋە ئۇنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق بىر پۈتۈن جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسىنى، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى، جىنسلار ئارا مۇناسىۋەتلەرنى يورۇتقىلى بولىدۇ. تارىخشۇناسلار شۇنىڭغا

ئىشىنىدۇكى، ئائىلىۋى ھاياتنىڭ خاراكتېرىنىڭ ئۆزگىرىشى ئىجتىمائىي، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلىدۇ ھەمدە ئۆز نۆۋىتىدە ئۇلارغىمۇ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جەمەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە يېزىش — ھەممە كىشى تاللىۋالسا بولىدىغان تېمىدۇر. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرقانچە يىلنى سەرپ قىلىپ مەخسۇس تەربىيەلىنىشنىڭ ياكى بىر ئۆمۈر ۋاقىتنى جەمەت يىلتىزىنى ئىزدەشكىلا ئاتاشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. دېمەكچىمىزكى، مەخسۇس تەربىيە ئالماي تۇرۇپمۇ ئۆز جەمەتى ھەققىدە يەنىلا كۆپ نەرسىنى ئاختۇرۇپ بىلەلەيدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش — كىم ئۆزىنىڭ ئەڭ يىراق ئەجدادىنى ئىزدەپ تاپالايدۇ؟ دېگەننى مەقسەت قىلغان مۇسابىقە ئەمەس ياكى ئەجدادلار ئارىسىدىكى مەشھۇر شەخسلەرنى ئىزدەپ تېپىشتا بەسلىشىشمۇ ئەمەس. ھەركىم ئۆز ئەجدادىنى ئىككى بوغۇن (يەنى بوۋا - مومىسىغىچە) ئىلگىرىگە سۈرۈپ تەكشۈرسىلا، ئۆزىنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەرسىلەرنى بايقىشى مۇقەررەر. چۈنكى، پەقەت شۇ ئىككى بوغۇندىلا ھەربىر ئادەم ئۆزىگە بىۋاسىتە قانداش ئالتە ئەجدادى (يەنى ئاتا - ئانا ۋە ئىككى بوۋا، ئىككى موما. دىققەت: نەۋرىلەر ئارا توي قىلغانلاردا بوۋا - موما تۆت بولماستىن ئىككى بولىدۇ) ۋە ئۇلارغا ئائىت ھېكايىلەر، ئۈچ ئائىلە ۋە ھەربىر ئائىلىدىن شاخلانغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالى ... نى بىلەلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ھەربىر بوغۇن سۈرۈلگەنسېرى بىلىدىغان نەرسىلەر تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش قەدىم دەۋردىن، باشقىچە ئېيتقاندا دەسلەپكى ئەجداددىن باشلانماستىن، بەلكى شەخسنىڭ ئۆزىنى تونۇشىدىن باشلىنىدۇ. بۇنىڭدىكى تەپەككۇر ئۇسۇلى — بىلىدىغاندىن بىلمەيدىغانغا ئۆتۈش، ھازىرقى كىشىلەردىن باشلاپ ئىلگىرىكى ئەجدادلارغا يۈرۈش قىلىشتىن ئىبارەت.

بۈگۈنكى دەۋردە ئۆزىمىزنى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئۆتكەن

دەۋرلەر ھەققىدىكى چۈشەنچىگە موھتاج بولىمىز. ھەممىمىز «ئەجدادلىرىمىز كىملەر بولغىيدى؟ ئۇلار قەيەرلەردە ياشىغان بولغىيدى؟»... دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب تېپىشقا تەشنا بولىمىز. خىيالىمىزنى ھامان يىلتىزىمىزغا بولغان سېغىنىش چۇلغاپ تۇرىدۇ. ناۋادا، ھەربىر ئائىلە ئادەم ئاتا ۋە ھەۋۋا ئانىغا تۇتىشىدىغان نەسەب زەنجىرىنىڭ بىر ھالقىسى دەپ تونۇلغاندا، ئۇنداقتا ئائىلىنىڭ تارىخىنى يېزىپ چىقىش كىشىگە ئىنتايىن مۇشكۈل ئىش بولۇپ تۇيۇلىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى ئاختۇرۇپ، شۇ ھەقتە بىر نەرسە يېزىپ چىقىش سەل قىيىن بولۇشىغا قارىماي، ھەربىر كىشى ئۈچۈن تولىمۇ ئەھمىيەتلىك ئىشتۇر.

جەمەت تارىخى ھەربىر ئادەمنىڭ ھاياتىغا باغلىنىشلىقتۇر. كىشىلەر ھاياتىدا نېمىلەرنى قىلسۇن ياكى قىلمىسۇن، ھەربىر جەمەتنىڭ تارىخى ئۇنىڭ ئەزالىرى ئۈچۈن يېگانىدۇر. كىشىلەر ئۆز يىلتىزلىرىغا قانچىلىك سەل قارىسۇن ياكى ئۇنى ئىنكار قىلسۇن، بۇ تارىخ شەخسلەرگە ھامان مەنسۇپ بولىۋېرىدۇ.

ھازىرقى زامان پىسخولوگىيە ئىلمى شۇنى ئېتىراپ قىلىدۇكى، ئۆتمۈش توغرىسىدا ئۆگىنىش شەخسنىڭ ئۆزىنى تونۇشىنى ئۈستۈرىدۇ. ھەربىرىمىز يېگانە شەخس بولۇش سۈپىتىمىز بىلەن ئۆتمۈشتىن ۋە جەمەتىمىزنىڭ ئەجدادلىرىدىن ئايرىلىپ كېتەلمەيمىز. ئائىلىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەرگە قالدۇرىدىغىنى نوقۇل پەرزەنتلا ئەمەس، بەلكى يەنە قىممەت قارىشى، ئىرسىي ئالاھىدىلىك ۋە رەڭگارەڭ خۇلق - مىجەز... لەردۇر.

جەمەت تارىخىنى ئىككى شەكىل بويىچە تەتقىق قىلىش مۇمكىن: بىرى، ئۇزۇن يۆنىلىشلىك (گورىزونتال) تارىخ شەكلىدە، يەنە بىرى، توغرا يۆنىلىشلىك (ۋېرتىكال) تارىخ شەكلىدە. ئۇزۇن يۆنىلىشلىك تارىختا بىر جەمەتنىڭ نەسەب زەنجىرىدىكى قەدىمدىن تارتىپ نۆۋەتتىكى ۋاقىتقىچە ياشاپ ئۆتكەن ھەربىر كىشى ئۈستىدە ئىزدىنىش تەكىتلىنىدۇ. توغرا يۆنىلىشلىك تارىختا ئوخ-

شاش بىر بوغۇنغا تەۋە كىشىلەرنىڭ ھەرخىل ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى تەتقىق قىلىنىدۇ. كۆپىنچە كىشىلەر جەمەتلىرىنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگەندە، مەلۇم بولغان دەسلەپكى ئەجدادىدىن نۆۋەتتىكى ئەۋلادلارغىچە ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى يورۇتۇشنى ئاساس قىلىشى مۇمكىن. ئەمما، ئوخشاش بىر بوغۇنغا مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى ھەمدە ئۇلارنىڭ ئوخشىمىغان سەرگۈزەشتىلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشمۇ مۇھىمدۇر. شۇ بويىچە، نەسەبشۇناسلىقتا مەزكۇر ئىككى خىل ئۇسۇل بىرلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلىشى كېرەك.

ئۆز جەمەتىنىڭ تارىخىنى يېزىپ چىقماقچى بولغان ھەرقانداق كىشى ئۆز جەمەتىنىڭ تارىخىغا تەسىر كۆرسەتكەن مۇنداق بەش خىل ئامىل ئۈستىدە ئەتراپلىق ئىزدىنىشى زۆرۈر:

بىرىنچى، مىللەت ۋە دۆلەت تارىخىغا ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، ئۇرۇش، ئىقتىسادىي ۋە سىياسىي كرىزىس، ھۆكۈمەتنىڭ قارارلىرى ۋە چوڭ سىياسىي ھەرىكەتلەر؛

ئىككىنچى، يەرلىككە ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، يەرلىك شەرت ـ شارائىت ۋە مۇھىت، يەرلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە ھۈنەر ـ كەسىپلەر، سانائەتلەر، ئەنئەنىلەر؛

ئۈچىنچى، ئائىلىگە ئائىت ئامىللار. مەسىلەن، ئائىلىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى، ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى، كۆچۈش ئەھۋاللىرى، ئاتا ۋە ئانا جەمەتكە تەۋە نەسەب زەنجىرىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقان ۋە ئەجدادلار؛

تۆتىنچى، شەخسلەرگە ئائىت ئامىللار، يەنى ھەربىر شەخسكە ئائىت تەرجىمىھال، خاراكتېر ـ خۇسۇسىيەت، مۇۋەپپەقىيەت ۋە مەغلۇبىيەتلەر؛

بەشىنچى، جەمەت تارىخىدىكى ياكى شەخسلەرنىڭ ھاياتىدىكى تۈرلۈك پۇرسەتلەر ۋە ئالاھىدە دەقىقىلەر.

كىشىلەر جەمەت تارىخىنى يېزىشتا پايدىلىنىشقا تېگىشلىك

ھۆججەت ـ ۋەسىقىلەر ۋە ماددىي بۇيۇملارنىڭ دائىرىسىنى ئوبدان ئېنىقلىشى، ئۇلارنى قولغا كەلتۈرۈشتىكى مۇمكىنچىلىكلەر ۋە چەكلىمىلەرنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشى لازىم.

ئەجدادلارنىڭ نەسەب مۇناسىۋىتى ئۈستىدە ئىزدىنىش ئاۋارىچىلىكى كۆپ ئىشتەك تۇيۇلىدۇ. ئەمما، بۇ ئىشنىڭ يەنە ئۆزىگە خاس قولاي جەريانلىرىمۇ بار. نەسەبنامە يېزىش ۋە شۇ ئارقىلىق ئەجدادلارنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشنى بىر قانچە قەدەم ـ باسقۇچقا بۆلۈپ ئېلىپ بېرىشقا بولىدۇ. بەزى جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرى ئەسلىدىلا بار بولغاچقا، ئۇلار ئۈچۈن ئەجدادلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش بىر قەدەر ئاسان بولسا، ئەجدادلىرىنىڭ نەسەب زەنجىرىنى تۇنجى قېتىم ئېنىقلاپ نەسەبنامە يېزىشنى ئويلاشقانلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بېسىپ ئۆتىدىغان يول بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ. مەيلى قانداق بولسۇن، بۇ قەدەم ـ باسقۇچلارنى نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەش، نەسەب تەتقىقاتىنى باشلاش ۋە ئېلىپ بېرىش، جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىش ۋە تەتقىقاتنى ئاخىرلاشتۇرۇش دېگەندەك تۆتكە بۆلۈشكە بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىپ نەسەبنامە يېزىپ چىقىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن ئائىلىنىڭ كۆلىمى ۋە قۇرۇلمىسىنى چۈشىنىش كېرەك. جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەردە، نەسەبشۇناس نوقۇل جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق نەسەب زەنجىرىنى ئېنىقلاشتىن باشقا، يەنە ئەجدادلىرىنىڭ ئائىلىۋى تۇرمۇشىنىڭ قۇرۇلمىسى، ئۇسلۇبى ۋە ئەنئەنىسى ئۈستىدىمۇ ئىزدىنىدۇ. تارىخ جەريانىدا ئائىلىلەرنىڭ قۇرۇلمىسىدا ۋە ئائىلە تۇرمۇشىنىڭ ئەنئەنىسىدە ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ تۇرغان. بۇنداق ئۆزگىرىشلەر يېقىنقى دەۋرلەردىن بۇيان پەۋقۇلئاددە تېز بولماقتا. بۇ ھەقتىكى كۆپ ئەھۋاللار ئوقۇرمەنلەرگە ئايان.

يىلتىز ئىزدەش ۋە جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە، بىر قەدەر تەپسىلىي تۈزۈلگەن پىلان بولۇشى زۆرۈر. ئۇنداق بول-

مايدىكەن، بۇنداق ئىزدىنىش مەقسەتسىز، جەمەت تارىخىنى چۈشىنىشكە كۆپ پايدىسى تەگمەيدىغان، «ماتېرىيال دۆۋىسى» ياسايدىغان ئىشقا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا، ئىشنىڭ بېشىدىلا تەتقىق قىلماقچى بولغان مەسىلىنى، سۈرۈشتۈرۈلىدىغان ئەجدادلارنىڭ دەۋر چېكىنى ۋە لىنىيەسى (يەنى ئاتا تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى ياكى ئانا تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى ۋە ياكى ئۇلاردىن بىرىنىڭ بوۋا تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى ياكى موما تەرەپ ئەجداد لىنىيەسى...) نى ئېنىق بېكىتىۋېلىش لازىم.

يۇقىرىقى مەسىلىلەر ئايدىڭلاشقاندىن كېيىن، ئاندىن كونكرېت مەشغۇلاتقا ئۆتۈشكە بولىدۇ.

1) نەسەب ماتېرىياللىرىنى توپلاش ۋە رەتلەش

كېرەكلىك ماتېرىياللارنى تونۇش ۋە ئۇلاردىن ئەڭ ئۈنۈملۈك پايدىلىنىش — ئىخلاسمەن تەتقىقاتچىلار ۋە ئىزدەنگۈچىلەرگە قويۇلىدىغان تەلەپتۇر. شۇڭا، جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچىلەر ئۆزى ئۇچراتقان ھەربىر ماتېرىيال ئىچىدىن ئەڭ كېرەكلىكلىرىنى بايقاشقا ۋە تاللىۋېلىشقا ماھىر بولۇشى لازىم.

جەمەت تارىخىنى يېزىپ چىقىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرىياللارنىڭ مەنبەسى ناھايىتى كۆپ تەرەپكە چېتىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، نەسەبشۇناس ئىشلىتىشنى ئويلىغان ماتېرىيال مەنبەلىرىنى تىزىملىككە تۇرغۇزۇۋېلىش لازىم. بۇنداق تىزىملىك كەڭ دائىرىلىك بولغىنى تۈزۈككى، ئۇنىڭدا ئاغزاكى سۆھبەت ئارقىلىق ئەھۋال ئىگىلىنىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرى، توپلىنىدىغان نەرسە - كېرەكلەر، رەسىملەر، ئائىلىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى بارلىق ماتېرىيال مەنبەلىرى، پايدىلىنىدىغان تارىخ ۋە باشقا ساھەگە ئائىت كىتاب - ژۇرناللارنىڭ ئىسمى، ئاپتور ۋە نەشر قىلىنغان ۋاقىتقىچە ئېنىق يېزىلىشى زۆرۈر. يۇقىرىقىلارنى تىزىملىككە تۇرغۇزغاندا، تىزىملىكتىكى ھەربىر تۈرنىڭ ئاستىغا ياكى يېنىغا بوش ئورۇن قويۇپ، شۇ ھەقتە ئىزدەنگەن، پايدىلانغان، ئىزدەپ تاپقان... ئورۇن ۋە ۋاقىتنى خاتىرىلەش كېرەك.

ئاسان بولسۇن ئۈچۈن، ئىشلىتىلىدىغان ماتېرىيال مەنبەلىرىنى بىرقانچە چوڭ تۈرگە ئايرىۋالغان ياخشى. مەسىلەن:

بىرىنچى، ئاغزاكى سۆھبەتلەر
ئىككىنچى، ئائىلىدە ساقلانغان ھۆججەت ۋە ماتېرىياللار
ئۈچىنچى، ماددىي بۇيۇملار
تۆتىنچى، رەسىم ۋە ئۈن - سىن ماتېرىياللىرى
بەشىنچى، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى
ئالتىنچى، ئىلگىرى نەشر قىلىنغان پايدىلانمىلار

يۇقىرىقى ھەربىر تۈرنىڭ ئاستىدا يەنە ئۇلارنى يەنىمۇ كىچىك تۈرلەرگە ئايرىش كېرەك. مەسىلەن، «ئىلگىرى نەشر قىلىنغان پايدىلانمىلار» نىڭ ئاستىغا ئىلگىرى نەشر قىلىنغان ئالاقىدار نەسەب خاتىرىلىرى، يەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرى، ئومۇمىي تارىخ (مىللەت تارىخى ياكى دۆلەت تارىخى)، گېزىتلەر، ژۇرناللار ۋە خەرىتىلەر دېگەندەك كىچىك تۈرلەرنى تەسىس قىلىشقا بولىدۇ. ھەربىر كىچىك تۈرنىڭ ئىچىگە تىزىلىدىغان مەنبەلەرنى شۇلارنىڭ ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە ياكى ئىشلىتىلىدىغان ئورنىنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

بىر جەمەتنىڭ ئۆتكەن دەۋرلەردىكى تۇرمۇش ئەھۋالىنى نوقۇل ئىزدەپ تېپىلغان ماتېرىياللارغا تايىنىپلا يورۇتۇپ بېرىش قىيىنراق. ھەربىر ئائىلە مۇئەييەن تارىخىي دەۋردە مەۋجۇت بولۇپ، شۇ دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تەرەققىيات سەۋىيەسى بويىچە داۋاملىشىدىغانلىقى، ئۆزى مەۋجۇت بولغان جەمئىيەتتىكى رېئال شارائىتنىڭ تەسىرىگە زور دەرىجىدە ئۇچرايدىغانلىقى سەۋەبىدىن، مەلۇم دەۋردىكى ئەجدادلارغا ئائىت ئەھۋاللارنى شۇلار ياشىغان رايون ياكى جەمئىيەتكە ئائىت يەرلىك تارىخىي ماتېرىياللار ئاساسىدا تېخىمۇ ئېنىقراق ئايدىڭلاشتۇرغىلى بولىدۇ. شۇڭا، جەمەت تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا، ئاشۇلارغا ئائىت يەرلىك تارىخنىمۇ ئۆگىنىشكە توغرا كېلىدۇ.

بىر كىشى جەمەتىنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگەندە ئالدى بىلەن مەلۇم بىر شەخس ياكى ئائىلىنى تاللىۋېلىشى كېرەك. بىر جەمەتىنىڭ نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدەنگەندە، جەمەتكە تەئەللۇق ھەممە تارماق ئائىلىلەر ياكى شەخسلەر ئۈستىدە بىرلا ۋاقىتتا ئىزدىنىش قىيىنغا توختايدۇ. شۇڭلاشقا، ئىشنىڭ بېشىدا ئەمەلىي نەتىجىنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، نۇقتىنى جەمەت ئىچىدىكى مەلۇم ئائىلە (كۆپىنچە نەسەبنامە يازغۇچىنىڭ ئائىلىسى)، شەخس ئۈستىگە مەركەزلەشتۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇنداقتا، بۇ شەخس زادى كىم بولۇشى كېرەك؟ ئىشنى نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچى ئالدى بىلەن ئۆزىدىن باشلاش لازىم. بۇنىڭدا ئىشنى ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى توپلاشتىن باشلىسا مۇۋاپىق بولىدۇ. بۇنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ توي قىلغان ۋاقتى، شۇ چاغدىكى يېشى (گەرچە بەزى كىشىلەر ئېنىق ئېيتىپ بېرەلمىسىمۇ)، ئۇنىڭدىن ھالقىپ ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى، ئاندىن شۇ تەرتىپتە ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ... ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى توپلاش لازىم.

جەمەت تارىخىنى يېزىپ چىقىشتا زۆرۈر بولغان ماتېرىياللارنىڭ دائىرىسى بەك كەڭدۇر، شۇنداقتىمۇ دەسلەپتىلا جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىيال مەنبەلىرىنى ئېنىقلىۋېلىش، قانداق ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ لازىملىقى ھەم ئۇلارنى قەيەردىن قانداق تېپىپ توپلاشنىڭ ئۇسۇللىرىنى بىلىش كېرەك. جەمەت تارىخىغا ئائىت ماتېرىياللارنى چوڭ جەھەتتىن ئائىلە ئىچىدىكى ياكى جەمەتكە تەۋە ھەر قايسى تارماق ئائىلىلەردىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى ۋە ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى دەپ ئىككى تۈرگە ئايرىشقا بولىدۇ. تۆۋەندە ئۇلارنى تەپسىلىي چۈشەندۈرىمىز.

(1) ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى

جەمەت تارىخىغا ئائىت زۆرۈر ماتېرىياللارنىڭ ئىككىنچى چوڭ مەنبەسى ئائىلە (يەنى بىر جەمەتكە تەۋە بارلىق تارماق ئائى-

لىلەر)دۇر، ئۇنداقتا ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى نېمىلەرنى كۆرسىتىدۇ؟ ئائىلىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرىنى مۇنداق ئىككى تۈرگە ئايرىپ تىزىپ كۆرسىتىش مۇمكىن:

يازما ماتېرىياللار	ماددىي بۇيۇملار
خەت ـ چەكلەر	كىتاب ۋە ژۇرناللار
تېلېگراممىلار	ئويۇنچۇقلار
ئاتكرىتكا	چىنىقىش ئەسۋابلىرى
كۇندىلىك خاتىرىلەر	قوراللار
ھېساۋات دەپتىرى	پالتا، پىچاق، قىڭراقلار
پۇل تالونلىرى	خاتىرە بۇيۇملىرى
خىزمەت توختاملىرى	خەرىتىلەر
بانكا چەكلىرى	تىزىلغۇلار
بانكا كارتىلىرى	مۇكاپاتنامىلەر
باج تالونلىرى	مېداللار
سۇغۇرتا ھۆججەتلىرى	زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى
كىملىك ۋە باشقا سالاھىيەتنامىلەر	سائەتلەر
شوپۇرلۇق كىنىشكىسى	تەڭگە، پۇل ۋە ماركىلار
ۋەسىيەتنامىلەر	ساندۇقلار، ئىشكاپلار
ئېلىم ـ سېتىم ھۆججەتلىرى	قۇلۇپلار
پايچەكلەر	قورال ـ سايمانلار
مەكتەپكە ئائىت ھۆججەتلەر	كىيىملەر
مەكتەپ تاپشۇرۇقلىرى	ئۆي جاھازلىرى
ھەربىي تەرەپتىن بېرىلگەن ھۆججەتلەر	سىلىنچىلار
دىياگنوز قەغەزلىرى	چاقچۇق ۋە ساپال بۇيۇملار
پاسپورت	ئەينەكلەر
توي خېتى	ساپال بۇيۇملار
تۇغۇلغانلىق گۇۋاھنامىلىرى	شامدان، چىراغ

سوتقا ئائىت ھۆججەتلەر	ئويمىلار، ھەيكەللەر
تېلېفون نومۇرى دەپتىرى	دىنىي بۇيۇملار
بوۋاقلار كىتابى	رەسىملەر
نەسەب خاتىرىلىرى	سۈرەتلەر
ئەسلىمىلەر	ئالبوم
شېئىر ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەر	ئۆي ـ ئىمارەت
تەكلىپنامىلەر	قەبرىستانلىق

نەسەبشۇناسلار ئۆزىنىڭ ئۆيى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيلىرىدىن ئىزدەپ بايقىغان يۇقىرىدىكى يازما ماتېرىياللار ۋە ماددىي بۇيۇملارنى نومۇر قويۇپ رەتلەپ ساقلىغاندىن باشقا، باشقىلارنىڭ ئۆيىدىكى قولغا كەلتۈرگىلى بولمايدىغان بۇيۇملارنى سۈرەتكە تارتىۋېلىپ رەت نومۇرى تۇرغۇزۇش لازىم. يەنە ھەربىر بۇيۇم ۋە يازما ماتېرىيالنىڭ تەپسىلاتىنى قىسقىچە خاتىرىلىۋېلىپ، ئاخىرىدا نەسەبنامىدە پايدىلىنىشقا ئاسانلىق يارىتىش كېرەك. جەمەتكە تەۋە ئۆيلەردىن تېپىلغان نەرسە ـ كېرەك ۋە يازما ماتېرىياللارنى توپلىغاندا، ئۇلارنىڭ راست ـ يالغانلىقىنى (يەنى ئەجدادلار ئىشلەتكەن نەرسىلەر ياكى كېيىن تولۇقلاپ قويۇلغان نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى)، ئۇلارنىڭ يىل دەۋرىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بەزى تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش كېرەك.

يازما ماتېرىياللارغا سېلىشتۇرغاندا، ئائىلىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىن تېپىلغان ماددىي بۇيۇملاردىن پايدىلىنىش قىيىنراق بولىدۇ. ئۇلاردىن ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ۋە سەرگۈزەشتىلىرىگە ئائىت ئۇچۇرلارنى بايقاش ئۈچۈن مۇلاھىزە قىلىش، ئىنچىكە كۆزىتىش زۆرۈر بولىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئۇلاردىن ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇش سەۋىيەسى، ئىشلەپچىقىرىش ئادەتلىرى ۋە ھۈنەر ـ كەسىپلىرى، ئۇلارنىڭ خاراكتېر ـ مىجەز ۋە ھەۋەس ـ قىزىقىشلىرى... ھەققىدە كۆپ مەلۇماتلارغا ئېرىشىش مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئائىلىدىن تېپىلغان يازما ھۆججەتلەر ئىچىدىن بۇ

ھەقتىكى خاتىرىلەرنى ئىزدەپ، بۇ ئىككى مەنبەنى بىرلەشتۈرۈپ تەكشۈرۈش ئارقىلىق تېخىمۇ تەپسىلىي ئۇچۇرلارغا ئېرىشىشكە تىرىشىش كېرەك. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، ئىزدەپ تېپىلغان ماددىي بۇيۇملار ھەققىدىمۇ سوئاللارنى سوراش ئارقىلىق، ئۇلار ھەققىدە چوڭقۇرراق چۈشەنچە ھاسىل قىلىشىمۇ مۇمكىن. ئۆي ـ ئىمارەتكە ئوخشاش مۇقىم، نەچچە ئون يىل ئىشلىتىپ كېلىنگەن ئەسلىھەلەرمۇ ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە نۇرغۇن نەرسىلەرنى سۆزلەپ تۇرىدۇ.

يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملار: نەسەبشۇناس جەمەتكە تەۋە ئائىلىلەردىن تېپىلغان يازما ماتېرىياللار ۋە ماددىي بۇيۇملارنى ساقلىغاندا ئۇلارنى ئەسلىي ھالىتى بىلەن، ئۆز پېتىچە، ئىشلەتمەي ساقلاش لازىم. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ھەربىر بۇيۇم ئۆزىگە خاس سۈپەتتە كونىراپ بارىدۇ، شۇنداقتىمۇ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاسراپ ساقلىغاندا، ئۇلارنى ئائىلە مىراسى سۈپىتىدە يىراق كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارغىچە مىراس قالدۇرغىلى بولىدۇ.

يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملارنى ساقلىغاندا، ئۇلارنى ئەھۋالغا قاراپ مۇزېيلارنىڭ ساقلىشىغا تاپشۇرۇشقىمۇ بولىدۇ. ئەگەر بۇ مۇۋاپىق بولمىسا، نەسەبشۇناس ئۆز ئۆيىدىن مەلۇم بوشلۇق يارىتىپ «ئائىلە مۇزېيى» تۈسىدىكى بىرەر ساندۇق ياكى ئىشكاپ... قاتارلىقلاردا ساقلىسىمۇ بولىدۇ. بۇنىڭدا يەنە يازما ھۆججەت ۋە ماددىي بۇيۇملارنى چىرىشتىن، ھۆللۈكتىن، ئاپتاپتىن، قۇرتلاردىن ۋە باشقا زىيانلىق ئامىللاردىن خالىي ھالدا ساقلاشتىن باشقا، ماددىي بۇيۇملارنى رەسىمگە تارتىپ، يازما ھۆججەتلەرنى نۇسخىلاپ، سۈرەت ۋە نۇسخىلانغان ماتېرىياللارنىمۇ ئايرىم ساقلاش كېرەك.

ئائىلىدە ساقلانغان رەسىملەر (سۈرەتلەر): «بىر پارچە رەسىمنىڭ ئېغىز گەپتىن ئەۋزەلدۇر». بۇ، بىر پارچە سۈرەت ياكى رەسىمدىن نۇرغۇن ئەھۋالنى بىلگىلى بولىدۇ، دېگەنلىكتۇر. شۇڭا، ئەجدادلارنىڭ رەسىم ـ سۈرەتلىرى ئۇلارنىڭ تارىخىنى يورۇتۇش

ۋە يېزىشتا قىممەتلىك ئۇچۇر مەنبەسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە كىشىلەرنىڭ سۈرەتكە چۈشۈش ئەھۋالى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا باشلاندى. ئەمما، سۈرەتكە چۈشۈپ خاتىرە قالدۇرۇش ئىشى 20 - ئەسىرنىڭ 50 - يىللىرىدىن كېيىنلا تەدرىجىي ئومۇملاشتى. شۇنداق بولسىمۇ، نۇرغۇن كىشىلەر «سۈرەتكە چۈشسە يامان بولىدۇ» دېگەن قاراشنىڭ سەۋەبىدىن ياكى باشقا رېئال سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدىمۇ سۈرىتىنى قالدۇرماي ۋاپات بولۇپ كەتتى. بۇ ئەھۋال تەبىئىيلا شۇ كىشىلەرنىڭ جەمەتىنىڭ تارىخىنى جانلىق يورۇتۇپ، نەسەبنامىسىنى تولۇقراق يېزىپ چىقىشقا پايدىسىز تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئۆزلىرىنىڭ رەسىمىنى سىزدۇرۇپ قالدۇرۇش ئىنتايىن ئاز ساندىكى مەشھۇر شەخسلەرنىڭ ئىشى بولۇپ قېلىپ، ھازىرغىچە بۇمۇ ئومۇملاشقىنى يوق.

ئائىلىلەردىن تېپىلغان ماددىي بۇيۇملار ئىچىدە ئەڭ قىممەتلىكى ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ سۈرەت - رەسىملىرى بولسا كېرەك. نەسەبشۇناسلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى بىرىنچى ۋەزىپىسى دەل ئۆز ئائىلىسىدە ساقلىنىپ قالغان بارلىق رەسىم ۋە سۈرەتلەرنى توپلاش بولۇشى لازىم. ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئۆيلىرىدىكى سۈرەت ۋە رەسىملەرنى ئارىيەتكە ئېلىپ كۆپەيتىۋالغاندىن كېيىن قايتۇرۇپ بېرىشكە بولىدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ رەسىملىرى بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىلا ئىشلىتىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ. بۇنىڭدا شۇ رەسىم ۋە سۈرەتلەر ئىچىدىكى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگىلىرىنى ئىشلىتىش كۇپايە قىلىدۇ. خۇددى ئىلگىرى سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، رەسىم ۋە سۈرەتلەر ئەجدادلارنىڭ جىسمانىي قىياپىتى، تۇرمۇش ئەندىزىسى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى... قاتارلىقلاردىن كۆپ مەلۇمات بەرگۈچى مەنبە بولغاچقا، رەسىم ۋە سۈرەتلەردىن ئەجدادلار ھەققىدە ئىمكانقەدەر كۆپ ئۇچۇرغا ئېرىشىشكە تىرىشىش ھەمدە ئۇلارنى ئاخىرىدا يېزىلغۇسى نەسەبنامە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇش كېرەك.

ئائىلىدىكى ئۈن - سىن بۇيۇملىرى: ئۈن - سىن تېخنىكىلىرىنىڭ كىشىلەر تۇرمۇشىدا بارغانسېرى كەڭ قوللىنىلىشىغا ئەگىشىپ، 20 - ئەسىرنىڭ 80 - يىللىرىدىن كېيىن بەزى ئائىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئۈن لېنتىسىغا ئېلىپ ياكى ئائىلە كىشىلىرىنىڭ مەلۇم پەيتلەردىكى ئىش - پائالىيەتلىرىنى سىنغا ئېلىپ، ئۈن - سىن ماتېرىيالى سۈپىتىدە ساقلايدىغان ئەھۋاللار ئۇيغۇر جەمئىيىتىدە بارلىققا كەلدى. رەقەملىك سۈرەتكە تارتىش ۋە سىنغا ئېلىش تېخنىكىسىنىڭ كەڭ ئومۇملىشىشقا يۈزلىنىشى، كومپيۇتېرنىڭ بارغانسېرى كۆپ ئائىلىلەردە ئىشلىتىلىشكە سازاۋەر بولۇشى سەۋەبىدىن، ئائىلىدىكى كىشىلەرنىڭ ئىش - پائالىيەتلىرى، ئېلىنغان ئۈن - سىن ماتېرىياللىرى نەسەبشۇناسلىقتا تېخىمۇ قىممەتلىك ئۇچۇر مەنبەلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. جەمەت تارىخىنى قالدۇرۇشتا كېلەچەكتىكى ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە كۆپرەك ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارغا ئېرىشىشگە قولايلىق يارىتىش ئۈچۈن، نۆۋەتتە ياشاۋاتقان كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئۈن - سىن ماتېرىيالى — يەنى «ئائىلە كىنوسى» نى ئىخچام قىلىپ ئىشلەپ، پۇختا ساقلاپ قويغىنى تۈزۈكتۇر.

(2) ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى

ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى — ھەربىر دەۋردىكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، ھەرخىل جەمئىيەت - ئۇيۇشمىلار تەرىپىدىن ئەجدادلار ھەققىدە قالدۇرۇلغان، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا ساقلانغان ياكى ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بېرىلگەن تۈرلۈك ھۆججەت - ئىسپات ماتېرىياللىرىنى كۆرسىتىدۇ. جەمەت دائىرىسىدىن تېپىلغان ھۆججەت - ماتېرىياللار ئاساسىدىلا نەسەبنامە يېزىپ چىقىش يېتەرلىك ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن، جەزمەن «ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال مەنبەلىرى»نىمۇ ئىمكانقەدەر كۆپ قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش كېرەك، ئۇنداقتا ئائىلە سىرتىدىكى ماتېرىيال نىمىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؟

بىرىنچى، تۇغۇلۇش، نىكاھلىنىش ۋە ئۆلۈمگە ئائىت ھۆججەت ـ ئىسپاتلار
ئىككىنچى، يەر، ئۆي ـ مۈلۈك ھۆججەتلىرى؛
ئۈچىنچى، قانۇنىي ھۆججەتلەر
تۆتىنچى، نوپۇس ئىستاتىستىكا ماتېرىياللىرى
بەشىنچى، باج تالونلىرى
ئالتىنچى، ئارمىيىگە ئائىت ھۆججەت ـ ماتېرىياللار
يەتتىنچى، مەكتەپلەرگە ئائىت ھۆججەت ـ ماتېرىياللار
سەككىزىنچى، سودا ـ سېتىق ۋە ئەمگەك توختاملىرى
توققۇزىنچى، جەمئىيەت ۋە ئۇيۇشمىلارغا ئائىت ماتېرىياللار
ئونىنچى، يەرلىك تارىخ ماتېرىياللىرى

يۇقىرىدا تونۇشتۇرۇلغان ماتېرىياللارنى ناۋادا ماددىي ماتېرىياللار دەپ ئېيتساق، ئۇنداقتا جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە كەم بولسا بولمايدىغان يەنە بىر ماتېرىيال مەنبەسى ئاغزاكى ماتېرىياللاردۇر.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە دەسلەپتىلا قېزىشقا تېگىشلىك مەنبە دەل ئىزدەنگۈچى شەخسنىڭ ئۆز ئەسلىمىلىرى ئىچىدىكى جەمەت تارىخىغا ئائىت قىممەتلىك ئەسلىمىلەر، ئائىلە ئەزالىرى، جۈملىدىن ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئەسلىمىسى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلىدىغان «ئاغزاكى تارىخ» دۇر. بوۋا ـ مومىلار، ئاتا ـ ئانىلار، تاغا ۋە هاممىلار، نەۋرە تۇغقانلار ۋە ئۇلارنىڭ دوستلىرى باشقا مەنبەلەردىن ئىزدەپ تاپقىلى بولمايدىغان نەسەب ئۇچۇرلىرىنى ساقلىغۇچى كىشىلەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپىنچە ئەھۋالدا، يۇقىرىقى كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىش ئارقىلىق بىر جەمەتتىكى تۆت ـ بەش بوغۇن، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ يىراقتىكى ئەجدادلار ھەققىدە بىر قەدەر تولۇق ئۇچۇرغا ئېرىشكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇنداق ئەجداد ئېنىقلاش شەكلى ئاتا ـ بوۋىلىرى ھەققىدە ھېچبىر يازما تارىخ ياكى ھۆججەت ساقلىنىپ قالمىغان كىشىلەر قوللىنىدىغان بىردىنبىر مۇھىم يول بولۇپ ھېسابلى-

نىدۇ. بىزگە مەلۇم بولغان «تارىخ ئاتىسى» دەپ ئاتالغان قەدىمكى يۇنان تارىخچىسى ھېرودوت «تارىخ» ناملىق كىتابىدىكى نۇرغۇن بۆلەكنى دەل كىشىلەر ئارىسىدا ئاغزاكى رەۋىشتە تارقالغان بايانلار ئاساسىدا يېزىپ چىققان. چىنلىقنى تەكىتلەيدىغان ھازىرقى زامان تارىخ ئىلمىدىمۇ ئاغزاكى بايانلار ۋە ئىسپاتلار ھېلىھەم ئېتىبارغا ئېلىنىدۇ.

ئاغزاكى تارىخ (ئەسلىمىلەر ئاساسىدا، ئېغىزدا ئېيتىلىپ ساقلىنىپ كەلگەن ئۆتمۈشتىكى شەخس ۋە ۋەقەلەر) گەرچە جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە دەسلەپ قېزىلىدىغان مەنبە بولسىمۇ، ئەمما ئۇ بىردىنبىر مەنبە سۈپىتىدە قارالماسلىقى كېرەك. جەمەت دائىرىسىدىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ ئېغىزىدىن ئىگىلەنگەن ئەھۋاللار جەمەتكە تەۋە ئائىلىلەردە ساقلىنىپ قالغان ھۆججەتلەر، ماددىي بۇيۇملار ۋە باشقا ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىش بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈشى كېرەك. بۇ جەرياندا ئېرىشكەن ھەربىر ئۇچۇر باشقا ئۇچۇرلار بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلغاندا، قىممىتىنى نامايان قىلىدۇ. ماھىيەت ئېتىبارى بىلەن قارىغاندا، جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش چەكسىز بولىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ قانچىلىك قىسمىنىڭ قېزىلىشى ۋە يېزىلىشى ئىزدەنگۈچى شەخسنىڭ پىلانىغا ۋە ئېجتىھاتىغا باغلىق بولىدۇ. شۇڭا، ئاغزاكى ماتېرىيال توپلاشتا، سۆھبەتلىشىدىغان كىشىلەردىن سورىلىدىغان سوئاللارنى ئېنىقلىۋېلىش خېلى مۇھىمدۇر.

جەمەت تارىخىغا ئائىت ئاغزاكى ماتېرىياللارنى توپلىغاندا، ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ جەزمەن جەمەت دائىرىسىدىكى بىر قاتار كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ۋە باشقا كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەجداد تارىخىغا ئائىت ئەھۋال ئىگىلىگەندە، ئالدى بىلەن سۆھبەتلىشىدىغان كىشىلەرنىڭ دائىرىسىنى كەڭرەك بېكىتىپ، بىر تىزىملىك تۇرغۇزۇۋېلىپ، ئاندىن كىملەر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئويلىشىش لازىم. بۇنىڭدا ئالدى بىلەن ئاتا ـ ئانىلار، بوۋا ـ مومىلار (ئەگەر ئۇلار

ھايات بولغان بولسا)، تاغا ـ ھاممىلار، نەۋرە تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەجدادلار تارىخى ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەن ياخشىدۇر. ئۇنىڭدىن كېيىن يىراق يۇرتلارغا كۆچۈپ كېتىپ ياشاۋاتقان جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئېغىزىدىن (شۇ يۇرتلارغا بېرىپ سۆزلىشىش ياكى خەت ئالاقىسى قىلىش ئارقىلىق) ئەھۋال ئىگىلەشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن يۇرتداشلار ئارىسىدىكى پېشقەدەم كىشىلەردىن ئەھۋال ئىگىلەش كېرەك. شۇنىڭ بىلەن بىللە پاراڭلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەيدىغان كىشىلەرنىڭ دائىرىسىنى چوڭ ياشلىقلار دائىرىسىدىلا چەكلەپ قويماي، ھەرخىل ياشتىكى كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. جەمەت ئىچىدىكى پېشقەدەملەر ئەجداد تارىخى توغرىسىدا ئەڭ كۆپ نەرسىلەرنى بىلگۈچىلەر بولغاچقا، ئۇلار ھايات ۋاقتىدا پۇرسەتنى تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئەسلىمىلىرىدە ساقلىنىپ قالغان تارىخنى خاتىرىلىۋېلىشقا بەكرەك ئالدىرىغان تۈزۈكتۇر.

ئەھۋال ئىگىلەش ئۈچۈن تاللاپ بېكىتىلگەن كىشىلەر بىلەن ئۇچرىشىپ سۆھبەتلەشكەندە، ئۇلارنىڭ ھەمكارلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش تولىمۇ زۆرۈر ئىشتۇر. چۈنكى، بەزى كىشىلەر ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆتمۈشىنى خالاپ سۆزلەپ بەرگىنى بىلەن، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر ئانچە خالاپ كەتمەيدۇ. بۇنىڭدىكى سەۋەبلەر بەلكىم شۇ كىشىلەرنىڭ ئاددىي ئادەملەر سۈپىتىدە ياشاپ ئۆتكەن ئەجدادلىرى ھەققىدە سۆزلەشنى ئەرزىمەيدۇ دەپ قارىغانلىقىدىن ياكى باشقا سەۋەبلەردىن بولۇشى مۇمكىن. مەيلى قانداق بولسۇن، ئىزدەنگۈچى كىشى بۇ ھەقتىكى ماتېرىياللارنىڭ ئۆزىگە ۋە جەمەتنىڭ كەلگۈسى ئەۋلادلىرىغا تولىمۇ پايدىلىق ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، ئىناق كەيپىيات ئىچىدە ئۇلارنىڭ ئۆتمۈش توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىنىڭ ھەممىنى سۆزلەپ بېرىشىنى قولغا كەلتۈرۈشى كېرەك.

يىراقتىكى ئۇرۇق ـ تۇغقانلاردىن ئەھۋال ئىگىلەشتە، ئۇ يۇرتلارغا بارالمىغان ئەھۋالدا، تېلېفون ياكى خەت ئارقىلىق مۇد-

دىئا ـ مەقسەتلەرنى چۈشەندۈرۈپ، سوئاللارنى سوراش ياكى سوئاللار تىزىملىكى (شۇنداقلا ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ۋە شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھاللىرى جەدۋىلى) نى ئەۋەتىش يولى بىلەن ئەھۋال ئىگىلەشكە بولىدۇ.

ئاغزاكى ئەھۋال ئىگىلەشتە، قايسى خىلدىكى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش لازىملىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ، يەنى سۆھبەتلىشىشنى ئەجدادلار تارىخىدىكى مەلۇم بىر مەسىلىگە ياكى مەخسۇسلا شەخسلەرنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا مەركەزلەشتۈرۈپ ئېلىپ بېرىش لازىم بولىدۇ. مەلۇم مەسىلە (يەنى تېما) بويىچە سۆھبەتلىشىشنى جەمەتنىڭ ئەنئەنىسى، جەمەتتىكىلەرنىڭ مەخپىيىتى، جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبى، جەمەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، مەلۇم بىر ئىجتىمائىي ئىنقىلاب ياكى ئۆزگىرىشنىڭ جەمەتنىڭ قۇرۇلمىسىدا ياكى ئەجدادلارنىڭ تۇرمۇشىدا پەيدا قىلغان تەسىرى ... دېگەندەك خاس مەزمۇنلار بويىچە ئېلىپ بېرىش مۇمكىن. ئەجدادلارنىڭ ھاياتى (تەرجىمىھالى) غا ئائىت سۆھبەتتە بولسا ھەربىر شەخسنىڭ ھاياتىي سەرگۈزەشتىلىرى (ئومۇمەن شەخسكە ئالاقىدار ھەممە تەرەپلەر) نى ئېنىقلاش مەقسەت قىلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، يۇقىرىقى ئىككى خىل مەزمۇننى بىرلەشتۈرۈپ، سۆھبەت جەريانىدا ئۇچۇر توپلاشقىمۇ بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچىلەر يەنە ئۆزلىرى تاللىۋالغان كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىشنىڭ رەسمىي سۆھبەت ۋە بىرەسمىي سۆھبەت بولۇشىنى ئېنىقلىۋېلىشى زۆرۈر. بۇ يەردە دېيىلىۋاتقان رەسمىي سۆھبەت ئالدىن بەلگىلىۋېلىنغان سوئاللار ئاساسىدا سۆھبەتلەشكۈچى كىشىدىن تەرتىپ بويىچە ئەھۋال ئىگىلەشنى كۆرسەتسە، بىرەسمىي سۆھبەت بېكىتىلگەن كىشى بىلەن ئازادە پاراڭلىشىپ، ئەھۋالغا قاراپ سوئال سوراش، سورىلىدىغان سوئاللارنىڭ تەرتىپىنى جانلىق بېكىتىش ئارقىلىق ئۇچۇر ئىگىلەشنى كۆرسىتىدۇ. ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن پاراڭلىشىپ ئەجدادلار ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەندە بىرەسمىي سۆھبەت ئۇ-

سۇلىنى قوللىنىش مۇۋاپىقتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە سۆھبەتنى بىرەسمىي ئۇسۇلدا باشلاپ، تەدرىجىي رەسمىي يوسۇنغا ئۆتۇشكەمۇ بولىدۇ.

باشقىلار بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەشنى پىلانلىغاندا، ئىزدەنگۈچى كىشى ئالدى بىلەن جەمەت تارىخى ۋە ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە ئۆزى بىلىدىغانلىرىنى جەزملەشتۇرۇۋېلىشى، ئاندىن سورىلىدىغان سوئاللار ۋە ئىنىقلاشقا تېگىشلىك دەپ قارالغان تېمىلارنى تەرتىپكە تۇرغۇزۇۋېلىشى لازىم. بۇنىڭدا قوللىنىشقا بولىدىغان ئۇسۇل شۇكى، ئالدى بىلەن شەخسلەرنىڭ ئىسمى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى، جورىسى ۋە پەرزەنتلىرى، باشقا ئائىلىلەر بىلەن بولغان ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ... غا ئوخشاش ھالقىلىق، ئەمما ئاددىي تېمىلار بويىچە سوئال سوراش، ئاندىن كېيىن تەدرىجىي ھالدا مۇرەككەپرەك تېمىلار، يەنى جەمەتنىڭ ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي تۇرمۇشى، ئەنئەنىسى، كىشىلەرنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ... گە ئوخشاش تېمىلار بويىچە سوئاللارنى سوراشتۇر.

سوئال سوراش جەريانىدا يەنە سوئاللارنىڭ تەرتىپىگە دىققەت قىلىش، تاغدىن - باغدىن سورىماسلىق، سوئال ۋە جاۋابلارنىڭ تەرتىپ بويىچە چوڭقۇرلىشىشىغا كاپالەتلىك قىلىش كېرەك. سۆھبەت جەريانىدا نەسەبشۇناس قىسقا ۋە ئېنىق سوئاللارنى سورىشى، ھېسسىي تۈسى كۈچلۈك سۆزلەرنى، ئۆزىنىڭ بىر تەرەپلىمە خاھىشى سىڭگەن سۆزلەرنى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ زېتىغا تېگىدىغان سۆزلەرنى قىلماسلىقى زۆرۈر.

كىشىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئەھۋال ئىگىلىگەندە، ئۇلارنىڭ كۆپ تارىخنى ئەسلىيەلىشى ۋە تېخىمۇ كۆپ ئۇچۇرلارنى تەمىنلەپ بېرىشى ئۈچۈن، يەنە ئۇلارنىڭ ئەسلىمىلىرىنى ئويغىتىشقا ياردىمى بولىدىغان بۇيۇملار، مەسىلەن، كونا رەسىم، ئەجدادلار ئىشلەتكەن ئەسۋاب - جابدۇقلار... نى سۆھبەت جەريانىدا ئۇلارغا كۆرسىتىپ قويۇشمۇ ناھايىتى ئۈنۈملۈك ئۇسۇلدۇر.

جەمەتتىكى پېشقەدەملەر ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن سۆھبەتلەشكەندە، كۆزلەنگەن ئۇچۇرلارغا ئېرىشىش ئۈچۈن يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئۇسۇللاردىن سىرت، يەنە سوئال سوراش جەريانىدا تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىنى ئېنىقلاشقا ئالاھىدە دىققەت قىلىش زۆرۈر.

بىرىنچى، جەمەت تارىخىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنىڭ تەرتىپى

ئىككىنچى، ھەربىر ۋەقە جەريانىدا شەخسلەرنىڭ ئوينىغان رولى ۋە قاتنىشىش ئەھۋالى

ئۈچىنچى، مەلۇم ۋەقە يۈز بەرگەن چاغدىكى شەرت - شارائىتلار

تۆتىنچى، جەمەت توغرىسىدا ئېيتىلغان ئومۇمىي خاراكتېرلىك بايانلارنىڭ كونكرېت مىساللىرى

بەشىنچى، تۇتۇق ئىبارە، ئاتالغۇ ۋە ئۇقۇملارنىڭ مەنىسى ۋە ئىزاھى

ئالتىنچى، بايان قىلىنغان مەلۇم ئەھۋالنىڭ تېخىمۇ ئىنچىكە تەپسىلاتلىرى

يەتتىنچى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ مەلۇم ئەھۋالغا قارىتا مۇئەييەن پوزىتسىيە ۋە پىكىردە بولۇشىنىڭ سەۋەبلىرى

سەككىزىنچى، ئەجدادلارنىڭ مەلۇم ئىش ياكى نەرسىگە نىسبەتەن پوزىتسىيە ۋە كۆزقاراشلىرىنى ئۆزگەرتىشىنىڭ سەۋەبلىرى

توققۇزىنچى، سۆزلەپ بەرگۈچىنىڭ بايانلىرى ئىچىدىكى بىر - بىرىگە زىت ياكى بىر - بىرىگە ماسلاشمىغان تەركىبلەر

ئونىنچى، شەخسىنىڭ سۆزلەپ بەرگەنلىرى بىلەن باشقا ماتېرىيال مەنبەلىرىدىكى بايانلار ئوتتۇرىسىدىكى ئوخشىماسلىقلار

دېمەك، سوئال سوراپ ئەھۋال ئىگىلىگەندە، يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن نۇقتىلار بويىچە سۆھبەت مەزمۇنىنى راۋانلاشتۇرۇش ۋە تولۇقلاپ مېڭىش — يېزىلغۇسى نەسەبنامىنىڭ قىممىتىنى ئاشۇرۇشتا تولىمۇ مۇھىمدۇر.

كىشىلەر سۆزلەپ بەرگەن ئەھۋاللارنى خاتىرىلىۋېلىشقا ۋە

ئۇنئالغۇغا ئېلىۋېلىشقا بولىدۇ. خاتىرىلىگەندە دەسلەپتە تەي-
يارلانغان سوئاللار تىزىملىكىدىكى سوئاللارنىڭ ئاستىغا مۇناسىپ
جاۋابلارنى يېزىش ياكى ئايرىم يېزىشقا بولىدۇ. شارائىت يار بەر-
گەندە، سۆزلەپ بېرىلگەن ئەھۋاللارنى ئۇنئالغۇغا ئېلىۋېلىپ، كې-
يىن ئۇنى بىر ـ بىرلەپ خاتىرىلەپ چىقىش تېخىمۇ ياخشىدۇر.

قىستۇرۇپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر نۇقتا شۇكى، نەسەبشۇ-
ناس يۇقىرىدا ئېيتىلغان يوللار ئارقىلىق كىشىلەر بىلەن سۆھ-
بەتلىشىپ ئەجدادلىرى ھەققىدە ئەھۋال ئىگىلىگەندە، ئۇلار سۆز-
لەپ بەرگەن نەرسىلەرنى ئۆز پېتى ساقلىۋېلىپ نەسەبنامىگە
كىرگۈزۈپ قويماستىن، يۇقىرىدىكى يوللارنى تەكرار بېسىپ ئۆ-
تۈشى (يەنى، سۆھبەت ئارقىلىق ئىگىلەنگەن ماتېرىياللارنى جە-
مەتتىكى ھالقىلىق شەخسلەرگە ئوقۇپ بېرىپ، شۇلار ياردىمىدە
كەم قالغان ۋە خاتا بولۇپ قالغان تەپسىلاتلارنى بايقىغاندىن كې-
يىن، تولۇقلىما سۆھبەت ئېلىپ بېرىشى)، تېخىمۇ مۇھىمى
سۆزلەپ بېرىلگەن ۋەقە، ھادىسە ۋە ئەھۋاللارنى ئانالىز قىلىپ،
باشقا مەنبەلەر ئارقىلىق تولۇقلىشى، تەھقىقلىشى، يەكۈنلىشى ۋە
ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىشى لازىم. شۇڭا، ئېيتىشقا بولىدۇكى،
نەسەبشۇناسنىڭ ۋەزىپىسى تەييار ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى خاتى-
رىلەش، كۆچۈرۈش ۋە تىزىپ قويۇشلا بولماستىن، مۇھىمى
ئەجدادلىرىغا ئائىت ھەربىر يەككە ئۇچۇر، ماتېرىيال ۋە بۇيۇملار-
دىن ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ۋە ھايات مۇساپىسىنى كۆرەلەيدىغان
بولۇش، تەرتىپسىز ماتېرىياللار ئىچىدىن جەمەت تارىخىغا ئەڭ
لايىق كېلىدىغانلىرىنى تاللىۋېلىپ، ھادىسە ۋە ۋەقەلەرنى ئالا-
قىدار بىلىملەر ئاساسىدا ئومۇملاشتۇرۇش، مەلۇم بۆلەكلەرنى نە-
زەرىيە دەرىجىسىگە كۆتۈرۈش، ھادىسە ئىچىدىن ماھىيەتنى ئاش-
كارا قىلىشتىن ئىبارەت بولۇشى كېرەك.

ھەربىر نەسەبشۇناس ئۆزى جۇغلىغان ماتېرىيال ۋە بۇيۇملار،
جۇملىدىن سۆھبەت ئارقىلىق ئېرىشكەن ئۇچۇرلار، خەت ـ چەك
ۋە ھۆججەتلەر، رەسىم ـ سۈرەتلەر، ھۆكۈمەت تەرەپتىن بېرىلگەن

ھۆججەت ـ ئىسپاتلار ھەمدە جەمەتنىڭ تەۋەررۈكلىرىنى ياخشى
ساقلىشى لازىم. جەمەت تارىخىنىڭ مەنبەلىرى ھېسابلىنىدىغان
مەزكۇر نەرسىلەر ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى بىلىش ۋە ئۇنى تەتقىق
قىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. بۇ نەرسىلەر بىلەن پىششىق تونۇشۇپ چى-
قىش ئىزدىنىشنىڭ يېڭى پۇرسەتلىرىنى تەمىنلىگەندىن باشقا، كې-
يىنكىلەرنى شۇ ساھەدە تەكرار ئەمگەك قىلىشتىن ساقلاپ قالىدۇ.

جەمەت تارىخىنى تەتقىق قىلىش جەريانىدا، ئېرىشكەن ماتې-
رىيال ۋە ماددىي بۇيۇملار ئۆز نۆۋىتىدە كېيىنكى ئەۋلادلارغا
مىراس سۈپىتىدە قالدۇرۇشقا ئەرزىيدىغان قىممەتلىك بايلىق
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەجداد تارىخىنى ماددىي ۋە يازما شەكىلدە
ساقلاپ قېلىشتا، ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ۋاقىت تەرتىپى بويىچە با-
يان قىلىنغاندىن باشقا، يەنە جەمەت تارىخىدىكى مەلۇم مەسىلە
(تېمىلار) بويىچە مۇلاھىزە قىلىنىسىمۇ، نەسەبشۇناس ئۆزىنىڭ مە-
لۇم شەخسلەر ياكى ئەھۋاللار توغرىسىدىكى پىكرىنى، تەھلىل ـ
مۇلاھىزىلىرىنى قىستۇرسىمۇ بولىدۇ.

ماتېرىيال مەنبەلىرىنى رەسمىي قېزىشقا باشلاشتىن بۇرۇن،
تېپىلغان ۋە ئېرىشىلگەن ئۇچۇرلارنى قانداق خاتىرىلىۋېلىش ۋە
رەتلەشنى بەلگىلىۋېلىش كېرەك. ئادەتتە، تەتقىقات داۋامىدا ئې-
رىشىلگەن ئۇچۇرلار ھۆججەت كارتىسىغا خاتىرىلىنىدۇ. كارتىلار
رەتلەشكە قولايلىق بولۇپ، مۇئەييەن تۈر بويىچە توپلانغاندىن
سىرت، ئۇلارغا يەنە شۇ ئۇچۇرنىڭ كېلىش مەنبەسى (مەسىلەن،
ئاغزاكى سۆھبەت داۋامىدا ئەجدادلار ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەن
كىشىنىڭ سالاھىيىتى ۋە خاتىرىلەنگەن ۋاقىت، مەلۇم ئۇچۇر ئې-
لىنغان يازما ماتېرىياللارنىڭ نەشر قىلىنغان ۋاقتى، ئاپتورى،
بەت نومۇرى... قاتارلىقلار) ئىزاھلىنىشى لازىم. ناۋادا، بىرقانچە
كارتىغا ئەينى بىر مەلۇمات خاتىرىلەنگەن بولسا، ئۇنداقتا شۇ
كارتىلارغىمۇ رەت نومۇرى سېلىنىشى زۆرۈر.

كارتىلارنى ئىشلىتىپ جەمەت تارىخى ھەققىدىكى ئۇچۇر ۋە
ماتېرىياللارنى خاتىرىلىۋالغاندا، مۇنداق بىر قانچە ئىشقا دىققەت

قىلىش كېرەك: بىرى، ھەربىر كارتىغا تەرتىپ نومۇرى بېكىتكەندىن سىرت، ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلارنى يازغاندا، كارتىدا مەلۇم بوش ئورۇن تاشلاپ قويۇش كېرەك. بۇ ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ كارتىدا خاتىرىلەنگەن ئەھۋالغا قارىتا بەزى چۈشەنچىلىرى، ئىزاھلىرى ۋە پىكىرلىرىنى يېزىشىغا پايدىلىقتۇر. يەنە بىرى، ھەربىر كارتىغا پەقەت بىرلا ئۇچۇر خاتىرىلىنىشى لازىم. ھەرقايسى كارتىلارنى تۈر بويىچە ئايرىپ نومۇر بەلگىلىگەندىن تاشقىرى، ھەربىر تۈر ئىچىدىمۇ كىچىك تۈرلەرنى تەسىس قىلىپ، كارتىلارنى ئۆز ئورنىغا قويۇشقا دىققەت قىلىش كېرەك. ھەربىر كىچىك تۈر ئىچىدىكى كارتىلارنى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە ياكى ۋاقىت تەرتىپى بويىچە تىزىشقا بولىدۇ.

ئۇچۇر خاتىرىلەشنىڭ بىر قانچە خىل شەكلى بار. بەزىدە ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلار ئەينەن (سۆزلەپ بېرىلگىنى بويىچە ياكى ئېلىنغان ماتېرىيالدىكى بويىچە) خاتىرىلىنىدۇ؛ بەزىدە ئىگىلەنگەن ئۇچۇرلار ئەسلىي ھالىتى بويىچە ئەمەس، بەلكى ئومۇملاشتۇرۇلۇپ قىسقىراق خاتىرىلىنىدۇ، بولۇپمۇ ئائىلىنىڭ ئارقا كۆرۈنۈشىگە ئائىت تارىخىي ئەھۋاللار ئومۇملاشتۇرۇلۇپ خاتىرىلەنسە بولىدۇ. يۇقىرىقى ئىككى خىل خاتىرە قالدۇرۇش شەكلىدىن سىرت، يەنە ئىزدەنگۈچى كىشى ئۆزى ئىگىلىگەن جەمەت تارىخىغا ئائىت ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، ئۆزىگە خاس بەزى خاتىرە قالدۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللانسىمۇ بولىدۇ.

ماتېرىيال ئاختۇرۇش داۋامىدا تېپىلغان يازما ـ باسما ھۆججەت ماتېرىياللىرىنى يەنە مۇۋاپىق نۇسخىلىۋېلىشنىمۇ ئويلىشىش كېرەك. نۇرغۇن ماتېرىياللارنىڭ ھەممە قىسمىنىلا نۇسخىلاپ كۆپەيتىۋېلىش زۆرۈر بولۇشى ناتايىن. مۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنىڭ لازىملىق بۆلىكىنىلا نۇسخىلاپ كۆپەيتىۋېلىش كۇپايە قىلىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىپ، جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىپ چىقىشقا سەرپ قىلىنىدىغان ۋاقىت ۋە زېھىننىڭ كۆپ

قىسمى دەل لازىملىق ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنى ئاختۇرۇپ تېپىش ھەم خاتىرىلەشكە سەرپ بولىدۇ. شۇڭا، جەمەت نەسەبنامىسىنى ئىمكانقەدەر تولۇق يېزىپ چىقىش، ئالاقىدار ماتېرىياللاردىن ئەڭ زور دەرىجىدە پايدىلىنىشقا قولاي بولۇشى ئۈچۈن، جەمەت تارىخىغا ئائىت ئىگىلەنگەن ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنى ئىلمىي ئۇسۇللارنى قوللىنىپ تولۇق، سىستېمىلىق خاتىرىلىۋېلىش تولىمۇ زۆرۈر.

ھەربىر كىشى ئەجدادلىرى ھەققىدىكى ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى توپلاپ ساقلاشقا ئېتىبار بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ ھاياتى، كەچۈرمىشى ۋە باشقا ئەھۋاللارغا ئائىت خاتىرىلەرنىمۇ ساقلاپ قويۇشقا دىققەت قىلىشى كېرەك. چۈنكى، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭمۇ نەچچە ئون يىل، ھەتتا نەچچە يۈز يىللاردىن كېيىن ئۆزى ھەققىدىكى ئىزدىنىشلىرىگە قولايلىق تۇغدۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن، ھەربىر كىشى ئۆز ھاياتىغا ئائىت ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى ھۆججەتلەشتۈرۈپ ساقلىشى، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە يېڭى خاتىرىلەرنى ھۆججەتكە قىستۇرۇپ مېڭىشى زۆرۈر. خۇددى شۇنىڭدەك ھەربىر ئائىلىدە ھەربىر كىشى (ئاتا ـ ئانا ۋە پەرزەنت) گە ئائىت خاتىرىلەرنى ئايرىپ، ھەربىرىگە ئائىت خاتىرىلەر ۋە نەرسىلەرنى خۇددى ئەجدادلارغا ئائىت خاتىرىلەرنى تۈرگە ئايرىپ ساقلىغاندەك تولۇقلاپ مېڭىش ۋە ساقلاش زۆرۈر. ئەلۋەتتە، ھازىرقى دەۋردە ھەربىر كىشىگە ئائىت ھۆججەت ۋە ماتېرىياللار ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار ئورۇنلىرىدا ساقلىنىدۇ. بۇ ماتېرىياللاردىن كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلار پايدىلىنالامدۇ ـ يوق؟ بۇنىڭغا ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ. شۇڭا، ئائىلىلەردە ھەربىر كىشىگە ئائىت خۇسۇسىي ئارخىپ تۇرغۇزۇلغاندىن تاشقىرى، شەخسلەرگە ئائىت يازما ھۆججەت، رەسىم ۋە تەئەللۇقاتلار ئىچىدىن ۋەكىللىكلىرىنى تاللاپ رەسىمگە تارتىش، نۇسخىلاش ... قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق ياخشى ساقلاش كېرەك.

ئەجدادلارغا ئائىت تارىخىي خاتىرىلەرنى قولغا كەلتۈرۈش نەسەبشۇناسلار ئۈچۈن ئىنتايىن مۇھىم بولغان ئىش جۈملىس-

دىندۇر. ئىلگىرىكى خاتىرىلەرنى قانداق توپلاش ۋە ساقلاش ئۇلارنىڭ قانداق شەكىلدە ئىشلىتىلىشىگە چېتىلىدىغان ئىش بولۇپ، نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى دەسلەپكى قەدەمدە توپلىغاندا، ئۇلارنى ھەر خىل مەنبەلەردىن ئىزدەشكە بولىدۇ.

نۇرغۇن ئائىلىلەردە جەمەت ياكى ئائىلىگە ئائىت تارىخ ئائىلە ئەزالىرىنىڭ قەلبىدە ئەسلىمە شەكلىدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ، بولۇپمۇ پېشقەدەملەرنىڭ ئەسلىمىسىدە ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ كەچمىش ۋە قىلمىشلىرىغا ئائىت نۇرغۇن ھېكايىلەر ساقلانغان بولىدۇ. ناۋادا، بۇنداق خاتىرىلەر ۋاقتىدا توپلىۋېلىنمىسا، ئۇنداقتا ئۇلار ئاشۇ كىشىلەرنىڭ ۋاپات بولۇشى بىلەن مەڭگۈلۈككە يوقاپ كېتىدۇ. شۇڭلاشقا، جەمەتتىكى پېشقەدەم كىشىلەر بىلەن ئىمكانقەدەر تېزرەك كۆرۈشۈپ، ئۇلارنىڭ ئېغىزىدىن ئەجدادلارغا ئائىت ئۇچۇرلارنى يىغىۋېلىشقا تىرىشىش كېرەك. ئۇلار تەمىنلەپ بەرگەن ھالقىلىق يىپ ئۇچلىرى كېيىنكى تەتقىقاتلاردا كۆپ پايدىلىقتۇر. بىر ئائىلىدە ساقلىنىپ قالغان ئىلگىرىكىگە تەۋە بىرەر ۋاراق خەت، بىرەر سوۋغات بۇيۇمى، بىرەر ئەسۋاب ... لارنى ئەجدادلارغا ئالاقىدار ئەھۋاللاردىن دېرەك بەرگۈچى يىپ ئۇچى دەپ بىلىش مۇمكىن.

ئاخىرىدا، جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك 17 نۇقتىنى قوشۇمچە سۈپىتىدە كۆرسىتىپ ئۆتىمىز:

بىرىنچى، ئادەتتىكى چاغلاردىمۇ جەمەتكە تەۋە كىشىلەرگە دائىر ئەھۋاللارنى تۇرگە ئايرىپ خاتىرىلەپ قويۇش زۆرۈر. مەسىلەن، جەمەتتىكى ھەر بىر تارماق ئائىلىلەردە پەرزەنتلەر تۇغۇلغان، ئۇلارنىڭ ھەر خىل مۇراسىملىرى (ئات قويۇش مۇراسىمى، سۈننەت توي، نىكاھ تويى دېگەندەك) ئۆتكۈزۈلگەن چاغدا، ئۇلارنىڭ ھەر بىرىگە بىردىن خاس خاتىرە تۇتۇپ، كېيىن رەسمىي نەسەبنامە يېزىش ۋاقتىدا پايدىلىنىش ئۈچۈن يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى

خاتىرىلەپ قويۇش لازىم. ھەر يىلىنىڭ ئاخىرىدا ھەر بىر ئائىلە ئۆز ئەزالىرى (بولۇپمۇ ئەر جىنسلىق ئەزالار) نىڭ ئەھۋالىنى جەمەتتىكى نەسەبنامە يازغۇچى كىشىگە مەلۇم قىلىشى، جۈملىدىن توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ھەم شۇلارغا ئالاقىدار ئەھۋاللارنى نەسەبنامە يېزىشنىڭ ئاساسلىرى سۈپىتىدە مەلۇم قىلىشى زۆرۈر.

ئىككىنچى، ئادەتتە ھەر بىر تارماق ئائىلە ئايرىم خاتىرە تۇتۇپ، ئۇنى جەمەتتىكى نەسەبنامە يازغۇچىغا ۋاقتىدا يوللىشى كېرەك. ئادەتتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ ئاساسىي ئەھۋالىنى شۇ شەخسلەر تەۋە بولغان تارماق ئائىلىلەر مۇستەقىل خاتىرىلىشى ۋە ئىگىلىشى، مۇھىم دەپ قارالغان ئەھۋاللارنى چوڭلارغا ۋاقتىدا ئۇقتۇرۇشى لازىم. مەسىلەن، بىر ئائىلىدە بىرەر پەرزەنت دۇنياغا كەلگەن بولسا، شۇ پەرزەنتنىڭ پەرزەنتلەر ئىچىدىكى رەت تەرتىپى، تۇغۇلغان كونكرېت ۋاقتى ... قاتارلىقلارنى، مەلۇم شەخس ۋاپات بولغان بولسا، شۇ شەخسنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى، يېشى، ھەر بىر چوڭ نەزىر - چىراغ پائالىيىتىنىڭ تەپسىلاتى ۋە قەبرىسىنىڭ كونكرېت ئورنى قاتارلىقلارنى، توي ئىشلىرىدا كېلىن بولۇپ كىرگۈچى ئايال تەلەپ قىلسا ئۇنىڭ ئەھۋالاتىنى، ياقا يۇرتلارغا كۆچۈپ كەتكۈچىلەر بار بولسا ئۇلارنىڭمۇ ئالاقىدار ئەھۋالاتىنى خاتىرىلەپ قويۇش، ئاندىن ئۇنى جەمەتتىكى نەسەبنامە يازغۇچى كىشىگە تاپشۇرۇش كېرەك.

ئۈچىنچى، نەسەبنامىلەرنى تۈزۈشتە ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشتا جەمەتتىكى ئەزالارنىڭ ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى ئومۇميۈزلۈك تەكشۈرۈپ، يىغىنچاقلاش ۋە خۇلاسىلەش كېرەك. بۇ جەدۋەل مۇنداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن: مەلۇم تارماق ئائىلىدىكى كىشىنىڭ مەلۇم بولغان ئەجدادتىن سانىغاندا قانچىنچى ئەۋلادلىقى، ئىسمى، يېشى، ئولتۇرۇشلۇق كونكرېت جايى، شۇغۇللانغان كەسپى، لەقىمى، پەرزەنتلىرىنىڭ سانى ۋە ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى ... ئەلۋەتتە، نە-

سەبنامىنىڭ يېزىلىشىدىكى تەپسىلىيلىك دەرىجىسىگە ئاساسەن، جەدۋەللەرنىڭ مەزمۇنلىرىنى كېڭەيتىشكە بولىدۇ.

تۆتىنچى، نەسەبنامىنى تۈزۈشتە ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشتا، ھەر بىر تارماق ئائىلىنىڭ ئۆزىگە ئالاقىدار نەسەب ماتېرىياللىرىنى يېزىپ تەييارلاپ يوللاپ بېرىشىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن نەسەبنامە يازغۇچى ھەر بىر تارماق ئائىلىگە نەسەبنامە يېزىشتا كېرەكلىك بولغان ماتېرىياللارغا ئائىت تەپسىلىي تەلەپلەرنى قويۇشى، ئۇلارنىڭ ئۆز مەيلىچە ماتېرىياللارنى يوللاپ قويۇشىدىن، شۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان ماتېرىيال كەمتۈكلۈكىدىن ساقلىنىشى لازىم.

بەشىنچى، ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەندە، ئىمكانقەدەر فوتو ئاپپارات، ئۈنئالغۇ، سىنئالغۇ قاتارلىق ئۈسكۈنىلەرنى تەييارلىۋېلىش لازىم. مۇشۇنداق قىلغاندا، ئۇرۇق - تۇغقانلار ئىچىدىكى پېشقەدەملەر ئېيتىپ بەرگەن ئەجداد تارىخىغا ئائىت ھېكايە - رىۋايەتلەرنى توپلىۋالغىلى، ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ سۈرىتىنى ساقلىۋالغىلى، ئۇلارنىڭ سىياقىدىن مەلۇم بولىدىغان ئۇچۇرلارنى خاتىرىلىۋالغىلى بولىدۇ.

ئالتىنچى، ماتېرىيال توپلاۋاتقان مەزگىلدە، ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ مەسلىھەتلىشىشكە ۋاقىت ئاجرىتىش لازىم. ئالدى بىلەن، ئاتا - ئانىلاردىن باشلاپ، بوۋا - مومىلار، تاغا ۋە ھاممىلار ھەم باشقا يېقىن - يىراق ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئەجدادلارغا ئائىت مەلۇماتلارنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. قولغا كەلتۈرمەكچى بولغان ماتېرىياللارنى نوقۇل ئادەم ئىسمى ۋە يىلناملەر دائىرىسىدە چەكلەپ قويماستىن، نەسەبنامە مەزمۇنىدا كۆرسىتىلگەن بارچە مەزمۇنلار بويىچە قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش لازىم.

يەتتىنچى، نەسەبنامە يېزىشقا كېرەكلىك بولغان ماتېرىياللار ئىچىدە ئاسان قولغان كەلتۈرگىلى بولىدىغىنى — نۆۋەتتە ھايات ياشاۋاتقان بالىلارغا ئائىت ماتېرىياللاردۇر. نەسەب زەنجىرى ئۈس-

تىدە ئىزدىنىش بەزىدە ئەڭ ئاخىرقى بوغۇندىن باشلىنىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە نۆۋەتتە ھايات تۇرغان ئەۋلادلارغا ئائىت ھۆججەت - ماتېرىياللار بىر قەدەر كۆپ بولىدىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۇلارغا ئائىت ماتېرىياللارنى دەسلەپتە توپلاشمۇ كۆپ ئۈنۈم بېرىدىغان ئىشتۇر. ئادەتتە ھازىرقى زاماندا پەرزەنتلەر تۇغۇلغاندا كۆپىنچىسىگە تېببىي جەھەتتىن تۇغۇلغانلىق ئىسپاتى بېرىلىدۇ، تۇغۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ھۆكۈمەت تەرىپىدىن نوپۇسقا ئېلىنىدۇ، ئۇلارنىڭ تەپسىلىي ئەھۋالى مەكتەپ ۋە باشقا ئورۇنلاردىكى تۈرلۈك ئانكېتلاردا خاتىرىلىنىدۇ، بىر قىسىم ئائىلىلەردە ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلغاندىن كېيىن ئاتا - ئانىلار تەرىپىدىن يېزىپ قالدۇرۇلغان پەرزەنتلەرنىڭ ھاياتلىق خاتىرىسى بولىدۇ. مۇشۇنداق بولغاچقا، ئۇلارغا ئائىت ماتېرىياللارنى يىغىپ توپلاش بىر قەدەر ئاسان بولىدۇ.

سەككىزىنچى، تېپىلغان ھەر قانداق ئۇچۇر ۋە مەلۇماتلارنى كۆپەيتىپ ساقلاپ قويۇش كېرەك. ماتېرىيال ئىزدەش باسقۇچىدا تېپىلغان ھەر خىل ماتېرىياللارنى ياخشى رەتلەپ تۈرگە ئايرىپ بولغاندىن كېيىن، بۇ ماتېرىياللار كېيىنكى كۈنلەردە نەسەبنامە يېزىلىپ بولغاندىن كېيىنكى تۈزىتىشتە ئەسقېتىپ قېلىشى مۇمكىن.

توققۇزىنچى، ئارقا كۆرۈنۈشكە دائىر ئۇچۇرلارنى تەتقىق قىلىش لازىم. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشتىكى ئاچقۇچلۇق خىزمەتلەرنىڭ بىرى، ئەجدادلارنىڭ ياشىغان ۋاقتى ۋە جايلىرىنى بىلىشتۇر. شۇڭا، ئىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسىنى ئەجدادلار ياشىغان ماكان ۋە زاماننى ئېنىقلاش ئۈستىگە قويۇش كېرەك. ئەجدادلارنىڭ ماكانى مەسىلىسىدە چېگرا ھالقىش، يۇرتتىن يۇرتقا كۆچۈش ... قاتارلىقلارنى روشەنلەشتۈرۈش كېرەك.

ئونىنچى، نىشان تۇرغۇزۇۋېلىش كېرەك. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدەنگۈچىلەر ئەجدادلارنىڭ بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈزەشتىلەر تىزىلغان قىسقا ۋاقىت جەدۋىلىنى تۈزۈۋېلىپ، شۇنىڭدىن

پايدىلىنىپ ئۆزى جاۋاب ئىلىشقا تېگىشلىك سوئاللارنى، شۇنداقلا تېپىشنى ئارزۇ قىلغان ئۇچۇر - مەلۇماتلارنى ئېنىقلىۋېلىش لازىم.

ئون بىرىنچى، قايسى خىلدىكى ماتېرىياللارنىڭ كېرەكلىك ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى بىلىۋېلىش كېرەك. نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىشنى ئىمكانقەدەر توغرا ھەمدە كېرەكلىك ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خاتىرىلەرنى تېپىشتىن باشلاشنى ئەۋزەل بىلىش لازىم. مۇمكىن بولسا، ئىشنى دەسلەپكى يازما مەنبەلەر ۋە ئاغزاكى مەنبەلەرنى ئاختۇرۇش ۋە تەتقىق قىلىشتىن باشلاش لازىم.

ئون ئىككىنچى بۇرۇنقى ئەجدادلار ھەققىدىكى خاتىرىلەرنى تاپقىلى بولىدىغان ئورۇنلارنى بىلىۋېلىش كېرەك. ئەجدادلار ھەققىدىكى ماتېرىياللار ھەر قايسى كۇتۇپخانىلار، ئارخىپ ئىدارىلىرى، ساقچىخانىلار ۋە مەھەللە باشقارمىلىرى، ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورگانلاردىكى ئارخىپخانىلار، سوت مەھكىمىلىرى ... قاتارلىق جايلاردىن تېپىلىشى مۇمكىن.

ئون ئۈچىنچى، ئاتا - بوۋىلار باشقا جايدا ياشىغان بولسا، ئىمكانقەدەر شۇ جايلارغا بېرىپ ئەھۋال ئىگىلەش كېرەك.

ئون تۆتىنچى، يىغىدىن تېپىلغان مەلۇماتلارنى تەھلىل قىلىش ھەمدە قىممەت جەھەتتىن باھالاش كېرەك. نەسەب زەنجىرىنى ئېنىقلاشقا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىكى ماتېرىيال ۋە ئۇچۇر - مەلۇماتلارنى ئوبدان كۆزىتىپ، ئۇلارنىڭ قىممىتىنىڭ بار - يوقلۇقى، پاكىتلارنىڭ تولۇق ياكى تولۇق ئەمەسلىكى، يېتەرلىك بولغان ياكى بولمىغانلىقى، مەنبەلىرىنىڭ ئىشەنچلىك ياكى ئىشەنچسىزلىكى قاتارلىقلارنى، شۇنداقلا يىغىدىن تېپىلغان ماتېرىياللارنىڭ ئەسلىدە بار بولغان ماتېرىياللار بىلەن مەزمۇن جەھەتتە زىت بولغان جايلىرىنىڭ بار - يوقلۇقى ... قاتارلىقلارنى باھالاش ئاساسىدا، ئاندىن ئۇلاردىن پايدىلىنىشنى بېكىتىش كېرەك.

ئون بەشىنچى، كېلىپ چىققان نەتىجىلەرنى خاتىرىلەش كې-

رەك، يەنى ئەجدادلارنىڭ نەسەب زەنجىرى ھەققىدە قولغا كەلتۈرگەن ھەر قانداق بىر نەتىجىنى قەغەزگە خاتىرىلىۋېلىپ ھۆججەت سۈپىتىدە ساقلاپ قويۇش لازىم. ئىزدىگەن ماتېرىياللارنىڭ ھەممىسى ياكى كۆپ قىسمى تېپىلغاندىن كېيىن ئاندىن نىشان بويىچە نەسەبنامە تۈزۈشكە رەسمىي كىرىشىش كېرەك. ناۋادا، توپلانغان ماتېرىياللار يېتەرلىك بولمىسا ياكى بەزى ئۇچۇرلار گۇمانلىق بولسا، ئۇنداقتا داۋاملىق ماتېرىيال توپلاشقا كىرىشىش كېرەك. شۇنى ئەستە تۇتۇش زۆرۈركى، ماتېرىيال توپلاشنىڭ قىيىنلىقى ياكى بىرەر مۇھىم ئۇچۇرغا ئېرىشەلمەسلىك سەۋەبىدىن ھەرگىزمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ ئىشنى تاشلاپ قويماسلىق كېرەك.

ئون ئالتىنچى، نەسەبنامە يازغۇچى يىغىدىن تېپىلغان ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى ئۆزىلا كۆرۈپ بېكىتمەستىن، جەمەت ئىچىدىكى نەسەبنامە يېزىش ئىشىغا قىزىقىدىغان مۇناسىپ كىشىلەرگە كۆرسىتىپ ئورتاقلىشىش لازىم.

ئون يەتتىنچى، توپلانغان بارلىق ماتېرىياللارنى، جۈملىدىن سانلىق مەلۇماتلار، ئادەم ئىسىملىرى، لەقەملەر، سۈرەت ۋە رەسىملەر ھەم يېزىقچا ئېلىنغان باشقا ماتېرىياللارنى تۈر بويىچە رەتلەش كېرەك، ئۇنداقتا بۇ ماتېرىياللارنى قانداق تۈرگە ئايرىش لازىم؟ ئىلمىي ئۇسۇل شۇكى، بارچە ماتېرىياللارنى بىر ئەجدادتىن شاخلىنىپ چىققان بارلىق تارماق ئائىلىلەر بويىچە تۈرگە ئايرىش كېرەك، يەنى:

بىرىنچىدىن، دەسلەپكى ئەجدادقا ئالاقىدار بارلىق ماتېرىياللارنى بىرلەشتۈرۈپ رەتلەش كېرەك. بۇ بىرىنچى قاتلامدىكى ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچىدىن، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قانچە پەرزەنتى بولغان بولسا، شۇ پەرزەنتلەردىن پەيدا بولغان تارماق ئائىلىلەردىكى ئەزالارغا ئائىت ماتېرىياللارنى شۇنچە گۇرۇپپىغا بۆلۈپ رەتلەش كېرەك. بۇ ئىككىنچى قاتلامدىكى ماتېرىيال بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچىدىن، ھەر قايسى پەرزەنتلەردىن پەيدا بولغان تار-

ماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللار ئىچىدە يەنە ئۈچىنچى قاتلامدىكى ماتېرىيال، يەنى شۇ پەرزەنتلەرنىڭ پەرزەنتلىرىدىن شاخلانغان تارماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى بىر يەرگە توپلاپ رەتلەش كېرەك.

قالغان ماتېرىياللارنىمۇ شۇ تەرتىپتە قاتلاممۇقاتلام رەتلەش لازىم. مۇشۇنداق بولغاندا، جەمەت ئىچىدىكى ئائىلىلەر ۋە كىشىلەرنىڭ ئەۋلاد قاتلىمى ئېنىق بولىدۇ، ماتېرىياللارمۇ ئارىلىشىپ كەتمەيدۇ ھەم كېيىن نەسەبنامىنى يېزىشقا قولاي بولىدۇ.

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىپ نەسەبنامە يازغۇچى شۇ جەرياندا ھەرخىل مەسىلىلەرگە يولۇقۇشى مۇمكىن.

بۇ جەرياندا ئەڭ كۆپ ئۇچرايدىغان بىرىنچى مەسىلە، ئىگىلەنگەن ئەھۋال ۋە ماتېرىياللارنى ئومۇملاشتۇرۇش، ماتېرىياللارنى بەك مۇرەككەپ ياكى بەك ئاددىي قىلىۋەتمەي، ئەڭ مۇۋاپىق ھالەتتە پايدىلىنىش مەسىلىسىدۇر. بۇنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسى — ئىزدەنگۈچى كىشى ئۆزى توپلىغان ماتېرىياللار ئاساسىدا نەسەب خاتىرىسىنى يېزىپ چىققاندىن كېيىن ئۇنى ئوقۇپ بېقىپ، نامۇۋاپىق تەرەپلىرىنى تەكرار يېزىش ۋە تۈزىتىشتۇر. بۇنىڭدا يەنە جەمەتتىكى باشقا كىشىلەر ۋە نەسەبشۇناسلىق تەجرىبىسىگە ئىگە كىشىلەرنىڭ پىكرىنى ئېلىپ، شۇلارنىڭ پىكرى ئاساسىدا زۆرۈر تۈزىتىشلەرنى كىرگۈزۈشكىمۇ بولىدۇ.

ئىككىنچى مەسىلە، ئىزدەنگۈچى بىر مەزگىل ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى توپلاپ ـ رەتلەپ ھەم ئۇلارنى پىششىق ئۆزلەشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بۇ ئىشنى داۋاملىق ئىشلەشكە ئەرزىمەيدىغاندەك ھېس قىلىپ قېلىشىدۇر. بىلىش كېرەككى، جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش ۋە نەسەبنامە يېزىش جەمەتنىڭ ئۆتمۈشىنى سىستېمىلىق، ئەينەن رەتلەپ يېزىش ئىشىدۇر. بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرگەندە ھەمدە داۋاملىق ئىزدىنىۋەرگەندە، بۇ جەرياندا پەيدا بولۇپ قالىدىغان مەزكۇر ئۈمىدسىز كەيپىياتنى يەڭگىلى بولىدۇ.

ئۈچىنچى مەسىلە، ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ ئۆز جەمەتىنى ياكى جەمەتتىكى بىر قىسىم ئائىلىلەرنى بۇنچىلىك دىققەت ـ ئېتىبارغا ئەرزىمەيدۇ دەپ قاراپ قېلىشىدۇر. بىلىش كېرەككى، نەسەبشۇناسلىقتا ھەربىر ئائىلە ئوخشاشلا قىممەتلىك، ياخشى ئوبيېكت دەپ قارىلىدۇ. باي، ئىجتىمائىي ئورنى ئۈستۈن، مەشھۇر ئادەملەر، جەمئىيەتكە تەسىر كۆرسەتكەن جەمەتلەر ئىزدىنىشكە ئەرزىيدۇ، كەمبەغەل ئائىلىلەر ۋە ئۇلاردىكى ئاددىي كىشىلەر ھەققىدە ئىزدىنىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق، دەپ گۇمان قىلىش خاتادۇر. ھەرقانداق ئائىلىنىڭ ۋە جەمەتنىڭ تارىخى ئوخشاشلا مۇھىمدۇر. كەمبەغەل، ئىجتىمائىي ئورنى تۆۋەن ئائىلىلەر ۋە ئۇلاردىكى ئاددىي كىشىلەرنىڭ ھاياتىدىن تېخىمۇ مەنىلىك، قىزىقارلىق ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش مۇمكىن. ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى ئوخشاشلا چوڭقۇر ئىزدىنىشكە، خاتىرە قالدۇرۇشقا تامامەن ئەرزىيدۇ.

تۆتىنچى مەسىلە، ئۇچۇر ۋە ماتېرىياللارنىڭ چىنلىقى، ئوبيېكتىپلىقى مەسىلىسىدۇر. ئەجدادلار قالدۇرۇپ قويغان يازما ھۆججەت ـ ۋەسىقىلەرنى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار بىلەن پاراڭلىشىش داۋامىدا ئېرىشكەن ئاغزاكى ئۇچۇرلارنى بىردەك چىن دەپ جەزملەشتۇرۇۋېتىش مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى ھەر بىر كىشى ئۆزى ۋە ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە خاتىرە قالدۇرغاندا ۋە ئەھۋال بايان قىلغاندا، ئۆزىنى ۋە ئەجدادلىرىنى گەۋدىلەندۈرۈشكە تىرىشىدۇ. شۇڭا، ئۇچراتقان، ئىگىلىگەن ۋە ئاڭلاپ خاتىرىلىگەن ھەربىر ئۇچۇر ۋە ماتېرىيالغا پەرقلىق مۇئامىلە قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، چىن نەرسىلەرنى توقۇلمىلاردىن، تارىخىي پاكىتلارنى تەسەۋۋۇرلاردىن ئايرىشقا تىرىشىش لازىم. ئىزدەنگۈچى كىشى توپلانغان ماتېرىياللار ئۆز ئەجدادلىرىغا مۇناسىۋەتلىك بولغانلىقى سەۋەبلىك، ئۆزىنىڭ توغرا، ئادىل ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويماسلىقى، ئەجدادلىرىغا يان بېسىش ھېسسىياتى سەۋەبلىك، يېزىلغۇسى نەسەبنامىنىڭ تارىخىي قىممىتىگە تەسىر

يەتكۈزمەسلىكى لازىم.

ئىزدەنگۈچى كىشى ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنىڭ چىنلىق، ئوبيېكتىپلىق مەسىلىسىگە يالغۇز ئۇلارنى توپلاش جەريانىدىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۇلارنى رەتلەش، تۈرگە ئايرىش ۋە ئاخىرىدا شۇلار ئاساسىدا نەسەب خاتىرىسىنى يېزىش جەريانلىرىدىمۇ يولۇقىدۇ. ئەجداد تارىخىدىكى بەزى ئۇچۇرلار ئىزدەنگۈچى شەخسنى ئەلۋەتتە بىئارام قىلىدۇ. مەسىلەن، ئەجدادلار ئىچىدىكى ئايرىم شەخسلەرنىڭ ئاجرىشىش ئەھۋالى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشى، ھاراقكەشلىكى، روھىي كېسىلى، يولدىن چىقىشى. جەمئىيەتكە ماسلاشمىغان رەۋىشتە تۇرمۇش كەچۈرۈشى... دېگەندەك. بۇلار ئىزدەنگۈچىدە شۇلار ھەققىدىكى بايانلارنى ئاق قالدۇرۇش ياكى تاشلاپ ئۆتۈپ كېتىشتەك غەرەزلەرنى پەيدا قىلىشى مۇمكىن. ئىزدەنگۈچى ناۋادا خۇسۇسىي ھېسسىياتى سەۋەبىدىن ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىدىكى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغاندىكىدەك ناچار ئەھۋاللارنى يوشۇرىدىكەن، ئۇنداقتا پۈتۈپ چىققۇسى نەسەبنامىدە جەمەت تارىخى تولۇق يورۇتۇلمايلا قالماستىن، بۇ جەمەت تارىخىنى يېزىشتا زۆرۈر بولىدىغان سەمىمىيلىك، توغرىلىق ئۆلچەملىرىگىمۇ پۈتۈنلەي خىلاپ بولىدۇ.

ماتېرىيال توپلاش باسقۇچىدىكى يەنە بىر مۇھىم خىزمەت — نەسەبنامە يېزىپ چىقىشقا سەرپ قىلىنىدىغان مەبلەغنى توپلاشتۇر. نەسەبنامىنى يېزىش (ھەتتا نەشر قىلىپ تارقىتىش) قا سەرپ قىلىنىدىغان مەبلەغ مۇنداق بىر قانچە تەرەپتىن كېلىشى مۇمكىن: بىرى، جەمەتكە ئورتاق بايلىقلار (مەسىلەن، جەمەت يېرى، جەمەتنىڭ ئۆي - بىساتلىرى، جەمەتنىڭ ئىجارىگە بېرىلگەن جايلىرى ...)؛ يەنە بىرى، نەسەبنامە ئىچىگە كىرگۈزۈلىدىغان كىشىلەر تاپشۇرىدىغان ھەق؛ ئۈچىنچى بىرى، جەمەت ئىچىدىكى ئىقتىسادىي ئەھۋالى ياخشىراق كىشىلەر تەمىنلىگەن خىراجەتلەر. گەرچە نەسەبنامە يېزىشقا سەرپ قىلىنىدىغان خىراجەت كۆپ

بولمىسىمۇ، ناۋادا خىراجەت كەمچىل بولسا، ئۇنداقتا پۈتكەن نەسەبنامىنى كۆپەيتىش ۋە نەشر قىلىپ تارقىتىش قىيىنغا توختايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە يېزىشتا ئىقتىسادىي جەھەتتىكى تەييارلىقنىمۇ پۇختا قىلىش لازىم.

2) نەسەب تەتقىقاتىنى باشلاش ۋە ئېلىپ بېرىش

نەسەب تەتقىقاتىنى ئېلىپ بېرىشنىڭ يولى ھەر خىل بولۇپ، بىز جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ ئىلمىي ۋە تولۇق بولۇشىدەك زۆرۈرىيەتنى چىقىش قىلىپ، بۇ يەردە نەسەب تەتقىقاتىنىڭ جەريانلىرىنى بىر قانچە باسقۇچقا بۆلۈپ چۈشەندۈرىمىز.

(1) جەمەت ئىچىدىكى ئەجدادلار ۋە شەخسلەرنى شەجەرىلەشتۈرۈش ۋە ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىنى تولدۇرۇش

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشنى باشلاشنىڭ ئەڭ ياخشى يولى شەخس ئۆزىنىڭ ئەسلىمىلىرىنى قېزىش ھەمدە يېقىن ئۇرۇق – تۇغقانلار بىلەن بۇ ھەقتە سۆھبەتلىشىشتۇر. ئىشنىڭ دەسلىپىدىلا ئاللىقانداق تارىخىي كىتابلار (مەسىلەن، يەرلىك تارىخ ۋە تەزكىرىلەر) گە مۇراجىئەت قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ.

بىزچە، جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشنى باشلايدىغان نۇقتا ھەربىر كىشىنىڭ ئاتا - ئانىسىدۇر. دەسلەپتە پەقەت ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ھايات يولىنى يورۇتۇش ئارقىلىقلا ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىغا، شۇنداقلا ئۇلاردىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر (يەنى نەسەبنامە يازغۇچى كىشىنىڭ ھەمشىرە ۋە قېرىنداشلىرى) گە ئۆتكىلى بولىدۇ. ئاتا بىلەن ئانىنىڭ خۇسۇسىي تەرجىمىھالىنى يېزىپ چىقىش دەرۋەقە جەمەت تارىخىغا تەڭداش بولمىسىمۇ، ئەمما جەمەت تارىخىدا ھەربىر شەخسنىڭ خۇسۇسىي تەرجىمىھالى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك، جەمەت تارىخىنى ئاتا بىلەن ئانىنىڭ ھايات يولى ۋە ئۇلارنىڭ توي قىلىشىنى بايان قىلىش بىلەن باشلاش مۇۋاپىق ئۇسۇلدۇر. ئاتا بىلەن ئانا ھەققىدىكى ئىزدىنىش ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، بوۋا ۋە مومىلارغا ئۆتۈش كېرەك. بۇنىڭدا ئاتا جەمەتكە تەۋە بوۋا - موما بىلەن ئانا جەمەتكە تەۋە بوۋا

موما ئۇستىدە ئىزدىنىش مۇھىملىق دەرىجىسى جەھەتتە ئوخشاش
ئورۇندا تۇرىدۇ. دېمەك، ئوخشاش ئۇسۇل بويىچە ئىككى بوۋا ۋە
ئىككى مومىغا ئائىت تارىخ ئايدىڭلاشتۇرۇلۇپ بولغاندىن كېيىن،
ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى (يەنى «مەن»نىڭ ئۇلۇغ بوۋىلىرى ۋە
ئۇلۇغ مومىلىرى) نىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشقا ئۆتۈش كېرەك. دىق ـ
قەت قىلىشقا تېگىشلىك نۇقتا شۇكى، ھەربىر كىشى ئۈچۈن ئاتا
جەمەتتىكى بارلىق بوۋا ـ مومىلار بىلەن ئانا جەمەتتىكى بارلىق
بوۋا ـ مومىلارنى بىرلا ۋاقىتتا تەڭ ئېنىقلاپ مېڭىش شەرت ئە ـ
مەس. ئەمەلىيەت جەريانىدا كىشىلەر پەقەت ئاتا جەمەتكە تەۋە بو ـ
ۋىلارنىلا ئېنىقلاش بىلەن كۇپايىلىنىشى مۇمكىن ياكى دائىرىنى
كېڭەيتىشىمۇ مۇمكىن. مەيلى قانداقلا بولسۇن، ئۇلاردا قوللىنىد ـ
لىدىغان ئۇسۇل ئوخشاشتۇر.
ئاتا ۋە ئانا جەمەتكە تەۋە بىۋاسىتە ئەجدادلارنى ئېنىقلاپ، تا ـ
رىخىنى يورۇتۇش ــــ جەمەت تارىخى تەتقىقاتىدىكى ئاساسلىق
ئىشتۇر. ئەمما، ئاشۇ بوۋا ۋە مومىلارنىڭ ھەمشىرە ۋە قېرىنداش ـ
لىرى ھەم ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى (يەنى ئىزدەنگۈچىنىڭ تاغا ـ
هاممىلىرى ھەم ئۆزى بىلەن نەۋرىداشلىق، ئەۋرىداشلىق، چەۋ ـ
رىداشلىق... مۇناسىۋەتتىكى بارلىق ئۇرۇق ـ تۇغقانلار) ئۇستىدە
ئىزدىنىش جەمەت تارىخىدا ئوخشاشلا مۇھىمدۇر. چۈنكى، «جە ـ
مەت» ئۇقۇمى بىر كىشىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرىنىلا ئەمەس،
بەلكى يەنە يانداش تۇغقانلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدىغان گەۋدىنى،
«جەمەت تارىخى ياكى جەمەت نەسەبنامىسى» قەدىمكى ئېنىقلانغان
بىر كىشىدىن شاخلىنىپ كۆپەيگەن بارلىق كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ
ئەۋلادلىق ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدىكى تارى ـ
خىي خاتىرىنى كۆرسەتكەچكە، يانداش ئۇرۇق ـ تۇغقانلار توغرى ـ
سىدا ئىزدىنىش جەمەت تارىخى تەتقىقاتىنىڭ يەنە بىر مۇھىم
مەزمۇنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەمما، يانداش ئۇرۇق ـ تۇغقانلار ـ
نىڭ نۆۋەتتىكى ئەۋلادلىرى ئارىسىدا ئوخشاشلا ئۆزىنىڭ بىۋاسى ـ
تە ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزدەنگۈچىلەرنىڭ بولۇشى ـ

دەك ئەھۋالنى كۆزدە تۇتقاندا، نەسەب تەتقىقاتىدىكى مۇھىم نۇقتا ــــ
ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرى ئۇستىدە ئىزدىنىش بولىدۇ.
نەسەب ئۇستىدە ئىزدەنگەندە، ئەڭ دەسلەپتىلا ئانا ـ موما ـ
ئۇلۇغ موما... ياكى دەسلەپكى ئەجداد ← ئۇنىڭ قىزى← ئۇنىڭ
قىزى ← ئۇنىڭ قىزى... دېگەندەك ئايال ئەجداد زەنجىرى بويىچە
ئەجداد ئېنىقلايدىغان ئىشتىن ساقلىنىش لازىم. چۈنكى، نەسەبنا ـ
مە ــــ بىر فامىلە (ياكى بىر لەقەم) لىك كىشىلەرنىڭ تارىخىدۇر.
ئاياللار نىكاھلانغاندىن كېيىن ئەر تەرەپ جەمەتىنىڭ فامىلىسى
(ياكى لەقىمىنى) قوللىنىدىغان بولغاچقا، ئۇلار ئېنىقلانغان دەس ـ
لەپكى ئەر ئەجدادنىڭ نەسىل زەنجىرىگە تەۋە بولمايدۇ. بۇنداق
قىلىش، ئەر جىنسلىق ئەجداد ـ ئەۋلاد زەنجىرىنى ئايال جىنسلىق
ئەجداد ـ ئەۋلاد زەنجىرىدىن ئۇستۈن ئورۇنغا قويغانلىق بولماس ـ
تىن، بەلكى نەسەبنامىنىڭ ئەمەلىيەتتە بىر ئەجداد ـ ئەۋلاد نە ـ
سىل زەنجىرىنىڭ تارىخىي خاتىرىسى ئىكەنلىكىدەك ئەھۋالنى
ئالدىنقى شەرت قىلغان ھالدا، نەسەبنامىنىڭ قالايمىقان ماتېريال
دۆۋىسىگە ئايلىنىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈندۇر.
بەزىدە مۇئەييەن بىر ۋاقىتتا بىر جەمەتتىكى بوغۇن سانىنىڭ
قانچە ئىكەنلىكى ياكى بايقالغان ئەجدادلارنىڭ بوغۇن سانىغا ئا ـ
ساسەن جەمەت تارىخىنىڭ قانچىلىك ئۇزاق ئىكەنلىكى ھەققىدە
سوئاللار قويۇلۇشى مۇمكىن. ئادەتتە بىر ئەسىر (يۈز يىل) ئىچى ـ
دە 3 ~ 4 بوغۇن ئادەملەر ياشايدۇ دەپ ھېسابلىنىدۇ. ئىنتايىن
ئاز ئەھۋالدا بىر ئەسىردە ئىككى ياكى بەش بوغۇن كىشى ياشىشى
مۇمكىن. بىر بوغۇندىن كېيىنكى بوغۇننىڭ تۇغۇلۇشىغىچە بولغان
ۋاقىت ئارىلىقى 25 يىلدىن 30 يىلغىچە بولىدۇ دەپ قارالغاندا،
ئۇنداقتا ئەجدادلىرىنىڭ 350 يىللىق تارىخىنى سۈرۈشتۈرۈپ
چىقالىغان كىشى ئۆزىنىڭ تەخمىنەن 12 بوغۇن ئەجدادىنى تاپا ـ
لىغان بولىدۇ ياكى بىر كىشى ئۆزىنىڭ يەتتە بوغۇن ئەجدادلىرى ـ

نى سۈرۈشتۈرۈپ بىلەلىگەن بولسا، ئۇنداقتا ئەجدادلىرىنىڭ تەخمىنەن 230 يىللىق تارىخىنى بىلەلىگەن بولىدۇ. ئەلۋەتتە، كىشىلەرنىڭ توي قىلىش ۋە پەرزەنتلىك بولۇش يېشىنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىگە بېقىپ يۇقىرىقى ئومۇمىي قائىدىدە ئاز - تولا ئۆزگىرىشمۇ يۈز بېرىدۇ.

ئەجدادلىرى ھەققىدە كەڭ دائىرىدە ئىزدەنمەكچى بولغان كىشى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىگە دائىر بىر قىسىم ئاساسىي سوئاللارغا جاۋاب تېپىشى لازىم. ئەجدادلىرىم كىملەر؟ ئۇلار قەيەردە ۋە قاچان تۇغۇلغان؟ ئۇلار قاچان ۋە قەيەردە ۋاپات بولغان؟ ئۇلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى قانداق؟ مانا مۇشۇنىڭدەك ھالقىلىق سوئاللارنىڭ جاۋابلىرىنى تاپقاندا، نەسەبشۇناس شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى ئىشلىتىشى كېرەك. شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن ئەڭ ئاددىيراقلىرىنى ئىشلىتىپ ھەمدە بايقالغان ئىلگىرىكى ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ ئىسىملىرىنى شەجەرە ئىسخېمىسىدىكى مۇۋاپىق ئورۇنلارغا قويۇش ئارقىلىق، ئابستراكت ھالەتتىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلەرنى كۆرگىلى بولىدىغان كونكرېت شەكىلگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ. بۇنداق ئىسخېمىلارنى ئىشلەتكەندە، نەسەبشۇناس ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرى، يەنى ئاتا - ئانا، بوۋا - موملار، ئۇلۇغ بوۋا - ئۇلۇغ موملار... نىڭ ئىسىملىرىنى ئىسخېمىغا ئورۇنلاشتۇرۇشى لازىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئۇلارغا ئائىت بەزى سانلىق ئۇچۇرلارنى يېزىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى يېنىغا ياكى ئاستىغا بوش ئورۇن تاشلاپ قويۇشى كېرەك. بۇنىڭدا ئىزدەنگۈچى كىشى (يەنى «مەن») ئۆزىنىڭ ئىسمىنى ئىسخېمىنىڭ ئەڭ ئاستىدىكى كاتەكچە ئىچىگە (ياكى ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادنى بىلدۈرىدىغان كاتەكچىگە) يېزىشى، ئاتا - ئانىسىنىڭ ئىسمىنى ئۈستۈنكى ئىككى كاتەكچىگە، بوۋا -

موملىرىنىڭ ئىسىملىرىنى ئۇنىڭ ئۈستىدىكى كاتەكچىلەرگە يېزىشى لازىم. مۇشۇنداق تەرتىپتە تىزىپ ماڭغاندا 4 - ئەجدادقا (يەنى ئۇلۇغ بوۋا - ئۇلۇغ موملارغا) بارغاندا، بىر كىشىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادىنىڭ سانى 30 كىشىگە يېتىدۇ. يەنە ئىككى ئەجداد ئىلگىرى سۈرگەندە بىۋاسىتە ئەجدادىنىڭ سانى 120 كىشىگە يېتىدۇ. بەلكىم جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەردە ئادەمنى ئەڭ ھاياجانغا سالىدىغان ئىشلارنىڭ بىرى جەمەت شەجەرىسىنى تىكلەش ۋە ئۇنى كۆرۈش بولسا كېرەك.

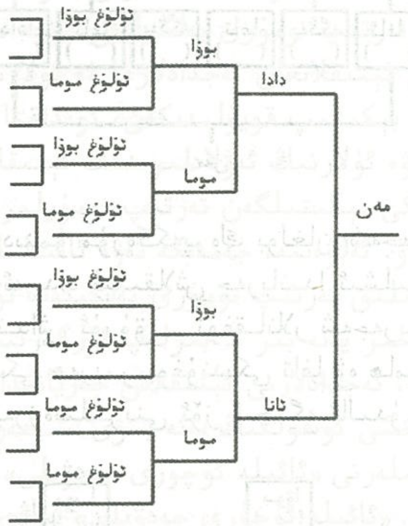

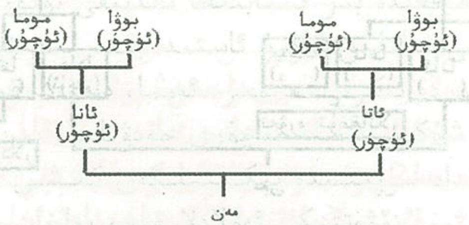

ئىزدەنگۈچى جەمەتتىكى بىۋاسىتە ئەجدادلىرىدىن باشقا، («مەن»گە نىسبەتەن) ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىدى-

كى باشقا كىشىلەرنى سەل مۇرەككەپرەك شەجەرە ئىسخېمىسى
ئارقىلىق تىزىۋالسىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭدا بارلىق تاغىلار ۋە هام-
مىلارنىڭ ئىسىملىرى ۋە ئالاقىدار تەپسىلاتلار قىسقىچە ئىپا-
دىلەنگەندىن سىرت، ئەجدادلارنىڭ نىكاھلىنىش ئەھۋالىمۇ
ئەكس ئەتتۈرۈلىدۇ.

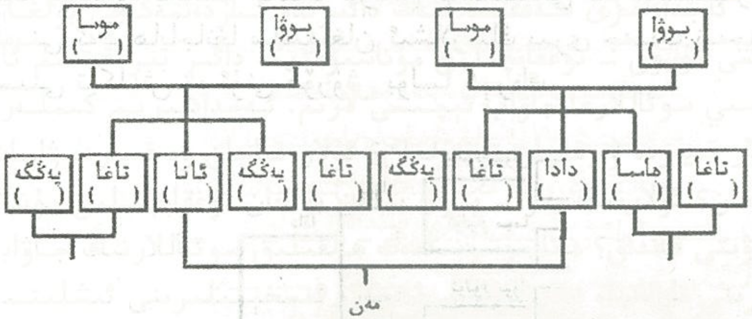

يۇقىرىقىلاردىنمۇ مۇرەككەپرەك بولغان شەجەرە ئىسخېمىلى-
رىنى دەسلەپكى ئەجداد ئېنىقلاش جەريانىدا ئىشلىتىشكە بولىدۇ.
تۆۋەندىكىسى يانداش ئۇرۇق - تۇغقانلار شەجەرىسى بولۇپ، ئۇ
ئەجدادلار ئىچىدىكى ھەربىر بوغۇندىكى تاغا ۋە ھاممىلار، ئۇلارنىڭ
جورىلىرى ھەم پەرزەنتلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

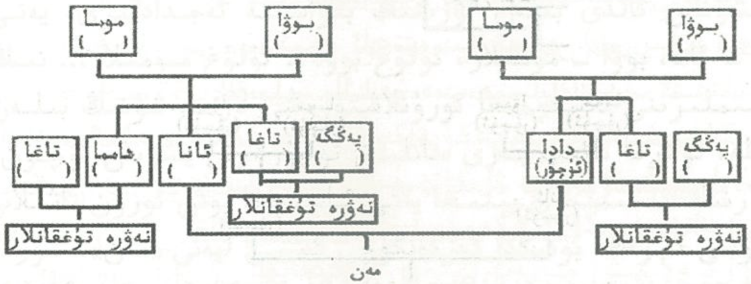

ئىزدەنگۈچى كىشى ئەجدادلىرىنىڭ ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى-
نىڭ ئىسىملىرىنى يۇقىرىقىدەك شەجەرە ئىسخېمىلىرىغا ئو-

رۇنلاشتۇرۇشتا، ئۆز جەمەتىدىكى ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسى-
ۋەتنىڭ قۇرۇلمىسى ۋە كۆلىمىگە ئاساسەن، ماس كېلىدىغان شە-
جەرە ئىسخېمىسىنى لايىھەلىسە ياكى كەسپىي نەسەبشۇناسلارنى
شەجەرە ئىسخېمىسى لايىھەلەپ بېرىشكە تەكلىپ قىلسا بولىدۇ.
ئۇنىڭدىن باشقا، شەجەرە ئىسخېمىلىرىغا ئەجدادلار ۋە ئۇرۇق -
تۇغقانلارنىڭ ئىسىملىرىنى (شۇنداقلا تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان
ۋاقىتلارنى) ئورۇنلاشتۇرغاندا، ھەربىر كىشىگە تەرتىپ نومۇرىنى
بەلگىلەپ مېڭىشقىمۇ بولىدۇ.
دەسلەپتە جەمەتكە تەۋە كىشىلەرنى تىزىملاشقا باشلىغان
چاغدىلا ئۇلارغا تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس.
ئەگەر دەرمەھەل ئېنىقلانغان ئەجدادلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىغا
تەرتىپ نومۇرى بېكىتىپ قويۇلىدىكەن، ئۇنداقتا كېيىن تېخىمۇ
كۆپ ئەجدادلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئېنىقلىنىشىغا ئەگە-
شىپ، ئىلگىرىكى بېكىتىلگەن تەرتىپ نومۇرلىرىنى ئۆزگەرتىش-
كە توغرا كېلىدۇ. ئەلۋەتتە، جەمەتكە تەۋە ئائىلىلەرگە ۋە ئائىلە
ئەزالىرىغا ۋاقىتلىق تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ تۇرۇشقا بولىدۇ.
ئەمما بۇنىمۇ ئاخىر يەنە بىر - بىرلەپ ئۆزگەرتىشكە توغرا كې-
لىدۇ. شۇڭلاشقا، ئەجدادلارنى ئېنىقلاش جەريانىدا قوللىنىشقا بو-
لىدىغان ئەڭ ياخشى ئۇسۇلنىڭ يەنە بىرى — ھەربىر يەككە ئائى-
لە بويىچە شەخسلەرنى «ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى» گە ئورۇنلاشتۇ-
رۇپ چىقىشتۇر. «ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى» نىڭ خۇسۇسىيىتى ۋە
ئىشلىتىلىشى ھەققىدە بىز كىتابنىڭ ئالدىنقى بۆلۈمىدە «ئائىلە
ئۇچۇرى جەدۋىلى» ناملىق ماۋزۇ ئاستىدا يېتەرلىك توختالغانىد-
دۇق. شۇڭا بۇ يەردە تەكرارلىمايمىز. ئەمما، دىققەت قىلىشقا تې-
گىشلىك نۇقتا شۇكى، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە بىر جەمەتتىكى
دەسلەپكى ئەجداد سۈپىتىدە بېكىتىلگەن كىشى (دەسلەپكى
ئەجداد) دىن تارتىپ نۆۋەتتىكى ئەۋلادلارغىچە بولغان بارلىق كى-
شىلەرنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى ئائىلە بىرلىكى بويىچە خاتىرىلىنى-
دىغانلىقى ئۈچۈن، ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىدە ئەينى بىر شەخس-

نىڭ ئىسمىنىڭ تەكرار ئوتتۇرىغا چىقىپ قالىدىغانلىقىدىن ئەجەبلەنمەسلىك ۋە زېرىكىش ھېس قىلماسلىق كېرەك. مەزكۇر جەدۋەلنىڭ رولىغا سەل قاراشقا بولمايدۇ.

(2) كونا نەسەب ماتېرىياللىرىدىن تولۇق پايدىلىنىش

كونا نەسەب ماتېرىياللىرى جەمەت ياكى ئائىلىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا نەسەبنامە تۈزۈشكە زۆرۈر بولغان ماتېرىياللارغا ئېرىشىشنىڭ ئەڭ ياخشى يوللىرىدىن بىرىدۇر. ئومۇمەن كۆپىنچە نەسەبنامىلەر بۇرۇندىن قېلىپ قالغان كونا نەسەب خاتىرىلىرى ئاساسىدا تولۇقلىنىپ تۈزۈلىدۇ. كونا نەسەب خاتىرىلىرى بار بولغان جەمەتلەر بۇنداق ماتېرىياللاردىن ياخشى پايدىلىنىشى كېرەك.

(3) ئىلگىرىكى ھەر خىل يازما ۋەسىقىلەردىن پايدىلىنىش

ئۆتكەن دەۋرلەردىن قېلىپ قالغان بەزى يازما ۋەسىقىلەردە بەزى جەمەتلەرگە تەۋە شەخسلەر ۋە ئەھۋاللار ھەققىدە ئازدۇر ـ كۆپتۇر مەلۇماتلار ئۇچراپ قالىدۇ. بۇنداق مەلۇماتلار مەشھۇر شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ جەمەتىگە كۆپرەك ئالاقىدار بولىدۇ. ئۇيغۇرلاردا ئابدۇرېھىم نازارىي ۋە قۇتلۇق ھاجى شەۋقىيگە ئوخشاش مەشھۇر شەخسلەرگە ئائىت تارىخىي، ئەدەبىي ۋەسىقىلەردىن پايدىلىنىپ، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ نەسەبنامىسىنى يېزىشنىڭ ئۆلگىلىرى بارلىققا كەلدى. بۇ يۇقىرىقى ئۇسۇلغا ئوبدان مىسالدۇر.

(4) تارىخ، يەرلىك تەزكىرىلەر ۋە باشقا خىلدىكى يازمىلاردىن جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىشقا كېرەكلىك ماتېرىياللارنى كۆچۈرۈۋېلىش

مەلۇم جەمەتتىكى شەخسلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەھۋالى، ئۇلارنىڭ باشقا شەخس ياكى جەمەتلەر بىلەن بولغان باردى - كەلدىسىگە ئائىت ئەھۋاللار ۋە ئۇلار يېزىشقان خەت ـ چەكلەر يۇقىرىقى ماتېرىياللاردا تىلغا ئېلىنغان بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، مۇكەممەل نەسەبنامىلەرنىڭ مۇقەددىمىسىدە بېرىلىدىغان يۇرت تارىخىدىن بايان، جەمەتنىڭ ئولتۇراقلاشقان جايلىرىنىڭ خەرىتەلىك كۆرسەتمىسى ... قاتارلىقلارنى يېزىشتا تەبىئىي رەۋىشتە يۇقىرىقى ماتېرىياللارغا ھاجەت چۈشىدۇ. شۇڭا، ئۇلاردىن ياخشى پايدىلىنىش زۆرۈر.

(5) ھۆكۈمەت تىزىمغا ئالغان ھۆججەتلەردىن ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشنىڭ دائىرىسىنى كېڭەيتىشتىكى بىر يول — دەل ھۆكۈمەت تەرەپ تىزىمغا ئالغان ۋە تارقاتقان، شەخسلەرنىڭ تۇغۇلغانلىق، توي قىلغانلىق ۋە ۋاپات بولغانلىق گۇۋاھنامىلىرىدۇر. مەزكۇر گۇۋاھنامىلەر ئەجدادلار ھەققىدە خېلى تەپسىلىي مەلۇماتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى بىۋاسىتە كۆچۈرۈپ، نەسەب خاتىرىسىدە ئىشلىتىشكە بولىدۇ.

(6) خەرىتىلەردىن پايدىلىنىش ۋە خەرىتە سىزىش

ئائىلىلەر مۇئەييەن بىر جايدا پەيدا بولغان ۋە كېڭىيىپ شاخلىغان. بەزى جەمەتلەردىكى كىشىلەر ئەسلىي يۇرتىدىن باشقا يۇرتلارغا ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن كۆچكەن ۋە بارغان يېرىدە يەنە شاخلاپ كۆپەيگەن. دېمەك، نەسەبنامىدە يەر ـ جايلار ۋە ۋەقە ـ ھادىسىلەر ھەققىدە نوقۇل يازما بايانلارنىلا يېزىپ، شۇ جايلارنىڭ خەرىتىلىرىنى تەمىنلىمەسلىك — بىر كەمتۈكلۈك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خەرىتىدە جەمەتنىڭ يۇرتىنى بەلگىلەش، شۇنداقلا جەمەتنىڭ شۇ يۇرتتىكى (مەسىلەن، ناھىيە ۋە يېزىدىكى) ئورنىنى كۆرسىتىش، كۆچۈش يۆنىلىشلىرىنى ئىپادىلەش، شۇ جەمەتكە تەۋە تارماق ئائىلىلەرنىڭ تارقىلىش ئەھۋالىنى تونۇشتۇرۇش... لار، روشەنكى نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنىنى بېيىتىدۇ ۋە شەكلىنى يۈكسەلدۈرىدۇ. شۇڭا، ئەجداد تارىخى ئۈستىدە ئىزدەنگەندە دۆلەت، رايون، ناھىيە، يېزا بىرلىكلىرى بويىچە تۈزۈلگەن خەرىتىلەرنى تەييارلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەن نۇقتىلارنى خەرىتىدە قانداق ئىپادىلەشنىڭ ھەمدە ئاددىي خەرىتە سىزىشنىڭ تېخنىكىلىرىنىمۇ ئىگىلەپ قويۇش زۆرۈر.

(7) جەمەت ئەزالىرىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

جەمەت ئەزالىرى تار مەنىدە بىر شەخسنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرىنى ۋە قانداش تۇغقانلىرىنى كۆرسەتسە، كەڭ مەنىدە شەخسنىڭ بىۋاستە ئەجدادلىرى ۋە ئۇلارنىڭ قېرىنداش ـ ھەمشىرىلىرى، پەرزەنتلىرى، نىكاھ ئارقىلىق باغلانغان باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىمۇ كۆرسىتىدۇ. ئەمما، كۆپىنچە ئەھۋالدا جەمەت ئەزالىرى دېيىلگەندە، بىر شەخسنىڭ ئەجدادلىرىغا ۋە ئۇلارنىڭ تۇغقانلىرىغا نىكاھ ئارقىلىق باغلانغان باشقا (ئۇرۇقتىن بولغان) شەخسلەر كۆزدە تۇتۇلمايدۇ. جەمەت تارىخى ئۇستىدىكى ئىزدىنىشنىڭ يادروسى دەل جەمەت ئەزالىرىغا ئائىت تارىخنى يورۇتۇشتۇر. بۇ نوقۇل جەمەتتىكى ئەجدادلارنىڭ ئىسىم ـ فامىلىلىرى ۋە تۇغۇلغان ھەم ۋاپات بولغان ۋاقتىنى خاتىرىلەشنى ئۆز ئىچىگە ئالماستىن، بەلكى شۇ شەخسلەرنىڭ ھاياتىغا ئائىت تېخىمۇ كۆپ ئەھۋاللارنى ئېنىقلاپ چىقىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئەجدادلار ئۇستىدىكى ئىزدىنىشتە ئەجدادلار ۋە جەمەتتىكى باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلارغا ئائىت تەپسىلاتلارنى تولۇق قېزىپ چىقىش مۇھىمدۇر. بۇ تەپسىلاتلار تۆۋەندىكىدەك تەرەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن:

▲ ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى (ئەركىلەتمە ئىسىملىرى، ئەسلىي ئىسىملىرى ۋە ئۆزگەرتىلگەن ئىسىملىرى)

▲ ئۇلارنىڭ لەقەملىرى، تەخەللۇسلىرى ۋە باشقا ھۆرمەت ناملىرى

▲ ئۇلارنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى

▲ ئۇلارنىڭ ھايات مۇساپىسى، ئاساسلىق ئىش ئىزلىرى

▲ ئۇلارنىڭ كەسىپلىرى، ھۈنەرلىرى ۋە خىزمەتلىرى

▲ ئۇلارنىڭ ھەۋەس ۋە قىزىقىشلىرى

▲ ئۇلارنىڭ نەتىجىلىرى ۋە تۆھپىلىرى

▲ ئۇلارنىڭ جىسمانىي، ئىرسىي خۇسۇسىيەتلىرى ۋە خۇلق ـ مىجەزلىرى

▲ ئۇلارنىڭ سەلبىي ئىش ئىزلىرى

▲ ئۇلار ۋاپات بولغان ۋاقىت ۋە ئورۇن، ۋاپاتىنىڭ سەۋەبى

▲ ئۇلارنىڭ قەبرىسىنىڭ ئورنى

▲ ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى

▲ جورىسى (جورىلارنىڭ ئىسىملىرى)

▲ پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسىملىرى، تۇغۇلغان ياكى بېقىۋېلىنغان ۋاقىتلار

▲ ئۆگەي پەرزەنتلىرىنىڭ ئىسىملىرى ۋە بۇ مۇناسىۋەت ئورنىتىلغان چاغلار

▲ ئۆلۈپ كەتكەن پەرزەنتلىرىنىڭ ۋاپات بولغان ۋاقتى، ئورنى ۋە ئۆلۈم سەۋەبى

▲ سىياسىي پارتىيە ـ گۇرۇھلارغا ۋە پائالىيەتلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالى

▲ ھاياتىدا قولغا كەلتۈرگەن بايلىقى ۋە كىرىملىرى

▲ ئىگە بولغان يەر ۋە باغباراڭ

▲ كۆچۈش تارىخى

▲ پۇقرالىق سالاھىيەت تارىخى

يۇقىرىقىلار ھەربىر شەخس ھەققىدە ئېنىقلاپ خاتىرىلەش زۆرۈر بولغان تەرەپلەردۇر. ئەلۋەتتە، جەمەتتىكى شەخسلەرنىڭ تۇرمۇشقا بولغان پوزىتسىيەسى ۋە ئىشەنچ ـ ئېتىقادلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى ۋە ھايات مۇساپىسىگە كۆرسەتكەن تەسىرى زور بولىدۇ. مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى، دىنىي ئېتىقادى، تۇرمۇشقا تۇتقان توپ پوزىتسىيەسى (خاراكتېر ـ مىجەز شەكلىدە ئىپادىلىنىدىغان مەردلىك، ئاچ كۆزلۈك، پىخسىقلىق، زاھىتلىق ... تەك ئالاھىدىلىكلەر) شەخسلەرنىڭ ھاياتىدا چوڭ رول ئوينايدۇ. شۇڭا، بۇلار ھەققىدىمۇ ئىزدىنىپ، ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى قولغا كەلتۈرۈپ، نەسەبنامىدىكى ئەجدادلار ھەققىدىكى بايانلارنى بېيىتىشقا بولىدۇ.

(8) بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئېنىقلاش

نەسەبشۇناسلىقتا بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرگە ئائىت ئىككى مەسىلە بار: بىرى، بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ ئەسلىي ئەجدادلىرىنى ئىزدەپ، شۇلارنىڭ تارىخىنى يېزىش؛ يەنە بىرى، بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنى نەسەبنامىدە ۋە شەجەرىدە قانداق بايان قىلىش ياكى ئىپادىلەش.

ناۋادا، تۇغۇلغاندىلا، بېقىۋېلىنغان ھەمدە كېيىنكى چاغلاردا بۇ ئەھۋال سىر تۇتۇلغانلىقتىن، ئۆز ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ھەققىدە ھېچنېمە بىلمىگەن كىشىلەر ئۈچۈن ئەسلىي ئەجدادلىرىنى سۈرۈشتۈرۈش مەسىلىسى مەۋجۇت بولمايدۇ. يەنە باشقىلار تەرىپىدىن بېقىۋېلىنىپ، چوڭ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بېقىۋېلىنغانلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ، ئەسلىي ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ھەققىدە بىرەر ئۇچۇرغا ئىگە بولالمىغان كىشىلەر ياكى ئۇ ھەقتە ئىزدىنىشنى خالىمىغان كىشىلەرگىمۇ بۇ ئەھمىيەتسىز، ئارتۇقچە ئىشتۇر. ئەمما، بېقىۋېلىنغۇچى كىشى ئۈچۈن ئېيتقاندا ئۆزىنى بېقىۋالغان ئاتا - ئانىسى ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىش ئارتۇقچە ئىش ھېسابلانمايدۇ. ناۋادا، بېقىۋېلىنغان كىشى ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى ئاتا - ئانىسى تەرىپىدىن بېقىۋېلىنغانلىقىنى بىلسە ھەمدە ئەسلىي ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشنى خالىسا، ئۇنداقتا بۇنداق ئىزدىنىشنىڭ ئۇسۇلى باشقىلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشىدىن پەرقلەنمەيدۇ. ئەمما بۇ جەرياندا بىرقانچە مەسىلىنى كۆپرەك تەكشۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇلار: بېقىۋېلىنغان ۋاقىت، بېقىۋېلىنىشنىڭ سەۋەبى، ئۇ ھەقتىكى ئىسپات - ھۆججەتلەر، بېقىۋېلىنغاندىن كېيىن ئەسلىي ئاتا - ئانىسى ۋە قېرىنداش - ھەمشىرىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئەسلىي ئائىلىسىدىن مىراس ئېلىش... قاتارلىقلار.

بېقىۋېلىنغان كىشىلەر ئۆزىنى تۇغقان ئاتا - ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى ئۈستىدە ئىزدەنمەكچى بولسا، ئۇنداقتا بۇنىڭدا ئىككى باسقۇچ بار: بىرى، ئەسلىي ئاتا - ئانىسىنىڭ كىملىكىنى ئېنىقلاش؛ يەنە بىرى، ئۆزىنىڭ ئەسلىي يۇرتىنى تېپىپ، شۇ يەردىكى

كىشىلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ ئەھۋال ئىگىلەش. ئىلگىرىكى دەۋرلەردە ھەر قايسى جەمئىيەتلەردە كىشىلەر ئارا بالا بېقىۋېلىش مەسىلىسى كېلىپ چىققاندا، قانۇنىي رەسمىيەتلەر ئارقىلىق ھۆججەت - ئىسپات قالدۇرۇش ئەھۋالى كەم بولغان. ئەمما، ھازىرقى دەۋردە بالا بېقىۋېلىشقا ئائىت قانۇنىي بەلگىلىمىلەر كۈنسايىن مۇكەممەللەشمەكتە. دېمەك، ئەسلىي ئاتا - ئانا ۋە ئەجدادلىرىنى ئاغزاكى سۈرۈشتۈرمەكچى بولغان كىشى قوللىنىدىغان ئۇسۇل باشقا كىشىلەر قوللىنىدىغان ئۇسۇلدىن پەرقلەنمەيدۇ. ئەمما، يازما ماتېرىياللارنى ئىزدىگەندە بولسا ئالدى بىلەن ئۆزىنىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ئائىت بىرەر يازما ئىسپات - ھۆججەتنىڭ ساقلىنىپ قالغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈش بىلەن بىللە تۇغۇلغانلىق ئىسپاتىدىن ۋە بېقىۋالغان جەمەتتىكى بەزى ماتېرىياللار ئىچىدىن ئۆزىنىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ۋە ئەسلىي ئەجدادىغا ئائىت يىپ ئۇچىنى ئىزدەشكە بولىدۇ. بۇنىڭدىن سىرت، ھۆكۈمەتنىڭ نوپۇس ئىستاتىستىكىسى، دوختۇرخانىدىكى تۇغۇت ئارخىپلىرى، نۆۋەتتىكى ئاتا - ئانىسىنىڭ نىكاھلىنىش ئىسپاتلىرى... قاتارلىقلاردىمۇ پايدىلىق ئۇچۇرلار ساقلانغان بولۇشى مۇمكىن. ناۋادا، بېقىۋالغۇچى ئاتا - ئانىسى شۇ كىشىگە ئۇنىڭ بېقىۋېلىنىشىغا ئائىت ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرسە، ئۇنداقتا، بىر قاتار ئارتۇق يوللارنى بېسىپ ئۆتۈشنىڭ ھاجىتى بولمايدۇ. ئەمما، بىلىش كېرەككى، بېقىۋېلىنغۇچى كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ ئەسلىي ئەجدادلىرى ھەققىدە ئىزدىنىشى ئالاقىدار كىشىلەر (جۈملىدىن ئۆزى، ھازىرقى ئاتا - ئانىسى ۋە باشقىلار) گە كۆڭۈل ئاغرىقى تېپىپ بەرمەسلىك شەرتى ئاستىدا ئېلىپ بېرىلغىنى تۈزۈكتۇر.

(9) جەمەت ئەزالىرىنىڭ تەلىم - تەربىيە ئېلىشىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

جەمەتتىكى ئەجدادلار ۋە باشقا ياندىش ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ كەسپى، پەننىي ۋە دىنىي تەلىم - تەربىيە ئېلىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاشتا مۇنداق نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ تەلىم ـ تەربىيە ئېلىشقا تۇتۇپ كەلگەن پوزىتسىيەسى

▲ ھەربىر شەخس ئالغان تەلىم ـ تەربىيەنىڭ ئەھۋالى

▲ ھەربىر شەخس ئۆگەنگەن باشقا ھۈنەر ـ تېخنىكا ۋە بىلىملەر

▲ ئۇلار ئىگىلىگەن بىلىم ۋە تېخنىكىلارنىڭ ئۇلارنىڭ ھاياتىدىكى رولى

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ ھۈنەر ئۆگىنىش ۋە ئۆگىتىشتىكى ۋارىسچانلىقى ۋە ئۆزگىرىشى

(10) جەمەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرى ۋە باشقا ئەھۋاللارنى ئېنىقلاش

جەمەتتىكى ئەجدادلارنىڭ نىكاھ مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاش مۇھىم بىر ئىشتۇر. چۈنكى، نىكاھ بولغاچقىلا جەمەت ئاۋۇپ كۆپىيەلىگەن ھەم مۇرەككەپ قان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى شەكىللىنەلىگەن. جەمەتتىكى نىكاھ مۇناسىۋەتلىرىنى ئېنىقلاشتا تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ ئاتا ـ ئانا ۋە بارلىق بوۋا ـ مومىلارنىڭ نىكاھلىنىش ئەھۋالى

▲ ئۇلارنىڭ ئاجرىشىش ۋە قايتا نىكاھلىنىش ئەھۋالى

▲ ئۇلارنىڭ توي قىلغان چاغدىكى جورا تاللاش شەرتلىرى ۋە باشقا شەرت ـ شارائىتلار

▲ ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنىڭ تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە ئورنى

▲ پەرزەنتلەرنىڭ تەربىيەلىنىش جەريانىدىكى بەزى تەپسىلاتلار (مەسىلەن، ئۇلارنى كىملەرنىڭ باققانلىقى، ئىنىكئانا، باققۇچى ... قاتارلىقلار)

▲ شۇ ئائىلە كىشىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي مەۋقەسى (مەسىلەن، ئۇلار مۇتەئەسسىپمۇ ياكى يېڭىلىقنى تېز قوبۇل قىلغۇچىمۇ دېگەندەك ...)

▲ ئائىلىلەردە يۈز بەرگەن ئۆلۈم ۋە بەزى پېشكەللىكلەر

ھەم ئۇلارنىڭ ئائىلىلەرگە بەرگەن تەسىرى

▲ ئائىلىدىكى ۋارىسلار ۋە ئۇلار ۋارىسلىق قىلغان نەرسىلەر

▲ ئائىلىدە يامان ئىش قىلىپ جەمەتنىڭ يۈزىنى تۆككەن شەخسلەرنىڭ ئەھۋالى

(11) جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلار جەمەتنىڭ ئۆرپ-ئادەت ـ ئەنئەنىلىرى ۋە تۇرمۇش شەكلىنىڭ قانداق بولۇشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان مۇھىم بىر تەرەپتۇر. شۇڭا، ئېنىقلاشقا تېگىشلىك ئىشلار ئىچىدە ئەلۋەتتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىغا ئائىت تەپسىلاتلارمۇ بار بولۇشى كېرەك. بۇ جەھەتتە مۇنداق نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىش مۇمكىن:

▲ جەمەتتىكى كىشىلەرنىڭ دىنغا بولغان پوزىتسىيەسى ۋە دىنىي ئېتىقاد تەۋەلىكى

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ دىنىي پائالىيەت سورۇنلىرىدا ئىشلىشى ۋە كۈچ چىقىرىشى

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ تۇرمۇشىدا دىنىي ئېتىقادىغا مۇناسىپ رەۋىشتە شەكىللەنگەن نىزام ۋە قائىدىلەر

▲ جەمەت ئەزالىرى دىنىي ئېتىقادى سەۋەبىدىن يولۇققان ئاۋارىچىلىكلەر

(12) جەمەت ئەزالىرىنىڭ ھەربىيگە قاتنىشىش ئەھۋالىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

جەمەتتىكى ئەجدادلار ئارىسىدا ئىلگىرىكى ۋە نۆۋەتتىكى ھاكىمىيەتلەرگە تەئەللۇق ئارمىيەگە ھەمدە ئىلگىرى يۈز بەرگەن ھەر خىل ھەربىي ھەرىكەتلەرگە قاتنىشىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش ئەھمىيەتلىك بىر نۇقتىدۇر. بۇ جەھەتتە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ.

▲ جەمەت ئەزالىرى ئارىسىدا كىملەرنىڭ قاچان، قانداق ھەربىي سەپكە قاتناشقانلىقى

▲ ئۇلار قاتناشقان ئۇرۇشلار

▲ ئۇلار ئېرىشكەن ھەربىي ئۇنۋان ۋە دەرىجىلەر

(13) جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبىدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىقلاش

بىرەر جەمەتنىڭ مىللەت تەركىبىدە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشلەر نەسەبنامىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان بىر نۇقتىدۇر، بولۇپمۇ بۇ، جەمەتتە باشقا مىللەتلەر بىلەن نىكاھلىنىش ئەھۋالى يۈز بەرگەن شەخسلەر بىلىشكە تېگىشلىك بىر ساھەدۇر. شۇڭا، ئەجدادلار ئۇستىدە ئىزدىنىشتە جەمەت ئەزالىرىنىڭ باشقا مىللەتكە تەۋە كىشىلەر بىلەن نىكاھلىنىش ئەھۋالى ۋە مىللەت تەركىبىنى ئۆزگەرتىش ئەھۋالىنى ئېنىقلاپ چىقىپ ئۇ ئەھۋالنى نەسەب خاتىرىسىدە ئېنىق تىلغا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ.

(14) تۇرالغۇ ۋە يۇرتقا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەش

ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرى ۋە تۇرالغۇلار ئورۇنلاشقان يۇرتلار ھەر قايسى جەمەتلەرنىڭ تارىختىن بۇيانقى ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، تۇرمۇش يوسۇنى، بايلىقى ۋە ئىقتىسادىي ئەھۋالى ... قاتارلىق كۆپلىگەن تەرەپلىرى بىلەن چەمبەرچاس مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەجدادلارنىڭ تۇرالغۇلىرىدىن ئۇلار ھەققىدىكى نۇرغۇن ئۇچۇرلارنى بىلىشكە بولىدۇ. يۇرتلار ھەققىدىكى ئۇچۇرلارنى ئىگىلەش بولسا جەمەتنى تېخىمۇ كەڭرەك جۇغراپىيەۋى ۋە ئىجتىمائىي مۇھىت ئىچىگە قويۇپ كۆزىتىش ۋە مۇلاھىزە قىلىش ئۈچۈندۇر. تۇرالغۇ ۋە يۇرتلار ھەققىدە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەت ئەزالىرىنىڭ يۇرتى (ئەسلىي يۇرتى ۋە كېيىن كۆچۈپ بارغان ياكى كەلگەن يۇرتى)

▲ تۇرالغۇ جايلىرىنىڭ كونكرېت ئورنى ۋە ئەھۋالى

▲ پەرزەنتلەر تۇۋى قىلغاندىن كېيىن تۇرغان جايلارنىڭ

ئەھۋالى

▲ تۇرالغۇلارنىڭ قۇرۇلمىسى (يەنى بىرقانچە بوغۇن بىللە تۇرىدىغان چوڭ تۇرالغۇلار ياكى ئاتا ـ ئانا بىلەن پەرزەنتلىرىلا بىللە ياشايدىغان كىچىك تۇرالغۇلار)

▲ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ تۇرالغۇسى بىلەن بولغان يىراق ـ يېقىنلىق ئەھۋالى.

(15) جەمەتنىڭ كۆچۈش ئەھۋالىنى ئېنىقلاش

جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشتە ئەجدادلارنىڭ يۇرتلار، رايونلار ۋە دۆلەتلەر ئارا كۆچۈپ ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىش مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرىدۇر. كىشىلەر تارىختىن بېرى تۈرلۈك سىياسىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ياكى ئىقتىسادىي پۇرسەت ئىزدەپ باشقا يۇرتلارغا ئائىلە بويىچە ياكى يالغۇز كۆچۈپ بېرىپ ماكانلىشىپ، نىكاھلىنىپ ئاۋۇغان. يەنە يېتىپ بارغان يېڭى يۇرتلاردىمۇ مەڭگۈ مۇقىم تۇرۇپ قالماي، يەنە باشقا يۇرتلارغا ئائىلە بويىچە ياكى يالغۇز كۆچۈپ بېرىپ ئولتۇراقلاشقان ئەھۋالمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. دېمەك، جەمەت تارىخى تەتقىقاتىدا ئەجدادلارنىڭ كۆچۈش ئەھۋالى ھەققىدە تولۇق ئىزدىنىشكە بولىدۇ. مۇشۇ بويىچە ئىزدىنىشتىكى نۇقتىلار تۆۋەندىكىچە:

▲ ئەجدادلاردىن كىملەر قاچان، قەيەرگە نېمە سەۋەبتىن كۆچكەن؟

▲ ئۇلار يالغۇز كۆچكەنمۇ ياكى ئائىلە بويىچە كۆچكەنمۇ؟

▲ ئۇلار كىملەر بىلەن بىرلىكتە كۆچكەن؟

▲ ئۇلار كۆچۈش ۋە يېتىپ بارغان يۇرتتا ئولتۇراقلىشىش جەريانىدا قانداق قىيىنچىلىقلارغا يولۇققان؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ ئولتۇراقلاشقان جاي ئەسلىي قانداق ئىدى؟ ئۇلار كۆچۈپ بارغاندىن كېيىن ئۇ يەرنى قانداق ئۆزگەرتكەن؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان يېڭى يۇرتىدىن ئەسلىي يۇرتىغا قايتقانمۇ ـ يوق؟

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان جاينىڭ مىللەت تەركىبى قانداق

ئىدى؟

▲ ئۇلار مەلۇم مەزگىلدىن كېيىن تىلىنى ئۇنتۇغانمۇ - يوق؟ (بۇ باشقا مىللەت ئاساسلىق ئورۇندا تۇرغان جايلارغا كۆچۈپ بارغۇچىلارغا نىسبەتەن ئېيتىلىدۇ)

▲ ئۇلار كۆچۈپ بارغان جايدىكى يەرلىك كىشىلەر بىلەن قانداق ئالاقە قىلغان؟ ئۇلار بىلەن نىكاھلانغان ۋە پەرزەنتلىك بولغانمۇ؟

▲ ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرى ئانا يۇرتلىرىغا كېلىپ تۇرغانمۇ؟

ئەجدادلارنىڭ كۆچۈش تارىخىنى تەكشۈرگەندە ئۇلارنىڭ قاچان كۆچكەنلىكىنى ئويلىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۆچۈش سەۋەبلىرىنى، كۆچۈش جەريانىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى ۋە كۆچۈش يۆنىلىشلىرىنى چوڭقۇرراق تەكشۈرۈش لازىم. بۇنىڭ ئۈچۈن تۈرلۈك خەرىتىلەردىن پايدىلىنىش تولىمۇ زۆرۈردۇر.

(16) جەمەتنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىقلاش

ئىجتىمائىي ئورۇندىكى ئۆزگىرىش دېگەندە، بىر جەمەتنىڭ جەمئىيەتتىكى ئورنى، تەبىقىسى، دەرىجىسى، ئىقتىسادىي كىرىمى، بايلىقى، مەدەنىيەت سەۋىيەسى ۋە كەسپى قاتارلىق تەرەپلىرىدە يۈز بەرگەن ئۆسۈش ياكى تۆۋەنلەش ئەھۋالى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئەلۋەتتە، جەمەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىش ھەش - پەش دېگۈچە يۈز بېرىدىغان ئىش بولماستىن، بەلكى قەدەممۇقەدەم، بوغۇنمۇبوغۇن يۈز بېرىدىغان، شۇنداقلا تىرىشىش، قۇربان بېرىش، بەدەل تۆلەش ئارقىلىق قولغا كېلىدىغان بىر جەرياندۇر. دېمەك، بىر جەمەتنىڭ ۋە تارماق ئائىلىلەرنىڭ تارىخ جەريانىدىكى ئىجتىمائىي ئورنىدىكى ئۆزگىرىش يۈزلىنىشىنى ئومۇملاشتۇرۇپ چىقىش، بۇنى جەمەت ئەزالىرى قىلغان كەسىپ، ئۇلار ئالغان تەربىيە، ئۇلار توپلىغان مال - مۈلۈك، ئۇلار ئېرىشكەن شان - شەرەپ، ئۇلار دۇچار بولغان زىيان ۋە پايدىسىز

ئەھۋال نۇقتىسىدىن ئىسپاتلاش ۋە يورۇتۇش مۇھىمدۇر.

(17) ئىقتىسادىي تۇرمۇشقا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئېنىقلاش

ئەجدادلارنىڭ تارىخىنى ئېنىقلاشتا ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشقا تېگىشلىك بىر نۇقتا — ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلەشتۇر. جەمەتنىڭ ئىقتىسادىغا ئائىت تەپسىلاتلارنى ئىگىلىگەندە تۆۋەندىكى نۇقتىلار بويىچە ئىزدىنىشكە بولىدۇ:

▲ جەمەت ئەزالىرى ياشاشتا تايانغان ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، ئۇلارنىڭ كەسىپ ۋە ھۈنەرلىرى ھەم ئۇلاردىكى ئۆزگىرىش

▲ ئەجدادلارنىڭ ئومۇمىي ئىقتىسادىي ئەھۋالى (ئورنى)

▲ ئەجدادلارنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى سەرپ قىلىش شەكلى

▲ ئەجدادلار يولۇققان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلار

▲ ئەجدادلار شۇغۇللانغان خەير - ساخاۋەت ئىشلىرى

▲ جەمەتنىڭ ئىقتىسادىي ئورنىدا يۈز بەرگەن ئۆزگىرىش ۋە بۇنىڭ سەۋەبلىرى

(18) تاشقى شەرت - شارائىتلارنى ئېنىقلاش

جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات تارىخىدا يۈز بېرىدىغان تۈرلۈك ئەھۋاللار، جۈملىدىن ئۇرۇش، سىياسىي ئۆزگىرىش، ئىقتىسادىي كىرىزىس، تەبىئىي ئاپەت، تېخنىكا يېڭىلىقلىرى ... نىڭ ئائىلە تۇرمۇشىغا ۋە ھەربىر شەخسنىڭ ھاياتىغا كۆرسىتىدىغان تەسىرى بەك چوڭ بولىدۇ. مەزكۇر ئامىللارنىڭ ئەجدادلارنىڭ ھاياتى، جەمەتنىڭ تارىخى، ئائىلىلەرنىڭ قۇرۇلمىسى... قاتارلىقلارغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى ۋە يورۇتۇپ بېرىشمۇ ئەھمىيەتلىك بىر تەرەپتۇر.

يۇقىرىقىلاردىن باشقا، نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلۈش ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتقاندا، جەمەت ئەزالىرىغا ئورتاق بولغان خىلىتلار، مىزاجلار، پىسخىكىلار، كۆپ كۆرۈلىدىغان كېسەللىكلەر، ئائىلىۋى رېتسېپلار، جەمەت ئىچىدە ئەتىۋارلىنىپ كېلىۋاتقان تەۋەرۈك بۇيۇملار، جەمەت نىشانلىرى ۋە مىراسلار، جەمەت ئەزالىرىنىڭ

نىسپىي ئورتاق ھالەتتىكى كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك ئادىتى ۋە ئەنئەنىسى، جەمەت ئەزالىرىغا ئورتاق بولغان ئىرسىي ئالاھىدىلىكلەر، جۈملىدىن، تەقى - تۇرقى، شۇنداقلا ئۇلاردىكى ئۆزگىرىش قاتارلىقلارمۇ تەپسىلىيرەك ئىگىلىنىپ نەسەب خاتىرىسىدە پۈتۈلۈشى لازىم.

3) جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىش

جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشنىڭ چېكى بولمايدۇ. كىشىلەر ئەجدادلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىۋەرگەنسېرى، شۇنچە كۆپ نەرسىلەرنى بايقايدۇ، ئەجدادلىرىنى تېخىمۇ يىراقتىن سۈرۈشتۈرەلەيدۇ. توختاۋسىز ئىزدىنىش كىشىلەرنى يېڭىدىن يېڭى يىپ ئۇچى، يېڭى كۆزقاراشلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ، شۇنداقتىمۇ رېئال شارائىت يار بەرگەن دائىرىدىكى بارلىق ئاغزاكى ۋە يازما ماتېرىياللار توپلىنىپ بولغان، قوللىنىلىدىغان ئۇسۇللار ئېنىق بولۇپ بولغان، «ئەڭ دەسلەپكى ئەجداد» سۈپىتىدە مەلۇم بىر شەخس بېكىتىلىپ بولۇنغان ئەھۋالدا، جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشنى يەكۈنلەش، جەمەت نەسەبنامىسىنى يېزىپ چىقىشقا تۇتۇش قىلىش كېرەك.

ئۇنداقتا، جەمەت تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىشلەرنىڭ نەتىجىسىنى قانداق شەكىللەردە ئوتتۇرىغا چىقىرىش مۇمكىن؟ بىزنىڭچە، بۇنىڭ ئىككى ئاساسلىق شەكلى بار: بىرى، جەمەت شەجەرىسى ۋە «چاپلىما كىتاب»؛ يەنە بىرى، رەسمىي نەسەبنامە.

(1) شەجەرە ۋە چاپلىما كىتاب

ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقىتلىرى ... قاتارلىقلارنى ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن (دىققەت: ئەمەلىيەتتە ئەجداد زەنجىرى ئەڭ قەدىمكى دەۋرلەردىكى ئىنسان ئەجدادلىرىغا تۇتىشىدۇ. ھەربىر كىشى ئۆز ئىمكانىيىتى يار بەرگەن دائىرىدە ئەجدادلىرىدىن بىر نەچچە بوغۇننى ئېنىقلىيالىسا، بىز شۇنى نىسپىي ھالدا «ئېنىقلاب بولۇنغان ئەجداد» دەپ ئاتاپ تۇرىمىز ھەمدە شەخس ئېنىقلىيالىغان ئەڭ ئىلگىرىكى ئەجدادنى

دەسلەپكى ئەجداد دەپ تونۇيمىز) مۇۋاپىق شەجەرە ئىسخېمىسىدىن ئىككىنى تاللىۋېلىپ، بىرىگە ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ «ئەجداد شەجەرىسى» تۈزۈش، يەنە بىرىگە ئۆزى ئېنىقلىيالىغان دەسلەپكى ئەجدادىدىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلار، جۈملىدىن بىۋاسىتە ئەجدادلار، تاغا - ھاممىلار ۋە نەۋرىداشلىق، ئەۋرىداشلىق ... مۇناسىۋەتتىكى بارلىق تۇغقانلارنى (تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان كۈنلەر ھەم سۈرەتلىرىنى قىستۇرۇشقىمۇ بولىدۇ) نى ئورۇنلاشتۇرۇپ، چوڭ ھەجىملىك «ئەۋلاد شەجەرىسى» تۈزۈش كېرەك. بۇنى يەنە ئاتا تەرەپ نەسەب زەنجىرىدىكى ئېنىقلاپ چىقىلغان تۇنجى ئەجدادتىن تۆرەلگەن ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسى ۋە ئانا تەرەپ نەسەب زەنجىرىدە ئېنىقلاپ چىقىلغان تۇنجى ئەجدادتىن تۆرەلگەن ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسى دەپ ئىككىگە ئايرىپ، ئايرىم - ئايرىم ئىككى ئەۋلاد شەجەرىسى تۈزۈشكە بولىدۇ. ئەگەر ئىزدەنگۈچى كىشىنىڭ بۇنى لايىھەلەشكە قۇربى يەتمىسە، كەسپىي نەسەبشۇناسلارنىڭ ياردىمىدە شەجەرە تۈزسە بولىدۇ.

چاپلىما كىتاب — جەمەت تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش نەتىجىلىرىنى ئايان قىلىشنىڭ يەنە بىر شەكلىدۇر. نەسەبنامىگە جەمەت تارىخىغا ئائىت رەسىم، سۈرەت، ھۆججەت، يازما ماتېرىياللارنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىنىڭ ھەممىسىنى كىرگۈزۈش قولايسىز بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، نەسەبنامىگە كىرگۈزۈلمىگەن (ھەتتا كىرگۈزۈلگەن) يازما ھۆججەت - ماتېرىياللارنى ئاق ۋاراقلىق دەپتەرگە چاپلاپ، ئايرىم «كىتاب» سۈپىتىدە رەتلەپ ساقلاشقا ۋە نەتىجە سۈپىتىدە ئايان قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. مانا بۇ جەمەت تارىخىغا ئائىت «چاپلىما كىتاب» تۇر. ئەمما، ئەستە ساقلاش كېرەككى، «چاپلىما كىتاب» قا ھۆججەت ماتېرىياللارنىڭ ۋە سۈرەت - رەسىملەرنىڭ ئەسلىي نۇسخىلىرىنى چاپلىماستىن، ئۇلارنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىلىرىنى ئىشلىتىش زۆرۈر.

(2) نەسەبنامە

بىر قاتار ئىزدىنىش ئارقىلىق جەمەتنىڭ تارىخىنى سۈرەت-

لەر، جەدۋەللەر ۋە شەجەرە ئىسخېمىلىرى قىستۇرۇلغان بىر كىتاب شەكلىگە كەلتۈرۈش — بۇ ھەقتىكى خىزمەتنىڭ ئاخىرقى بىر نۇقتىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. نەسەبنامىنىڭ دۇنيادا بىرلىككە كەلگەن ئەندىزىسى يوق. ئەمما، توپلانغان بارلىق ماتېرىيال ۋە ئۇچۇرلارنى باشقىلار ئاسان چۈشىنەلەيدىغان ھالەتتە يېزىش — نەسەبنامە يېزىشتا ئېتىبار بېرىشكە تېگىشلىك نۇقتىدۇر.

نەسەبنامىنى يازغاندا، جەمەت دائىرىسىدىكى بارلىق كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى ۋە تەرتىپىنى ئېنىق ئىپادىلەش ئۈچۈن، ئەجداد ئېنىقلاش داۋامىدا ئىشلەتكەن بىۋاسىتە ئەجدادلارنى تەرتىپ نومۇرى ئارقىلىق ئىپادىلەشتەك ئۇسۇلدىن پۈتۈنلەي پەرقلىق بولغان نومۇر بەلگىلەش ئۇسۇللىرىنى ئىشلىتىش لازىم. بىر جەمەتتىكى نۇرغۇن كىشىلەرنى بايان قىلغاندا، ھەربىر كىشىگە شۇ كىشىنىڭ ئومۇمىي نەسەب زەنجىرىدىكى بوغۇن رەت نومۇرى ۋە قېرىنداش - ھەمشىرىلىرى ئارىسىدىكى تەرتىپ نومۇرىنى بەلگىلىۋالمىغاندا، شۇنچە كۆپ ئادەملەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئېنىق بىلىش قىيىنغا توختايدۇ. مۇشۇ زۆرۈرىيەت سەۋەبىدىن، جەمەت ئىچىدىكى شەخس (يەنى «مەن») ۋە ئۇنىڭ بارلىق ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ئالدىنقى سەھىپىلەردە تونۇشتۇرۇلغان (يەنى مۇشۇ كىتابنىڭ «نەسەبنامىدە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش سىستېمىسى» ناملىق بۆلىكىدە تونۇشتۇرۇلغان) شەخسلەرگە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەشنىڭ بىر قانچە خىل ئۇسۇلىنى قوللىنىش كېرەك.

ھەربىر شەخسكە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەپ بولغاندىن كېيىن نەسەبنامىنى رەسمىي يېزىشقا كىرىشىشكە بولىدۇ، ئۇنداقتا نەسەبنامىنىڭ مەزمۇن قۇرۇلمىسىنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش مۇۋاپىق؟ تۆۋەندە نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ شەكلىنى تونۇشتۇرىمىز.

بىرىنچى، نەسەبنامىنىڭ ماۋزۇسى.

نەسەبنامە بىر جەمەتنىڭ تارىخىي خاتىرىسى بولغانلىقى ئۈ-

چۈن، نەسەبنامىلەرنىڭ ماۋزۇسى ئومۇمەن جەمەتنىڭ ئورتاق نامى (فامىلىسى، مۇقىملىشىپ قالغان لەقىمى ياكى دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئىسمى) بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، «xxx جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى»، «xxx لەرنىڭ نەسەبنامىسى» دېگەندەك قويۇلسا بولىدۇ. نەسەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ مەلۇم بىر تارىخىي دەۋردىكى ئەھۋالى يېزىلغان بولسا، ئۇنداقتا «xxx جەمەتىنىڭ (ياكى ئەۋلادلىرىنىڭ) نەسەبنامىسى: 970 ~ 1900 » دېگەندەك شەكىلدە ماۋزۇ بېكىتىشكىمۇ بولىدۇ.

ئىككىنچى، مۇندەرىجە.

ئۈچىنچى، مۇقەددىمە.

نەسەبنامىگە مۇقەددىمە بايان قىستۇرۇپ يېزىش ئەھمىيەتلىك ئىشتۇر. مۇقەددىمە قىسمىدا مۇنداق ئىككى مەزمۇننى يېزىشقا بولىدۇ:

بىرىنچىدىن، نەسەبنامىنىڭ يېزىلىشىدىكى زۆرۈرىيەت، ئىزدەنگۈچىنىڭ نەسەبنامە يېزىشتىكى مۇددىئا - مەقسىتى، نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنى ۋە قۇرۇلمىسىدىكى ئالاھىدىلىكلەر ۋە كەم قالغان نۇقتىلار، نەسەبنامىدىن پايدىلىنىشقا كۆرسەتمە، نەسەبنامىنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشقا ئائىت تەۋسىيە.. قاتارلىقلارنى قىسقىچە بايان قىلىش؛

ئىككىنچىدىن، نەسەبنامىدە ئۇچرايدىغان بەزى ئاتالغۇلار، شەرتلىك بەلگىلەر، قىسقارتىلغان ئىبارىلەر، ئىشلىتىلگەن تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش ئۇسۇلىنىڭ تۈرى ... قاتارلىقلارنى قىسقىچە ئىزاھلاش.

تۆتىنچى، ئەجداد شەجەرىسى ۋە ئەۋلاد شەجەرىسى.

بۇنىڭدا نەسەبنامە يازغۇچى كىشى ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرىنىڭ شەجەرىسى بىلەن تۇنجى ئەجداد سۈپىتىدە بېكىتىلگەن كىشىدىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلارنىڭ شەجەرىسىنى (دىققەت: بۇنى يەنە يانداش تۇغقانلارنىڭ شەجەرىسى دەپ ئايرىپ تۇرۇپ، نەسەب زەنجىرىگە ماس شەجەرە ئىسخېمىسىنىلا قىستۇ-

رۇشقا بولىدۇ) تاللاپ قىستۇرسا بولىدۇ.

بەشىنچى، يۇرت تارىخىدىن قىسقىچە ئۇچۇر.

ئالتىنچى، ئەجداد ـ ئەۋلاد مۇناسىۋەتلىرىنىڭ تەپسىلىي خاتىرىسى.

بۇ بۆلەكنى دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئەھۋالى ھەمدە جەمەتكە ئورتاق فامىلە، لەقەمنىڭ كېلىش مەنبەسى؛ دەسلەپكى ئەجدادنىڭ پەرزەنتلىرى، ئۇلارغا ئائىت ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلى ۋە شەخسلەرنىڭ تەرجىمىھال جەدۋىلى؛ ئاندىن ئىككىنچى بوغۇندىكى ئەجداد (يەنى دەسلەپكى ئەجدادنىڭ پەرزەنتلىرى) نىڭ ئەھۋالى ۋە ئۇلارنىڭمۇ پەرزەنتلىرى.... مانا موشۇ تەرتىپتە نۆۋەتتىكى ئەڭ ئاخىرقى بوغۇنغا تەۋە پەرزەنتلەرنىڭ ئەھۋالىنى بايان قىلىشقۇچە ئوخشاش تەرتىپتە يېزىشقا بولىدۇ. بۇ بۆلەك نەسەبنامىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەربىر بوغۇنغا تەۋە شەخسلەرگە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەنگەندىن كېيىن، شۇ تەرتىپ نومۇرى شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھال جەدۋىلىگە، شۇ شەخسنىڭ ئائىلە ئۇچۇرى جەدۋىلىگە ھەمدە شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھالىنىڭ بېشىغا يېزىلىشى كېرەك، شۇنداقلا شۇ كىشىلەرنىڭ تۇرالغۇ، مال ـ مۈلۈك، كۆچۈش... كە ئوخشاش ئەھۋاللىرىمۇ ئۆز جايىدا بايان قىلىنغاندىن باشقا، ئالاقىدار سۈرەت، رەسىم، جەدۋەل ۋە كىچىك شەجەرە ئىسخېمىلىرىمۇ قىستۇرۇلۇپ مېڭىش لازىم.

بۇنىڭدا ھەربىر بوغۇننى بىر باب ئىچىدە خاتىرىلەش، بابلار ئىچىدە تارماقلارنى تەسىس قىلىپ، ئۇلاردا تاغىلار ۋە ھاممىلارنىڭ ئەھۋالىنى ھەمدە ئالاقىدار ھەممە ئەھۋاللارنى بايان قىلىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، بىر كىشى ئۆزىنىڭ ئالتىنچى ئەجدادىنى سۈرۈشتۈرۈپ بىلىپ، شۇ كىشىنى تۇنجى ئەجداد سۈپىتىدە بېكىتىۋالغاندىن كېيىن نەسەبنامىسىنىڭ ئاساسىي گەۋدىسىنى يەتتە بابقا بۆلۈپ (چۈنكى «مەن» سۈپىتىدىكى شەخس بايقالغان ئالتىنچى ئەجدادى بىلەن قوشۇلۇپ جەمئىي يەتتە بوغۇن ئۇرۇق ـ تۇغقاننى تەشكىل قىلىدۇ)، ھەربىر باب ئىچىدە تارماق پاراگرافلارنى تەسىس قىلىپ

يازسا بولىدۇ. ھەر بىر بوغۇن ھەققىدىكى خاتىرىدە جەمەت ئىچىدىكى بېقىۋېلىنغان، تېپىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنىڭ شۇ خىل مۇناسىۋەتلىرىنىمۇ تەپسىلىي يېزىش (ئەگەر بۇ مەخپىي تۇتۇلغان ئىش بولسا، ئۇنداقتا نەسەبنامە يازغۇچى بۇنداق تەپسىلاتنى كىرگۈزۈش ـ كىرگۈزمەسلىكنى ئۆزى بەلگىلىسە بولىدۇ، ئەمما چىنلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا يەنىلا ئەمەلىيەتنى سۆزلەش مۇۋاپىقتۇر)، ئۇلارنىڭ ئەسلىي ئاتا ـ ئانىلىرى مەلۇم بولسا، ئۇنداقتا شۇلار ھەققىدىمۇ بايان قىلىشقا بولىدۇ.

يەتتىنچى، جەمەتنىڭ تارىختىكى ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ئورۇن جەھەتتىكى ئومۇمىي يۈزلىنىش ۋە ئۆزگىرىش.

سەككىزىنچى، جەمەتنىڭ ئىرسىي ۋە جىسمانىي خۇسۇسىيەتلىرى ھەم جەمەت ئەزالىرى ئارىسىدا كۆپ كۆرۈلگەن كېسەللىك ھەم ئۇلاردىكى ئۆزگىرىش.

توققۇزىنچى، باشقا ئەنئەنىلەر.

ئونىنچى، جەمەت ئۆگۈتلىرى.

ئون بىرىنچى، ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ۋە باشقا يازمىلار.

ناۋادا، بىر جەمەتتىكىلەردىن قېلىپ قالغان ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئەسەرلىرى كۆپ بولسا، ئۇلارنى نەسەبنامە ئىچىگە قىستۇرماي، ئايرىم بىر كىتابچە سۈپىتىدە تەييارلاپ، نەسەب خاتىرىسىگە يانداشتۇرۇشقىمۇ بولىدۇ.

ئون ئىككىنچى، خاتىمە.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىدە نېمىلەرنى بايان قىلىشتا، قولغا كەلتۈرۈلگەن ماتېرىياللارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە ئاساسەن نەسەبنامىنىڭ مەزمۇن قۇرۇلمىسىنى ئەھۋالغا قاراپ بېكىتىشكىمۇ بولىدۇ.

نەسەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ ئەر ئەجدادلىرىنىڭ ۋە ئايال ئەجدادلىرىنىڭ ھەممىسى ئومۇمىيۈزلۈك خاتىرىلىنىدۇ دېگەنلىك، نەسەبنامىدە جەمەت ئىچىدىكى خوتۇن ـ قىزلارنىڭ ئەھۋالىمۇ خا-

تىرىلىنىدۇ، دېگەنلىكتۇر. نەسەبنامىدە ئاياللارنىڭ ئىش ـ پائالى-
يىتى خاتىرىلەنگەندە مۇنداق ئىككى نۇقتىغا دىققەت قىلىشقا
توغرا كېلىدۇ: بىرى، نەسەبنامىدە بىر جەمەتتىكى خوتۇن ـ
قىزلارنىڭ ئىش ـ پائالىيەتلىرى ۋە باشقىلار بىلەن بولغان
قانداشلىق مۇناسىۋىتى ھەققىدە مۇۋاپىق توختىلىپ ئۆتۈش زۆ-
رۈر؛ يەنە بىرى، مەلۇم جەمەتتىكى خوتۇن ـ قىزلارنىڭ باشقا جە-
مەتتىكىلەرگە ياتلىق بولۇپ كەتكەندىن كېيىنكى ئىش ـ پائالى-
يەتلىرى ئۇلار نىكاھداشلىق مۇناسىۋىتى ئارقىلىق تەۋە بولغان
يېڭى جەمەتلىرىنىڭ نەسەبنامىلىرىدە خاتىرىلىنىشى لازىم. ئەگەر
مەڭگۈ بويتاق ئۆتكەن ئاياللار بولسا، ئۇلارنى ئۆز جەمەتىنىڭ نە-
سەبنامىسىدە تەپسىلىيرەك خاتىرىلەش لازىم. نەسەبنامە شەجەرى-
سىدە ئاياللارنىڭ ئىسىملىرىنىڭ ئۆز جەمەتى نەسەبنامىسىدە ۋە
ياتلىق بولغان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئىككى قېتىم خاتىرى-
لىنىشىنى كۆزدە تۇتقاندا، ئۇلارنىڭ ئىش ـ ئەھۋالىنىڭ خاتىرى-
لىنىش دەرىجىسىگە مەلۇم چەك ـ چېگرا بەلگىلەپ بەرگىلى بول-
مايدۇ. بۇنى ھەر بىر ئائىلىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ بەلگى-
لەش، يەنى ئەسلىي جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئاز ـ كۆپ خاتىرى-
لەش ۋە ياتلىق بولغان جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىدە ئاز ـ كۆپ خاتى-
رىلەشنى بەلگىلەش زۆرۈر بولىدۇ.

بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەرنى نەسەبنامىدە قانداق بايان قى-
لىش، شەجەرىدە قانداق ئىپادىلەش ئۆز نۆۋىتىدە دىققەت ـ ئې-
تىبارغا سازاۋەر بولۇشقا تېگىشلىك بىر مەسىلىدۇر. بېقىۋېلى-
نىش ئەھۋالى جەمەتتىكى ھەممە كىشىگە ۋە شۇ شەخسنىڭ ئۆزى-
گىمۇ ئايان بولغان ئەھۋالدا، شۇ كىشىگە ئائىت بايانلاردا مەزكۇر
مەسىلىنى ئوچۇق بايان قىلىشقا، بېقىۋېلىنغۇچىنىڭ ئەسلىي ئا-
تا ـ ئانىسى، يۇرتى، بېقىۋېلىنغان ۋاقىت، ئارىدىكى ئالاقىدار
كېلىشىم ۋە مۇناسىۋەتلەر، بېقىۋېلىنىش سەۋەبى قاتارلىقلار
ھەققىدە ئىخچام توختىلىشقا، شۇ شەخسنىڭ تەرجىمىھال جەدۋى-
لىدە بۇنى ئېنىق يېزىشقا شەجەرىدىمۇ ئەسكەرتىپ ئۆتۈشكە بو-

لىدۇ. بۇنىڭدا بېقىۋېلىنغۇچىلار ئەجداد شەجەرىسىنى ئۆزگەرتىپ
ئىككى ئەجداد لىنىيەسى بويىچە شەجەرە سىستېمىسىنى تۈزۈشكە
بولىدۇ. ناۋادا، بېقىۋېلىش ئەھۋالىنى نەسەبنامىدە ئېنىق بايان
قىلىش جەمەتنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى نۆۋەتتىكى مۇناسىۋەتكە
پايدىسىز دەپ قارالسا، ئۇنداقتا بۇ ئەھۋالنى ۋاقىتىنچە تىلغا ئال-
ماسلىق — نەسەبشۇناسنىڭ ئىختىيارىيلىقىدىكى ئىشتۇر،
شۇنداقتىمۇ جەمەت تارىخىنىڭ چىنلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشنى
كۆزدە تۇتقاندا، بېقىۋېلىش مۇناسىۋىتىنى نەسەبنامىدە ئېنىق با-
يان قىلغان مۇۋاپىقتۇر.

ئىلمىي نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى قانۇن بىلەن زىچ مۇناسى-
ۋەتلىكتۇر. نەسەبشۇناسلار ئۆزى تەييارلىغان نەسەب ماتېرىياللى-
رىدىن توغرا پايدىلىنىش ۋە توغرا يەكۈن چىقىرىش ئۈچۈن،
مىراس قانۇنى، نىكاھ قانۇنى، شۇنداقلا يۇقىرىقى جەھەتلەردە
خەلق ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان يوسۇن (ئادەت قانۇنى)
ھەققىدە بىر قەدەر ئەتراپلىق چۈشەنچىگە ئىگە بولۇشى لازىم. بۇ
ھەقتىكى بىلىملەرگە ئىگە بولمىغاندا، نەسەبنامە يېزىش جەريا-
نىدا يولۇقىدىغان بەزى مەسىلىلەرگە ئىلمىي رەۋىشتە جاۋاب بې-
رىش قىيىن بولىدۇ، بولۇپمۇ تالاش ـ تارتىشتا تۇرۇۋاتقان مەلۇم
مال ـ مۈلۈكنىڭ ھەقىقىي ۋارىسلىرىنى ئېنىق بېكىتىش،
مىراسخورلارنىڭ سالاھىيىتىنى بېكىتىشتە نەسەبشۇناسلار ئۈچۈن
ئالاقىدار قانۇنىي بىلىملەر بەك زۆرۈر بولىدۇ.

نەسەب ماتېرىياللىرىدىن نەسەبنامە يېزىشتا پايدىلىنىشتا،
نەسەبشۇناسلار (ياكى نەسەبنامە يازغۇچىلار) ھەربىر مەسىلىنىڭ
قانۇنىي تەرىپىنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشلىرى زۆرۈر، بولۇپمۇ
جەمەت تارىخىنىڭ ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە تەۋە بۆلىكىنى يازغاندا
شۇ مەزگىلدىكى مەسىلىلەرگە شۇ دەۋرنىڭ قانۇنىي نۇقتىسىدىن
جاۋاب ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئىسلام
شەرىئىتى نۇقتىسىدىن مەسىلىلەرگە قاراش، جاۋاب بېرىش زۆ-
رۈر بولىدۇ.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىلەردە ھەربىر مەزمۇننى قانۇنغا چېتىلمايدىغان تەرزدە ئاددىي يېزىشقىمۇ بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە نىكاھ، مال ـ مۈلۈككە ۋارىسلىق قىلىش... جەھەتلەردە ئالاھىدە ئەھۋاللار مەۋجۇت بولمىغان جەمەتلەرنىڭ نەسەب خاتىرىلىرىنى يازغاندا، ئۆتكەن دەۋردىكى ھۆكۈمەتلەرنىڭ ۋە نۆۋەتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئالاقىدار قانۇن ـ نىزاملىرىنى ھەم شەرىئەت ھۆكۈملىرىنى بىلىش ۋە نەسەبنامە يېزىشتا تەتبىقلاشنىڭ كۆپ زۆرۈرىيىتى بولماسلىقى مۇمكىن، شۇنداقتىمۇ نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا ئۇچرايدىغان مەسىلىلەرگە قانۇنىي نۇقتىدىن جاۋاب بېرىش، شۇنداقلا نەسەبنامىنى نۆۋەتتىكى ئالاقىدار قانۇنلارغا مۇۋاپىق كېلىدىغان ھالەتتە يېزىشنى نەسەبشۇناسلار (نەسەبنامە يازغۇچىلار) ئەستە ساقلاشلىرى كېرەك.

ئەجدادلارنىڭ نەسەبنامىسى نەسەب تەتقىقاتىنىڭ ئەڭ ئاساسلىق نەتىجىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنى ئەستە تۇتۇش كېرەككى، ئىگىلىگەن ئۇچۇرلارنى خۇلاسىلىگەن چاغدا، ھەربىر ئەجدادقا ئوخشاش پوزىتسىيەدە قاراش لازىم. ئەجدادلارنىڭ بەزى ئىش ئىزلىرىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى بۇرمىلاپ بايان قىلىشتىن ساقلىنىش، شۇنداقلا ئۆتكەنكى تارىخنى بۈگۈن ۋە كەلگۈسى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرىمەن دېگەن نىيەتتە ئۆتمۈشنى ئۆزگەرتىپ تەسۋىرلەشتىن ساقلىنىش كېرەك.

نەسەبنامىنى تۈزۈشتىن ئىلگىرى جەمەت ئىچىدە نەسەبنامە يېزىش گۇرۇپپىسىنى تەشكىل قىلىش ياخشى ئەھۋالدۇر. بۇنداق گۇرۇپپا جەمەت ئىچىدىكى بىلىملىك كىشىلەر ۋە ھەر بىر تارماق ئائىلىلەرنىڭ باشلىقلىرىدىن تەشكىللەنسە بولىدۇ. بۇلار جەمەت تارىخىغا ئائىت خاتىرىلەرنى رەتلەش، ھەر قايسى تارماق ئائىلىلەرگە ئائىت ماتېرىياللارنى رەتكە تۇرغۇزۇش، شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى لايىھەلەش ۋە پۈتكەن نەسەبنامىنى تىل ۋە يېزىق جەھەتتىن پىششىقلاپ ئىشلەش ۋە نەسەبنامىلەرنى ساقلاش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولسا بولىدۇ. بۇنداق گۇرۇپپىدىكى ئەزالار جەمەت ئىچىدىكى تارماق ئائىلىلەرنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە ئاساسەن بېكىتىلسە بولىدۇ. ئىلگىرىكى زاماندا بەزى جەمەتلەر مەخسۇس نەسەبنامە يېزىشنى كەسىپ قىلغان كىشىلەر ياكى داڭلىق ئەدىبلەرنى تەكلىپ قىلىپ ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى يازدۇرىدىغان ئەھۋال بار ئىدى. بۇنداق تەكلىپ قىلىنغان كىشىلەرگە نەسەبنامىنىڭ شەكلى، مەزمۇنى ۋە تىل ـ يېزىقى جەھەتتىكى تەلەپلەرگە كاپالەتلىك قىلغان ھالدا نەسەبنامىنى پۈتتۈرۈپ چىقىرىش تەلىپى قويۇلاتتى. ئەمما، نەسەبنامە يېزىپ بەرگۈچىلەر پايدا ـ مەنپەئەت كۆزلەپ، نەسەبنامە ئىچىدە بەزى توقۇلمىلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىشتىن خالىي بولالمايتتى.

جەمەت تارىخى ۋە ئەجدادلارنىڭ ھاياتى ھەققىدە توپلانغان بارلىق ئۇچۇر، ماتېرىيال ۋە خاتىرىلەر ئاساسىدا، جەمەت نەسەبنامىسىنى ماقالە ياكى كىتاب شەكلىدە يېزىشقا بولىدۇ. كەسپىي نەسەبشۇناسلار ۋە بۇ ئىشقا بەك ئېتىبار بەرگەن كىشىلەر كىتاب چوڭلۇقىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىپ چىقسىمۇ، ئەمما كۆپىنچە كىشىلەر ئەجدادلىرى ھەققىدىكى مۇھىم ئۇچۇرلار ئاساسىدا ماقالە ئۇزۇنلۇقىدا نەسەب خاتىرىسى يېزىپ چىقىشى مۇمكىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، قىممىتى يۇقىرى نەسەبنامە ئۆتمۈش ھەققىدە كۆپ نەرسە خاتىرىلەنگەن نەسەبنامە بولماستىن، بەلكى ماتېرىياللار تاللانغان، تېمىلار بويىچە بۆلەكلەرگە بۆلۈنگەن، ھەربىر مەسىلە ئىخچام، مېغىزلىق بايان قىلىنغان نەسەبنامىدۇر.

نەسەبنامە يېزىشتا قوللىنىدىغان ئۇسلۇب مەسىلىسىدە، ھەربىر كىشى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەب خاتىرىسىنى ئۆز ئۇسلۇبى بويىچە، ئۆزىگە خاس تىل بىلەن يازسا بولىۋېرىدۇ. بۇنىڭدا رەسمىي تارىخ كىتابلىرىدىكى ئۇسلۇبنى دوراشنىڭ ھاجىتى يوق. ئەمما، ئەگەر نەسەبشۇناس ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى چوڭراق يېزىپ نەشر قىلدۇرۇشنى ئويلايدىكەن، ئۇنداقتا نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلمىسىنى پۇختىراق تۈزۈشى، قېلىپلاشقان ئەدەبىي تىلنى ئىشلىتىشى زۆرۈر بولىدۇ. ئەمما، نەسەبنامىنى كېيىنكى

ئەۋلادلار قىزىقىپ ئوقۇيدىغان خاتىرىگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن، يەنىلا جانلىقراق يازغان ئەۋزەلدۇر. يېزىش جەريانىدا ئىشلىتىلگەن تىل راۋان، ئېنىق، ئاددىيراق بولۇشى لازىمكى، يەرلىك شېۋىلەرنى، زىيادە دەبدەبىلىك ئىبارىلەرنى ۋە ئەدەبىي تەسۋىرلەرنى ئىشلىتىش مۇۋاپىق ئەمەس. جۈملىلەرنىڭمۇ ئاددىيراق، باش – ئاخىرى ماسلاشقان، مەنتىقىلىقى كۈچلۈك بولغىنى تۈزۈك. ئومۇمەن، نەسەبنامىدە ئىشلىتىلگەن تىل شۇنداق بولۇشى كېرەككى، ئۇنى جەمەتتىكى ھەر خىل مەدەنىيەت سەۋىيەسىدىكى، ھەرخىل ياش قۇرامدىكى كىشىلەر چۈشىنەلەيدىغان بولۇشى لازىم. ئۇنىڭدىن باشقا، يېزىش جەريانىدا ئەجدادلاردىن پەخىرلىنىش تۇيغۇسىنىڭ تۈرتكىسىدە ھېسسىي تۈس ئالغان سۆز – جۈملىلەرنى ئىشلىتىپ قويۇشتىن ياكى بەزى تەرەپلەرگە ئېتىبارسىز قاراپ بەك ئاددىيلاشتۇرۇپ يېزىپ قويۇشتىنمۇ ساقلانغان تۈزۈك. ھەربىر جەمەتنىڭ، جۈملىدىن ھەربىر ئائىلىنىڭ ئۆزىگە خاس تارىخى، سەرگۈزەشتىلىرى بولىدۇ، شۇنداقلا ئۇلار يەنە باشقا جەمەت ياكى ئائىلىلەر بىلەن ئورتاق تەرەپلەرگىمۇ ئىگە بولىدۇ. ناۋادا، نەسەبنامىدە بىر جەمەتنىڭ ئۆزىگە خاس تەرەپلىرىنىلا يېزىش تەكىتلىنىدىكەن، ئۇنداقتا ئاخىرىدا پۈتۈپ چىقىدىغىنى مۇۋازىنىتى كەم، توغرىلىق دەرىجىسىدە گۇمان بار بىر ھېكايە بولۇپ قالىدۇ.

يۇقىرىقىلاردىن سىرت، نەسەبنامە يېزىشتا يەنە تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە مەسىلىگە ئېتىبار بېرىشكە توغرا كېلىدۇ:

بىرىنچىدىن، نەسەبنامە يازغۇچى ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسىنى يېزىش جەريانىدا بۇ ئىشنى ئۆزىنىڭ ۋەزىپىسى دەپ قاراش كېرەك. بۇنىڭدا، نەسەبشۇناسلاردىن ۋە نەسەبنامە يېزىشتا تەجرىبىسى بار كىشىلەردىن كۆرسەتمە ۋە مەسلىھەت سوراشقا بولىدۇ، ئەمما شۇلارنىڭ پىكرى بويىچە نەسەبنامىنىڭ قۇرۇلمىسىنى ۋە ئۇسلۇبىنى ھە دېسىلا خالىغانچە ئۆزگەرتىپ يۈرۈشكە بولمايدۇ. بۇنىڭدا نەسەبنامە يازغۇچى ئۆزىنى «مەن جەمەتىمنىڭ تارىخچىسى، مەن نەسەبنامىدە يازغان ئەھۋاللارغا مەسئۇل بولىمەن» دەپ

ئويلىشى كېرەك. ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئالىي مەلۇمات كۆرگەن جەمەتلەر تولىمۇ كەم ئۇچرايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامىنى جەمەتتىكى ھەربىر كىشى زوقلىنىپ ئوقۇيدىغان تارىخقا ئايلاندۇرۇشنى كۆزلىگەندىن سىرت، ئۇنى جەمەت ئەزالىرىنى ئالدايدىغان ياكى ئەجدادلىرى توغرىسىدا خاتا تۇيغۇغا كەلتۈرۈپ قويىدىغان نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ. شۇڭا، نەسەبنامە تولىمۇ سىستېمىلىق ۋە كاتتا يېزىلمىغان تەقدىردىمۇ، سەممىيلىك بىلەن يېزىلىشى زۆرۈر.

ئىككىنچىدىن، مۇكەممەل نەسەبنامە نوقۇل يازما بايانىدىن باشقا، يەنە ئالاقىدار ئۇچۇر ۋە باشقا مەنبەلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئېلىشى لازىم، يەنى بىر نەسەبنامىدە جەمەت تارىخى ھەققىدە بايان يازغاندا، شۇلارنىڭ كېلىش مەنبەلىرىنى «پايدىلانغان ماتېرىياللار تىزىملىكى» شەكلىدە ئەسكەرتىش، بەزى تەپسىلاتلارغا بەت ئاستىدا ئىزاھ بېرىش، نەسەبنامىنىڭ ئاخىرىدا ئىندېكس (ئاچقۇچ) تەمىنلەش، ماتېرىيال توپلاش ۋە نەسەبنامە يېزىش جەريانىدا ياردەم بەرگەن شەخس ۋە ئورۇنلارغا تەشەككۈر ئېيتىش لازىم.

ئۈچىنچىدىن، نەسەبنامە ئۆز نۆۋىتىدە نوقۇل يازما خاتىرە دەپ قارالماسلىقى زۆرۈر. ھۆججەت – ۋەسىقە، رەسىم – سۈرەت، خەرىتە قاتارلىقلارنى قىستۇرۇش نەسەبنامىنىڭ سۈپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ ھەم مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. رەسىملەر ۋە سۈرەتلەر (ئەجدادلارنىڭ سۈرەت ۋە رەسىملىرى، تۇرالغۇ جاي، يۇرت، قەبرە رەسىملىرى) جەمەت ئەزالىرى ۋە ئۇلارنىڭ تەقى – تۇرقى، تۇرمۇش شارائىتى ھەققىدە مۇھىم ئۇچۇرلار بىلەن تەمىن ئېتسە، ھەرخىل كونا ھۆججەت ۋە ۋەسىقىلەر (كۈندىلىك خاتىرە، تۇرلۇك ئىسپاتلار، گۇۋاھنامە – كىنىشكىلار، خەت – چەكلەر... نىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسى) جەمەت تارىخىغا ھاياتىي كۈچ، جانلىقلىق بەخش ئېتىدۇ. خەرىتىلەر بولسا ئوقۇرمەنلەرنى بىۋاستە تەسىراتقا ئىگە قىلىدۇ. مەزكۇر قىستۇرمىلار نەسەبنامە تېكىستىدىكى مۇناسىۋەتلىك بۆلەكلەرگە قىستۇرۇلسىمۇ ياكى نەسەبنامە

تېكىستىنىڭ ئاخىرىغا تۇپلەنسىمۇ بولىدۇ. قانداقلا ئورۇنلاشتۇ-
رۇشتىن قەتئىينەزەر، ھۆججەت - ۋەسىقە، رەسىم - سۈرەت،
خەرىتىلەرگە مۇھىم ئۇچۇرلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ماۋزۇ قويۇش
(يەنى ئىزاھ بېرىش) لازىم.

ئىلگىرىكى كۆپىنچە نەسەبنامىلەردىكى بىر ئورتاق ئالاھىدى-
لىك — ئۇلاردا ياخشىلىقنىڭ كۆپرەك يېزىلىپ، يامانلىقنىڭ يې-
زىلمىغانلىقى ياكى ئەجدادلارنىڭ ياخشىلىقى كۆپرەك گەۋدىلەن-
دۈرۈلۈپ، يامان ئىش ئىزلىرىنىڭ يوشۇرۇلغانلىقى بولسا كې-
رەك. نەسەبنامىلەردە كۆرۈلىدىغان يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىك (يە-
نى ياخشىلىقنىڭ كۆپرەك يېزىلىپ، يامانلىقنىڭ يېزىلماسلىقى)
ئەجدادلارغا ھۆرمەت قىلغانلىقنىڭ ئىپادىسى بولسىمۇ، ئەمما بۇ
نەسەبنامىلەردىكى ماتېرىياللارنىڭ چىنلىقىغا تەسىر يەتكۈزىدۇ.
بۇمۇ بىر قىسىم تارىخشۇناسلارنىڭ نەسەبنامىلەرنىڭ ئىشەنچلىك-
لىكىدىن گۇمانلىنىشىنىڭ بىر سەۋەبىدۇر. گەرچە شۇنداق قى-
لىش مەزكۇر جەمەتنىڭ شان - شەرىپىگە داغ چۈشۈپ قېلىشنىڭ
ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بولسىمۇ، ئەمما ئۇ توغرا بولۇپ كېتىشى
ناتايىن. تەشەببۇسىمىز شۇكى، جەمەت ئىچىدىن چىققان ئىبرەت-
لىك شەخسلەرگىمۇ نەسەبنامە ئىچىدە مۇۋاپىق ئورۇن بېرىش،
ئۇلارنىڭ ئىبرەتلىك ئىش ئىزلىرى ئارقىلىق ئەۋلادلارغا تەربىيە
بېرىش، نوقۇل ياخشىلىق بىلەنلا ئەمەس، بەلكى سەتچىلىك ئار-
قىلىقمۇ ئۇلاردا ئۆز جەمەتىنىڭ شەرىپى بىلەن پەخىرلىنىش،
مەغلۇبىيىتىدىن پۇشايمان قىلىش، نومۇسنى يۇيۇش تۇيغۇسىنى
يېتىلدۈرۈش لازىم.

نەسەبنامە ئارقىلىق بالىلارغا ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ ئىش ئىز-
لىرى ھەققىدە تەلىم بېرىش بالىلار ئۈچۈن تارىخنى جانلىق نەر-
سىگە ئايلاندۇرۇپ بېرىدۇ. بالىلار ئۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ كې-
لىپ چىقىش تارىخىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرىنىڭ ھايات
ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا تېخىمۇ يېقىنلىشىدۇ، ئۆزلىرى ھەققىدە
تېخىمۇ كۆپ بىلىشكە ئېرىشىدۇ. نەسەبنامە ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى-

دىن، ئەجدادلىرىدىن ھەم ئۆزلىرىنىڭ ئەنئەنە - ئۆدۈملىرىدىن
پەخىرلىنىش ھېسسىياتلىرىنى يېتىلدۈرىدۇ.

نەسەب زەنجىرى ئۈستىدە ئىزدىنىش مۇرەككەپ ۋە ۋاقىت
كېتىدىغان تەتقىقات ئىشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدا بالىلارنىڭمۇ
قىلىشىغا بولىدىغان ئىشلار بار. مەسىلەن، جەمەت ھېكايىلىرىنى
خاتىرىلەپ توپلاش... قاتارلىق پائالىيەتلەرگە بالىلارنى ئىشتىراك
قىلدۇرۇشقا بولىدۇ. بۇنداق قىلغاندا، بالىلارنىڭ كەلگۈسىدە نە-
سەب تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىشىغا ئاساس سېلىپ بەرگىلى
بولىدۇ.

4) تەتقىقاتنى ئاخىرلاشتۇرۇش

نەسەب خاتىرىسىنىڭ پۈتكەنلىكى جەمەت ئۈچۈن ئېيتقاندا،
ئەھمىيىتى كىچىك ئىش ئەمەس. شۇڭلاشقا، نەسەبنامە رەسمىي
پۈتكەندىن كېيىن، قۇتلۇق كۈنلەردىن بىرىنى تاللاپ، جەمەت
ئەزالىرىنىڭ ھەممىسى يىغىلغان مەلۇم كۆلەمدىكى مۇراسىم ئۆت-
كۈزۈش تېخىمۇ ياخشىدۇر. مۇنداق مۇراسىمدا جەمەتنىڭ مويسى-
پىتلىرى ياكى نەسەبنامە يېزىش گۇرۇپپىسىدىكى كىشىلەر پۈت-
كەن نەسەبنامىلەرنى تارماق ئائىلىلەرگە تارقىتىپ، نەسەبنامە تۈ-
زۈشنىڭ ئەھمىيىتى، ئۇنى ساقلاش ۋە داۋاملاشتۇرۇشنىڭ زۆرۈر-
لۈكى، ئەجدادلار ئىزىنى ئۆچۈرۈپ قويماسلىق ... قاتارلىق مەسى-
لىلەر توغرىسىدا جەمەت ئەزالىرىغا چۈشەنچە بېرىشلىرى لازىم.

جەمەت نەسەبنامىسى ئۈچۈن ماتېرىيال توپلاش داۋامىدا ئې-
رىشىلگەن نۇرغۇن ماددىي بۇيۇملار نەسەبنامىنى يېزىش تاماملان-
غاندىن كېيىن كېرەكسىز نەرسىگە ئايلانماستىن، ئەكسىچە جە-
مەتنىڭ تارىخىغا ئائىت يادىكارلىقلارغا ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇڭا،
نەسەبنامە يېزىش خىزمىتى تاماملانغاندىن كېيىن، جەمەت تارى-
خىغا ئائىت ماددىي بۇيۇملارنى قانداق ساقلاش ۋە رەتلەشمۇ مۇ-
ھىم خىزمەتلەردىن سانىلىشى زۆرۈر. ئۇلارنى قەدىرلەپ ساقلاش-
نىڭ يولى دەل ئائىلە تەۋەررۇكلىرى ئامبىرىنى قۇرۇپ چىقىش-
تىن ئىبارەت.

ئەجدادلار تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەن ھەر قانداق بىر ماددىي
بۇيۇم ئائىلە تەۋەررۇكلىرى بولۇشقا مۇناسىپتۇر. جۈملىدىن، ئا-
ئىلە تەۋەررۇكلىرى سۈرەتلەر، كىيىم - كېچەكلەر، ئىشلەپچىقى-
رىش قوراللىرى، ھۈنەر - كەسىپ سايمانلىرى، ئاشخانا جابدۇق-
لىرى، سېلىنچىلار، زىبۇ - زىنىنەتلەر، ئۆي جاھازلىرى، كىتاب،
دىنىي بۇيۇملار، سازلار... نى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى مۇمكىن. نە-
سەبنامە يېزىش جەريانىدا پايدىلانغاندىن كېيىن ئۇلارنى ياخشى
ساقلاش، ھەر بىرىگە تەرتىپ نومۇرى بەلگىلەش، ئۇلارنىڭ تارىخى
ۋە باشقا تەپسىلاتلار توغرىسىدا قىسقىچە ئىزاھ بېرىش لازىم.
ئۇلار ھەققىدىكى ئىزاھ مۇنداق مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالسا بو-
لىدۇ:

(1) تەۋەررۇك بۇيۇمنىڭ ئىسمى ۋە نومۇرى

(2) ئۇنىڭ كىم تەرىپىدىن ئىشلىتىلگەنلىكى ياكى سېتىۋې-
لىنغانلىقى

(3) تەۋەررۇك بۇيۇمنىڭ سىياقى، ئىشلىتىلىش ئورنى،
ئالاھىدىلىكلىرى

(4) شۇ تەۋەررۇكنىڭ ئىشلىتىلىش تارىخى ۋە ئۇنىڭغا ئائىت
بەزى ئۇچۇرلار

(5) ئۇنىڭ كىمگە مىراس بولۇپ قالغانلىقى ياكى سېتىۋې-
تىلگەنلىكى

جەمەت دائىرىسىدىن تېپىلغان تەۋەررۇك بۇيۇملار ئەجدادلار-
نىڭ تارىخىدىن ئۇچۇر بەرگۈچى ئەمەلىي ماتېرىيال بولۇش سۈ-
پىتىدە، نەسەبنامىدىكى خاتىرىلەرنىڭ چىنلىقىدىن بېشارەت بې-
رىپ تۇرىدۇ. ناۋادا بۇنداق تەۋەررۇكلەرنىڭ سانى كۆپ بولسا،
ئۇلارنى ئائىلە - جەمەت مۇزېيى قۇرۇپ ساقلاشقىمۇ بولىدۇ.

8. نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش، ساقلاش ۋە پايدىلىنىش

نەسەبنامىلەر قەرەللىك رەۋىشتە تۈزىتىلىپ، تولۇقلىنىپ
بارغانسېرى، ئاندىن جەمەت تارىخىنىڭ مۇكەممەللىكى ۋە ئېنىقلى-

قىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ. نەسەبنامىلەر ئادەتتە تۈزۈلۈپلا
تاشلاپ قويۇلسا بولمايدۇ. ھەر قايسى مىللەتلەردە قەدىمدە ھەر
خىل شەكىلدىكى نەسەب خاتىرىلىرى كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن
بولسىمۇ، ئەمما كۆپىنچە نەسەبنامىلەر تۈزىتىلىپ تولۇقلانمىغاچ-
قا، ئۇلار تەدرىجىي يوقاپ كەتكەن ياكى قەدىمىي رىۋايەتلەر سۈپى-
تىدە توختاپ قالغان.

ئەستايىدىل ماتېرىيال توپلاش ۋە ئېھتىياتچانلىق بىلەن تۈ-
زۈش نەتىجىسىدە بارلىققا كەلگەن نەسەبنامە تەبىئىي رەۋىشتە
جەمەت ئەزالىرى قەدىرلەيدىغان ۋە ساقلايدىغان ئەتىۋارلىق تەۋەر-
رۈك نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ رولىنىڭ چوڭ-
لۇقى ۋە ئۇنى تۈزۈپ چىقىشنىڭ ئاسان ئەمەسلىكى ۋەجىدىن،
نەسەبنامىلەرنىڭ ئىچىگە ئەسلىدىنلا نەسەبنامىنى ساقلاشقا ئائىت
ئىزاھلىق چۈشەندۈرۈش يېزىلىشى كېرەك. ئىلگىرىكى خەنزۇلار-
نىڭ بەزى نەسەبنامىلىرىدىكى نەسەبنامىنى ساقلاشقا ئائىت با-
يانلاردا نەسەبنامىنى باشقا جەمەت كىشىلىرىگە ئاسانلىقچە كۆر-
سەتمەسلىك، ئارىيەتكە بەرمەسلىك، يىتتۈرۈۋەتمەسلىك ... تەك
بىر قاتار تەلەپلەرمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئەمەلىيەتتە، نەسەبنا-
مىنى ساقلاش ۋە قوغداش ئۇنى تۈزۈپ تارقىتىپ بولغاندىن كې-
يىنلا باشلىنىدۇ. نەسەبنامىلەرنىڭ ئوبدان ساقلىنىشىغا كاپالەت-
لىك قىلىش ئۈچۈن، ئىلگىرىكى بەزى نەسەبنامىلەردە ھەر بىر
نەسەبنامىگە رەت نومۇرى قويۇلغاندىن باشقا، يەنە نەسەبنامىنى
تاپشۇرۇۋالغۇچى ۋە ساقلىغۇچىلارنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان، مۆ-
ھۈرلىرى بېسىلغان. نەسەبنامىلەرنى تاپشۇرۇۋالغۇچىلار نەسەبنا-
مىلەرنى ساقلاشتىكى زور مەسئۇلىيەتنى تونۇپ يېتىپ، ئۇلارنى
بۇزۇۋېتىشتىن قەتئىي چەكلەنگەندىن باشقا، يەنە نەسەب ماتېرى-
ياللىرىنىڭ ئۆزلۈكىدىن بۇزۇلۇپ كېتىشىنىڭ، سۇدا ئېقىپ،
ئوتتا كۆيۈپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئالغان. شۇڭلاشقا، بۈگۈنكى
كۈندە خەنزۇلار ۋە غەرب مىللەتلىرىدە تارىخى بىر قانچە يۈز يىل-
لىق، ھەتتا مىڭ يىللىق نەسەبنامىلەر ساقلىنىپ تۇرماقتا. نە-

سەبنامىلەرنى ساقلاش ئىشىدا نەسەبنامىلەرنىڭ مەخپىيەتلىكىنى ساقلاش ئالاھىدە ئورۇندا تۇرىدۇ. چۈنكى، نەسەبنامىلەر ئىچىدە بىر جەمەتنىڭ ئەجدادلىرى ۋە تارىخىغا ئالاقىدار مۇھىم ماتېرىياللار خاتىرىلەنگەن بولغاچقا، ناۋادا نەسەبنامىلەر باشقا كىشىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىكەن، ئۇنداقتا يامان نىيەتلىك كىشىلەر بۇ خاتىرىلەردىن پايدىلىنىپ ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرۇشى، ئۇرۇق - تۇغقان سىياقىغا كىرىۋېلىپ نەپ ئۇندۇرۇشقا ئۇرۇنۇشى، نەسەبنامىلەرنى سېتىۋېتىشى، كۆچۈرۈپ تارقىتىۋېتىشى تامامەن مۇمكىن. شۇڭلاشقا، نەسەبنامىلەرنى خالىغان كىشىگە كۆرسەتمەسلىك، خالىغان كىشىنىڭ تەكشۈرۈشىگە بەرمەسلىك كېرەك. نەسەبنامىلەرنى جەمەتكە تەۋە تارماق ئائىلىلەردە ساقلاشتا، ئۇنى خالىغانچە ئوقۇپ، خالىغانچە سۆزلەپ يۈرىدىغان نەرسىگە ئايلاندۇرۇپ قويماستىن، ئۇنى جەمەتنىڭ بايلىقى، مەخپىيەتلىكى بار قەدىرلىك نەرسە سۈپىتىدە تونۇپ، ھالقىلىق ئەھۋالدا پايدىلىنىش كېرەك.

جەمەت نەسەبنامىلىرىنى ساقلاشنىڭ بىرقانچە خىل يولى بار. بىرى، يېزىلىپ پۈتكەن نەسەبنامىنى كۆپەيتىپ، جەمەتكە تەۋە تارماق ئائىلىلەرگە بىر نۇسخىدىن تارقىتىپ ساقلاش؛ يەنە بىرى، نەسەبنامىلەرنى ئالاقىدار ئورگانلارنىڭ ئارخىپخانىلىرىدا ساقلاش. بىز ئىككىنچى خىل ئىمكانىيەتكە ئىگە ئەمەسمىز. ئەمما، غەربتە جەمەتلەرنىڭ نەسەبنامىلىرىنى مەخسۇس ساقلايدىغان ۋە نەسەبنامىلەرنىڭ ئىگىلىرىنىڭ رۇخسىتى بويىچە نەسەبنامىلەردىن كىشىلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا مۇلازىمەت قىلىدىغان ئورگانلار بار. ناۋادا، دىيارىمىزدىمۇ شۇ خىلدىكى ئورگانلار قۇرۇلسا، ئۇنداقتا نەسەبنامە ئىگىلىرى نەسەبنامىلەرنى شۇ ئورگانلارنىڭ ساقلىشىغا تاپشۇرغاندا، ئۇلار بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ مەسئۇلىيىتى، مەجبۇرىيىتى ۋە ھوقۇقىغا چېتىلىدىغان بارلىق ئىشلار توغرىسىدا كېلىشىم تۈزۈۋېلىشى لازىم.

نەسەبنامىلەرنىڭ سىرتقا تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئې-

لىشتا، يەنە بىرەر نەسەبنامە تولۇقلاپ تۈزىتىلگەندىن كېيىن، ئەسلىدىكى نەسەبنامىنى تولۇق يىغىپ بىر تەرەپ قىلىش لازىم. نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار مىللەتلەردە نەسەبنامىلەر تۈزىتىلىپ تولۇقلانغاندىن كېيىن، كونا نەسەبنامىلەر تولۇق يىغىۋېلىنىپ كۆيدۈرۈلەتتى. خەنزۇ مىللىتىنىڭ نەسەبنامىچىلىك ئەنئەنىسىدە نەسەبنامە ساقلاشنىڭ تۈزۈملىرى بەك قاتتىق بولۇپ، خەنزۇلاردا «ئالتۇننى ئارىيەتكە بېرىشكە بولىدۇكى، نەسەبنامىنى ئارىيەتكە بېرىشكە قەتئىي بولمايدۇ» دېگەن قاراش كەڭ ئومۇملاشقان. شۇنداق بولغاچقا، نەسەبشۇناسلار ۋە باشقا كىشىلەر نۇرغۇن نەسەبنامىلەرنىڭ ھەقىقىي قىياپىتىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولالماي كەلمەكتە.

ئەلۋەتتە، نەسەبنامىلەرنى قاتتىق ساقلاپ، سىرتقا تارقىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشنىڭمۇ چېكى بولىدۇ، يەنى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بىر جەمەتتىكى تارماق ئائىلىلەر كۈنسېرى كۆپىيىپ، تارماق جەمەتلەرگە ئايلانغاندا، شۇنداقلا ھەر بىر تارماق جەمەت كېيىنكى چاغلاردا يېڭىدىن نەسەبنامە تۈزمەكچى بولغاندا، ئۆزلىرى بىلەن قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتلەردە بار بولغان نەسەبنامىلەرنى ئارىيەتكە ئېلىپ پايدىلىنىدىغان ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ. بۇنداق ۋاقىتتا، نەسەبنامىلەرنى قانداشلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە جەمەتلەرگە ئارىيەتكە بېرىپ تۇرۇش يېڭى نەسەبنامىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىدا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە بولىدۇ. يېقىنقى دەۋرلەردە خەنزۇلار ۋە غەربتىكى مىللەتلەر ئۆز نەسەبنامىلىرىنى جەمەتى دائىرىسىدا ساقلاش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلارنى كۇتۇپخانىلار ۋە مۇزېيلارنىڭ ساقلىشىغا ھاۋالە قىلىدىغان يېڭىچە ئەھۋالمۇ شەكىللەنمەكتە.

ئەمما، شۇنىڭغىمۇ دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇكى، نەسەبنامىلەرنى ساقلاشتا تېگىشلىك ئېتىبار بەرگەندىن باشقا، يەنە ئۇنىڭ پايدىلىنىش قىممىتىنى تولۇق زاھىر قىلىشنىمۇ ئويلىشىشقا توغرا كېلىدۇ. بىر مەزگىللىك ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش

ۋە يېزىشتىن كېيىن پۈتكەن نەسەبنامىنى پەقەت ئۇنى يازغۇچى
كىشى ۋە ئۇنىڭ جەمەتىدىكى بىر قانچە ئائىلە كىشىلىرىلا ئوقۇي-
دىغان نەرسە دەپ قاراش خاتادۇر. ئەمەلىيەتتە، باشقا كىشىلەرمۇ
شۇ نەسەبنامىنى ئوقۇش ئارقىلىق شۇ جەمەتنىڭ تارىخى ھەققىد-
ە، شۇنداقلا نەسەبنامە يېزىش ئۇسۇلى ھەققىدە نۇرغۇن بىلىمگە
ئېرىشىدۇ. جەمەت نەسەبنامىلىرىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، كۆ-
پەيتىپ كۇتۇپخانىلارغا قويۇش، توردا ئېلان قىلىش، نەسەبشۇناس-
لىق يىغىنلىرى ۋە ئەنجۇمەنلىرىدە ئالماشتۇرۇش — غەربتە،
جۈملىدىن ئەنگلىيە تىللىق دۆلەت ۋە خەلقلەردە خېلى كەڭ ئو-
مۇملاشقان ئىشتۇر. بۇنداق قىلىشنىڭ پايدىلىرى كۆپ بولۇپ،
بۇنى ئوقۇرمەنلەر تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان بولغاچقا، بۇ يەردە بايان
قىلمىدۇق.
نەسەبنامىنى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىش (ياكى تولۇقلاش) — جە-
مەتتىكى ياشانغانلارنىڭ ۋاپات بولۇشى ھەم يېڭىدىن ئەۋلادلارنىڭ
تۇغۇلۇشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن جەمەتنىڭ نوپۇس قۇ-
رۇلمىسىدا ئۆزگىرىش يۈز بەرگەندە ھەم خاتىرىلەشكە تېگىشلىك
ئىشلار كۆپەيگەندە، ئەسلىدىكى نەسەبنامە ياكى نەسەب خاتىرىسىد-
گە يېڭى مەزمۇنلارنى كىرگۈزۈپ يېزىشتىن ئىبارەت بىر پائالىي-
يەتتۇر. نەسەبنامىنى بىر خىل خاتىرە دەپ تونۇغان چېغىمىزدا،
ئۇ جەزمەن ئۇرۇق - تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىگە ئىگە كىشىلەرگە
قارىتا ئېلىپ بارغان تەسۋىرلا بولۇشى ناتايىن. نەسەبنامىلەرنى
مەلۇم جەمەت ئەزاسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ھاياتىنى
خۇلاسىلەيدىغان ۋە باھالايدىغان خاتىرە دېيىشكە بولىدۇ. ۋاھالەن-
كى، نەسەبنامىلەرنى ھەر بىر قېتىم تولۇقلاپ تۈزۈش ۋە تۈزىتىش
جەريانى ئەمەلىيەتتە ھەر خىل مۇناسىۋەتلىك بايانلارنى تولۇقلاش
ۋە قايتا شەرھلەش خىزمىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، جەمەت نەسەبنامىسى ئادەتتە ھەر
بىر بوغۇندا بىر قېتىم تولۇقلىنىپ يېزىلىدىغان. ئادەتتە نەسەبنا-
مىنى قايتا تۈزۈش ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشنىڭ ۋاقىت ئارىلى-

قى 10 يىلدىن 30 يىلغىچە بولۇپ كەلگەن. نەسەبنامىنى تولۇقلاش
ياكى داۋاملاشتۇرۇپ يېزىشنىڭ ۋاقتى ھەققىدە ھەر بىر جەمەتنىڭ
ئۆزىگە خاس بەلگىلىمىسى ھەم بار بولغان. بەزى مىللەتلەردە
(جۈملىدىن خەنزۇلاردا) نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يازغاندا، جەمەت
دائىرىسىدە كۆلىمى چوڭراق مۇراسىم ئۆتكۈزۈلۈپ، شۇنداق
مۇراسىم جەريانلىرىدا جەمەت ئىچىدىكى چوڭلار ۋە بىلىملىك
كىشىلەر تەرىپىدىن نەسەبنامىنىڭ مەزمۇنلىرى تولۇقلانغان ھەم-
دە كونا نەسەب خاتىرىلىرى يىغىۋېلىنىپ، يېڭىدىن تولۇقلانغان
نەسەبنامىلەر جەمەتتىكى تارماق ئائىلىلەرگە تارقىتىپ بېرىل-
گەن. ئەنئەنىۋى جەمئىيەتتە جەمەت نەسەبنامىلىرىنى شۇ جەمەت-
نىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىنىڭ داۋاملاشتۇرماسلىقى ئۇلارنىڭ جە-
مەتكە سادىق بولمىغانلىقىنىڭ ئالامىتى دەپ قارالغان. نەسەبنا-
مىنى كۆپىنچە بىر جەمەت ئىچىدىكى ئوقۇمۇشلۇق، كۆپتىن خە-
ۋىرى بار كىشىلەر يازىدۇ ۋە ساقلايدۇ. شۇنداق بولغانلىقى ئۈ-
چۈن، ئوقۇمۇشلۇق زاتلار، بىلىملىكلەر چىقمىغان جەمەتنىڭ نە-
سەبنامىسى داۋاملاشتۇرۇلماي ئۈزۈلۈپ قېلىشتىن خالىي بولال-
مايدۇ. ئۆتكەن دەۋرلەردە مۇتلەق كۆپ قىسىم جەمەت ياكى ئائى-
لىلەرنىڭ نەسەبنامىسىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كېلەلمەسلىكى دەل
شۇ سەۋەبتىندۇر.
خۇددى يۇقىرىقى سەھىپىلەردە ئېيتىپ ئۆتكەندەك، نەسەبنا-
مە ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ تولۇقلىنىپ يېزىلىشى كېر-
ەك. ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، يېزىلىپ بولغان نەسەبنامىنى
جەمەتتىكى تارىخىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ مەلۇم
ۋاقىت ئارىلىقىدا بىر قېتىم ئومۇمىيۈزلۈك تولۇقلاپ تۈزۈشكە
توغرا كېلىدۇ. سەرگۈزەشتىلىرىدە زور ئۆزگىرىش بولغان، تارماق
ئائىلىلىرى كۆپرەك جەمەتلەر ئۈچۈن، جەمەت نەسەبنامىسىنى تو-
لۇقلاپ يېزىشنىڭ ۋاقىت ئارىلىقى قىسقىراق بولۇشى، كىچىك-
رەك جەمەتلەر ئۈچۈن نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يېزىشنىڭ ۋاقىت
ئارىلىقى ئۇزۇنراق بولۇشى مۇقەررەر. ئەمما، دەسلەپتىلا چۇۋال-

چاق، كەمتۈك يېزىلىپ قالغان نەسەبنامىلەرنى مەلۇم ۋاقىتنى ساقلاپ تۇرماي تولۇقلاپ مېڭىش، قىممىتىنى ئۈزلۈكسىز ئاشۇرۇپ تۇرۇش كېرەك. بۇنداق قىلىش يۇقىرىقى قائىدىگە مۇخالىپ كەلمەيدۇ. نەسەبنامە تۈزۈشتەك ئېسىل ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە ساقلاپ قېلىشتا، ئەۋلادلاردا ئۆز جەمەتىنىڭ نەسەبنامىسى ھەققىدە چوڭقۇرراق تەسىرات، جۈملىدىن مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنى يېتىلدۈرۈش، نەسەبنامىنى تولۇقلاپ يېزىشنىڭ مەنپەئەتلىرى، تاشلاپ قويۇشنىڭ زىيانلىرى ھەققىدە تەربىيە ئىشلەش كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندا، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلار زور بىر تۈركۈم نەسەب خاتىرىلىرى بايلىقىغا ئېرىشىپ، مىللەت، جەمەت ۋە ئائىلە تارىخىنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسىنى بىر- بىرىگە ئۇلاپ چۈشىنەلەيدىغان ھالەتنى شەكىللەندۈرگىلى بولىدۇ.

بەشىنچى بۆلۈم ئائىلە- جەمەت شەجەرىسى

1. شەجەرە ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى

جەمەت نەسەبنامىسىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى — شەجەرىدۇر. «شەجەرە» ئەرەب تىلىدىن ئۇيغۇر تىلىغا كىرگەن سۆز بولۇپ، مەنىسى «بىر تۈپ دەرەخ» دېگەنلىكتۇر. بۇ ئۇقۇم «شجرالنسب» (نەسەب دەرىخى) شەكلىدە ئىشلىتىلىپ، «ئائىلە ياكى جەمەت نەسەبنامىسىدە بايان قىلىنغان قانداش ئەۋلادلارنى دەرەخ شاخلىرى شەكلىدە كۆرسىتىپ بېرىدىغان ئىسخېما» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. ئۇيغۇرلارغا «شەجەرە» ئاتالغۇسى خۇددى «نەسەبنامە» ئۇقۇمىغا ئوخشاشلا خېلى بۇرۇن كىرىپ كەلگەن. ياۋروپا مىللەتلىرىدە ئائىلە ياكى جەمەت شەجەرىسى «family tree» («ئائىلە دەرىخى») دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ سۆز بەزىدە يەنە «نەسەبنامە» ئىبارىسىگە تەڭداش مەنىدىمۇ ئىشلىتىلىدۇ.

جەمەت شەجەرىسى بىر جەمەتكە مەنسۇپ كىشىلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتىنى روشەن كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ئىسخېما ياكى دىياگراما بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئۇ يازما شەكىلدىكى نەسەبنامىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئېنىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولىدۇ. دۇنيادىكى ھەر قايسى مىللەتلەردە ئائىلە شەجەرىسى تۇرغۇزۇش ئەنئەنىگە ئايلانغان. ھازىرقى زامان نەسەبشۇناسلىقىدا شەكلى ھەر خىل، كۆركەم، ھەر قانداق جەمەتنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە ئۇرۇق- تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان تۈرلۈك شەجەرە ئىسخېمىلىرى ئوتتۇرىغا چىقماقتا. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىياتى-

غا ئەگىشىپ، ئائىلە - جەمەت شەجەرىسىنى ئاپتوماتىك سىزىپ چىقىرىپ بېرىدىغان شەجەرە يۇمشاق دېتاللىرىمۇ كۆپلەپ ئوتتۇرىغا چىقماقتا.

شەجەرە — نەسەبنامە ئىچىدىكى مۇھىم بىر تەركىب، شۇنداقلا جەمەت ئىچىدىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد - ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتىنى ئەڭ ئوبرازلىق شەكىلدە ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان ئىسخېمىدۇر. نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى بار بولغان مىللەتلەردە نەسەبنامىلەر ئىچىگە مۇتلەق كۆپ ئەھۋالدا شەجەرە قىستۇرۇلغان. بەزى جەمەتلەر ئەجدادلىرى ھەققىدىكى تەپسىلىي ئەھۋاللارنى دەسلىپىدىن باشلاپلا يېزىپ قالدۇرمىغان، بەلكى نوقۇل شەجەرە تۈزۈشكىلا ئېتىبار بەرگەن بولغاچقا، بۇنداق نەسەبنامىلەرنىڭ ئىچىدە پەقەت شەجەرىلا بار بولۇپ، ھەر قايسى ئەجدادلار ھەققىدىكى تەپسىلىي خاتىرە يوقتۇر. مەيلى قانداق بولسۇن، شەجەرە نەسەبنامە ئىچىدە كەم بولسا بولمايدىغان بىر مەزمۇندۇر.

خەلقئارا نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى ۋە ئەمەلىيىتىدە جەمەت شەجەرىسىدىكى شەخسلەرنىڭ ئوخشىمىغان ئەھۋالىنى ۋە ئۇلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدىغان بىر قاتار سىمۋوللۇق بەلگىلەر قېلىپلاشتۇرۇلغان بولۇپ، شۇ بويىچە ئەر كىشىلەر ئۇچۇن كۋادرات شەكلى، ئايال كىشىلەر ئۇچۇن چەمبەر شەكلى تاللاپ مۇقىملاشتۇرۇلغان. بۇنىڭدا يەنە بىر تۈز سىزىق قانداشلىق مۇناسىۋەتنى ئىپادىلەشكە، ئىككى پاراللېل سىزىقچە (تەڭلىك بەلگىسى) نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ. بوغۇن پەرقى بولسا پەرزەنتلەرنى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئاستىغا قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ.

تۆۋەندە نەسەبنامە ۋە شەجەرىدە كۆپ قوللىنىلىدىغان بىر قىسىم شەرتلىك بەلگىلەر ۋە ئۇلارنىڭ مەنىلىرىنى قىسقىچە ئىزاھلايمىز.

□ بۇ بەلگە جەمەت ئىچىدىكى ئەر شەخسلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

△ بۇ بەلگە جىنسى نامەلۇم بولغان شەخسلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

○ بۇ بەلگە جەمەت ئىچىدىكى ئايال شەخسلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

——— بۇ بەلگە بىر - بىرى بىلەن توي قىلغان ئەر - ئاياللارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

- - - - - - - بۇ بەلگە قىسقا مەزگىل نىكاھ مۇناسىۋىتىنى ئورنىتىپ، پەرزەنتلىك بولمايلا ئاجرىشىپ كەتكەن ئەر ۋە ئايالنىڭ ئەر - خوتۇنلۇق مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

| بۇ بەلگە ئاتا - ئانا بولغۇچىلار بىلەن پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

 بۇ بەلگە ئەر - خوتۇنلار بىلەن نىكاھسىز تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

¦ بۇ بەلگە بىر كىشى (ياكى بىر جۈپ ئەر - خوتۇن) بىلەن ئۇلار بېقىۋالغان پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

■ بۇ بەلگە پەرزەنتلىك بولماي ئۆلۈپ كەتكەن ئەر ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

● بۇ بەلگە پەرزەنتلىك بولماي ئۆلۈپ كەتكەن ئايال ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

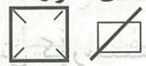 بۇ ئىككى بەلگە ئەۋلاد قالدۇرمايلا ئۆلۈپ كەتكەن ئەر ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛ ناۋادا ئۆلۈپ كەتكۈچىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەندىكى يېشى يېزىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنداقتا ئىككىنچى بەلگە ئىشلىتىلىپ، ئوتتۇرىسىغا يېشى يېزىلىدۇ؛

بۇ ئىككى بەلگە ئەۋلاد قالدۇرمايلا ئۆلۈپ كەتكەن ئايال ئەجدادنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. ناۋادا، ئۆلۈپ كەتكۈ-

چىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەندىكى يېشى يېزىلىشقا توغرا كەلسە، ئۇنداقتا ئىككىنچى بەلگە ئىشلىتىلىپ، ئوتتۇرىسىغا يېشى يېزىلىدۇ؛

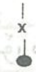
بۇ بەلگە قورساقتىن چۈشۈپ كەتكەن پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ.

بۇ بەلگە تۇغۇلۇپلا ئۆلۈپ كەتكەن پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

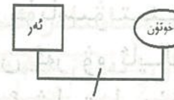

بۇنىڭدىكى ئەر بىلەن خوتۇننى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان سىزىقنى ئوتتۇرىدىن كېسىۋەتكەن سىزىقچە بۇ ئەر - خوتۇنلارنىڭ ئايرىلىپ تۇرغانلىقىنى ئىپادىلەشكە ئىشلىتىلىدۇ. سىزىقچىنىڭ يېنىغا ئۇلار ئايرىلىپ تۇرغان ۋاقىتنى سان بىلەن قىستۇرۇپ قويۇشقا بولىدۇ.

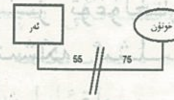

بۇ بەلگە ئاجرىشىپ كەتكەن ئەر - خوتۇنلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛ ئەر ۋە خوتۇن ئىككى كىشىنى تۇتاشتۇرىدىغان سىزىقنىڭ ئۈستىگە يېزىلغان سانلار ئۇلارنىڭ ئاجراشقان چاغدىكى يېشىنى بىلدۈرىدۇ.

بۇ بەلگە نىكاھسىز بىللە تۇرغان ئەر ۋە ئايالنىڭ مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇ بەلگە قوشكېزەك ئاكا - ئۇكىلارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇ بەلگە بىر جىنىستىن بولمىغان قوشكېزەك پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

بۇ بەلگە قوشكېزەك ئاچا - سىڭىللارنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ؛

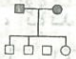
بۇ بەلگە ئۆز ئارا نىكاھلانغان ئەر - خوتۇنلار (ئىسخېمىدا بۇ ئەر ۋە خوتۇننىڭ ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەنلىكىدەك مەنە بىلدۈرۈلگەن) دىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر ۋە ئۇلارنىڭ تۇغۇلۇش تەرتىپىنى كۆرسىتىشكە ئىشلىتىلىدۇ. بۇنىڭدا ئاستىنقى

چەمبەر تۈنجى تۇغۇلغان قىز پەرزەنتكە، سول تەرەپتىكى ئۈچ كىۋادرات بولسا ئىككىنچى، ئۈچىنچى ۋە تۆتىنچى قېتىم تۇغۇلغان ئوغۇل پەرزەنتلەرگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئەلۋەتتە، يېزىقنىڭ يېزىلىش يۆنىلىشى سولدىن باشلىنىدىغان مىللەتلەردە يۆنىلىش يۇقىرىقىنىڭ تەتۈرىسىچە بولىدۇ.

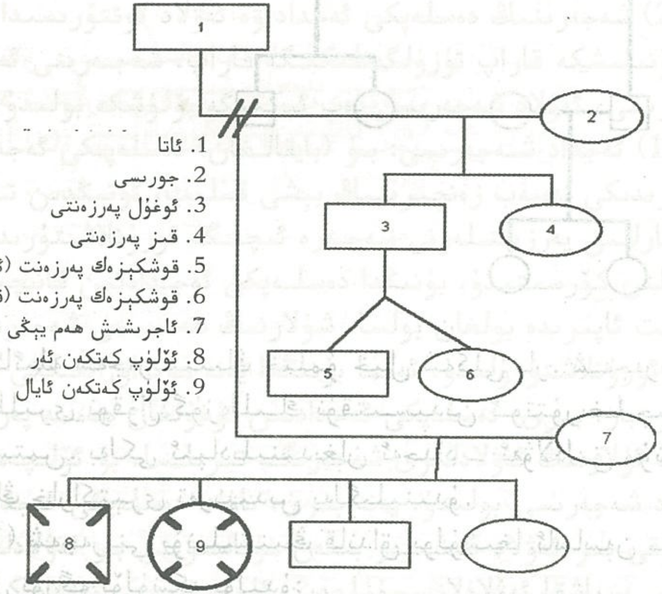

1. ئاتا
2. جورىسى
3. ئوغۇل پەرزەنتى
4. قىز پەرزەنتى
5. قوشكېزەك پەرزەنت (ئوغۇل)
6. قوشكېزەك پەرزەنت (قىز)
7. ئاجرىشىش ھەم يېڭى جورا
8. ئۆلۈپ كەتكەن ئەر
9. ئۆلۈپ كەتكەن ئايال

يۇقىرىقى ئىسخېمىدىن ئىگىلەنگەن چۈشەنچە ئاساسىدا، ئوقۇرمەنلەر تۆۋەندىكى ئىسخېمىنىڭ قۇرۇلمىسىدا ئىپادىلەنگەن مەزمۇننى قىياس قىلسا بولىدۇ. بۇنىڭدا كىۋادرات ياكى چەمبەرلەرنىڭ يېنىغا ياكى ئاستىغا يېزىلغان ۋاقىتلار شۇ شەخسلەر تۇغۇلغان يىلنى كۆرسىتىدۇ. يەنە ئىسخېمىدىكى مۇناسىپ جايلارغا نىكاھلانغان ۋاقىت، ۋاپات بولغان ۋاقىت (ئەلۋەتتە، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغىنىدەك، ۋاپات بولغاندىكى ياش سانى ياكى چەمبەر ئىچىگە يېزىلىدۇ) نى ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ.

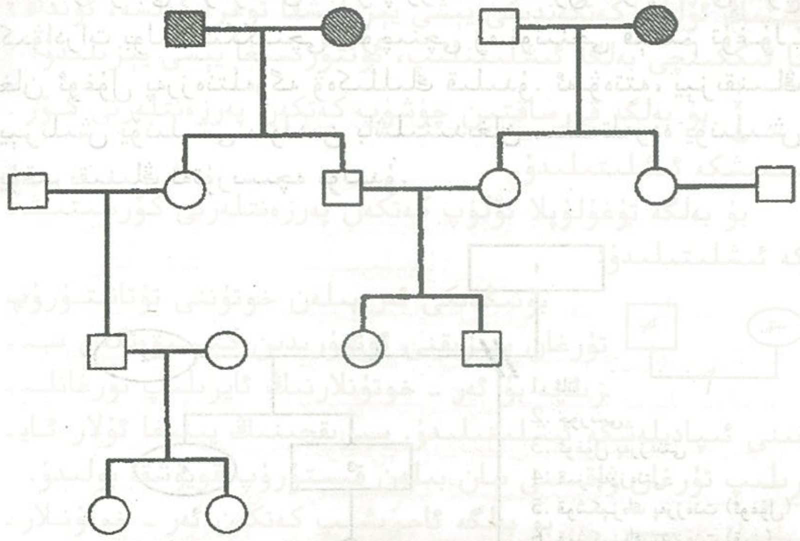

ئائىلە شەجەرىسىنىڭ خىلمۇ خىل شەكلى بار. شەجەرىنىڭ شەكىللىرى نوقۇل گۈزەللىك نۇقتىسىدىن ئوتتۇرىغا چىققان بولماستىن، بەلكى ئىپادىلىنىدىغان ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋەتنىڭ خاراكتېرى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ.

1) شەجەرىنى يۆنىلىشىنىڭ قانداق بولۇشىغا ئاساسەن مۇنداق ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ:

(1) توغرا (گورىزونتال) يۆنىلىشلىك شەجەرە: بۇنداق شەجەرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئەجداد ـ ئەۋلادلىق تەرتىپى ئوڭدىن ـ سولغا توغرا يۆنىلىشتە تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ (دىققەت: يېزىقنىڭ يېزىلىش يۆنىلىشى سولدىن ـ ئوڭغا بولىدىغان مىللەتلەردە يۆنىلىش يۇقىرىقىنىڭ ئەكسىچە بولىدۇ، بۇمۇ ئەمەلىيەتتە توغرا يۆنىلىشلىك شەجەرە ئىسخېمىسىغا تەۋە بولىدۇ). بۇنداق شەجەرىدە ھەر بىر شەخسنىڭ ئىسمىنىڭ ئارقىسىغا شۇ شەخسلەرنىڭ ھايات خاتىرىسى (تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى)، لەقىمى، تەخەللۇسى، ئۇنۋانى، جورىسىنىڭ نامى، قەبرى-

گاھى قاتارلىقلار قىستۇرۇلسىمۇ بولىدۇ.

(2) تىك (ۋېرتىكال) يۆنىلىشلىك شەجەرە: بۇنداق شەجەرىنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا ئەجداد ـ ئەۋلادلىق تەرتىپى تىك يۆنىلىشتە بولىدۇ، يەنى ئەجدادنىڭ ئاستىغا ئەۋلادلار تىزىلىدۇ. شۇنداقلا، ئوخشاشلا ئوڭدىن ـ سولغا تىزىلىدۇ. بۇنىڭدا ئاساسلىقى جەمەت مۇناسىۋىتىنى كۆرسىتىپ بېرىش تەكىتلىنىدۇ.

2) شەجەرىنىڭ دەسلەپكى ئەجداد ۋە ئەۋلاد ئوتتۇرىسىدا قايسى يۆنىلىشكە قاراپ تۈزۈلگەنلىكىگە قاراپ، شەجەرىنى ئەجداد شەجەرىسى، ئەۋلاد شەجەرىسى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) ئەجداد شەجەرىسى: بۇ (بايقالغان) دەسلەپكى ئەجدادنى شەجەرىدىكى نەسەب زەنجىرىنىڭ بېشى قىلىپ، ئۇنىڭدىن تۆرەلگەن بارلىق پەرزەنتلەرنى شەجەرە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرىدىغان شەكىلنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا دەسلەپكى ئەجدادتىن قانچىلىك پەرزەنت ئاپىرىدە بولغان بولسا، شۇلارنىڭ ھەممىسى شەجەرە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ئەمما بۇنىڭدا يەنە مۇنداق ئىككى خىل ئەھۋال بار: بىرى، دەسلەپكى ئەجدادتىن تۇغۇلغان ھەممە پەرزەنتلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى شەجەرىگە تىزىلسا، بۇ ئۆلچەملىك ئەجداد شەجەرىسى بولىدۇ. يەنە بىرى، ناۋادا دەسلەپكى ئەجدادنىڭ ئاخىرقى بىر ئەۋلاد كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئەۋلادلىرىلا تىزىلىپ، باشقا ئەۋلادلار، جۈملىدىن ئاخىرقى بىر ئەۋلاد كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋىتى بولمىغان باشقا كىشىلەر، يەنى تاغا ۋە ھاممىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرى شەجەرىگە تىزىلمىسا، ئۇنداقتا بۇنداق شەجەرە بىۋاسىتە ئەجداد شەجەرىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(2) ئەۋلاد شەجەرىسى: بۇ مەلۇم بىر كىشىنىڭ ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرى(يەنى ئاتىسى، ئانىسى، ئاتىسىنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى، ئانىسىنىڭ ئاتىسى ۋە ئانىسى...) تىزىپ كۆرسىتىلگەن شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ.

(3) ئەجداد ـ ئەۋلاد شەجەرىسى: بۇ جەمەتتىكى مەلۇم بىر بوغۇندىكى ئەجداد (جۈملىدىن بىر جۈپ ئەر ـ خوتۇن) نى نۇقتا

قىلىپ تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بارلىق ئەجدادلىرى كۆرسىتىلىدىغان شەجەرە بىلەن ئۇلارنىڭ بارلىق ئەۋلادلىرى كۆرسىتىلىدىغان شەجەرىنى بىرلەشتۈرۈپ تۈزۈلىدىغان شەجەرە ئىسخېمىسىنى كۆرسىتىدۇ.

3) شەجەرىدە مەلۇم بىر كىشىنىڭ يالغۇز ئاتا تەرەپ ئەجدادلىرىلا تىزىپ كۆرسىتىلىشى ياكى ئاتا بىلەن ئانا ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ تىزىپ كۆرسىتىلىشىگە ئاساسەن، شەجەرىنى تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى ۋە قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى: تاق يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى يەنە ئۆز ئىچىدىن ئاتا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسى ۋە ئانا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسى دەپ پەرقلىنىدۇ. ئەنئەنىۋى شەجەرىلەرنىڭ مۇتلەق كۆپىنچىسى ئاتىلىق ئۇرۇقچىلىق تۈزۈمىدىكى دەۋرلەردە تۈزۈلگەن بولغاچقا، ئۇلاردا بىر جەمەتتىكى ئەر ئەجدادلارلا تىزىپ كۆرسىتىلگەن. بۇلار ئاتا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. ئانا تەرەپ ئەجداد شەجەرىسىدە بىر جەمەتنىڭ ئانا تەرەپ ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ. ئەمما بۇنداق شەجەرىدە جەمەتنىڭ ئانا تەرەپ ئەجدادلىرى ئىچىدىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلار تىزىپ كۆرسىتىلەمدۇ ـ يوق، دېگەن مەسىلىمۇ مەۋجۇت. ئەلۋەتتە بۇ شەجەرە تۈزگۈچىلەرنىڭ ئىختىيارىدىكى ئىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(2) قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى: قوش يۆنىلىشلىك ئەجداد شەجەرىسى بىر كىشىنىڭ ئاتا تەرەپتىكى بارلىق ئەجدادلىرى ۋە ئانا تەرەپتىكى بارلىق ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان شەجەرە ئىسخېمىسىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭدا ئاتا تەرەپتىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلارنى ۋە ئانا تەرەپتىكى ئايال جىنسلىق ئەجدادلارنى شەجەرىدە كۆرسىتىش يەنە ئىككى خىل ئىش بولۇپ سانىلىدۇ.

كىشىلەر ئۆز جەمەتلىرىنىڭ تارىخىدا بايقالغان ئەجدادلارنىڭ

ھەممىسىنى ياكى ئەر ئەجدادلارنىلا شەجەرىگە كىرگۈزۈشنى زۆرۈرىيەت ۋە مۇمكىنىيەتكە قاراپ تاللىۋالىدۇ.

4) ئەجداد شەجەرىسىنى تىزىلىدىغان ئەجدادلارنىڭ سانى ۋە شەخسلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە ئاساسەن بىۋاسىتە ئەجداد شەجەرىسى ۋە مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى دېگەن ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

(1) بىۋاسىتە ئەجداد شەجەرىسى: بۇ بىر كىشىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرىنىلا كۆرسىتىپ بېرىدىغان شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى ئۆز ئىچىدىن يەنە (A) ئاتا تەرەپتىكى بارلىق بوۋىلار (ئەر ئەجدادلار) نىلا تىزىپ كۆرسىتىدىغان شەجەرە؛ (B) ئاتا تەرەپتىكى بارلىق بوۋىلار (ئەر ئەجدادلار) بىلەن مومىلار (ئايال ئەجدادلار) بىللە تىزىلىدىغان شەجەرە؛ (C) ئانا تەرەپتىكى بارلىق بوۋىلار (ئەر ئەجدادلار) نىلا تىزىپ كۆرسىتىدىغان شەجەرە؛ (D) ئانا تەرەپتىكى بارلىق بوۋىلار (ئەر ئەجدادلار) ۋە مومىلار (ئايال ئەجدادلار) بىللە تىزىلىدىغان شەجەرە؛ (E) ئاتا ۋە ئانا ئىككى تەرەپتىكى بارلىق بوۋىلار (ئەر ئەجدادلار) ۋە مومىلار (ئايال ئەجدادلار) تىزىلىدىغان شەجەرە دەپ بەش تۈرگە ئايرىش مۇمكىن.

(2) مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى: مۇرەككەپ ئەجداد شەجەرىسى بىر كىشىنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادلىرى بولغان بوۋىلار ۋە مومىلاردىن سىرت، يەنە ئۇلارنىڭ قېرىنداش ۋە ھەمشىرىلىرى (يەنى ئەجداد تاغىلار ۋە ئەجداد ھاممىلار ھەم ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى) تىزىپ كۆرسىتىلىدىغان شەجەرىنى كۆرسىتىدۇ. ئەمما بۇ خىل شەجەرە ئاز ئىشلىتىلىدۇ.

5) شەجەرىنىڭ كۆرۈنۈش شەكلىگە ئاساسەن ئۇنى يەنە قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى)، ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى)، دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەجداد ھەم ئەۋلاد شەجەرىسى)، مۇنار (ياكى ئەپكەش) شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەۋلاد شەجەرىسى) ۋە يېرىم چەمبەر شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى (ئەجداد ـ ئەۋلاد

شەجەرىسى) دەپ بەش تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

6) شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ بېزىلىشىگە ئاساسەن، ئۇنى سىدام شەجەرە ۋە بېزەكلىك (گۈللۈك ياكى نەقىشلىك) شەجەرە دەپ ئايرىش مۇمكىن.

7) شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ رەڭلىك ۋە رەڭسىزلىكىگە ئاساسەن، ئۇنى رەڭسىز (ئاق - قارا) شەجەرە، رەڭلىك شەجەرە دەپ بۆلۈش مۇمكىن.

8) شەجەرە ئىسخېمىسىغا سۈرەتلەرنىڭ (جۈملىدىن ئادەم سۈرەتلىرىنىڭ) قىستۇرۇلۇش - قىستۇرۇلماسلىقىغا ئاساسەن، ئۇنى سۈرەتسىز شەجەرە ۋە سۈرەتلىك شەجەرە دەپ ئايرىشقا بولىدۇ.

9) شەجەرىدە شەخسلەرنىڭ ئىسمىلا يېزىلىشى ياكى باشقا بەزى تەپسىلاتلارنىڭمۇ يېزىلىش - يېزىلماسلىقىغا ئاساسەن، ئۇنى يەنە شەخسلەرنىڭ ئىسمى (ۋە ئاتىسىنىڭ ئىسمى) لا يېزىلىدىغان شەجەرە ھەم شەخسلەرنىڭ ئىسمى بىلەن بىللە يەنە تۇغۇلغان ۋاقتى ۋە تۇغۇلغان ئورنى، ۋاپات بولغان ۋاقتى ۋە ئورنى ھەم شۇنىڭغا ئوخشاش بەزى مەلۇماتلارمۇ يېزىلىدىغان شەجەرە دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ.

2. شەجەرە ئىسخېمىسىدىن ئۈرنەكلەر

بىر جەمەتنىڭ مۇكەممەل شەجەرىسىنى سىزىپ چىقىشتا، ئۇنى بىراقلا سىزىپ پۈتتۈرگىلى بولۇش ناتايىن. بۇنىڭ ئۈچۈن، ئىشنى ئاددىي دىياگراممىلارنى سىزىشتىن باشلاپ، تەدرىجىي مۇرەككەپلەشتۈرۈش ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈش كېرەك. شەجەرە سىزىشتىن ئىلگىرى، ئالدى بىلەن شەجەرىدە ئىشلىتىلىدىغان كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ئەجداد - ئەۋلادلىق رېتى بويىچە ئۈچ بوغۇنلۇق ئەجداد شەجەرىسىگە تولدۇرۇش لازىم. ئەمما، ئېنىقلانغان ئەجدادلار كۆپ بولسا، ئۇنداقتا ھەر بىر ئۈچ ئەۋلاد كىشى

(يەنى بىر چوڭ ئائىلە) لەرنى بىر گۇرۇپپا قىلىپ شەجەرە تۈزۈۋېلىپ، ئاندىن مۇشۇنداق تارماق ئائىلىلەرنىڭ شەجەرىسىنى بىرلەشتۈرسە بولىدۇ.

ھازىرقى دەۋردە كومپيۇتېر تېخنىكىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، غەربتە مەخسۇس شەجەرە سىزىدىغان يۇمشاق دېتاللار بارلىققا كەلگەن. شەجەرە يۇمشاق دېتالى نەسەب ماتېرىياللىرىنى خاتىرىلەيدىغان، تۈرگە ئايرىپ ئاپتوماتىك ھالدا شەجەرە ئىسخېمىسى تۈزىدىغان يۇمشاق دېتالدۇر. نەسەبنامە يۇمشاق دېتاللىرى شەخسلەرنىڭ تۇغۇلغان، توي قىلغان، ۋاپات بولغان ... ۋاقىتلىرى، ئۇلارنىڭ جورىلىرى ۋە پەرزەنتلىرى ھەمدە نەچچە بوغۇن كىشىلەرنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى يىغىپ، ئۇلارنى پايدىلانغىلى ھەم كۆرگىلى بولىدىغان يازما ۋە رەسىملىك ھۆججەت شەكلىگە كەلتۈرىدۇ. ھازىر دۇنيادا كۆپ ئىشلىتىلىۋاتقان داڭلىق شەجەرە يۇمشاق دېتاللىرىدىن The Master ،GenoPro ،Family Tree Legacy ،RootsMagic ،Family History Genbox ،Geneotree ،Genealogist SmartDraw ،Family Tree Maker قاتارلىقلار بار. نۆۋەتتە، شەجەرە ئىسخېمىلىرىنى سىزىدىغان ئۇيغۇر تىل - يېزىقىدىكى كومپيۇتېر دېتاللىرى يوق بولۇپ، بۇنداق يۇمشاق دېتاللارنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ شەجەرىچىلىك ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئەھمىيىتى چوڭ خىزمەت بولۇپ قالغۇسى.

تۆۋەندە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان بىرقانچە شەجەرە ئىسخېمىسىنى تونۇشتۇرىمىز.

1) دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەڭ دەسلەپتە قوللىنىلغان ۋە ئەسلىي مەنىسى بويىچە قوللىنىلىپ كېلىنىۋاتقان ئىسخېما بولۇپ، ئۇ ئەۋلاد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. چۈنكى ئۇنىڭدا بىر ئەجدادتىن تۆرەلگەن بارلىق ئەۋلادلار تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ.

ئەڭ بۇرۇنقى ئەجدادتىن ئەۋلادلارنىڭ شاخلىنىپ چىقىشىنى بىر ئۇرۇق ياكى يىلتىزدىن بىر تۈپ دەرەخنىڭ شاخچىلاپ، زورىيىپ بېرىشىغا ئوخشىتىشقا بولىدۇ. شۇڭا، ئائىلە شەجەرىسى تۇرغۇزۇشتا دەرەخ شەكلىنى تەتبىق قىلىشقا بولىدۇ. دەرەخ شەكىللىك ئائىلە شەجەرىسىنىڭ ئىسخېمىسى تۆۋەندىكىچە:

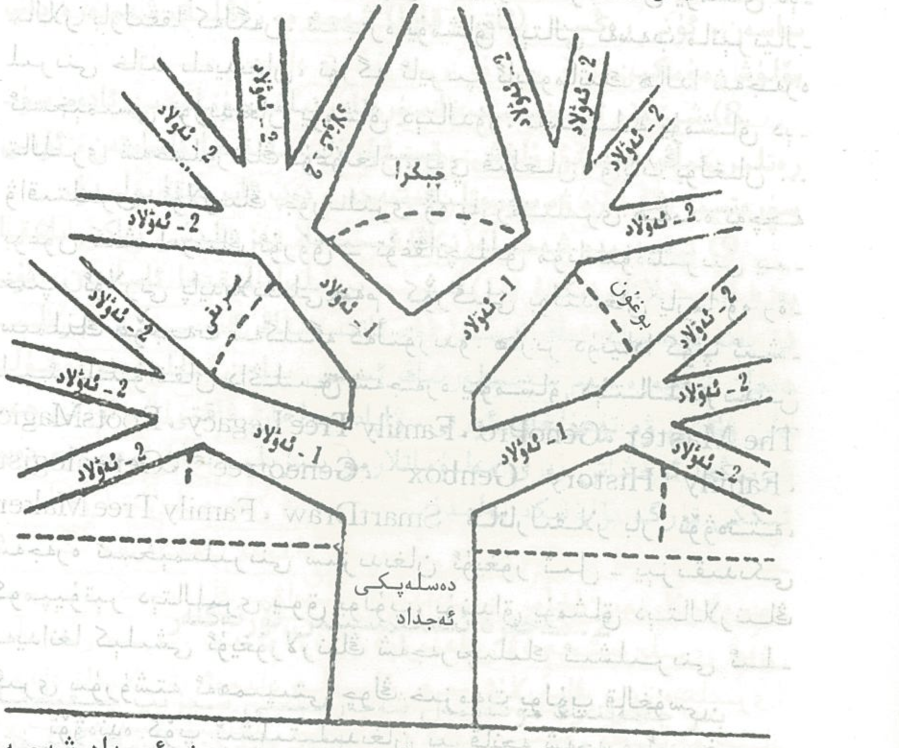

دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى يەنە ئەجداد شەجەرىسى تەرزىدە تۈزۈشمۇ مۇمكىن. بۇنىڭدا نۆۋەتتىكى پەرزەنت دەرەخنىڭ يىلتىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شاخ ۋە يوپۇرماقلار ئارقىلىق ئۇنىڭ ئاتا ۋە ئانا تەرەپتىكى بىۋاسىتە ئەجدادلىرى تىزىپ كۆرسىتىلىدۇ. بىر كىشىنىڭ ئەجدادلىرى 2، 4، 8، 61 ... تەرتىپىدە كۆپىيىپ بارىدىغانلىقى ئۈچۈن، شاخ ۋە يوپۇرماقلار سىممېترىك ھالەتتە شەجەرىگە ئورۇنلىشىدۇ. خۇددى تۆۋەندىكىدەك:

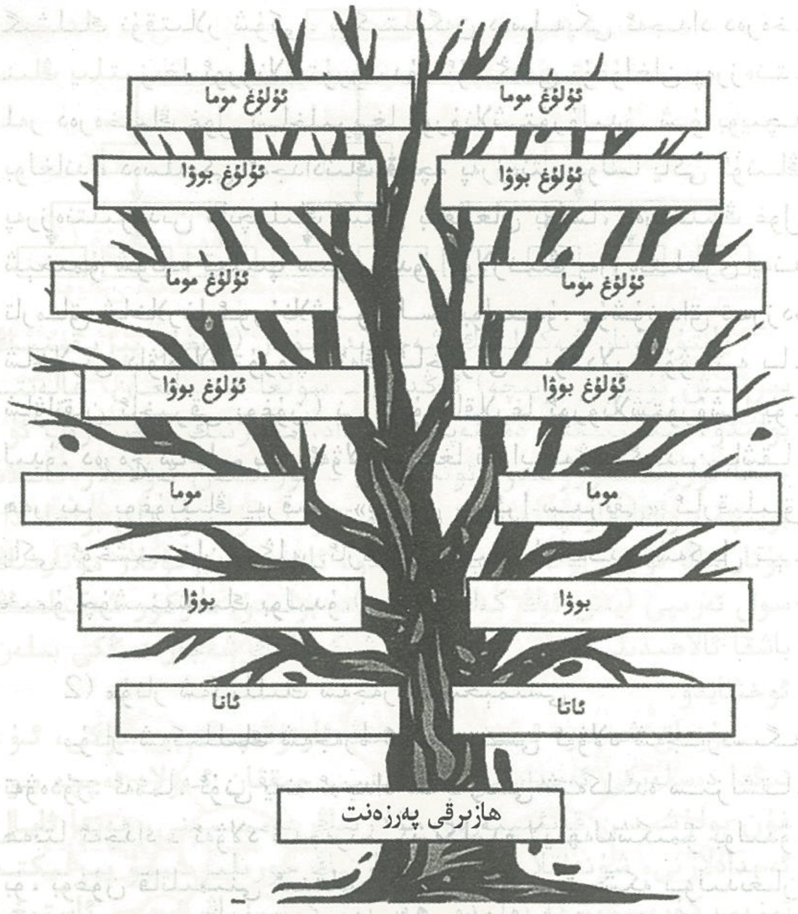

دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى چىرايلىق ھەم ئوبرازلىق بولۇپ، ئۇ ئوبدان لايىھەلەنسە، بىر جەمەت ئىچىدىكى (شەجەرە تۈزگۈچى شەجەرىگە كىرگۈزۈشنى ئويلىغان) نۇرغۇن ئەزالارنى ئۇنىڭغا كىرگۈزگىلى بولىدۇ. ئەمما، شەجەرىدە تىزىلىدىغان ئەۋلادلار بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، دەرەخنىڭ شاخ ۋە يوپۇرماقلىرىنى بەك كۆپەيتىشكە توغرا كېلىدۇ ـ دە، دەرەخ كېلەڭسىز بولۇپ قالىدۇ، لايىھەلەشمۇ قىيىن بولۇپ قالىدۇ. دەرەخ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى سىزىشتا دىققەت قىلىشقا تې-

گىشلىك نۇقتىلار شۇكى، بېكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد دەرەخنىڭ يىلتىزىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان پەرزەنتلەر دەرەخنىڭ غول شاخلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇ بويىچە بولغاندا، دەسلەپكى ئەجدادنىڭ قانچە پەرزەنتى بولسا ياكى ئۇنىڭ پەرزەنتلىرىدىن قانچىلىك كىشى بايقالغان بولسا، دەرەخنىڭ غول شېخىمۇ شۇنچە قىلىپ سىزىلىدۇ. ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى يەنە تارماق شاخلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلسا بولىدۇ. مۇشۇنداق تەرزدە شاخلارنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئەڭ ئاخىرقى ئەۋلادلار (نۆۋەتتە ياشاۋاتقان ئاخىرقى بوغۇن) نى يوپۇرماقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇشقا بولىدۇ. دەرەخ شاخلىرىنى ئەۋلاد سانىغا قاراپ تەڭشىگەندىن باشقا، ھەر بىر بوغۇننىڭ پەرقىنى «بوغۇن چېگرا سىزىقى» ئارقىلىق ياكى ئوخشىمىغان رەڭلەر ئارقىلىق ئىپادىلىگەندە، شەكىل تېخىمۇ چۈشىنىشلىك بولىدۇ.

2) مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەۋلاد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. ئەمما، ئۇنى يەنە ئەجداد شەجەرىسى شەكلىدە سىزىشقا، ھەتتا ئەجداد - ئەۋلاد شەجەرىسى شەكلىدە لايىھەلەشكىمۇ بولىدۇ. بۇ، بوغۇن قاتلىمىنى ئىنتايىن ئېنىق كۆرسىتىشكە بولىدىغان ئىسخېما بولۇپ، ئۇنى تىك مۇنار شەكىللىك شەجەرە ۋە يانتۇ مۇنار شەكىللىك شەجەرە دەپ ئىككى خىلغا ئايرىش مۇمكىن.

تىك مۇنار شەكىللىك شەجەرىدە مۇنارنىڭ ئەڭ ئۈستى شەجەرە تۇرغۇزغۇچىغا مەلۇم بولغان تۇنجى ئەجدادتىن باشلىنىپ، ئۇنىڭدىن كۆپەيگەن ئەۋلادلار مۇنارنىڭ ئاستىغا رەت تەرتىپى بويىچە تىزىلىدۇ. مۇشۇ رەۋىشتە مۇنار ئۈستىدىن ئاستىغا تەدرىجى كېڭىيىپ بارىدۇ. تىك مۇنار شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى تۆۋەندىكىچە:

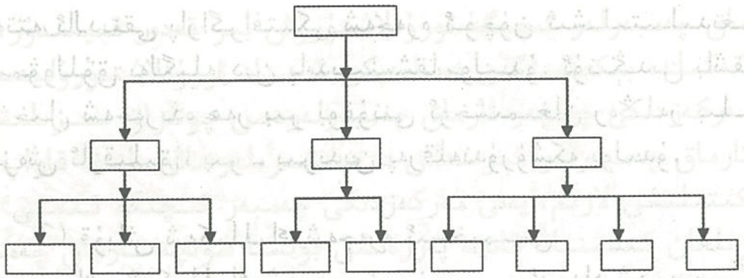

يانتۇ مۇنار شەكىللىك شەجەرىدە مۇنار (ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ يېزىلىش ئۇسۇلى بويىچە) ئوڭدىن - سولغا قىيسايغان ھالەتتە بولىدۇ، بېكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد، مۇنارنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۇچىغا ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، ئۇنىڭدىن - تۆرەلگەن ئەۋلادلار قاتلام بويىچە سولغا قاراپ تەرتىپ بويىچە تىزىلىدۇ. شۇنداق بولغاندا، مۇنارنىڭ ئۇچى ئوڭ تەرەپتە بولىدۇ، ئاخىرقى بوغۇنلار مۇنارنىڭ سول تەرىپى (يەنى ئەڭ كەڭ تەرىپى)دە بولىدۇ. مەزكۇر شەكىلنىڭ باشقا ئالاھىدىلىكلىرى تىك مۇنار شەكىللىك شەجەرىنىڭكى بىلەن ئوخشايدۇ.

بۇنداق شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ ئارتۇقچىلىقى شۇكى، ئۇنىڭدا دەسلەپكى ئەجدادتىن شاخلىنىپ چىققان ئەۋلاد نەچچە بوغۇن بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى، ھەتتا ئايال ئەجدادلارنى، شۇنداقلا ئەر ئەجدادلارنىڭ جورىلىرىنىمۇ بىرلىكتە تىزىپ كۆرسىتىشكە بولىدۇ. ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسمى ئاستىغا رەسىمىنى، تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى... قاتارلىقلارنىمۇ قىستۇرۇشقا بولىدۇ. بۇ ئىسخېمىنى سىزغاندا ھەر بىر بوغۇن ئوتتۇرىسىدىكى شەكىل پەرقىنى گەۋدىلەندۈرۈش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسمىنى كاتەكچە ئىچىگە ئېلىش، ھەر بىر كاتەكچە ئارىلىقىنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىغا دىققەت قىلىش كېرەك. يەنە بىر نۇقتا شۇكى، كاتەكچىلەردىكى ئەر جىنسلىق ۋە ئايال جىنسلىق كىشىلەرنىڭ ئىسىملىرىنى ھەم ئۇلارنىڭ بەزى ئەھۋاللىرىنى سىمۋوللۇق تەرزدە ئىپادىلەشكىمۇ بولىدۇ. بۇ جە-

ھەتتە ئالدىنقى پاراگرافتىكى شەجەرە ئۇچۇن ئىشلىتىلىدىغان سىمۋوللۇق بەلگىلەردىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ خىل شەجەرىدە ھەر بىر بوغۇننى ئوخشىمىغان رەڭلەر بىلەن بېزەش ئارقىلىق، بىر - بىرىدىن پەرقلەندۈرۈشكە بولىدۇ.

3) قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. بۇنداق ئىسخېمىدا قۇياش (چوڭ چەمبەر)قا تۇنجى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. شۇ ئەجدادتىن ئايرىلىپ چىققان نۇر مەنىسىدىكى تارماق چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ.

قۇياش شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى تۆۋەندىكىچە:

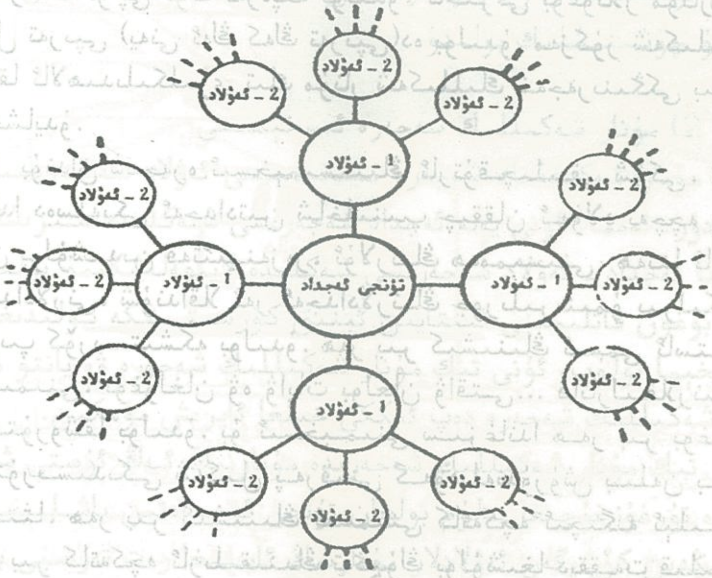

بۇنداق شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ شەكلى چىرايلىق بولسىمۇ، ئەمما نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئىسمىنى بوغۇن تەرتىپى بويىچە تار-

ماق چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇش بىر قەدەر قىيىندۇر. بۇ شەكىلدە بېكىتىلگەن دەسلەپكى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلىدىغان مەركەزدىكى چەمبەر تارماق چەمبەرلەردىن چوڭراق سىزىلىشى، تارماق چەمبەرلەر قېرىنداش - ھەمشىرىلەرنىڭ سانىغا قاراپ بېكىتىلىشى لازىم، يەنى مەركەزدىكى چەمبەر ئىچىگە ئىسمى يېزىلغان كىشىنىڭ قانچە پەرزەنتى بولسا شۇنچە تارماق چەمبەر سىزىش كېرەك.

4) ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ئەۋلاد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. بۇ سىزىش بىر قەدەر مۇشكۇل ئىسخېما بولسىمۇ، ئەمما ياخشى لايىھەلەنسە، كۆرۈنۈشى چىرايلىق ۋە سىغىمچانلىقى يۇقىرى شەجەرە ئىسخېمىسى بولۇپ پۈتىدۇ. بۇنىڭدا ھىلال ئايغا شەجەرە تۈرغۈزغۇچىغا مەلۇم بولغان تۇنجى ئەجداد ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ئۇنىڭدىن كۆپەيگەن ئەۋلادلار بوغۇن تەرتىپى بويىچە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئاي شولىسى شەكلىدىكى چەمبەرلەر ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. ھىلال ئاي شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنىڭ شەكلى تۆۋەندىكىچە:

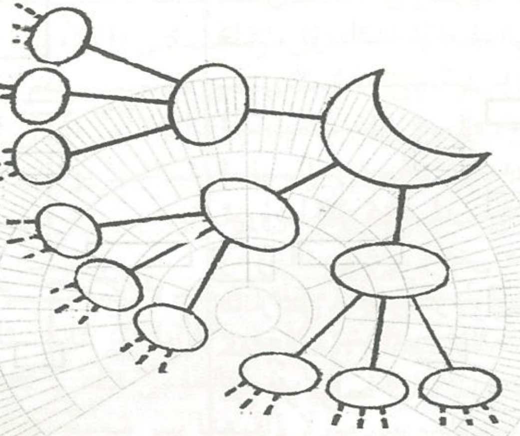

5) يەلپۈگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى

يېرىم چەمبەرنى دەل ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلۈپ، ئوڭ تە- رەپكە ئاتا جەمەت ئەجدادلارنى، سول تەرەپكە ئانا جەمەت ئەجدادلار- نى بوغۇن قاتلىمى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇپ سىزىش ئارقىلىق، يەل- پۈگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسى ھاسىل قىلغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدا ھەربىر بوغۇن ئېلگىرى سۈرۈلگەنسېرى ئاتا ۋە ئانا تەرەپ ئەجدادلار ئوخشاشلا ئايرىم-ئايرىم يېزىلىدۇ. يەلپۈگۈچ شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىمۇ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر. تۆۋەندىكىسى يەلپۈگۈچ شەكىللىك شەجەرىنىڭ بىر قانچە شەكلىدۇر:

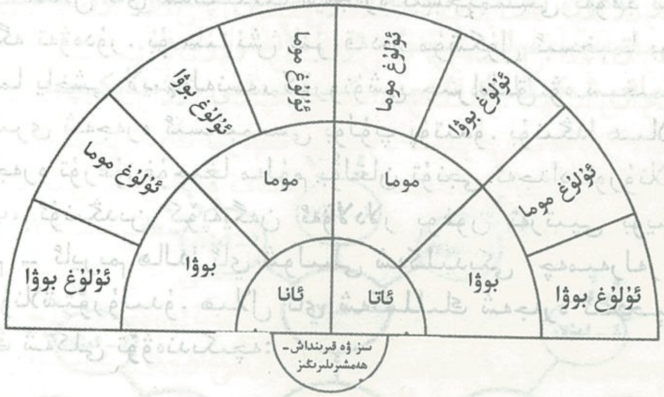

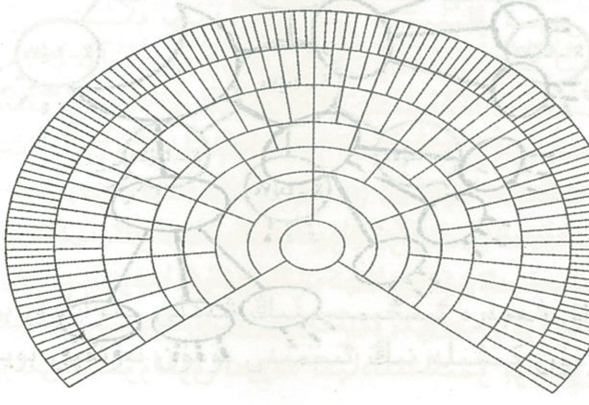

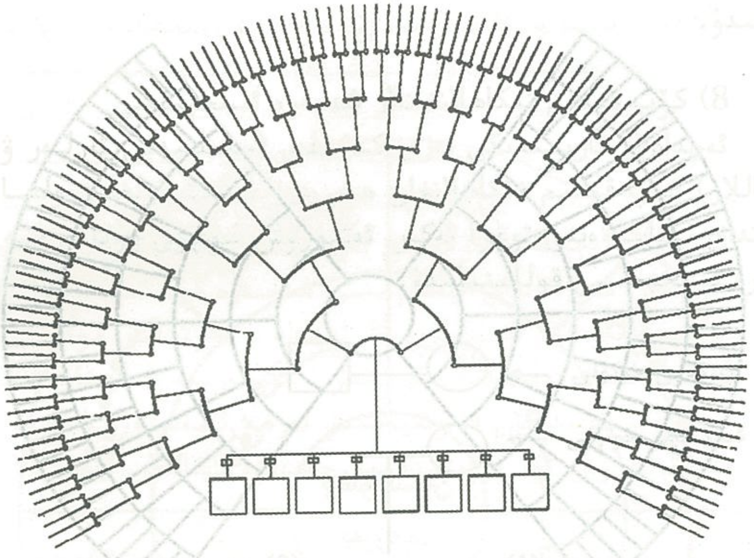

6) قوش تەرەپلىك ئەجداد شەجەرىسى

بۇ بىر چەمبەر ياكى كاتەكچە ئىچىگە نۆۋەتتىكى (ياكى ئەڭ ئاخىرقى) بوغۇنغا تەۋە ئەۋلادنى يېزىپ، ئىككى تەرەپتىكى كاتەك- چە ياكى چەمبەر يايلىرى ئىچىگە ئەجدادلارنى تەرتىپ بويىچە تىز- زىدىغان شەجەرە ئىسخېمىسى بولۇپ، بۇمۇ ئەجداد شەجەرىسىگە تەۋەدۇر.

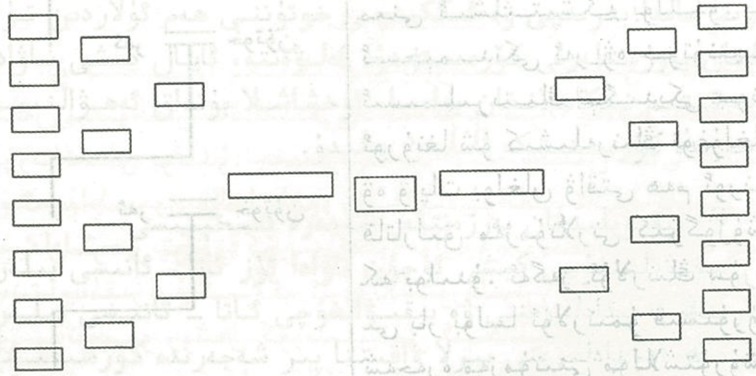

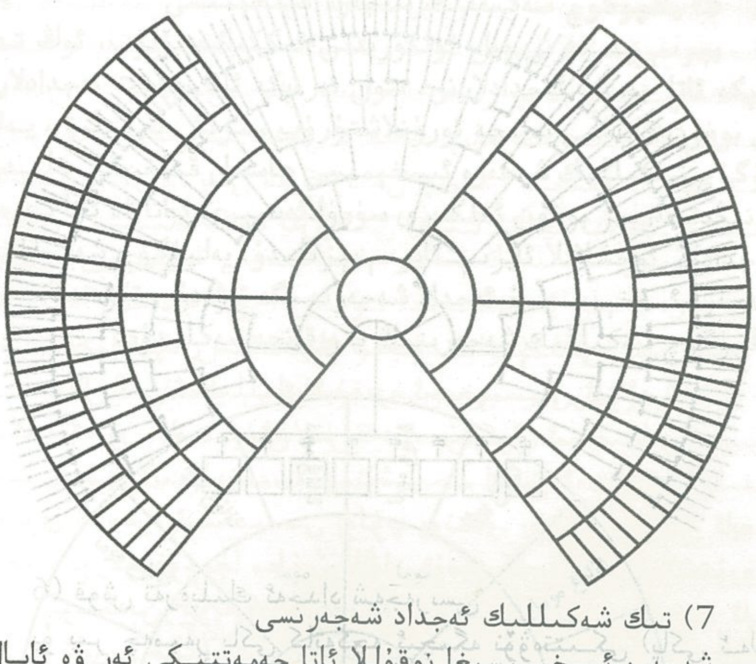

7) تىك شەكىللىك ئەجداد شەجەرىسى

شەجەرە ئىسخېمىسىغا نوقۇللا ئاتا جەمەتتىكى ئەر ۋە ئايال ئەجدادلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئۇلار-نىڭ باشقا قىسقىچە تەپسىلاتلىرى بىلەن بىللە كىرگۈزمەكچى بول-غاندا، ئۇنداقتا تۆۋەندىكى ئىسخې-مىنى ئىشلىتىشكە بولىدۇ. بۇ ئىسخېمىدىكى ئەر ۋە خوتۇننىڭ ئىسىملىرىنىڭ تېگىدىكى بوش ئورۇنغا شۇ كىشىلەرنىڭ تۇغۇلغان ۋە ۋاپات بولغان ۋاقتى ھەم ئورنى قاتارلىق مەزمۇنلارنى كىرگۈزۈش-كە بولىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ سۈرە-تى بار بولسا ئۇلارنىمۇ قىستۇرۇپ شەجەرە مەزمۇننى موللاشتۇرۇشقا

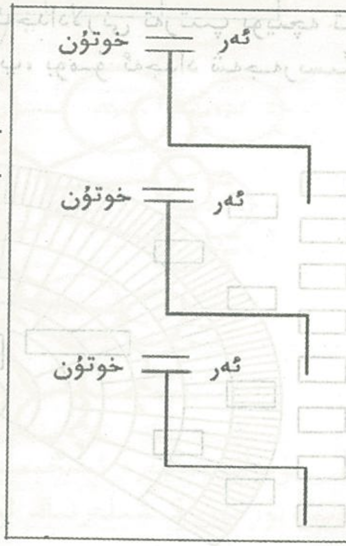

بولىدۇ.

8) كۆپ قېتىم نىكاھلانغانلار شەجەرە ئىسخېمىسى

ئەجدادلار ئارىسىدىكى بەزى كىشىلەر (جۈملىدىن ئەرلەر ۋە ئاياللار) كۆپ قېتىم نىكاھلانغان ھەم پەرزەنتلىك بولغان بولسا، مۇنداق مۇناسىۋەتنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈش ئۈچۈن مۇنداق شە-جەرە ئىسخېمىسى قوللىنىلىدۇ.

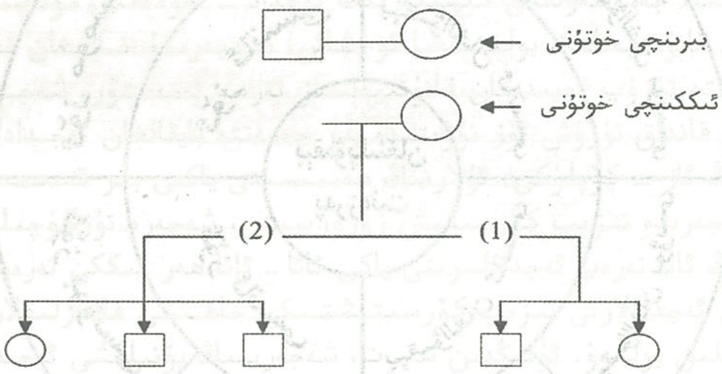

يۇقىرىدىكى ئىسخېمىدا بېرىلگەن ئۈستىدىكى ئىككى چەمبەر بىر ئەر ئىلگىرى-كېيىن نىكاھىغا ئالغان ئىككى ئايالنى كۆرسىتىدۇ. ئاستىنقى ئىككى بۆلەكتىكى (1) ۋە (2) لەر ئايرىم-ئايرىم ھالدا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى خوتۇننى ھەم ئۇلاردىن تۇ-غۇلغان پەرزەنتلەرنى كۆرسىتىدۇ. ئەلۋەتتە، ئايال كىشى ناۋادا كۆپ قېتىم نىكاھلانغان بولسا، ئوخشاشلا بۇنداق ئەھۋالنىمۇ شەجەرىدە كۆرسىتىشكە تامامەن بولىدۇ.

9) بېقىۋېلىنغان پەرزەنتلەر شەجەرە ئىسخېمىسى

بېقىۋېلىنغۇچى كىشى ئۈچۈن ناۋادا ئۆز ئاتا-ئانىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى ۋە بېقىۋالغۇچى ئاتا-ئانىسى بىلەن ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنى بىرلا ۋاقىتتا بىر شەجەرىدە كۆرسىتىش-

كە توغرا كەلگەندە، ئۇنداقتا تۆۋەندىكىدەك چەمبەر شەكىللىك شەجەرە ئىسخېمىسىنى قوللىنىش مۇۋاپىقتۇر.

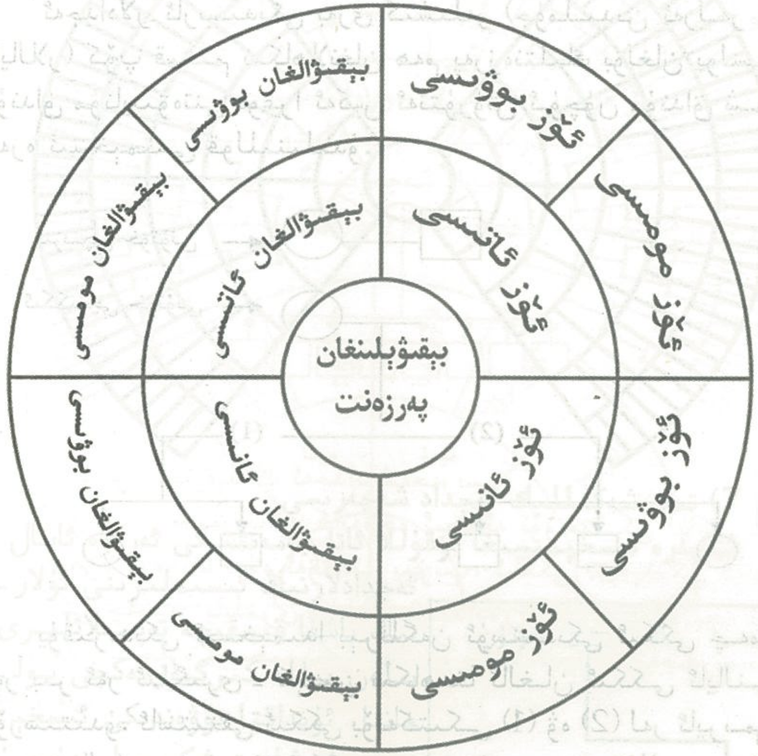

بۇ ئىسخېمىدا بېقۋېلىنغان پەرزەنتنىڭ ئەسلىي ئائىلىسى بىلەن بېقۋالغان ئائىلىدىكى ئەجدادلارنى بىرلا چەمبەر شەكلىدە كۆرسەتكىلى بولىدۇ. چەمبەرنىڭ يېرىمىدا ئەسلىي ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئەجدادلىرى، قالغان يېرىمىدا بېقىۋالغان ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئەجدادلىرىنى تولۇق كۆرسەتكىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە پەرزەنت چەمبەر مەركىزىگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئارقىلىق، ئۇنىڭ ئورنى تېخىمۇ روشەن كۆرسىتىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولىدۇ. يۇقىرىقى چەمبەرنى ئېنىقلانغان ئەجدادلارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكىگە

قاراپ كېڭەيتىشكە تامامەن بولىدۇ.

يۇقىرىدا خەلقئارادا كۆپ ئىشلىتىلىدىغان شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن بىر قانچىنى تونۇشتۇردۇق. ئەلۋەتتە، شەجەرىگە مۇتلەق بىر خىل شەكىلنى بەلگىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. پىرىنسىپ جەھەتتىن قارىغاندا، بىر جەمەتتىكى بارلىق (ياكى بىر قىسىم) كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق تەرتىپىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرەلەيدىغان ھەر قانداق ئىسخېمىنى شەجەرە دېيىشكە بولىدۇ. ئەمما، جەمەتلەردىكى كىشىلەرنىڭ ئەجداد ـ ئەۋلادلىق مۇناسىۋىتى قانۇنىيەتلىك بولغىنىغا ئوخشاش، شەجەرىمۇ خالىغان تەرتىپتە تۈزۈپ قويىدىغان قانۇنىيەتسىز نەرسە ئەمەستۇر. شەجەرىنى قانداق تۈزۈش ئۆز نۆۋىتىدە بىر جەمەتتە بايقالغان ئەجدادلارنىڭ ئاز ـ كۆپلۈكى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ياكى بىر قىسمىنى شەجەرىدە تىزىپ كۆرسىتىش زۆرۈرىيىتى، شەجەرە تۈزگۈچىلەرنىڭ ئاتا تەرەپ ئەجدادلىرىنى ياكى ئاتا ـ ئانا ھەر ئىككى تەرەپتىكى ئەجدادلارنى تىزىپ كۆرسىتىشتىكى خاھىشى قاتارلىقلارغا باغلىق بولىدۇ. ئۇنىڭدىن سىرت، شەجەرىنىڭ يۆنىلىشى ئەجدادتىن ئەۋلادقا قاراپ داۋاملىشامدۇ ياكى ئەۋلادتىن ئەجدادقا قاراپ داۋاملىشامدۇ، دېگەن ئويلىنىشمۇ شەجەرىنىڭ شەكلىگە ھەل قىلغۇچ تەسىر كۆرسىتىدۇ.

جەمەت نەسەبنامىسىدە يۇقىرىدىكى شەجەرە ئىسخېمىلىرىنىڭ قايسى خىللىرى قوللىنىلىشىدىن قەتئىينەزەر، تۆۋەندىكى بىر قانچە نۇقتىغا دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ: بىرىنچىدىن، نەسەبنامىدە شەجەرە ئىسخېمىلىرىدىن بىرىلا ئىشلىتىلىشى ناتايىن، يەنى نەسەبنامىدىكى ھەر بىر بوغۇنغا ئائىت تەپسىلاتلاردا شۇ بوغۇندىكى كىشىلەرنى ئاخىرقى بوغۇن سۈپىتىدە تونۇپ تۇرۇپ، ئۇلارنى ئىككى بوغۇن ئەجدادى بىلەن قوشۇپ جەمئىي ئۈچ بوغۇنلۇق شەجەرە ئىسخېمىسىنى سىزىپ قىستۇرۇشقا بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاخىرىدا پۈتۈن جەمەتنىڭ نەسەب مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان بىرقانچە شەجەرە ئىسخېمىسى، جەۋ-

لىدىن بىر بىۋاسىتە ئەجدادلار شەجەرىسى، دەسلەپكى ئەجدادتىن تۆرەلگەن ئەۋلادلار شەجەرىسى، قۇدا - باجىلىق مۇناسىۋەتنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان شەجەرە، بېقىۋېلىنغانلارنىڭ شەجەرىسى .... قاتار- لىقلارنى قىستۇرۇشقا بولىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، قايسى خىلدىكى شەجەرە ئىسخېمىسى ئىشلىتىلسۇن، ھەر بىر شەجەرىدىكى كا- تەكچە ياكى چەمبەر ۋە باشقا ھەر قانداق شەخس ئىسمى يېزىلىدى- غان جايلارغا شەخسنىڭ ئىسمىنى يالغۇز لا يېزىش ياكى ئاتىسىنىڭ ئىسمى بىلەن قوشۇپ يېزىشنى ھەر كىشى ئەھۋالغا قاراپ بەلگى- لىسە بولىدۇ. ئەمما، شەخسلەرنىڭ تەخەللۇسى، فامىلىسىنى يې- زىشنىڭ زۆرۈرىيىتى بولمايدۇ. چۈنكى، نەسەبنامە ۋە ئۇنىڭ ئى- چىدىكى شەجەرە ھامان «xxx فامىلىلىك جەمەتنىڭ نەسەبنامى- سى»، «xxx جەمەتنىڭ شەجەرىسى» دەپ ئاتىلىدىغان بولغاچقا، فامىلىنىڭ شۇ نەسەبنامە ۋە شەجەرىدە خاتىرىلەنگەن بارلىق شەخسلەرگە ئورتاق بولۇش ئېتىبارى بىلەن ئۇنى يەنە ھەر بىر شەخس ئىسمىنىڭ ئارقىسىدا تەكرارلاشنىڭ ھاجىتى بولمايدۇ.

پايدىلانغان ماتېرىياللار

1. مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1980 - يىلى 3 - ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى.

2. ئەنۋەر سەمەد قورغان: «ئۇيغۇرلاردا فامىلە»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2002 يىلى 12 - ئاي ئۇيغۇرچە نەشرى.

3. ۋۇ چياڭخۇا: «نەسەبنامە»، چوڭچىڭ نەشرىياتى، 2006 - يىلى 1 - ئاي خەنزۇچە نەشرى.

4. ۋاڭ چۈەنگېن: «جۇڭگو فامىلىلىرىنىڭ مەدەنىيەت يىلنامىسى»، ئىتتىپاق نەشرىياتى، 2000 - يىلى 1 - ئاي خەنزۇچە نەشرى.

5. ئېرنېست. ل. چۇسكىي: «ئۇرۇق - تۇغقانچىلىق مۇناسىۋەتلىرى ئانالىزى قوللانمىسى»، ئامېرىكا ئۇنىۋېرسىتېت نەشرىياتى، 1983 - يىلى ئىنگلىزچە 2 - نەشرى.

6. لېسلى. گ. پاين: «نەسەبشۇناسلار ئېنسىكلوپېدىيەسى»، ئامېرىكا ۋېيبرايت ۋە تاللىبي نەشرىياتى، 1969 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

7. نوئېل كۇررېر برىگ: «دۇنياۋى جەمەتلەر تارىخى»، بۈيۈك برىتانىيە رولىتلېج ۋە كېگان پائۇل نەشرىياتى، 1982 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

8. نوئېل كۇررېر برىگ ۋە رويىستون كامبېر: «جەمەت تارىخشۇناسى»، بۈيۈك برىتانىيە ۋېب ۋە بوۋېر نەشرىياتى، 1981 - يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

9. داۋىد ئېكىۋىگ ۋە مارتىي خارلان: «سىزنىڭ جەمەت تارىخىڭىز»، ئامېرىكا داۋىدسون نەشرىياتى، 1978 - يىلى ئىنگلىز-

چە نەشرى.
10. تىموسىي فىلد ۋە دىنىس دېموك: «جەمەتىڭىزنىڭ يىلتىزنى قانداق ئىزدەيسىز؟»، ئامېرىكا مېك كرووۋھىل نەشرىياتى، 1977 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.
11. دونالد دىنىس: «ئىختىيارىي ۋە كەسپىي نەسەبشۇناسلىق»، ئامېرىكا نەسەبشۇناسلىق نەشرىياتى، 1968 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.
12. گىلبېرت .خ. دوئان: «ئەجدادلىرىڭىزنى ئىزدەڭ — نەسەبشۇناسلىق بىلەن قانداق ۋە نېمە ئۈچۈن شۇغۇللىنىمىز؟»، ئامېرىكا مىننېسوتا ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1937 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.
13. ئارتۇر چارلېس: «نىشان لايىھەلىرى»، لوندون فوكس داۋس براكېن نەشرىياتى، 1988 ـ يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

خاتىمە

ئىنسانلارنىڭ ئائىلە (جەمەت) تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىشى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ كېلىپ چىقىشىغا بولغان قىزىقىشى سەۋەبىدىندۇر. ئائىلە (جەمەت) نىڭ تارىخى ئۈستىدىكى ئىزدىنىش ۋە ئۇنىڭغا قىزىقىش يېقىنقى دەۋرلەردە پەيدا بولغان ئىش بولماستىن، بەلكى ئىنسان تەبىئىتىدىكى ئەزەلىي ئالاھىدىلىكتۇر، يەنى باشقىچە سۆز بىلەن ئېيتقاندا، ھەربىر ئادەم تۇغما نەسەبشۇناستۇر. نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىش ھەمدە ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش — بىر خىل ئىلمىي پائالىيەت ۋە بىر خىل تارىخىي ئىزدىنىشتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ تارىخى ئۈستىدە ئىزدىنىش ھەر بىر كىشى ئۈچۈن ھېچبولمىغاندا بىرخىل ئەھمىيەتلىك كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتىدۇر. بىز بۇ كىتابنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا ئويغىنىۋاتقان تارىخ ئېڭى ھەم فامىلە قوللىنىش يۈزلىنىشىگە ئەگىشىپ بارلىققا كېلىۋاتقان ئەجدادلار ئۈستىدە ئىزدىنىش قىزغىنلىقىنى نەزەرىيەۋى يېتەكچىلىك بىلەن تەمىن ئېتىش، رايونىمىزنىڭ نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىغا دەسلەپكى قەدەمدە ئاساس سېلىش ھەمدە كىشىلەرنىڭ نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتىنى ئىلمىي رەۋىشتە ئېلىپ بېرىشىنى ئىلمىي يېتەكچىلىك بىلەن تەمىن ئېتىش مەقسىتىدە يېزىپ چىقتۇق. نەسەبشۇناسلىق بىزدە ياش بىر پەن بولۇش سۈپىتىدە، بۇ كىتابنىڭ يېزىلىشى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى بويىچە ئىزدىنىشلىرىمىزنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى بولماستىن، بەلكى ئەكسىچە باشلانغانلىقىنىڭ بىر بەلگىسى بولۇپ قالغۇسى. بۇ كىتابنى يېزىش جەريانىدا كاناندا كالگارى ئۇ-

نۇۋېرسىتېتى ئىجتىمائىي پەنلەر ئىنستىتۇتى ئىنسانشۇناسلىق فاكۇلتېتىدىكى دوكتور دويل گوردون خات (Doyle G. Hatt) ئەپەندى مېنى كۆپ نەزەرىيەۋى كۆرسەتمە ھەم ئەمەلىي مىساللار بىلەن تەمىن ئەتتى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن دوكتور دويل خات ئەپەندىگە كۆپ رەھمەت ئېيتىمەن. كىتابنى يېزىش جەريانىدا ئىگىلىگەن ماتېرىياللارنىڭ چەكلىك بولۇشى ھەم ئىزدىنىشنىڭ تېيىز بولۇشىدەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، كىتابتا بەزى نۇقسانلار بولۇشى مۇمكىن. ئىشىنىمىزكى، مۇشۇ خىلدىكى تىرىشچانلىقلار ئارقىلىق ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە يېزىش ئەنئەنىسى قايتىدىن باش كۆتۈرگۇسى ھەم ئومۇملاشقۇسى، شۇنداقلا رايونىمىزدىكى نەسەبشۇناسلىق تەتقىقاتى كۇنسايىن چوڭقۇرلاشقۇسى ھەم ئىلمىي تەرەپكە قاراپ يۈزلەنگۇسى..

مۇئەللىپتىن

2009 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى

ئۇيغۇرلاردا نەسەبنامە

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت مۆمىن تارىمى
مەسئۇل كوررېكتورى: ئايگۈل سابىت، رەناگۈل ئابلىمىت
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: غەيرەت
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر
تېلېفون: 0991 -2827472
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: سانجى ئوبلاستى شېڭخۇا مەتبەئەچىلىك چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230 × 880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 8.25
نەشرى: 2010 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
باسمىسى: 2010 ـ يىلى 6 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 13414-4
باھاسى: 20.00 يۈەن